

DIGITAL VERSION

av Emil Bertilsson, *Skollärare. Rekrytering till utbildning och yrke 1977–2008*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studier i utbildnings- och kultursociologi 4, 2014, 335 p.

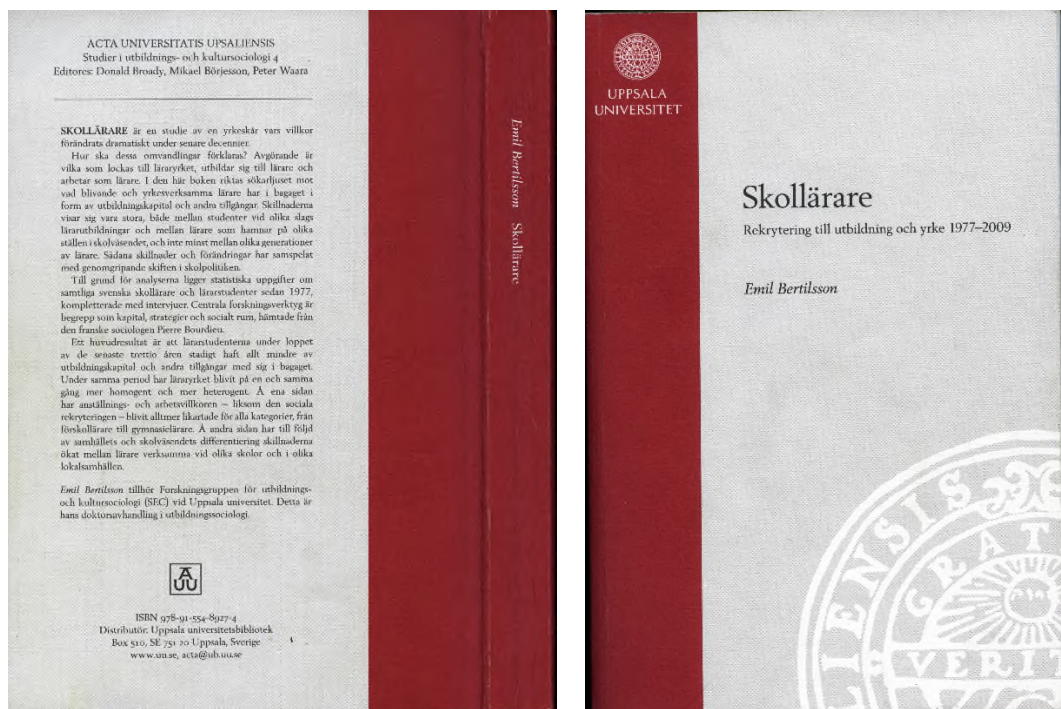
URN: urn:nbn:se:uu:diva-221588

ISBN: 978-91-554-8927-4

OAI: oai:DiVA.org:uu-221588

DiVA: diva2:709575

Denna digitala version överensstämmer helt med den tryckta pappersversionen. Även tillgänglig från uu.diva-portal.org/.

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studier i utbildnings- och kultursociologi

4

Editores: Donald Broady, Mikael Börjesson, Peter Waara

Till Måna och Olga

Sättning: Emil Bertilsson

Emil Bertilsson

Skollärare

Rekrytering till utbildning och yrke 1977–2009

Summary:

School Teachers

Educational and Professional Recruitment 1977–2009

UPPSALA
UNIVERSITET

Dissertation presented at Uppsala University to be publicly examined in Bertil Hammer-salen, Blåsenhus, von Kraemers allé 1, Uppsala, Friday, 23 May 2014 at 13:15 for the degree of Doctor of Philosophy. The examination will be conducted in Swedish.

Abstract

Bertilsson, Emil 2014. *Skollärare. Rekrytering till utbildning och yrke 1977–2009* (School Teachers. Educational and Professional Recruitment 1977–2009). Acta Universitatis Upsaliensis. Studier i utbildnings- och kultursociologi 4. 335 pp. ISBN 978-91-554-8927-4

This study is about the school teachers' positions in contemporary Swedish society. In order to grasp the social characteristics of their profession and its transformations it has been important to conduct thorough analyses of the recruitment of teacher students and the recruitment to the teaching professions. The explanations to the findings are mainly based on analyses of how different kinds of assets – such as for example cultural capital and educational capital – are distributed among the students and within the school teacher corps.

The data material consists of individual based statistic of all teachers 1978–2008 and all students enrolled in higher education 1977–2009, and of interviews with teachers and students. Regarding theory and methods, the study belongs to the sociological tradition founded by Pierre Bourdieu, which means that capital, strategies and social space are key concepts. The statistical techniques employed comprise mainly of different variants of correspondence analysis as well as logistic regression.

As shown in the first part of the thesis an increasing share of the teacher students possess small amounts of acquired school capital, as well as weak resources inherited from their parental home. This change has been especially noticeable within the programmes educating upper secondary school teachers. In the second part, the focus is on the social positions of those upper secondary teachers. The correspondence analyses indicate a cleavage within the profession based on the teachers' qualification and merits. Teachers richer in educational capital tend to occupy more stable professional positions and are also overrepresented at schools where the pupils feature significant educational and social assets, which in turn further contributes to the density of educational capital.

One of the main results is that school teachers have been exposed to two partly opposing processes during the past decades. On the one hand, there has been increasing homogeneity, namely convergences between the employment conditions of different categories of school teachers and between different teacher education programmes. On the other hand, the social divergences within the profession tend to widen. Those gaps have increased over time because of the more differentiated school system and changes in recruitment patterns.

Keywords: Sociology of education, teacher education, teacher professions, recruitment, geometric data analysis, multiple correspondence analysis.

© Emil Bertilsson 2014

Emil Bertilsson, Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier (EDU) och Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), Uppsala universitet.

ISBN 978-91-554-8927-4

urn:nbn:se:uu:diva-221588 (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-221588>)

Printed in Sweden by DanagårdLITHO AB, 2014.

Distributör: Uppsala University Library, Box 510, SE-751 20 Uppsala, Sweden

www.uu.se, acta@ub.uu.se

Innehåll

FÖRORD	9
INTRODUKTION	11
Skiftande perspektiv och förklaringsmodeller	13
Tillgångar i fokus	18
Relationen mellan utbildning och yrke.....	20
Avhandlingens syfte och frågor	22
Undersökningsdesign - från alla skollärare i Sverige till gymnasielärare i Uppsala.....	24
Disposition	26
DEL I UTGÅNGSPUNKTER	27
KAPITEL 1 PERSPEKTIV PÅ LÄRARUTBILDNING, SKOLLÄRARYRKET OCH SKOLVÄSENDET	29
Historiska studier av rekryteringen till utbildning och yrke.....	30
Läroverkslärarna och gymnasielärarna	32
Folkskollärarna och grundskollärarna.....	34
Läraryrkena och ett förändrat utbildningslandskap	35
Ett mer heterogent utbildningslandskap.....	35
De skolpolitiska omstruktureringarnas inverkan på läraryrkena	37
En internationell utblick	39
KAPITEL 2 UTBILDNINGSSOCIOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER	45
Redskap för att synliggöra skillnader mellan lärare	45
Utbildningssociologiska perspektiv	47
Centrala forskningsverktyg	48
Tillgångar, kapital och strategier	48
Fält och socialt rum	50
Utbildningssociologiska studier av svensk gymnasieskola och högre utbildning.....	53
KAPITEL 3 MATERIAL OCH METODER	57
Statistiska datamaterial	57
Bearbetningar och klassificeringar.....	58
Klassificering av läraryrken	59
Klassificering av lärarutbildningar.....	59

Klassificering av socialt ursprung	60
Bortfall i det statistiska datamaterialet	61
Intervjumaterialet.....	62
Läraryrkesintervjuerna – urval och genomförande	62
Studentintervjuerna – urval och genomförande.....	63
Mångdimensionella dataanalyser.....	65
Kompletterande statistiska verktyg.....	67
DEL II REKRYTERING TILL UTBILDNING OCH YRKE 1977–2009	69
KAPITEL 4 SKOLLÄRARNAS.....	71
Läraryrkena i den officiella nomenklaturen och olika klassificeringsscheman	72
Demografiska förskjutningar	76
Skolans expansion.....	76
Yrkesgrupper i expansion	77
Skollärarna och de fristående skolorna.....	80
Könsskillnader i yrkena	82
Ålder och lärarerfarenhet som förändringsindikator	84
Gymnasieläraryrkets utveckling.....	86
Relationen mellan olika gymnasielärare	87
Lektorernas uttåg	88
Sammanfattning och slutsatser.....	90
KAPITEL 5 LÄRARSTUDENTERNA.....	93
Läraryrkesutbildning – en kort historik	93
Läraryrkesutbildningarnas numerärer	95
Läraryrkesutbildningarnas position i högskolan 2008.....	96
Förändringar i rekryteringsmönster	100
Stabila könsmonster.....	100
Läraryrkesstudenterna och de nedärvda tillgångarna	103
Läraryrkesstudenterna och skolkapitalet	106
Variationer mellan utbildningsinriktningar	109
Skillnader mellan lärosäten – i hög grad bundet till utbildningsutbudet.	112
Om relationen mellan socialt ursprung, studiemeriter och kön.....	114
Med utgångspunkt i de sociala grupperna	115
Läraryrkesbarnen minskar sina andelar.....	117
Sammanfattning och slutsatser.....	119
KAPITEL 6 RELATIONEN MELLAN GYMNASIESKOLA, LÄRARYRKEUTBILDNING OCH LÄRARYRKE	123
De undersökta gymnasiekohorterna	124
Läraryrkesutbildning har blivit ett val bland många	125
Vilka gymnasieelever blir ämnesläraryrkesstudenter?	126
Beroende och oberoende variabler i analysen	127
Skolkapitalets betydelse ökar	128

Sannolikheterna att börja en ämneslärarutbildning.....	130
Blir ämneslärarstudenterna även lärare?	134
Ett stabilt förhållande mellan utbildning och arbetsmarknad	135
Sammanfattning och slutsatser.....	137
DEL III GYMNASIELÄRARNAS RUM - NATIONELLA OCH REGIONALA ANALYSER.....	139
KAPITEL 7 ETT NATIONELLT RUM AV GYMNASIELÄRARE	141
Rummets uppbyggnad	143
Analysens tre första axlar	146
Axel 1 och 2: Sociala och meritmässiga skillnader	148
Axel 3: Modal position mot extremer	151
Molnet av individer.....	153
En kompletterande bild av lärarrummet.....	155
Lärarkategoriernas positioner.....	155
Kön och läraranciennitet.....	159
Skoltyper och skolkaraktäristik i det nationella rummet.....	163
Skillnader mellan regioner och kommuner	167
Har skillnaderna mellan lärare ökat?.....	169
Sammanfattning och slutsatser.....	171
KAPITEL 8 UPPSALAS GYMNASIELÄRARRUM	175
Position och karriär.....	176
En social karta över Uppsalas gymnasieskolor.....	178
Uppsalalärarna	186
Aktiva egenskaper och individer	188
Mönstret går igen - tolkning av de tre första axlarna.....	189
Lärarkaraktäristik i det regionala rummet	195
En skolhierarki.....	198
Lärarrekytering i en lokal kontext - tillgångar som följer tillgångar.....	200
Sammanfattning och slutsatser.....	203
KAPITEL 9 DE ETABLERADE OCH KANDIDATERNA - INTERVJUER MED LÄRARE OCH LÄRARSTUDENTER	207
De etablerade	209
Vägar in i yrket.....	210
Att ”göra karriär”	212
Undervisningsvillkor som statusmarkör	215
Lärarna om lärarstudenterna.....	218
Kandidaterna.....	220
Lärarstudenternas sociala hemvist.....	220
Den familjära skolmiljön och ämnesintresset.....	222
Studenternas yrkesorienteringar.....	227
Stanna i Uppsala eller återvända till hemorten	227

"... jag ska bara ha ett jobb"	229
"Jag söker inte till fristående skolor"	232
Sammanfattning och slutsatser.....	236
DEL IV AVSLUTNING.....	241
KAPITEL 10 SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER	243
Utgångspunkter och tillvägagångssätt	243
Förskjutningar i rekrytering till utbildning och yrke	244
En differentierad arbetsmarknad för gymnasielärare och ökade inomprofessionella skillnader.....	248
Skiftande förhållningssätt till yrket	251
Läraryrkenas homogenisering och heterogenisering	252
Avhandlingens bidrag	254
Rekryteringen och förhållandet mellan utbildning och yrke	254
Gymnasieskolans struktur och lärarna	255
Rekryteringen som ett bidrag till studiet av professioner	255
Förhållandet mellan reformförändringar och rekrytering.....	258
Betydelsen av det längre tidsperspektivet – gymnasielärarna som exempel....	259
SUMMARY	
EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL RECRUITMENT 1977-2009	261
APPENDIX	281
Klassificering av utbildning, yrke och ursprung.....	281
Yrkes- och utbildningsklassificeringar	281
Sociala klassificeringar	284
Tabeller och grafer till Kapitel 4.....	286
Tabeller och grafer till Kapitel 5.....	290
Tabeller och grafer till Kapitel 6.....	296
Tabeller och grafer till Kapitel 7.....	301
Tabeller och grafer till Kapitel 8.....	311
Intervjumaterialet Kapitel 9.....	321
Intervjuguide gymnasielärarna.....	321
Intervjuguide lärarstudenterna.....	323
REFERENSER.....	327

Förord

Ett första tack riktas till min huvudhandledare Mikael Börjesson som varit ett ovärderligt stöd genom hela doktorandtiden. Din skarpa blick och dina konstruktiva förslag har hela tiden fört arbetet framåt. Stort tack Mikael! Ett stort tack också till min biträdande handledare Donald Broady som var den som bjöd in mig till den forskningsgemenskap – forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC) – som jag högt värdesätter att jag fått tillhöra. Mikael och Donald har därtill gjort det möjligt för mig att delta i sammanhang som handlat om mer än mitt avhandlingsarbete.

Av särskild betydelse har kontakterna med Brigitte Le Roux och Philippe Bonnet varit, vars stora kompetens och noggrannhet varit till stor hjälp när det gäller arbetet med de geometriska dataanalyserna.

Jag vill också nämna några personer som bidragit till avhandlingsarbetet genom att läsa och kommentera mitt manus i dess olika delar. Finn Calander, Martin Gustavsson och Niklas Stenlås har agerat kommentatorer när min text seminariebehandlats och bidragit till textens slutgiltiga utformning. Andreas Melldahl har vid flera tillfällen tagit sig tid att läsa manus och kommit med viktiga synpunkter. Carina Carlhed har bidragit med värdefulla kommentarer på delar av mitt manus. Jag vill även tacka Christina Ljungdahl för hjälp med transkribering av studentintervjuerna.

Doktorandkollegorna har bidragit till en stimulerande arbetsmiljö och många trevliga stunder vid sidan av arbetet. Jag vill särskilt nämna Håkan Forsberg och Sofia Lindgren som hjälpt mig med korrekturläsning och Tobias Dalberg för goda råd vad gäller statistik. Tack också till Sara Backman Prytz (som jag startade den här resan med som rumskamrat), Peter Bernhardsson, Alexander Ekelund, Josefine Krih, Germund Larsson, Madeleine Michaëlsson, Hassan Sharif och Mira Öhlin.

Jag vill också passa på att tacka alla övriga kamrater och kollegor som jag haft runt omkring mig och fått förmånen att arbeta med i olika sammanhang. Mot denna bakgrund vill jag särskilt tacka Ylva Bergström och Ola Winberg som varit viktiga samtalspartners i stort och smått (i korridoren såväl som på gymmet och i löpspåret). Jag vill även lyfta fram övriga vänner vid institutionen för givande diskussioner och god kollegial samvaro. Särskilt tack till Anne Berg, Henrik

SKOLLÄRARE

Edgren, Samuel Edquist, Bo G. Ekelund, Esbjörn Larsson, Ida Lidegran, Ingrid Nordqvist, Mikael Palme, Maria Törnqvist och Johannes Westberg. Tack också till Marie Ols för all hjälp under åren.

Avslutningsvis, tack Ida, Måna och Olga. Ni är det finaste som finns!

Uppsala, mars 2014

Emil Bertilsson

Introduktion

I tider då utbildning tillmäts allt större betydelse för individen och hela samhället och då internationella kunskapsmätningar och andra indikatorer används för att ta tempen på situationen i skolorna har allt mer intresse kommit att ägnas åt skollärarna¹ och deras roll och ställning. Detta konstaterande görs med vetskapen om att skollärarna alltid har varit i centrum av debatten kring skolan, även långt tillbaka i historien. De senaste decenniernas diskussion skiljer sig från tidigare dels utifrån att den bedrivs med ökad emfas via en mängd olika intressenter och dels därför att den tar plats i en period med avgörande förändringar inom skolsystemet, såsom en generell utbildningsexpansion men också stora förändringar vad gäller skolans styrning. Som demonstreras längre fram finns olika sätt att beskriva lärarnas situation i dessa förändringstider och också olika förslag på hur man ska komma tillrätta med de problem som identifierats. Denna avhandling kan ses som ett bidrag till diskussionen som rör skollärarnas förändrade position och de förändrade villkoren för yrket under de senaste decennierna.

I avhandlingens studier utforskas rekryteringen till lärarutbildningarna och läraryrkena och relationen mellan utbildning och yrke i en period – från och med det sena 1970-talet fram till idag – då båda fått sin ställning devalverad.² Under denna period har exempelvis söktrycket till lärarutbildningarna minskat kraftigt vilket kommit att innebära att studenterna som antas till de olika lärarutbildningarna generellt sett gör det i mindre konkurrens än vad som varit fallet tidigare. Rekryteringsfrågorna som här ska behandlas handlar dock inte i första hand om mängden sökande till en viss utbildning eller ett visst yrke och hur dessa kvantiteter förändrats över tid. Denna avhandling hämtar i stället sin näring ur en utbildningssociologisk tradition där rekryteringsfrågor blir viktiga för att förstå hur olika former av *till-*

¹ Begreppet skollärare används i denna avhandling för att skilja lärare inom grundskola och gymnasieskola (som är i fokus i föreliggande studier) från lärare inom den högre utbildningen men även från förskollärare liksom från lärare verksamma utanför det offentliga utbildningsväsendet.

² Vilket slags devalvering det varit fråga om kan naturligtvis diskuteras, och ordvalet möjligen ifrågasättas, men det råder relativ samstämmighet både inom forskningen och i samhällsdebatten om att de förskjutningar på flera plan som kunnat iakttas de senaste decennierna inneburit en reell nedskrivning av läraryrket.

gångar som individer bär med sig samspelar med individernas utbildnings- och yrkesval och hur dessa tillgångar strukturerar relationen mellan olika grupper av studenter och skollärare. I denna utbildnings-sociologiska tradition, som är inspirerad av den franske sociologen Pierre Bourdieus arbeten, är rekryteringen, och de tillgångar som exempelvis studenter bär med sig in i utbildningen, en nyckel till förståelsen av den aktuella utbildningens position i relation till andra utbildningar och vilka värden som tillskrivs en viss utbildning. Rekryteringen blir således avgörande för att förstå å ena sidan lärarutbildningarnas position i högskolesystemet visavi andra högskoleutbildningar och å andra sidan de yrkeskarriärer som utvecklar sig för skilda grupper av lärare, men även den position som enskilda lärarutbildningar med en viss inriktning har i relation till andra lärarutbildningar med andra inriktningar eller hur lärares tillgångar och resursers skapar närhet och avstånd mellan olika grupper av lärare och olika skolor på lärarnas arbetsmarknad.

Under den period som studeras här – det sena 1970-talet och en bit in på 2000-talet – har åtskilligt hänt som kan tänkas ha bidragit till olika förändringar i rekryteringsmönster. Bland annat har ett flertal omfattande lärarutbildningsreformer genomförts.³ Dessa har skapat olika system för utbildandet av lärare, vilket också kan tänkas få effekter för rekryteringen av studenter. Samtidigt har den arbetsmarknad som lärarna gått till mötes genomgått omfattande omstöpningar. Exempel på dessa stora förändringar är decentraliseringen av skolans styrning, kommunalisering av lärartjänsterna, den ökade marknadsanpassningen av skolan och framväxten av ett mer komplext utbildningslandskap i form av ett ökat antal fristående skolor och växande sociala och resultatmässiga skillnader mellan olika skolor och regioner. I avhandlingen studeras rekryteringsförskjutningar vilka relateras till genomförda lärarutbildningsreformer och skolreformer. Detta görs inte i första hand för att studera dessa reformers effekter utan snarare för att klarlägga i vilken mån olika rekryteringsförändringar kan härledas i tid och rum till skiften i exempelvis lärarutbildningarnas utformning eller reformer på skolans område.

Statistiska analyser av samtliga lärarstudenter och samtliga lärare ingår som en del i de flesta av avhandlingens studier. Avhandlingens andra del bidrar med en övergripande analys av inflödena till yrket och utbildningen och rekryteringsförskjutningar från slutet av 1970-talet. Förutom att studera hur rekryteringen till utbildning och yrke föränd-

³ Med lärarutbildningsreform menas här sådana som haft som främsta avsikt att ändra lärarutbildningarnas innehåll och utformning men det är viktigt att komma ihåg att vid sidan av sådana förändringar har även mer övergripande högskolereformer på olika sätt, direkt och indirekt, kommit att påverka lärarutbildningarna.

rats över tid med avseende på lärarstudenternas och lärarnas tillgångar är avsikten att bidra med kunskap om hur dessa förändrade rekryteringsmönster påverkar förhållandet mellan lärarutbildning och lärarnas arbetsmarknad.

I avhandlingens tredje del anläggs ett strukturellt perspektiv på gymnasielärarnas arbetsmarknad. Teoretiskt och metodologiskt studeras lärarnas positioner på arbetsmarknaden utifrån ett rum, skapat genom korrespondensanalys, där lärarnas egenskaper och tillgångar strukturerar avstånd och polariteter i förhållande till andra grupper av lärare. Avsikten är att synliggöra hur dessa relationer, som träder fram vid ett givet tillfälle (2008), hänger samman med andra former av strukturella villkor som skillnader mellan olika kategorier av lärare och skillnader mellan olika typer av skolor och regioner.

Innan avhandlingens centrala frågeställningar presenteras ska den kontext i vilken avhandlingens problematik skrivs fram och hur lärarutbildningarnas och lärarkårernas problem kommit att gestaltats och förklarats utifrån ett antal synvinklar, dels inom den allmänna debatten dels inom forskningen, diskuteras.

Skiftande perspektiv och förklaringsmodeller

Låt oss för ett ögonblick fördjupa oss i den diskussion kring lärarutbildning och läraryrke i vilken följande studies problematik skrivs fram. Denna diskussion tar i den offentliga debatten inte sällan utgångspunkt i ett konstaterande att lärarutbildning och läraryrke befinner sig i en närmast krisartad situation. Omfattningen av denna kris såväl som förklaringarna till hur denna situation uppkommit skiftar dock utifrån vilka intressenter som talar.

När det gäller situationen för de yrkesverksamma lärarna sammanfattas krisbilden ofta med att lärarna har för tung arbetsbörda, har för många administrativa uppgifter, är för dåligt betalda och har en hög benägenhet att lämna yrket. Även miljön i skolorna sägs ha förändrats med ett hårdare klimat i skolorna, stökigare klassrum och ökade sociala problem.⁴ När svenska skolelevers försämrade resultat i internationella mätningar kommit att uppmärksammas ges ytterligare näring till denna debatt och man har kommit att ifrågasätta den undervisning som bedrivs i skolorna. I denna mer generella skoldebatt har lärarna fått klä skott för allehanda brister som uppmärksammas

⁴ Lärarnas Riksförbund, *Arbetsmiljöundersökning 2011*, Stockholm: Lärarnas Riksförbund, 2011, s. 170, Skolverket, *Lärarnas yrkesvardag. En nationell kartläggning av grundskollärares tidsanvändning*, Rapport nr 385, Stockholm: Skolverket, 2013 och Lärarförbundet, *Vem hinner vara lärare i gymnasieskolan*, Perspektiv på läraryrket, Stockholm: Lärarförbundet, 2013.

på skolans område.⁵ Samtidigt som lärarna kritiseras och hålls ansvariga för de dåliga resultaten i skolan kommer rapporter som lyfter fram vilken betydelse lärarna har för en framgångsrik skola.⁶ Oavsett vilken inställning man har till hur och i vilken omfattning lärarna bidrar till elevernas framgång i skolan måste slutsatsen vara att tilltron till lärarna som yrkesgrupp allt mer kommit att ifrågasättas.

Lärarnas fackförbund har lyft fram lärarnas dåliga löner och dåliga löneutvecklingen i relation till andra yrkesområden som både en förklaring till och som en lösning till den prekära situationen. Kraftigt höjda lärarlöner ses enligt denna logik som det enskilt viktigaste botemedlet för att komma tillrätta med de problem som både lärarutbildning, med svag rekrytering, och läraryrket, med bland annat avhopp och försämrad professionell status, upplevt.⁷

Även diskussioner kring lärarutbildning har varit ett återkommande tema i debatten kring skola och lärare. I anslutning till de senaste genomförda reformerna av lärarutbildningarna har exempelvis en debatt växt fram i vilken en minst sagt kritisk bild målats upp av lärarutbildningarnas utformning och innehåll. Dålig kvalitet, för låga krav och avsaknad av forskningsförankring är några av de brister som påtalats i debatten och i olika utvärderingar.⁸

När det gäller lärarutbildningarna har även det minskade antalet sökande till landets lärarutbildningar uppmärksamats. De studenter som söker sig till en lärarutbildning gör det inte längre i hård konkurrens med andra studenter. Som denna avhandling kommer att visa är detta sant om utgångspunkt tas i den sammantagna bilden över söktrycken till lärarutbildningarna men det finns stora variationer

⁵ Jag ska inte i detalj gå in i den högst politiserade debatt som växt fram kring frågor och skola, lärarutbildning och läraryrket. Under våren 2011 accentuerades denna debatt. Startskottet var fem artiklar i *Dagens Nyheter* författad av Maciej Zaremba, senare publicerade i Maciej Zaremba, *Hem till skolan*, Stockholm: Natur & Kultur, 2011. Som ett ytterligare inspel i denna debatt kan nämnas Per Kornhall, *Barnexperimentet. Svensk skola i fritt fall*, Stockholm: Leopard, 2013.

⁶ Michael Barber & Mona Mourshed, *How the World's Best Performing School Systems Come Out on Top*, McKinsey and Company, 2007, John Hattie, *Visible Learning*, London: Routledge, 2009 och Skolverket, *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*, Stockholm: Fritzes, 2009.

⁷ Lärarnas Riksförbund har exempelvis lanserat kampanjen "10 000 kronor mer" som ett sätt att argumentera för betydelsen av kraftigt höjda lärarlöner, se <http://www.lr.se/opinionpaverkan/kampanjer/> [åtkomst 2013-11-27].

⁸ Inget av högskolans utbildningsprogram har varit föremål för så omfattande reformarbete som lärarutbildningen. Högskoleverkets utvärderingar av det lärarprogram som infördes 2001 fick mycket uppmärksamhet och bildade en utgångspunkt för det senaste i raden av reformarbeten se Högskoleverket, *Utvärdering av den nya lärarutbildningen vid svenska universitet och högskolor*, Högskoleverkets rapportserie, 2005:17 R, Stockholm: Högskoleverket, 2005. I en senare utvärdering av lärarutbildningen underkändes nio av de tjugosex lärosäten som erbjuder lärarutbildning, Högskoleverket, *Uppföljande utvärdering av lärarutbildningen*, Högskoleverkets rapportserie 2008:8 R, 2008.

internt. Många lärarutbildningar har haft svårigheter att fylla sina studieplatser och söktrycket till de allra flesta lärarutbildningarna har minskat påtagligt under den senaste trettioårsperioden.⁹ Även om det är problematiskt att jämföra söktryck över tid, eftersom hela högskolesystemet genomgått drastiska förändringar, är det ett faktum att intresset för att söka en lärarutbildning kraftigt minskat.¹⁰

Den offentliga debatten kring lärarutbildning och läraryrke har med andra orda varit intensiv. Även inom forskningen har mycket utrymme ägnats åt att studera läraryrkets förändringar. Här har delvis andra perspektiv lyfts fram som bland annat har att göra med mer samhällsövergripande omstruktureringar av välfärdssektorn såsom införandet av New Public Management-modeller i styrningen av välfärdsprofessionerna och de nya krav på dokumentering och nya sätt att mäta kunskap som detta medfört. Studier har pekat på att den förändrade styrningen kommit att innebära att allt mer av lärarnas tid går åt till administrativa göromål och andra arbetsuppgifter som inte direkt har undervisningsuppdraget att göra.¹¹ Denna förskjutning är inte ett nytt fenomen och är inte avgränsat till Sverige, utan något som sker internationellt, om än i olika omfattning och med olika verkningar. Av vissa har denna internationella våg av styrningsreformer karaktäriserats som en "policy-epidemi".¹² Utbildningssociologen Stephen Ball

⁹ I början av 1980-talet fanns ungefärligen tio sökande per plats på ämneslärarutbildningen. Exempelvis fanns hösten 1982 till ämneslärarlinjen med historik/samhällsvetenskaplig inriktning nio förstahandssökande per tillgänglig utbildningsplats, SCB, *Grundutbildning: behöriga sökande, utbildningsplatser och nybörjare på utbildningslinjer läsåren 1982/83-1985/86*, U20SM8905. I en rapport från Lärarnas Riksförbund diskuteras denna nedgång i söktryck och en jämförelse görs med lärares löneutveckling. Slutsatsen i rapporten är att för att höja lärarutbildningens attraktionskraft krävs framför allt högre löner men även tydligare karriärvägar för lärare, Lärarnas Riksförbund, *Läraryrkets attraktionskraft på fallrepet. Vad händer när lönen förpassas till att bara vara en kostnadspost?*, Rapport från Lärarnas Riksförbund, 2012.

¹⁰ Det bör tilläggas att denna nedgång inte kan hänföras till ett ökat antal utbildningsplatser, lärarutbildningens andel av den totala högskolepopulationen har minskat i samband med den kraftiga utbyggnaden av högskolesystemet under 1990-talet.

¹¹ Anders Fredriksson, *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*, Göteborg Studies in Politics, Göteborg: Göteborgs universitet, 2010, Bengt Sjöstedt, *Ämneskonstruktioner i ekonomismens tid. Om undervisning och styrmedel i modersmålsämnet i svenska och danska gymnasier*, Malmö Studies in Educational Sciences, Malmö: Malmö högskola, 2013, Jarmo Houtsonen et al., "Welfare State Restructuring in Education and its National Refractions: Finnish, Irish, and Swedish Teachers' Perceptions of Current Changes", *Current Sociology*, vol. 58, nr 4, s. 597–622, 2010 och Ingrid Carlgren & Kirsti Klette, "Reconstructions of Nordic Teachers. Reform Policies and Teachers' Work During the 1990s", *Scandinavian Journal of Educational Research*, vol. 52, nr 2, s. 117–133, 2008.

¹² Benjamin Levin, "An Epidemic of Education Policy: (What) Can We Learn from Each Other?", *Comparativ Education*, vol. 34, nr 2, 1998, s. 190ff. Ulf P. Lundgren har i en reflektion över 1990-talets svenska skolreformer sagt att dessa bör ses som: "den största förändringen i skolhistorien både vad gäller volym och inriktning på reformer. Det

menar att det nya i denna policy-epidemi är att den inte enbart förändrar det lärare gör utan också vilka de är: betoningen på professionalitet och den byråkratiska modellen som tidigare präglade förhållandet mellan lärare och staten har fått ge vika för en anpassning till marknaden och ett närmande till den privata sektorn.¹³ Denna utveckling kan också ses i ljuset av en förändrad syn på bildningsyrken när ekonomiska rationaliteter fått ett större inflytande. Sociologen Susan Robertson ser dessa förskjutningar som en omvandling och nedvärdering av lärares kulturella tillgångar och därmed deras sociala position. Lärare, menar Robertson, kunde tidigare göra anspråk på att besitta värdefull kunskap och kunnande och var både en ämnesmässig och pedagogisk expertis. I och med den senaste tidens omstruktureringar har lärares fackmannamässiga, eller professionella, expertis kommit att försvagas menar Robertson.¹⁴

I närliggande diskussioner kring reformer som påverkat läraryrkenas ställning lyfts i Sverige inte sällan kommunaliseringen av skolan och av lärartjänsterna fram. Kommunaliseringen ses här som en starkt bidragande faktor till en förändringsprocess som medverkat till en pågående avprofessionalisering av skolans lärarkår.¹⁵ Kommunaliseringen kan ses som ett led i en mer omfattande våg av omstruktureringar av svensk skola och utbildningsväsende som inneburit ökad decentralisering, introducerandet av marknadsdrivna principer och en ökad konkurrens mellan skolor om elever.¹⁶ Allt detta sammantaget har enligt många

handlar inte om en stor reform utan snarare en svärm av reformer” Ulf P. Lundgren, ”Utbildningsforskning och utbildningsreformer”, *Pedagogisk forskning i Sverige*, vol. 7, nr 3, 2002.

¹³ Stephen Ball, “The Teacher’s Soul and the Terrors of Performativity”, *Journal of Education Policy*, vol. 18, nr 2, 2003. Julia Evetts diskuterar på ett mer övergripande plan om relationen mellan införandet av New Public Management modeller och framväxten av en ny typ av professionalism bland de yrkesgrupper som påverkats av förändringarna, se Julia Evetts, “New Professionalism and New Public Management. Changes, Continuities and Consequences”, *Comparative sociology*, vol. 8, nr 2, s. 247–266, 2009.

¹⁴ Susan L. Robertson, *A Class Act: Changing Teachers’ Work, the State, and Globalisation*, New York: Falmer Press, 2000.

¹⁵ Se ex. Johanna Ringarp, *Professionens problematik: lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, Stockholm: Makadam, 2011 och Niklas Stenlås, *En kår i kläm: läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier* Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, Stockholm: Finansdepartementet, 2009. År 2014 presenterades även prof. Leif Lewins utredning om effekterna av skolans kommunalisering. I utredningen konstaterar han bland annat att kommunaliseringen försämrade lärarnas arbetsituation bland annat genom ökad kontroll och extern styrning, ökad arbetsbörda och minskade möjligheter för lärarna att fritt disponera sin tid, SOU 2014:5, *Staten får inte abdikera – om kommunaliseringen av den svenska skolan*, Statens offentliga utredningar, Stockholm: Fritzes, 2014, s. 117ff.

¹⁶ Egentligen kan man säga att tre utbildningspolitiska omstruktureringar samverkar i denna process. För det första en decentralisering av beslutsfattandet inom skolan och införandet av mål- och resultatstyrning, se Proposition 1988/89:4, *om skolans utveckling och styrning*. För det andra kommunaliserades skolan, och därmed även

bedömare lett till ett mer differentierat skolsystem.¹⁷ För lärarnas del uppfattades kommunaliseringen och det förändrade huvudmannaskapet även ett symboliskt laddat skifte vilket ledde till starka protester från stora grupper av lärare som inte ville förlora sin identitet som yrkesutövare under statens överinseende.¹⁸

Gemensamt för dessa beskrivningar av lärarutbildning och läraryrke – i debatten såväl som inom forskningen – är att dessa i huvudsak beskrivs och behandlas som ett sammanhållet och enhetligt objekt. Ett exempel på detta är när man i debatten använder begreppet ”lärarutbildningen” som i bestämd form avser innefatta all utbildning av blivande lärare men som samtidigt döljer det faktum att utbildningen av lärare sett väldigt olika ut historiskt och att normaltillståndet snarare varit stora skillnader mellan olika typer av lärarutbildningar och inriktningar, men också skillnader mellan utbildningar vid olika lärosäten.¹⁹ På samma sätt framställs lärarna som en enhetlig grupp yrkesverksamma där åtskillnad sällan görs mellan lärare i olika stadier eller med olika ämnesbehörigheter och än mer sällan en åtskillnad mellan lärare inom olika delar av landet eller mellan olika skolor.²⁰ Diskursivt framstår det därmed som att de problem som beskrivs och effekterna av de förändringar som skett drabbar samtliga lärarutbildningar eller hela lärarkollektivet i samma omfattning.

Ytterligare en notering är att när dessa problem beskrivs framhålls i huvudsak *en* faktor eller *en* reform som anses förklara de beskrivna problemen.²¹ Det kan handla om lärarnas dåliga löneutveckling, effek-

lärarna, se Proposition 1989/90:41, *om kommunalt huvudmannaskap för lärare, skolledare, biträdande skolledare och syofunktionärer* och Proposition 1990/91:18, *om ansvaret för skolan*. Och den tredje processen av betydelse var införandet av skolpengen och den ökade möjligheten för elever att söka sig utanför till andra skolor än de närliggande och ökade möjligheter att starta fristående skolor, se Proposition 1991/92:95, *om valfrihet och fristående skolor*. Proposition 1992/93:230, *Valfrihet i skolan*.

¹⁷ Se ex. Anders Trumberg, *Den delade skolan. Segregationsprocesser i det svenska skolsystemet*, Örebro Studies in Human Geography, Örebro: Örebro universitet, 2011, Anders Böhlmark & Helena Holmlund, *20 år med förändringar i skolan. Vad har hänt med likvärdigheten?*, Stockholm: SNS, 2011 och Anders Björklund et al., *The Market Comes to Education in Sweden. An Evaluation of Sweden's Surprising School Reforms*, New York: Russell Sage Foundation, 2005.

¹⁸ Johanna Ringarp, *Professionens problematik: lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, s. 148f.

¹⁹ Owe Lindberg, *Talet om lärarutbildning*, Örebro Studies in Education, Örebro: Örebro universitet, 2002, s. 18f.

²⁰ Att man inom debatten behandlar lärarutbildning och läraryrke mer enhetligt kan tyckas rimligt då man ofta måste undvika allt för mycket problematiseringar för att effektivt kunna föra fram sitt budskap.

²¹ Även om det här finns tydliga undantag, se ex. Niklas Stenlås, *En kår i kläm: läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier*. Stenlås argumenterar för att flera olika reformer, med olika ursprungliga syften, samverkat och bidragit till den problematik som läraryrkena befinner sig i.

ter som kommunaliseringen fört med sig, brister i lärarutbildningarnas kvalitet etcetera. Det blir här tydligt att frågan om läraryrkets ställning är en fråga som berör och i tider då utbildning generellt blivit en allt viktigare motor i samhällsutvecklingen finns det en mängd intressenter som är villiga att bidra med förklaringar och lösningar på problemen. Det är uppenbart att flertalet av de argument som framförs härrör från en logik som präglas av det fält som man verkar inom där olika intressenter agerar utifrån en specifik agenda. Att frågan om lärares löner blivit den centrala kampfrågan från lärarfackförbundens håll är ett sådant exempel. Problemanalysen kan också ha sin bakgrund i institutionella gränsdragningar där man inom vissa specifika vetenskapsområden kommit att intressera sig för vissa specifika aspekter av läraryrkenas utveckling. I denna avhandling görs ett försök att närma sig denna problematik från ett annat håll, nämligen att ta utgångspunkt i rekrytering till utbildning och yrke och genom att sätta fokus på lärarstudenters och lärares tillgångar.

Tillgångar i fokus

Rekryteringsfrågorna som behandlar vilka individer som rekryteras till utbildning och yrke och vilka resurser de besitter har i stor utsträckning varit frånvarande i debatten kring läraryrket eller när lärarutbildningarnas kvalitet eller liknande diskuteras och har endast i begränsad utsträckning berörts i tidigare forskning om lärarutbildning. Medan en lång rad undersökningar behandlat frågor som rör lärarutbildningens kvalitet och hur och i vilken mån lärarutbildningen fungerar som förberedelse för yrket saknas i stor utsträckning större empiriska studier som relaterar lärarstudenternas "sociala bagage" till deras framtida yrke, det som Francine Muel-Dreyfus i sina studier av franska folkskollärare och socialarbetare kallar "professionens sociala villkor".²² Vissa undantag finns dock. Ett par för denna avhandling betydelsefulla studier har haft rekryteringen till lärarutbildningarna som utgångspunkt för att förstå lärarutbildningarnas positioner i högskolefältet²³,

²² Muel-Dreyfus menar att studier av vilka individer som gör sitt inträde i fältet lämpar sig synnerligen väl i tider av radikala förändringar. Francine Muel-Dreyfus, *Le metier d'educateur. Les instituteurs de 1900, les éducateurs specialises de 1968*, Paris: Minuit, 1983. Se också Francine Muel-Dreyfus, *Folkskollärare och socialarbetare. Metodologiska kommentarer till den historiska sociologin*, Skeptronhäften, Stockholm, 1987.

²³ Mikael Börjesson, "Lärarutbildningarnas plats inom det svenska högskolefältet", *Praktiske Grunde*, vol. 4, 2009 och Mikael Börjesson, *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*, Rapport från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 30, Uppsala, 2003.

och lärarstudenternas möte med lärarutbildningen²⁴ – studier som har gemensamt att de bryter mot föreställningen att lärarutbildning är ett enhetligt och homogent objekt och att de analyserar lärarstudenterna med utgångspunkt i relationen mellan de tillgångar (bland annat dispositioner) som studenterna för med sig in i utbildningsinstitutionen och de positioner de där intar. För denna avhandling fungerar dessa studier som en viktig inspirationskälla men tanken här är att komplettera dessa genom att även studera lärarutbildningens relation till arbetsmarknaden och hur olika tillgångar påverkar förhållandet mellan olika grupper av lärare.

Utgångspunkten för denna avhandling blir därför att lägga fokus på skillnader inom och emellan olika typer av lärarutbildningar och läraryrken och göra detta genom att studera rekryteringsfrågor: Vilka studenter är det som söker sig till en yrkeskarriär som lärare? Vilka skillnader framträder om hänsyn tas till olika typer av lärarutbildningar med olika inriktningar? Hur kan relationen mellan lärarutbildning och läraryrket förstås? Och hur avspeglas detta i relationen mellan olika grupper av lärare på arbetsmarknaden? I de följande empiriska analyserna är avsikten att pröva huruvida rekrytering och rekryteringsförskjutningar med hänsyn till lärarstudenternas och lärarnas tillgångar kan bistå med förklaringar till lärarutbildningarnas och läraryrkenas positioner och förskjutningar.

Teoretiskt och metodologiskt används begrepp och verktyg sprungna ur Pierre Bourdieus sociologi som *kapital*, *tillgångar* och *socialt rum*. Kapital är tillgångar (resurser) som individer besitter och som kan vara av olika art, materiella och symboliska, nedärvda eller förvärvade, men som har det gemensamt att de tillmätts värde i vissa specifika sammanhang. Exempelvis är höga betyg en tillgång som värderas högt inom utbildningsväsendet, och därför där fungerar som kapital, medan de inte alls fungerar som kapital i, låt säga, idrottsvärlden eller kulturens område. Av relevans för föreliggande avhandling är synsättet att även enskilda institutioner (som utbildningsinstitutioner) kan besitta olika slags tillgångar, företrädesvis sådana som elever, studenter och lärare tillför dem.

Studierna i avhandlingens två empiriska delar anlägger två perspektiv på rekryteringsfrågor. Å ena sidan ett diakront där inflödet till utbildningen och yrket studeras över närmare 30 år. Å andra sidan ett synkront där gymnasielärarnas arbetsmarknad studeras som ett *rum* i den betydelse som begreppet använts i Bourdieus sociologi, det vill säga som ett rum med polariteter och hierarkier vari lärare och skolor

²⁴ Elisabeth Hultqvist & Mikael Palme, "Om de kunde ge en mall". En studie av lärarstudenternas möte med lärarutbildningen, Rapporten från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 40, Uppsala, 2006.

intar olika positioner som ett resultat av de tillgångar som de besitter. Att det för lärare existerar sådana strukturerande villkor där bland annat olika skolor intar olika positioner och på så sätt har olika grad av attraktionsvärde har varit föremål för tidigare sociologiska analyser. Howard S. Becker studerade exempelvis i slutet av 1940-talet hur skollärare i Chicago som hade mer resurser företog horisontella förflyttningar mellan skolor, från skolor i socialt segregerade områden till skolor i mer privilegierade områden. För dessa lärare kunde sådana förflyttningar, inom ett och samma skolstadium, fungera som en uppåtgående karriärväg.²⁵ Andra studier har pekat på hur lärares ”val” av skola hänger samman med elevernas egenskaper och karaktäristika.²⁶ Avsikten här är att koppla samman sådana strukturella förutsättningar med vad lärarstudenter och lärare har med sig i bagaget in i detta system av skolor. Ett sådant angreppssätt blir relevant inte minst med tanke på den utveckling som skolsystemet i allmänhet och gymnasieskolan i synnerhet genomgått de senaste 20 åren genom bland annat friskolereformen, valfrihetsreformen och en decentralisering av skolans styrning. Lägg därtill att resultatklyftorna mellan olika skolor och olika delar av landet kommit att öka.²⁷ Denna utveckling gör det relevant att tala om ett allt mer heterogent utbildningslandskap.

Relationen mellan utbildning och yrke

En övergripande relation som berörs i avhandlingens studier är den mellan utbildning och arbetsmarknad eller mer specifikt relationen mellan lärarutbildning och läraryrke. På ett teoretiskt plan är detta vad Bourdieu kallar förhållandet mellan ett produktionssystem och ett reproduktionssystem.²⁸ Det är troligt att de förändringar som beskrivits ovan – som en mer marknadsorienterad skola – tillsammans med en förändrad rekrytering även bidragit till att omforma förhållandet mellan lärarutbildning och läraryrket. Som kommer framgå i analyser av

²⁵ Howard S. Becker, ”The Career of the Chicago Public Schoolteacher”, *American Journal of Sociology*, vol. 57, nr 5, s. 470–477, 1952.

²⁶ Se ex. Alain Léger, *Enseignants du secondaire*, Paris: Presses universitaires de France 1983 och Alain Léger, ”Les déterminants sociaux des carrières enseignantes”, *Revue française de sociologie*, vol. 22, nr 4, s. 549–574, 1981.

²⁷ Det finns ett flertal studier som visat att skolan har betydelse när det gäller att förklara skillnader i studieresultat, se bl.a. John Östh, Eva Andersson & Bo Malmberg, ”School Choice and Increasing Performance Difference. A Counterfactual Approach”, *Urban Studies*, vol. 50, nr 2, s. 407–425, 2012 och Skolverket, *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*.

²⁸ Pierre Bourdieu & Luc Boltanski, ”Titel och ställning. Om förhållandet mellan produktionssystemet och reproduktionssystemet”, i Donald Broady (red.), *Kultur och utbildning. Om Pierre Bourdieus sociologi*, Stockholm: UHÄ, FoU-enheten, 1985 [1975].

intervjuer med lärarstudenter i föreliggande studie kan skilda förhållningssätt till det kommande yrkesvärvet identifieras, förhållningssätt som kan sättas samman med studenterna bakgrund och livshistoria.

Jag har redan diskuterat att lärarnas utbildning och arbetsmarknad är områden inom vilka det skett omfattande omstruktureringar och förändringsprocesser. Dessutom tycks det som att lärarutbildning och lärarnas arbetsmarknad delvis utvecklats i olika riktningar. Ett tecken på detta är att medan lärarutbildningarna över tid gått mot att bli allt mer enhetlig – när det gäller innehåll såväl som de studenter som rekryteras (vilket kommer att behandlas senare i denna avhandling) – har lärarnas arbetsmarknad blivit allt mer differentierad, inte minst på grund av de tidigare nämnda ökande skillnaderna mellan skolor och regioner.²⁹ Åtminstone är detta sant i de delar av landet där det finns en marknad för utbildning där skolor konkurrerar med varandra. Samtidigt förändras värdet av utbildning generellt, mer och tydligare specialiserad utbildning blir ett vanligare krav för allt fler yrkesgrupper.³⁰ Dessa förändringar kan ses som ytterligare ett argument för att genomföra studier där utbildningsförändringar sätts samman med arbetsmarknadsförändringar.

Vidare kan konstateras att gängse föreställningar kring förhållandet mellan utbildning och yrke – inte minst när det gäller yrkesutbildningar som lärarutbildningarna – ofta utgår från dels att de studenter som söker en lärarutbildning från början har siktet inställt på en yrkeskarriär som skollärare och dels att de studenter som faktiskt slutför sin utbildning alltid påbörjar en karriär som skollärare. Detta är en vardaglig förståelse som inte fullt ut motsvarar de verkliga förhållandena.³¹ Troligen förekommer snarare stora variationer mellan olika lärarutbildningsområden, inom specifika ämnesområden i lärarutbildningarna och mellan olika grupper, lärarstudenter som lärare. Vad gäller lärarutbildningarna vet vi sedan tidigare att det sker stora avhopp från utbildningen under vägs. Särskilt manliga lärarstudenter

²⁹ Donald Broady et al., "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier", *SOU 2000:39, Välfärd och skola. Antologi från Kommittén Välfärdsbokslut*, Stockholm, 2000 och Mikael Palme, *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*, Studier i utbildnings- och kultursociologi, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

³⁰ Denna utveckling kan ses som ett resultat av industrisamhällets transformation mot ett *kunskapsamhälle* och har beskrivits som en komponent i det bl.a. Daniel Bell under 1970-talet kallade det *post-industriella samhället*, se Daniel Bell, *The Coming of Post-industrial Society: a Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books, 1973, s. 174ff.

³¹ Den så kallade etableringsgraden på arbetsmarknaden för studenter med en lärarutbildning är förvisso högre än inom exempelvis ämnesområdet humaniora men klart lägre inom ämnesområden som vård, medicin och teknik, se Högskoleverket, *Etableringen på arbetsmarknaden 2009 – examinerade läsåret 2007/08*, Rapport 2011:16R, 2009.

väljer att lämna utbildningen,³² samtidigt som en relativt stor andel av de verksamma lärarna saknar en lärarexamen.³³

Utbildningen är också central i relation till den yrkesidentitet som den har för avsikt att socialisera in studenterna i. Det är genom utbildningen som studenterna skapar sig en identitet i relation till den profession som de ska verka inom.³⁴ Denna socialisation avser ge studenterna tillgång till ett yrkesspråk, en yrkesidentitet och i varierande grad ett gemensamt syn- och förhållningssätt till det yrke de inträder i. Även om dessa processer inte berörs på ett djupare plan i denna avhandling finns ändå i det följande ambitionen att spåra lärarstudenters och lärares förhållningssätt till lärarutbildning och läraryrke såsom de framträder i intervjuer. Vilka samband går exempelvis att finna mellan förhållandet till yrket och studenternas bakgrund och tillgångar?

Avhandlingens syfte och frågor

Avhandlingens intresseområde, på ett mer generellt plan, kan sägas utgöras av relationen mellan utbildning och arbetsmarknad och dess förändringar. Utifrån den problembeskrivning som redogjorts för ovan utgör lärarutbildning och läraryrke ett intressant exempel där denna relation framstår som högst aktuell. Ett övergripande syfte med avhandlingen blir därför att utforska relationen mellan utbildning och arbetsmarknad genom att *studera rekryteringen till lärarutbildning och skolläraryrke under perioden 1977–2009*.

- Hur har rekryteringen till lärarutbildningarna och skolläraryrkena förändrats under de senaste trettio åren avseende studenternas och lärarnas olika tillgångar?

³² Högskoleverket, *Man ska bli lärare! Den ojämna könsfördelningen inom lärarutbildningen – beskrivning och analys*, Högskoleverkets rapportserie 2009:7 R, 2009.

³³ Se ex. Lärarnas riksförbund & Lärarförbundet, *Alla har rätt till utbildade lärare. En rapport om andelen lärare i skolår 7–9 som har rätt lärarutbildning*, Stockholm, 2007 och Statskontoret, *Lärares utbildning och undervisning i skolan*, 2007:8, Stockholm: Statskontoret, 2007.

³⁴ Ur ett professionsteoretiskt perspektiv har just relationen utbildning yrke en central roll. Det är genom utbildningssystemet som medlemmarna i en profession skaffar sig det formella tillträdet och legitimiteten att utöva sitt yrke men som Eliot Freidson påpekar finns även ett intresse inom professionen att begränsa produktionen av yrkesutövare för att på så sätt se till att det inte finns ett överskott i förhållande till efterfrågan, Eliot Freidson, *Professionalism. The Third Logic*, Cambridge: Polity Press, 2001, s. 93f.

Under den tidsperiod som studeras i avhandlingen har både lärarutbildning och läraryrke präglats av tendenser till homogenisering och likriktning. *En hypotes är att denna homogenisering även kommit att avspeglas i rekryteringen till utbildning och yrke.* För att undersöka denna hypotes avser avhandlingen svara på följande frågor:

- Avspeglas det faktum att lärarutbildningarna och läraryrkena blivit mer sammanhållna och enhetliga även i rekryteringen till lärarutbildningarna och skolläraryrkena?
- Hur kan förändringar i rekryteringen till lärarutbildning och läraryrke förstås i relation till andra strukturella förskjutningar såsom utbildningssystemens förändringar och skolpolitiska omstruktureringar?

I motsats till denna trend av homogenisering har utbildningslandskapet, och därmed lärarnas arbetsmarknad, som en konsekvens av en ökad marknadisering och ett differentierat utbildningsutbud, blivit allt mer heterogent. Särskilt framträdande har denna heterogenisering varit inom gymnasieskolan. *En hypotes är att denna utveckling också kommit att avspeglas internt mellan olika grupper av gymnasielärare på lärarnas arbetsmarknad.* För att undersöka denna hypotes krävs analyser på två nivåer dels *nationellt*, där interna skillnader mellan olika grupper av gymnasielärare studeras, och dels *regionalt*, där lärarekryteringen och lärarnas tillgångar relateras till de förhållanden som råder på en lokal skolmarknad. Följande frågeställningar blir här aktuella:

- Hur ser fördelningen av gymnasielärarnas olika tillgångar ut på en *nationell* nivå? Vilka skillnader framträder mellan olika grupper av gymnasielärare?
- Hur ser fördelningen av gymnasielärarnas olika tillgångar ut på en *regional* nivå? Hur förhåller sig denna fördelning av tillgångar till elevers och skolors tillgångar?
- Hur kan man förstå gymnasielärares och lärarstudenters syn- och förhållningssätt till yrket i relation till de strukturella förhållanden som klarlagts?

I introduktionen har argumenterats för värdet att studera rekrytering till lärarutbildning och läraryrke som ett tillskott till de studier som behandlat lärarprofessionens förändrade villkor. Avslutningsvis är därför avsikten att utifrån resultaten genererade av dessa delsyften diskutera hur utbildningssociologiska analyser av lärares tillgångar kan bidra till kunskap om lärarprofessionens förändringar och läraryrkenas homogenitet kontra heterogenitet.

Undersökningsdesign – från alla skollärare i Sverige till gymnasielärare i Uppsala

I föreliggande avhandling kombineras storskaliga analyser över samtliga lärarstudenter och lärare och regionalt anpassade analyser av mer avgränsade populationer. Den förstnämnda typen av analyser presenteras i del II. Detta makroorienterade angreppssätt avser bidra med en översikt över de stora förändringarna och trenderna över tid vad gäller rekryteringsmönster. Den övergripande tidsperioden för avhandlingens studier, 1977–2009, motiveras på två sätt. För det första utgör 1977 en lämplig startpunkt då 1977 års högskolereform kom att sammanföra de tidigare åtskilda lärarutbildningarna i en och samma organisation, högskolans. För det andra, och delvis som en följd av föregående förändringar, finns det från 1977 jämförbara uppgifter på individnivå om studenters registreringar i högskolan.

Då flertalet av analyserna utgår från totalpopulationer – samtliga lärarstudenter och samtliga lärare (inom grundskola och gymnasieskola) över en lång tid – har en avvägning krävts för att å ena sidan behålla så mycket nyanser i materialet som möjligt, så att exempelvis skillnaderna mellan olika inriktningar i lärarutbildningen framträder, och å andra sidan utnyttja klassificeringar som möjliggör jämförande analyser över tid. De jämförande analyserna försvaras av att lärarutbildning och läraryrke som analysenheter är heterogena och innehåller många underkategorier (som lärare på olika nivåer i skolsystemet, med olika undervisningsämnen och med skilda arbetsuppgifter). Ambition har varit att i så stor utsträckning som möjligt, och så långt som materialet tillåter, hålla isär olika typer av lärarutbildningar och lärargrupper (se vidare avsnittet om klassificering i metodkapitlet).

Tidsserierna i analyserna i del II, när det gäller de mer övergripande demografiska uppgifterna, exempelvis numerärernas förändring över tid eller hur könsfördelningen förändrats över tid, sträcker sig över en 30-års period. Däremot finns begränsade möjligheter att skapa lika långa tidsserier när det gäller exempelvis lärarnas sociala ursprung eller utbildningstillgångar. En egenhet hos dessa register är också att de tenderar att bli mer innehållsrika över tid vilket kan försvåra vissa jämförelser över tid. Dessa begränsningar redogörs för i anslutning till respektive empiriskt kapitel.

Särskild tonvikt läggs vid gymnasielärarna som grupp (del III). Att valet faller på gymnasielärarna har flera skäl. Ett viktigt sådant är att flera av de stora förändringar som skett på lärarutbildningsområdet och de stora skolpolitiska omstruktureringarna i högre grad kommit att påverka just gymnasielärarna. Det är inom gymnasieskolan som marknadstänkandet drivits längst. De fristående skolorna har fått

störst utbredning och differentieringen mellan skolorna och regionerna är sannolikt som mest långtgående.³⁵ Ett annat argument för att fokusera på gymnasielärarna är sprunget ur de inledande analyserna av rekryteringen till lärarutbildningarna (se kapitel 5 nedan). Det är i rekryteringen till gymnasielärarutbildningarna som de kraftigaste förskjutningarna sker om hänsyn tas till de sociala och meritokratiska tillgångarna bland studenterna. Rekryteringsförändringarnas effekter och hur de samverkar med förändringar på arbetsmarknaden borde därför tydligast avspeglas inom gymnasieläraryrket.

I avhandlingens tredje del, som fokuserar på gymnasielärarna, görs analyser på två nivåer. Inledningsvis studeras förhållandet mellan olika gymnasielärare på en nationell nivå för att sedan avgränsas till lärare vid Uppsalas gymnasieskolor och lärarstudenter vid Uppsala universitet. Denna geografiska avgränsning görs främst för att kunna bidra med en mer detaljerad bild av vilka faktorer som påverkar vilka positioner som lärare besitter på ett regionalt gymnasiefält. Uppsala framstår här som ett bra val med tanke på dess storlek, som innebär att det finns en mångfald vad gäller skolor (med olika huvudmän, profiler och inriktningar) samtidigt som de inte är så många att de blir oöverblickbara. Att valet fallit på Uppsala har också en mer teoretisk motivering. Uppsala kan karaktäriseras som en väldigt utbildningsstark stad (eller annorlunda uttryckt en stad med hög koncentration av utbildningskapital).³⁶ Uppsala kan därför sägas vara en stad i vilken utbildning förmodligen tillmäts större värde än på många andra håll, vilket i sin tur kan skapa särskilda förutsättningar för lärarnas som är verksamma där. Närheten till flera universitet och högskolor som utbildar lärare gör också att konkurrensen om lärartjänster är relativt sett stor. I Uppsala har de kommunala skolorna varit dominanta på gymnasiefältet men liksom i flertalet andra större städer i Sverige har Uppsala sett en stadig tillväxt av skolmarknaden bland annat genom ett ökat antal fristående skolor som ska konkurrera med anrika läroverksinstitutioner och mer nyetablerade kommunala skolor. Det finns med andra ord tydligt skilda skoltyper som kan antas inta olika positioner i relation till varandra – avseende status och renommé samt utifrån de elever de rekryterar – som gör det intressant att studera lärarnas spridning i detta gymnasiefält.

³⁵ Mikael Börjesson, *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier – tendenser på nationell nivå 1997–2001*, Rapport från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 32, Uppsala, 2004, Ida Lidegran, *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*, Rapport från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 34, 2004 och Ingrid Nordqvist & Monica Langerth Zetterman, *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv. Gävleborgs län*, Rapport från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 33, Uppsala, 2004.

³⁶ Ida Lidegran, *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*.

Disposition

Avhandlingen består av fyra delar. Del I presenterar forskningsläget och de teoretiska utgångspunkterna och ger samtidigt en bakgrund till avhandlingens problematik. Del II behandlar rekrytering till utbildning och yrke samt relationen mellan lärarutbildning och läraryrke. Del III studerar gymnasielärarkets struktur, först på nationell sedan på regional nivå, samt analyserar intervjuer med lärarstudenter och lärare. I del IV sammanfattas och diskuteras avhandlingens huvudresultat.

I kapitel 1, del I, diskuteras olika perspektiv på lärarutbildning och läraryrke. Kapitlet inleds med en historisk bakgrund vad gäller rekryteringen till utbildning och yrke och hur denna gestaltat sig för olika grupper av lärare. I kapitlet behandlas vidare forskning av relevans för avhandling, bland annat sådan som rör läraryrkets ställning i relation till de skolpolitiska omstruktureringarna. I kapitel 2 presenteras avhandlingens centrala teoretiska perspektiv och begrepp. Kapitel 3 utgörs av en genomgång av avhandlingens material och metoder.

Kapitel 4, del II, är avhandlingens första empiriska kapitel. I kapitlet analyseras rekryteringen till läraryrkena över tid. Betoningen ligger på demografiska förändringar och skillnader mellan olika lärargrupper. Kapitel 5 inleds med en analys av lärarutbildningarnas förhållande till högskolan i stort med betoning på förändringar över tid. Därefter analyseras med hjälp av statistiska data förskjutningar i rekryteringen till lärarutbildningarna under perioden 1977–2009. Även förändringar knutna till relationen mellan olika lärarutbildningsinriktningar och lärosäten diskuteras. Kapitel 6 fördjupar analyserna av rekryteringen till lärarutbildningarna genom att ta utgångspunkt i ”potentiella” lärarstudenter nämligen avgångna från gymnasieskolan och hur ambitionen att välja en ämneslärarutbildning förändras över tid samt hur inflödet till läraryrket förändrats under samma tidsperiod.

Del III av avhandlingen avgränsas till analyser av gymnasielärarna. I kapitel 7 används multipel korrespondensanalys för att studera gymnasielärarkets struktur år 2008 med fokus på förhållandet mellan olika tillgångar. I kapitel 8 används samma metoder som i det föregående kapitlet för att analysera förhållandet mellan gymnasielärares dispositioner och skolors positioner på ett regionalt gymnasiefält, det i Uppsala. I Kapitel 9 analyseras intervjuer med lärarstudenter och lärare och relateras till de objektiva förhållanden som tidigare kapitel mejslat ut.

I del IV, kapitel 10, sammanfattas avhandlingens huvudresultat och de övergripande slutsatserna.

DEL I
UTGÅNGSPUNKTER

Perspektiv på lärarutbildning, skolläraryrket och skolväsendet

I detta avsnitt behandlas centrala perspektiv i forskningen om lärarutbildning och skolläraryrke. Syftet är dels att ge en bakgrund till skolläraryrkenas historiska förändringar, särskilt vad gäller rekrytering till utbildning och yrke, och dels att lyfta fram forskning som studerat effekterna på skolläraryrkena av de senaste decenniernas utbildningspolitiska omstruktureringar. En viktig del av denna forskning är sådana arbeten som studerat lärarutbildning, lärare och läraryrkenas ställning i ett historiskt perspektiv – inte minst därför att flera av dessa anlägger sociologiska förklaringsmodeller för att analysera exempelvis lärarkårens status, lärarnas relation till staten och det omgivande samhället och rekryteringen till lärarutbildning och läraryrke. Denna forskning kan därför ses som en slags förhistoria till denna avhandling och bidrar till att öka förståelsen för de förändringar som lärarna som yrkesgrupp genomgått. Jag har därför medvetet låtit de inledande delarna av detta avsnitt bli en slags historieskrivning – om än en begränsad sådan – över skolläraryrkets framväxt och relation till det omgivande samhället. Till de förändringar som påverkat läraryrket hör också de omorganisationer som skolväsendet genomgått under de senaste tre decennierna. För att contextualisera dessa förändringar berörs även forskning som studerat skolväsendet utifrån de senaste tre decenniernas utbildningspolitiska skifte och dess konsekvenser för bland annat social skiktning inom skolans olika stadier.

Slutsatserna av denna genomgång är att det finns en stark fåra av forskning som anlägger ett professionsteoretiskt perspektiv på läraryrket inom såväl historiska som nutida studier. I efterföljande kapitel diskuteras dessa professionsteoretiska perspektiv i relation till den utbildnings- och kultursociologiska tradition som denna avhandling lutar sig mot.

Historiska studier av rekryteringen till utbildning och yrke

Historiska studier av läraryrket är av central betydelse för denna avhandling. De historiska tillbakablickarna på läraryrkets framväxt har varit viktig inte minst för att förstå lärarnas samhällsposition och hur egenskaper som exempelvis kön och social klass bidragit till att skapa innebörden av lärarna som yrkesgrupp. Tydligast framkommer detta inom det parallellskolsystem som existerade fram till grundskolans införande, där exempelvis folkskolläraryrket tidigt kom att bli ett kvinnodominerat yrke medan läroverkslärarkåren länge var ett yrkesval förbehållet männen. De stora skillnader som fanns mellan folkskolläraryrket och läroverksläraryrket under 1800-talets andra hälft och det tidiga 1900-talet förstärks om hänsyn även tas till utbildningarnas sociala rekryteringsbas.

Pedagogen Kerstin Skog-Östlin har studerat rekryteringen till folkskolläraryrket respektive läroverksläraryrket från mitten av 1800-talets andra hälft och framåt. Skog-Östlin visar bland annat att läroverksläraryrket, från 1800-talets mitt, hade en tydlig överrepresentation av studenter från hem med hög akademisk utbildning, där den klart största andelen var präster. År 1868 kom så många som 30 procent av de läroverkslärare som avlagt examen vid universitetet från prästhem. Andra stora grupper var företagare och civila ämbetsmän.³⁷ Denna tydliga sociala homogenitet kom dock att gradvis förändras, föranledda av ett antal förändringar i rekryteringen från slutet av 1800-talet och mitten av 1900-talet, bland annat en ökad andel lärarkandidater från den lägre medelklassen. Samtidigt påpekar Skog-Östlin att andelen med akademikerbakgrund hela tiden varit större än vad som skulle kunna förväntas utifrån befolkningsstrukturen.³⁸

Folkskolläraryrket å sin sida befolkades under de tidiga åren i stor utsträckning av söner till bönder och torpare. Under 1900-talets första årtionde fortsatte detta rekryteringsmönster att gälla. Bland de manliga eleverna kom så många som 40 procent från hem där fadern var hemmansägare eller arrendator, och 15 procent tillhörde kategorin yrkesidkare eller hantverkare. Elever från borgerskapet var mycket få. Folkskoleseminariernas geografiska spridning lär ha bidragit till att grupper från lantbrukarmiljöer, som tidigare inte sökt sig till en högre

³⁷ Paul Dahn, *Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst*, Lund: Gleerup, 1936.

³⁸ Kerstin Skog-Östlin, *Pedagogisk kontroll och auktoritet. En studie av den statliga läraryrket enligt offentliga dokument kring folkskolläraryrket, läroverksläraryrket och lärarhögskolan*, Studies in Education and Psychology, 14, Malmö: LiberFörlag/Gleerup, 1984.

utbildning, gavs möjlighet att studera.³⁹ Anmärkningsvärt är att hela 19 procent av eleverna kom från hem där fadern var folkskollärare, klockare eller organist, vilket kan betraktas som ett tecken på att det skedde en omfattande social reproduktion inom lärarkåren. Folkskollärarna var med andra ord i ganska stor utsträckning folkskolläraryrket under denna period.

Det fanns också tydliga sociala skillnader mellan könen. Eleverna vid lärarinneseminiarierna kom i större utsträckning från en högre social bakgrund än deras manliga motsvarigheter. Fler kvinnor än män hade exempelvis fäder som var tjänstemän (ej inräknat folkskollärare). Att kvinnor i större utsträckning kom från högre sociala skikt kan förklaras med att lärarinneyrket tidigt fungerade som en inträdesbiljett för kvinnors deltagande på arbetsmarknaden och i samhällslivet. Det är därför inte oväntat att det var kvinnor från medelklassen – med de sociala förutsättningarna – som var tidiga att utnyttja denna möjlighet till yrkesarbete.⁴⁰

Bland seminariedeltagarna fortsatte gruppen från lantbrukarhem att vara den största under 1920- och 1930-talen. Även skillnaderna i rekryteringsmönster mellan män och kvinnor var fortsatt framträdande. Under 1950-talet skedde dock ett antal skift. Ett var att seminarieelever från arbetarklassen växte till den största gruppen bland blivande folkskollärare. Detta var delvis ett resultat av en förändrad befolkningsstruktur. Under perioden 1880 till 1910 minskade andelen arbetande inom jordbruket från cirka 68 procent till 49 procent samtidigt som industriarbetarna ökade sin representation i befolkningen från cirka 17 till 32 procent.⁴¹ Seminarister från lantbrukarmiljöer var dock fortfarande överrepresenterade om hänsyn togs till befolkningen i stort. Det andra skiftet var att de tydliga skillnaderna mellan män och kvinnor vad gäller den sociala bakgrunden minskade. Troligen var detta ett resultat av att nya alternativa utbildningsvägar och yrkesval öppnat sig för kvinnor från medelklassen och de högre klasserna.⁴²

³⁹ Clas Gustafsson, "Statistiska utredningar angående folkskoleseminariernas elever under åren 1866–1910", *Folkundervisningskommitténs betänkande. 1:3*, Stockholm: Nordiska bokh., 1912.

⁴⁰ Christina Florin, *Kampen om katedern: feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*, Umeå Studies in the Humanities, Umeå: Umeå universitet, 1987, s. 12.

⁴¹ Sten Carlsson, *Yrken och samhällsgrupper. Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1968.

⁴² Maria Stanfors, *Education, Labor Force Participation and Changing Fertility Patterns: a Study of Women and Socioeconomic Change in Twentieth Century Sweden*, Lund Studies in Economic History, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2003.

Läroverkslärarna och gymnasielärarna

På 1920-talet hade Södra latin i Stockholm lärare som översatt såväl Eddan som Vergilius, och där fanns landets främsta Rousseaukännare. Men till vardags ledde dessa välutbildade lektorer och adjunkter förstrött grammatikförhören, när de inte talade engelska med ett uttal som ingen britt skulle ha förstått.⁴³

Så beskriver Hans Lagerberg lärarkåren på Södra latin i sin bok *Lärarna. Om utövarna av en svår konst*. Citatet illustrerar hur dessa lärare kan beskrivas som något som närmast liknar en intellektuell elit, men som kanske inte alltid satte det pedagogiska uppdraget i första rummet. Citatet kan vidare ses som ett manifesterande av dåtidens läroverkslärares akademiska kapital. Genom sin långa akademiska utbildning, upp mot sju års akademiska studier, och sin ämbetsmannaroll, fungerade läroverkslärarna som en självklar auktoritet i dåtidens läroverksstäder. Genom att ta hänsyn till läroverkslärarnas samhällsposition får man även perspektiv på dess efterträdare, gymnasielärarna. Jämförelsen är relevant inte minst därför att den sätter fokus på frågor som rör relationen mellan yrkesföreträdarnas utbildning, rekrytering (deras sociala ursprung och kön) och deras status i samhället. Den historiska tillbakablicken ger också ett perspektiv på den funktion och det symboliska värde som en yrkesgrupp burit på sina axlar och hur detta har förändrats.

Christina Florin och Ulla Johansson har visat hur läroverkslärarna uppbar en position som en del i det bildade borgerskapet och fungerade som en lokal elit. Som statliga tjänstemän hade man högt anseende i läroverksstäderna. Florin och Johansson menar också att läroverkslärarna fyllde en viktig symbolisk roll, inte minst för att de hade ansvaret att fostra de män som skulle besätta de viktiga positionerna inom stat och näringsliv. Läroverkslärare fick därmed en närmast ideologisk funktion.⁴⁴ Det förtroende som denna uppgift medförde visade sig inte enbart inom skolans ramar. Läroverkslärarna var i hög utsträckning delaktiga i den tidens sociala och kulturella liv och hade inflytande i flera av samhällets viktiga frågor, också de som gällde skolans utformning och innehåll. Att läroverkslärarna kunde spela en viktig funktion i det sociala och kulturella livet kan delvis förklaras just utifrån det kulturella kapital som förvärvats genom utbildningssystemet. Behörighetsgraden för lärare i läroverken enligt 1905 års läroverksstadga såg

⁴³ Hans Lagerberg, *Lärarna. Om utövarna av en svår konst*, Stockholm: Ordfront, 2007.

⁴⁴ Christina Florin & Ulla Johansson, *"Där de härliga lagrarna gro..."*. *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, Stockholm: Tiden, 1993 och Olof Wennås, *Striden om latinväldet. Idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1966.

exempelvis ut som följer: för lektorstjänst krävdes licentiat- eller doktorsexamen i vissa ämneskombinationer, för adjunktstjänst krävdes fil. kand. i vissa ämneskombinationer, och därtill för båda tjänstetyperna avlagt provår.⁴⁵ Detta, genom utbildningssystemet, förvärvade kapital måste naturligtvis sättas i relation till utbildningsnivån bland andra grupper i samhället. Då långa utbildningar av det slaget var ovanligt vid den här tiden – den första hälften av 1900-talet – genererade dessa utbildningsinvesteringar i större utsträckning ett kulturellt kapital och innebar också en tydligare anknytning till akademien än motsvarande utbildningsinvesteringar idag. Andelen lärare med licentiat- och doktorsexamen utgjorde dessutom en stor del av läroverkslärarkåren.⁴⁶ Florin och Johansson visar även hur läroverkslärarnas position genererade ett socialt kapital – umgänget med andra eliter i dåtidens samhälle förstärkte den bildningsborgerskapliga profilen.

Läroverkslärarnas position har också beskrivits utifrån den samhällsautoritet som yrkesgruppen vilade på. Ulla Johansson har analyserat läroverkslärarnas ställning under perioden 1927–1960 som vilande på framför allt tre olika auktoritetsrationaliteter. En *byråkratisk* auktoritet, sanktionerad i de statliga förordningar som reglerade förhållandet mellan läroverksläraren och dess elever och som gav lärarna en position som statens förlängda arm. En *patriarkal* auktoritet kännetecknad av en fadersauktoritet som inte enbart vilade på den statliga auktorisationen utan snarare utifrån tradition, vari låg lärarnas uppgift som fostrare av ungdomen. Avslutningsvis, menar Johansson, att lärarna uppbar en *professionell* auktoritet där läroverkslärarna i egenskap av en lång akademisk utbildning i bagaget framträdde som en självklar ämnesexpert. Johansson visar att den professionella auktoriteten till viss del kom att omdefinieras – delvis som en konsekvens av progressivismens framgång under 1930–40-talen – till att innefatta inte enbart ämneskunskaper utan också lärarnas förmåga till empati, relation med eleverna och personliga egenskaper.⁴⁷

⁴⁵ Christina Florin & Ulla Johansson, "Där de härliga lagrarna gro...". *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, s. 167.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 170. Florin och Johansson räknar till att cirka 30 procent av läroverkslärarna 1914 hade en licentiat- eller doktorsexamen. Studeras enbart lektorstjänsterna så låg dessa stabilt på runt 20 procent från perioden 1876–1930, se diagram 34 i appendix.

⁴⁷ Ulla Johansson, *Normalitet, kön och klass. Liv och lärande i svenska läroverk 1927–1960*, Stockholm, 2000 och Ulla Johansson, *Kön, klass och goda lärare: en diskursanalys av texter om yrkeslärare, läroverkslärare och gymnasielärare 1945–2000*, 76, Umeå: Umeå universitet, 2007.

Folkskollärarna och grundskollärarna

Folkskollärarnas villkor, organisering och yrkesprojekt utgör den huvudsakliga tematiken i sociologen Sofia Perssons avhandling *Läraryrkets uppkomst och förändring*.⁴⁸ I avhandlingen sätts de mer samhällsovergripande omstruktureringarna under en längre tidsperiod, från cirka 1800 fram tills idag, samman med förändringar vad gäller lärarnas villkor och yrkesprojekt. Persson visar bland annat att detta yrkesprojekt inte alltid var ett enhetligt sådant utan präglades också av olika kärnterna konflikter som bland annat bottnade i klassmässiga skillnader, skillnader i arbetsvillkor och könsrelaterade faktorer. Just konflikter mellan kvinnor och män i folkskolläraryrket är huvudintresset i historikern Göran Sparrlöfs studie av folkskollärarnas fackliga organisering mellan 1920 och 1963.⁴⁹ Sparrlöf beskriver bland annat de processer och drivkrafter som låg bakom den omsvängning där folkskollärarinnorna gick från att vara "nedvärderade motståndare till jämbördiga kompanjoner".⁵⁰

Folkskolläraryrkets historia behandlas även historikern Christina Florin avhandling. Florin analyserar folkskolläraryrket utifrån tre olika förändringsprocesser under perioden från 1800-talets andra hälft och fram till 1900-talets början.⁵¹ Dessa processer – en feminisering, en professionalisering och en statlig byråkratisering – beskriver Florin som strukturella faktorer som låg till grund för en tydlig förändring av folkskolläraryrket.⁵² I Florins studie utforskas vad som skedde med yrket under en period då både män och kvinnor använde folkskollärarkallet som en språngbräda för social mobilitet. Florin visar även att när yrket, genom en högre grad av professionalisering, kom att bli mer attraktivt för männen uppstod också svårigheter att förena en fortsatt professionalisering och feminiseringsprocess.⁵³

⁴⁸ Sofia Persson, *Läraryrkets uppkomst och förändring. En sociologisk studie av lärares villkor, organisering och yrkesprojekt inom den grundläggande utbildningen i Sverige ca. 1800–2000*, Göteborg Studies in Sociology, 33, Göteborg: University of Gothenburg, 2008.

⁴⁹ Göran Sparrlöf, *"Vi manliga lärare". Folkskolans lärare och lärarinnor i kamp om löner och arbetsområden 1920–1963*, Linköping Studies in Pedagogic Practices, Umeå: Umeå universitet, 2007.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 235.

⁵¹ Christina Florin, *Kampen om katedern: feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*.

⁵² *Ibid.*, s. 25.

⁵³ *Ibid.*, s. 187.

Syftet med denna korta historiska genomgång av forskning som behandlar läroverkslärarna och folkskollärarna har bland annat varit att demonstrera hur man inom historiska studier använt olika angreppssätt för att närma sig yrkenas förändringar och position i samhället. Vanliga redskap har varit att man studerat läraryrkena utifrån dessa förändringar som profession och de professionaliseringsprocesser som yrkena kom att genomgå. Inom flertalet av dessa studier har man intresserat sig för rekryteringsfrågor där främst lärarnas kön och sociala ursprung är betydelsefulla för att förklara yrkenas relation till andra yrkesgrupper men också relationer internt, exempelvis när det gäller konflikter mellan kvinnor och män i folkskolläraryrket. Ett viktigt syfte med genomgången har också varit att åskådliggöra – det för vissa kanske självklara men ibland bortglömda förhållandet – att det historiskt varit tydliga åtskillnader mellan de olika lärargrupperingarna. En huvudpoäng med den historiska genomgången är att den homogenisering mellan olika lärargrupper som kommit att accentueras under de senaste decennierna – bland annat i samband med olika lärarutbildningsreformer och när olika skolformer närmat sig varandra – i ett historiskt perspektiv behöver ses som en ny företeelse. Det dominerande tillståndet har varit tydliga gränsdragningar och skiljelinjer mellan olika lärargrupperingar. I och med de senaste reformerna, och försöken att återigen upprätta skillnader mellan lärare, är det möjligt att detta beskrivna tillstånd framöver kommer att ses som en parentes i historien.

Läraryrkena och ett förändrat utbildningslandskap

Ett mer heterogent utbildningslandskap

Inom forskningen har relativt stort utrymme ägnats åt att studera och analysera förändringar i utbildningslandskapet utifrån de skolpolitiska omstruktureringar som genomförts under de senaste tre decennierna. Studier som rör det fria skolvalets och friskolereformens effekter kan ses som centrala för föreliggande avhandling av den anledning att dessa förändringar får konsekvenser för de lärare som ska göra sitt inträde på arbetsmarknaden. Ofta används elevernas skolprestationer,

exempelvis slutbetyg eller andra typer av prestationsmått (till exempel betygsresultat i vissa ämnen, resultat på nationella prov eller övergångsfrekvens eller behörighet till högskolan), som ett mått när det gäller beskriva skillnader i resultat.⁵⁴ Ett annat sätt att beskriva skillnader i skolsystemet, som ibland används tillsammans med ovanstående prestationsmått, är att ta utgångspunkt i sociala skillnader. Exempelvis skillnader vad gäller sociala gruppers användande av utbildningssystemet eller hur utbildningssystemet är strukturerat.⁵⁵

Det råder inom forskningen relativ samstämmighet att skillnaderna inom utbildningssystemet mellan olika skolor och elevgrupper har ökat de senaste tre decennierna (det som ibland refereras till som en minskad likvärdighet). Denna förändring har också inneburit att betydelsen av vilken skola som eleven gått på för skolresultaten har ökat. En förklaring till de ökade skillnader mellan skolor kan ses som ett resultat av en accelererande social segregation delvis föranledd det fria skolvalet och friskolereformen.⁵⁶ Sammantaget pekar dessa studier mot ett mer heterogent utbildningslandskap och arbetsmarknad för skollärare. Samtidigt bör tilläggas att den marknadisering av kanske framför allt gymnasieskolan, som dessa studier ser som en drivande kraft när det gäller de ökande skillnaderna, är i olika hög grad framträdande i olika delar av landet. I Stockholm är exempelvis denna marknadisering långt gången och differentieringen och de olika strategier som utvecklas hos elever, familjer och institutioner är högst påtaglig.⁵⁷ Samtidigt finns troligen en mer begränsad skolmarknad i en stor del av landsbygden då det i vissa områden enbart finns en skola på rimligt avstånd från hemmet.

⁵⁴ För ett resonemang om hur olika utbildningsmått kopplat till grundskola, gymnasieskola och högre utbildning använts i utbildningsforskningen se Ida Lidegran, *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas*, Studier i utbildnings- och kultursociologi, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2009, s. 20ff.

⁵⁵ Se ex. Jan O. Jonsson & Robert Erikson, *Sorteringen i skolan. Studier av snedrekrytering och utbildningens konsekvenser*, Stockholm: Carlsson, 1994, Donald Broady et al., "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier" och Mikael Palme, *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*.

⁵⁶ Anders Böhlmark & Helena Holmlund, *20 år med förändringar i skolan. Vad har hänt med likvärdigheten*, Anders Trumberg, *Den delade skolan. Segregationsprocesser i det svenska skolsystemet* och Paula Blomqvist & Bo Rothstein, *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*, Stockholm: Agora, 2000.

⁵⁷ Se ex. Mikael Palme, *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*.

De skolpolitiska omstruktureringarnas inverkan på lärarkäna

De senaste tre decennierna stora skolpolitiska omstruktureringar har också kommit att påverka lärarnas arbetsmarknad och villkoren för yrkesverksamheten. Dessa omstruktureringar – till vilka kan räknas skolans decentralisering, marknadiseringstendenser, införandet av en mål- och resultatstyrd skola och lärarkärens kommunalisering – har också av vissa kommit att benämnas som ett utbildningspolitiskt systemskifte från ett system präglad av central styrning och offentligt ansvar.⁵⁸ Effekterna av dessa förändringar och hur lärarna kommit att förhålla sig till och uppleva dessa skolpolitiska omstruktureringar har varit föremål för ett flertal forskningsansatser det senaste decenniet.

Vissa av dessa studier har intresserat sig för en viss problematik eller en specifik reform. Ett exempel på detta är historikern Johanna Ringarps avhandling *Professionens problematik* som behandlar motiven bakom kommunaliseringen av lärarkären och hur de olika aktörerna, fackförbund och politiker agerade i frågan om nytt huvudmannaskap för lärarkärena. Ringarp menar bland annat att kommunaliseringen fick som effekt att skolledares, ekonomers och administratörers kontroll ökat och därmed minskade lärarnas professionella handlingsutrymme.⁵⁹ Andra studier har haft ett bredare angreppssätt och betraktat de olika reformerna som en del i ett större utbildningspolitiskt systemskifte. I statsvetaren Anders Fredrikssons avhandling tas de omfattande styrningsförändringarna som utgångspunkt för att diskutera effekterna vad gäller lärarnas roll som offentliga tjänstemän eller som "närbyråkrater". Fredriksson identifierar fyra förhållningssätt som lärarna kan inta i relation till sin roll som offentliga tjänstemän: ett byråkratiskt, ett professionellt, ett marknadsorienterat och ett brukarorienterat.⁶⁰ Graden av marknadsstyrning påverkar i sin tur lärarnas benägenhet att anta de fyra förhållningssätten, bland annat ger en högre grad av marknadsstyrning på skolnivå en större förekomst av ett marknadsorienterat förhållningssätt bland lärarna.⁶¹ I

⁵⁸ Bo Lindensjö & Ulf P. Lundgren, *Utbildningsreformer och politisk styrning*, Stockholm: HLS förlag, 2000 och Anders Fredriksson, *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*, s. 18.

⁵⁹ Johanna Ringarp, *Professionens problematik: lärarkärens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, s. 183. Leif Lewin diskuterar i sin utredning om kommunaliseringens effekter att den externa kontrollen av lärarna ökat vilket i förlängningen till större arbetsbörda för lärarna, bl.a. genom större krav på dokumentation, uppföljning och utvärdering, SOU 2014:5, *Staten får inte abdikera – om kommunaliseringen av den svenska skolan*, s. 188.

⁶⁰ Anders Fredriksson, *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*, s. 89.

⁶¹ *Ibid.*, s. 181.

andra studier har omstruktureringsringarnas effekter och lärarnas reaktioner på förändringarna diskuterats i termer av en ”proletarisering” och en deprofessionalisering.⁶²

Historikern Niklas Stenlås argumenterar för i sin forskningsöversikt *En kår i kläm – Läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier*⁶³ att två samverkande reformideologier negativt inverkat på lärarkårens ställning. Dessa reformideologier har haft olika syften – där den ena syftat till att rikta fokus i lärararbetet från kunskapsförmedling mot omsorgsarbete och den andra syftat till att effektivisera och styra med ekonomiskt rationella argument, så kallad New Public Management – men att dessa i samverkan bidragit till en deprofessionalisering av kåren. Stenlås noterar också den paradox i att flera av de reformer som tagits upp, som exempelvis övergången till en mål- och resultatstyrd skola men även de decentraliseringstankar som låg bakom kommunaliseringen, haft som mål en ökad professionalism av lärarkåren samtidigt som resultaten blivit snarare de motsatta.⁶⁴ Denna paradox har uppmärksammats även av pedagogen Sverker Lindblad som använder begreppet ”påtvungad” professionalism (*imposed professionalism*) för att betona att avregleringarna och decentraliseringarna inte inneburit en uppvärdering av lärarnas yrkesroll utan snarare fungerat som ett sätt att kontrollera deras arbete.⁶⁵ Att det förhåller sig så kan troligen förklaras med att reformerna samtidigt fört med sig nya krav på prestation och resultat, ökat brukarinflytande och ökad återrapportering och uppföljning. Ett tema som uppmärksammats i förlängningen av detta är hur införandet av nya styrningsmodeller bidragit till en förskjutning i de arbetsuppgifter som lärarna ska ägna sig åt och därmed tagit fokus från de professionella huvuduppgifterna – planering och genomförande av undervisning.⁶⁶

De skolpolitiska förändringarna och införandet av nya styrningsmodeller är faktorer som kan tänkas påverka viljan att välja lärarbanan. Björklund et.al. har i sina studier visat hur dessa förändringar skett samtidigt som andra så kallade incitament att välja läraryrket föränd-

⁶² Se ex. Kajsa Falkner, *Lärare och skolans omstrukturering. Ett möte mellan utbildningspolitiska intentioner och grundskollärares perspektiv på förändringar i den svenska skolan*, Uppsala Studies in Education, 71, Uppsala: Uppsala universitet, 1997.

⁶³ Niklas Stenlås, *En kår i kläm: läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier*.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 60.

⁶⁵ Sverker Lindblad, “Imposed Professionalization. On Teacher's Work and Experiences of Deregulation of Education in Sweden”, i Ingrid Nilsson & Lisbeth Lundahl (red.), *Teachers, Curriculum and Policy*, Umeå: Umeå universitet, 1997.

⁶⁶ Ulf Lundström & Karolina Parding, “Teachers' Experiences with School Choice: Clashing Logics in the Swedish Education System”, *Education Research International*, nr 2, s. 1-10, 2011.

rats. Exempelvis har lärarnas löneutveckling i relation till andra yrkesgrupper, såväl sådana med mindre utbildning som med motsvarande utbildningsinvesteringar, försämrats.⁶⁷ Även andra, icke-pekuniära, faktorer som kan tänkas ha påverkat viljan att välja och stanna kvar i läraryrket har förändrats. Bland annat diskuterar författarna en ökad upplevelse av stress och arbetsrelaterade hälsoproblem som ökat kraftigt inom läraryrkena, även i relation till andra yrkesgrupper.⁶⁸

En internationell utblick

Läraryrket och relaterade frågor kan tyckas vara något som är en nationell angelägenhet och något som utvecklas framför allt på en nationell arena. Det är dock uppenbart att flera av de ovan beskrivna processerna – som kännetecknats av avreglering och införandet av New Public Management modeller i styrningen av välfärdssektorn – varit en utveckling som skett parallellt i flertalet västländer och således kommit att påverka lärarnas arbetsmarknad och yrkesroll även i andra skolsystem.⁶⁹ Dessa omstruktureringar av utbildningssektorn är en del av det Benjamin Levin kallar "An epidemic of education policy".⁷⁰

Sociologen Susan Robertson demonstrerar i sin bok *A Class Act – Changing Teachers Work, the State, and Globalisation*⁷¹ hur utbildningsreformer under olika perioder i historien påverkat skolärares arbete och hur den senaste eran av reformer, i det Robertson kallar "the Competitive Contractual State", omorganiserat lärares arbete i riktning mot snabba resultat. En huvudpoäng med Robertsons arbete är slutsatsen att lärare inte är totalt underställda, eller determinerade av, de övergripande strukturerna utan har i varierande grad, beroende av deras tillgångar (här nämner Robertson framför allt ekonomiska, kulturella, sociala och organisatoriska tillgångar) möjlighet att påverka sitt arbete. Trots detta ser Robertson ett skifte där det som tidigare varit lärares kulturella tillgång, att de varit experter i sitt undervisningsämne och besuttit en pedagogisk kompetens, kommit att ersättas av ett slags entreprenörskap bland lärare. Detta innebär också ett omformande av lärarnas "moral" mot individualism, entreprenör-

⁶⁷ Anders Björklund et al., *The Market Comes to Education in Sweden. An Evaluation of Sweden's Surprising School Reforms*, s. 86f.

⁶⁸ *Ibid.*, s. 90.

⁶⁹ Sverker Lindblad & Thomas S. Popkewitz, *Educational Restructuring. International Perspectives on Traveling Policies*, Greenwich: Information Age Pub., 2004.

⁷⁰ Benjamin Levin, "An Epidemic of Education Policy: (What) Can We Learn from Each Other?"

⁷¹ Susan L. Robertson, *A Class Act: Changing Teachers' Work, the State, and Globalisation*.

skap, konkurrens och resultat – eller som Robertson skriver ”’*Doing well by doing good*’ is transformed to ’*doing good by doing well*’” – vilket i sin tur skapar en ny typ av lärarprofessionalism.⁷² Dessa resonemang stödjer tanken att de omfattande utbildningsreformerna inte enbart har som avsikt att omorganisera och effektivisera organiseringen av utbildningsväsendet utan är också mekanismer för en omformning av lärarna.⁷³

Studier förekommer också där utbildningsreformernas effekter på läraryrket jämförs mellan olika länder.⁷⁴ En slutsats av dessa komparationer är att utbildningsreformer och utbildningspolitiska vägval kan sägas ha burit liknande drag i ett flertal europeiska länder de senaste 10–20 åren. Däremot kan det inte sägas att dess effekter på exempelvis läraryrkena varit desamma. Vissa studier har exempelvis pekat på större variationer i de upplevda förändringarna av yrkesrollen mellan olika länder än mellan olika grupper av lärare.⁷⁵ I Finland där lärarkåren lyckats upprätthålla en högre grad av status och anseende förefaller lärarna i mindre utsträckning ha påverkats av yttre krav på ökad dokumentation och utvärdering.⁷⁶ Men mycket tyder på att Finland utgör ett undantag. I många andra länder återkommer begrepp som avprofessionalisering eller deprofessionalisering när läraryrkets ställning analyseras i ljuset av de ovan nämnda utbildningspolitiska omstruktureringarna.⁷⁷

Flertalet av de studier som refererats till i föregående avsnitt, såväl de som anlägger ett historiskt perspektiv som de mer samtida har behandlat läraryrkena i en professionsteoretisk analysram. Flera av dessa

⁷² Ibid., s. 193.

⁷³ Stephen Ball, “The Teacher’s Soul and the Terrors of Performativity”, Stephen Ball & Ivor F. Goodson, *Teachers’ Lives and Careers, Issues in Education and Training*, 3, London: Falmer, 1985.

⁷⁴ Ett exempel på detta är de studier som genomförts inom ramen för forskningsprojektet *Professional Knowledge in Education and Health: Restructuring work and life between state and citizens in Europe*,

<http://www.ips.gu.se/forskning/forskningsmiljoer/pop/forskningsprojekt/profknow/> [åtkomst 2014-03-30].

⁷⁵ Peter Sohlberg, Magdalena Czaplicka & Sverker Lindblad, “Teachers’ Working Life Under Restructuring”, i Ivor F. Goodson & Sverker Lindblad (red.), *Professional Knowledge and Educational Restructuring in Europe*, Rotterdam: Sense, 2011.

⁷⁶ Jarmo Houtsonen et al., “Welfare State Restructuring in Education and its National Refractions: Finnish, Irish, and Swedish Teachers’ Perceptions of Current Changes”.

⁷⁷ Se också Mike Bottery & Nigel Wright, *Teachers and the State. Towards a Directed Profession*, Routledge Research in Education, London: Routledge, 2000.

studier har påvisat hur utbildningssystemet fungerar som en betydelsefull aktör i produktionen av de professionella och för yrkenas legitimitetssträvanden och professionaliseringsprocess. Exempelvis visar Florin och Johansson hur läroverkslärares långa akademiska utbildning, och det kulturella kapital som det medförde, var en förutsättning för dem att hävda sin status som en profession i det sena 1800-talets samhälle.⁷⁸

Professionsforskningen som sådan är ett omfattande och differentierat forskningsområde som inte enkelt låter sig sammanfattas i några korta stycken. Som disciplin har professionsforskningen också över tid förändrats och bytt inriktning och tyngdpunkt.⁷⁹ Under efterkrigstiden växte exempelvis en stark funktionalistisk strömning fram, med Talcott Parsons tänkande som ledstjärna, där ljuset sattes på professionernas samhälleliga funktion.⁸⁰ Under 1970-talet växte en annan forskningsinriktning fram som i stället fokuserade på professionerna som kollektiva agenter som agerar för att kontrollera sin egen ”marknad”, särskilt genom olika utestängnings- och utestängningsstrategier (Magali Sarfatti Larson är en av de mer kända teoretikerna inom denna skola⁸¹). Mer sentida professionsstudier har riktat sitt intresse mot professionernas relation till varandra och till samhällsstrukturen i stort. På en generell nivå har begrepp som professionellt system⁸² eller professionellt landskap⁸³ använts som utgångspunkt när det gäller att definiera professionerna samt för att förstå förhållandet mellan olika yrkesgrupper och deras strävan efter jurisdiktion och kontroll över sin yrkesverksamhet.

När det gäller läraryrkena har exempelvis professionsbegreppet använts i ett antal studier för att beskriva fackförbundens strategier för att höja läraryrkenas status och villkor.⁸⁴ Ett annat centralt tema som

⁷⁸ Christina Florin, *Kampen om katedern: feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*.

⁷⁹ En bra översikt som behandlar professionsforskningens historiska utveckling är Thomas Brante, ”Vad är en profession? Teoretiska ansatser och definitioner”, i Maria Lindh (red.), *Profession och vetenskap: idéer och strategier för ett professionslärosäte*, Borås: Högskolan i Borås, 2009.

⁸⁰ Talcott Parsons, *Essays in Sociological Theory*, Rev. edn., New York: Free Press of Glencoe, 1964.

⁸¹ Magali Sarfatti Larson, *The Rise of Professionalism: a Sociological Analysis*, Berkeley: University of California Press, 1979.

⁸² Andrew Abbott, *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*, Chicago: The University of Chicago Press, 1988.

⁸³ Thomas Brante, ”Professional Fields and Truth Regimes: In Search of Alternative Approaches”, *Comparative Sociology*, vol. 9, 2010.

⁸⁴ Johanna Ringarp, *Professionens problematik: lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling* och Paula Berntsson, *Läraryrket, förskollärare och statushöjande strategier. Ett könsperspektiv på professionalisering*, Göteborg Studies in Sociology, 31, Göteborg: Göteborg University, 2006.

lyfts fram i forskningen av läraryrkena har varit att demonstrera hur reformvågorna inom utbildningssektorn kommit att minska lärarnas professionella handlingsutrymme och på så sätt inneburit förändrade arbetsvillkor och i förlängningen minskad yrkesstatus.⁸⁵ Ett begrepp som återkommer i dessa sammanhang är begreppet deprofessionalisering (eller avprofessionalisering) som en motsats till en pågående professionaliseringsprocess.⁸⁶ Betydelsen av dessa begrepp skiftar något men handlar, på ett mer övergripande plan, om hur yrket förlorat kontroll över sin egen arbetssituation eller fått försvagad yrkesautonomin och som en konsekvens av detta en försämrad status.

Inom professionsforskningen har i huvudsak professionerna setts som enhetliga och sammanhållna grupperingar. Är man exempelvis intresserad huruvida en förändringsprocess inom yrket inneburit ökad eller minskad autonomi för yrkesgruppen i stort faller det sig mer naturligt att behandla yrket som en mer sammanhållen enhet. Men det finns också tydliga undantag. Andrew Abbott kan lyftas fram som ett exempel på en professionsteoretiker som behandlat frågan om intern stratifiering inom professionerna.⁸⁷ Abbott betonar främst stratifieringen som avhängig olika arbetsuppgifter som i sin tur ger sina utövare olika anseende. En sådan intern ordning kan med andra ord innebära att olika karriärmönster kan utvecklas inom en och samma yrkesgrupp.⁸⁸

Studier som intresserat sig för läraryrkenas professionella status och förändringar i samband med reformer på utbildningsområdet, innefattar utan tvivel begrepp och forskningsverktyg som är av relevans för denna avhandling. Även om det inom forskningen om läraryrkena inte i första hand varit fokus på den interna stratifieringen finns det inom professionsteorin studier som förtjänstfullt lyft sådana aspekter av professionernas organisation. Däremot finns det färre studier som ägnat sig åt de klassmässiga åtskillnaderna eller hur skilda positioner, karriärvägar och skiktningar inom professionen hänger samman med yrkesutövarnas sociala bagage.⁸⁹ En ambition med detta arbete är att

⁸⁵ Sverker Lindblad, "Imposed Professionalization. On Teacher's Work and Experiences of Deregulation of Education in Sweden" och Niklas Stenlås, *En kår i kläm: läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier*.

⁸⁶ Se ex. Mike Bottery & Nigel Wright, *Teachers and the State. Towards a Directed Profession*. När det gäller läraryrkena så har även begreppet *semi-profession* eller *välståndspension* använts för att betona att det handlar om en yrkesgrupp som saknar något eller några av de attribut som kännetecknar de klassiska professionerna, Thomas Brante, "Vad är en profession? Teoretiska ansatser och definitioner", s. 16.

⁸⁷ Se särskilt Andrew Abbott, "Status and Status Strain in the Professions", *American Journal of Sociology*, vol. 86, s. 819–835, 1981.

⁸⁸ Andrew Abbott, *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*, s. 129f.

⁸⁹ Även om det förekommer exempel där professionsutövarnas bakgrund relateras till skiktningar inom professionen, se Heinz och Laumanns studier av jurister i Chicago,

lyfta frågan om inomprofessionella skillnader inom läraryrkena genom att ta hänsyn till lärarstudenters och lärares kapitaltillgångar i relation till de sociala rum som de verkar inom. Syftet med detta angreppssätt är att pröva huruvida rekryteringsfrågor och utforskandet av individernas tillgångar kan bidra med ny kunskap vad gäller de förändringar som läraryrkena genomgått och således även fungera som ett bidrag till de professionsteoretiska ansatser som nämnts ovan.

John P. Heinz & Edward O. Laumann, *Chicago Lawyers. The Social Structure of the Bar*, Chicago: Northwestern University Press, 1994 och John P. Heinz, *Urban Lawyers. The New Social Structure of the Bar*, Chicago: University of Chicago Press, 2005. Ett svenskt bidrag är Torgerdur Einarsdóttirs studie av könsdifferentiering inom läkarprofessionen Einarsdóttir Torgerdur, *Läkaryrket i förändring: en studie av den medicinska professionens heterogenisering och könsdifferentiering*, Monograph from the Department of Sociology, Göteborg: Göteborgs universitet, 1997.

Utbildningssociologiska utgångspunkter

I följande avsnitt presenteras de övergripande teoretiska perspektiv som används i avhandlingen. Inledningsvis argumenteras för vilken typ av kunskap som ett utbildningssociologiskt angreppssätt, där rekryteringsfrågor står i fokus, kan bidra med i förhållande till tidigare studier av läraryrkena.

Redskap för att synliggöra skillnader mellan lärare

Jag har i föregående kapitel argumenterat för hur ett angreppssätt som sätter fokus på lärares tillgångar skulle kunna bidra med nya perspektiv på läraryrket som profession och de förändringar som skolläraryrket genomgått. En särskild vinst med det angreppssätt som används är att frågan om de olika lärargruppernas enhetlighet och hur detta kommer till uttryck inom och mellan olika grupper av lärare i huvudsak blir en empirisk fråga. Fokus ligger därmed på att undersöka differentieringen som finns inom "professionen" i form av skillnader mellan exempelvis olika lärarutbildningsinriktningar vid olika lärosäten eller lärare som undervisar i olika skolämnen vid olika typer av skolor. Ytterligare en styrka med detta angreppssätt är att de interna skillnaderna inom professionen, exempelvis när det gäller lärares olika karriärvägar, kommer ges särskilt utrymme i avhandlingens studier, en fråga som inte alltid varit framträdande inom de professionsstudier som behandlat läraryrket.⁹⁰

Utifrån dessa utgångspunkter är det centralt att särskilja olika grupper av lärare (som ofta inom debatten och även inom forskningen behandlas som en enhet) just med tanke på att de inomprofessionella skillnaderna kan vara bidragande till att man som skollärare verkar under olikartade symboliska och materiella villkor. För att ta ett enkelt men talande exempel: att vara gymnasielärare på Södra latin i

⁹⁰ Carina Carlhed skriver exempelvis att det finns "en risk inom professionsforskningen att man betraktar yrkesgrupper som homogena, även om det finns en tydlig differentiering inom dem" Carina Carlhed, "Fält, habitus och kapital som kompletterande redskap i professionsforskning", *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 4, 2011.

Stockholms innerstad är i många avseenden något helt annorlunda mot att vara grundskollärare på Rågssvedsskolan i de södra förorterna. Men de är båda skollärare och skulle vanligtvis betraktas som tillhörande samma profession. Faktorer som skolans geografiska läge, rekrytering av elever, anciennitet och vilka syn- och förhållningssätt till undervisning som är rådande är alla faktorer som tillsammans bidrar till skolans ”rykte” och är sådant som påverkar yrkesförutsättningarna för de lärare som är verksamma där.⁹¹ När det gäller exemplet ovan, som lika gärna skulle kunna bestå av ett annat skolpar, är det troligt att lärarna vid dessa skolor inte bara verkar under olika förutsättningar och symboliska villkor, utan också att deras tidigare utbildnings- och yrkesbanor skiljer sig åt – vilket naturligtvis är en empirisk fråga.

Dessa tankegångar ställer naturligtvis krav på hur man väljer att avgränsa och definiera sitt forskningsobjekt. Pierre Bourdieu har exempelvis i sina arbeten betonat faran med att använda på förhand givna definitioner av exempelvis en viss ”profession” eftersom man samtidigt applicerar ett antal attribut på människor av den enkla anledningen att de bär samma yrkesbeteckning och att den interna variationen därmed förloras.⁹²

Liknande slutsatser återfinns i Luc Boltanskis studie av framväxten och klassificeringsstriderna inom en social grupp som i Frankrike kommit att kallas ”*les cadres*”. Boltanski visar i sin studie att vilka yrkesgrupper som ingick i beteckningen *cadres* kom att förändras över tid, från universitetsutbildade industriingenjörer till att även innefatta industriarbetare som stigit i rang till mellanchefer samt olika typer av administratörer inom servicesektorn. Yrkesgrupper som hade det gemensamt att de saknade högre utbildning – en utveckling som Boltanski beskriver som en *vulgarisering* av yrkestiteln.⁹³ Boltanski visar med tydlighet att definitionen av *cadres* är ett resultat av historiska strider kring organisering och klassificering och betonar att ingen vetenskapligt rationell definition av yrkesgruppen låter sig göras *a priori*:

Rather than [sic!] seek to establish, once and for all, a realistic definition of the object, one may seek instead to analyze how different definitions of the object compete with one another in ordinary social use.⁹⁴

⁹¹ För en diskussion om gymnasieskolors strategier, tillgångar och relation till elevernas dispositioner, se Mikael Palme, *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*, s. 271f.

⁹² Pierre Bourdieu & Loïc J. D. Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, Cambridge: Polity, 1992, s. 242.

⁹³ Luc Boltanski, *The Making of a Class. Cadres in French Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987 [1982], s. 245.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 181.

Boltanskis poäng är att det finns en allt för utbredd ”essentialistisk” syn på vad en profession egentligen är som i den politiska och inomprofessionella diskursen kommit att bilda utgångspunkten för förståelsen av yrkesgruppen.⁹⁵

Både Bourdieus och Boltanskis lösning är att behandla yrken i relation till ett socialt rum. Rumspektivet möjliggör ett synliggörande av de skillnader som existerar inom yrkesgruppen, och huruvida dessa är relaterade till exempelvis sociala, ekonomiska, etniska och könsmissiga skillnader. För att förstå effekterna av exempelvis en förändrad rekrytering till en yrkesgrupp gäller det, menar Bourdieu, att samla in uppgifter om alla tänkbara egenskaper som står en till buds. Först därefter är det möjligt att diskutera hur dessa förändringar, exempelvis en förändrad social rekrytering, feminisering eller liknande, påverkar gruppens status eller arbetsvillkor. Effekterna är sålunda en i högsta grad empirisk fråga. Det är inte självklart att en mer differentierad social rekrytering innebär en nedvärdering av yrket.⁹⁶ Utan sådana förändringar måste även sättas i relation till de effekter förskjutningarna får i de olika sociala fälten där yrkesgruppen är verksam.

Utbildningssociologiska perspektiv

En preliminär definition av centrala analysbegrepp har redan presenterats i de inledande kapitlen. Nedan ges en fördjupad genomgång av dessa begrepp och hur dessa kommit till användning i tidigare utbildningssociologiska studier samt vilken relevans de har för föreliggande avhandling.

⁹⁵ Här finns likheter med professionsteoretikern Andrew Abbotts resonemang om att man måste frångå antagandet ”that a name represents a coherent group of people”, citerad i Timothy J. Hoff, ”Same Profession, Different People. Stratification, Structure, and Physicians’ Employment Choices”, *Sociological Forum*, vol. 13, nr 1, 1998.

⁹⁶ Bourdieu skriver bl.a.: ”På så sätt är svåra misstag oundvikliga om man försöker värdera hur en social position (som man identifierat med hjälp av en yrkesbeteckning) utvecklats och därvid bara betraktar en enda av de relevanta egenskaperna – även om den skulle vara den viktigaste. Då tappar man bort alla de substitutionseffekter i vilka denna utveckling också manifesterar sig: den kollektiva bana som en social grupp beskriver kan komma till uttryck i gruppens ’feminisering’ eller ’maskulinisering’, förgubning eller förnyring, att den blir fattigare eller rikare. Detta är förändringar som kan uppträda parallellt eller utesluta varandra (att en position är på nedgång kan lika väl ta sig uttryck i att kvinnorna blir fler – vilket kan åtföljas av att medlemmarna börjar rekryteras ur högre sociala skikt – som i att positionen ’demokratiseras’ [rekryterar fler från lägre sociala skikt] eller ’förgubbas’). Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter*, Stockholm: Stehag: Symposion, 1993, s. 253f. Se också Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, London: Routledge, 1984 [1979], s. 102f.

Centrala forskningsverktyg

Centrala forskningsverktyg i denna avhandling är begrepp hämtade från Pierre Bourdieus verktygslåda. Som forskningsverktyg kan man säga att de centrala begreppen både använts som ett sätt att strukturera empirin, genom sättet att tänka kring klassificeringar och urval av variabler, och bidragit till tolkningen i avhandlingens analyser.

Tillgångar, kapital och strategier

Pierre Bourdieus begrepp kapital kan ses som ett av de mest centrala i den begreppsarsenal som används i följande studier. Kapital är symboliska och materiella tillgångar som vinner erkännande i relevanta sociala sammanhang.⁹⁷ Det symboliska kapitalet är den övergripande beteckning på sådant som på olika sätt kan fungera som erkända tillgångar i det sociala livet.⁹⁸

I Bourdieus studier har också mer specificerade definitioner av olika sorters kapital använts. Ett av de viktigare är det kulturella kapitalet som har en stark koppling till olika former av bildning, kulturell kompetens och kunskap om litteratur, konst och musik.⁹⁹ Som en underavdelning av det kulturella kapitalet finns utbildningskapitalet, som omfattar bland annat olika examina och typ av studier.¹⁰⁰ I avhandlingen spelar i huvudsak två former av indikatorer på utbildningskapital en stor roll. Dels den typ av utbildningstillgångar som är nedärvda och dels sådana tillgångar som är egenförvärvade. Indikatorer på de förstnämnda är exempelvis föräldrarnas utbildningsnivå och som indikatorer på de sistnämnda används exempelvis tidigare utbildning, lärosäte, skolbetyg och resultat på högskoleprovet.

Vid sidan av de generella kapitalarterna nyttjar Bourdieu i sina studier en uppsättning fältspecifika kapitalarter, dessa är kapitalarter som

⁹⁷ I avhandlingen används termen tillgång i det närmaste synonymt med begreppet kapital. Dessa ska ses som egenskaper som fungerar som en tillgång och får ett erkännande i olika sociala sammanhang.

⁹⁸ Det symboliska kapitalet definieras av Donald Broady som "det som av sociala grupper igenkänns som värdefullt och tillerkänns värde", Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, Skeptronserien, Stockholm: HLS Förlag, 1991 [1990], s. 169. För en detaljerad genomgång av Bourdieus begrepp och dess framväxt se s. 165–294.

⁹⁹ Ett annat sätt att betrakta det kulturella kapitalet är att se det som de symboliska tillgångar som står i motsättning till det ekonomiska kapitalet. Det ekonomiska kapitalet kan vara inkomster och förmögenhet, men också kännedom om ekonomins spelregler. En tredje överordnad kapitalform är det sociala kapitalet som enklast kan beskrivas med tillgångar i form av släktrationer, vänskapsband eller olika former av kontakter.

¹⁰⁰ För ett exempel på hur man kan fylla begreppet utbildningskapital med ett innehåll, se Ida Lidegran, *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas*.

i huvudsak har ett värde inom vissa specifika fält.¹⁰¹ I avhandlingen har en viktig fråga varit att utreda vilken typ av tillgångar eller kapital som har betydelse för att särskilja olika grupper av lärarstudenter och lärare. En aspekt av kapitalbegreppet är att det inte är givet a priori vilken form av kapital som fungerar som en tillgång utan detta är beroende av den sociala kontext som studeras. För att ta ett relevant och aktuellt exempel: en examen från en lärarutbildning. På förhand kan det vara rimligt att tänka sig att ha en lärarutbildning i bagaget är en klar tillgång för den som ska göra sitt inträde på lärarnas arbetsmarknad, och så är säkert också fallet i många avseenden. Men man kan också tänka sig att det inom skolsystemet finns variationer när det gäller det värde som sätts på en sådan examen och att det på vissa skolor inte alls är en lärarexamen som öppnar dörrarna till en anställning (vilket den ojämlika fördelningen av så kallade obehöriga lärare bland landets skolor vittnar om). Ett annat exempel skulle kunna vara lärarnas yrkeserfarenhet. Att ha lång erfarenhet av att arbeta som lärare bidrar säkert till att göra läraren attraktiv på arbetsmarknaden eftersom man förmodligen samlat på sig mycket kunskap om vad som fungerar och vad som inte fungerar i olika undervisningssituationer. Samtidigt finns möjligheten att det för skolor som sätter värde på att anställa unga och nyutbildade lärare kommer en sådan lärare betraktas som allt för "traditionell", mindre anpassningsbar och fast i gamla undervisningsmönster. Sådana skillnader skulle också kunna ses som uttryck för ekonomiska rationaliteter: en nyutbildad lärare har sannolikt lägre löneanspråk (och är säkert mindre benägen att ställa krav på arbetsgivaren).

För denna studie blir en del av arbetet att hitta användbara indikatorer på olika typer av tillgångar och hur dessa tillmäts värde i relation till det sociala rum som skollärarna verkar inom. I analyser av rekryteringen används indikationer på utbildningstillgångar och nedärvda tillgångar för att förklara lärarutbildningarnas position i relation till andra högskoleutbildningar och relationen mellan olika lärarutbildningsinriktningar. I de geometriska dataanalyserna har avsikten varit att pröva och finna olika indikatorer på tillgångar som skapar avstånd, polariteter och tillhörigheter mellan individer. I relation till den teoretiska begreppsapparaten handlar det här om, förutom att förstå vilka typer av tillgångar det är som skapar avstånd mellan olika lärare, att resonera om vilka tillgångar som är förknippade med specifika positioner i ett socialt rum och hur dessa hänger samman med andra slags egenskaper.

¹⁰¹ Pierre Bourdieu, "The Forms of Capital", i John G. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* New York: Greenwood, 1986.

En annan aspekt rör i vilken utsträckning å ena sidan nedärvda tillgångar, som föräldrarnas utbildning och yrke, och å andra sidan förvärvade tillgångar, som utbildning och examina, bidrar till att strukturera relationen mellan olika skollärargrupper. I intervjuerna som genomförts är det möjligt att finna mer subtila aspekter av olika kapitalformer och hur dessa formar förhållningssätten till utbildning och yrkesliv samtidigt som dessa relateras till de strukturer och mönster som avtäckts i de statistiska analyserna.

Nära knutet till kapitalbegreppet och av relevans för avhandlingen är Bourdieus begrepp *strategier*. En strategi kan definieras som "individens eller grupperns medvetna eller omedvetna försök att försvara eller förbättra sin position".¹⁰² Strategibegreppet har använts i tidigare Bourdieu-inspirerad forskning för att beskriva hur sociala grupper orienterar sig i utbildningssystemet, exempelvis för att förklara de strategier som individer utvecklar i samband med skolval eller val av utbildning.¹⁰³ Dessa strategier är inte alltid kalkylerade, eller genomtänkta val, utan kan lika gärna vara omedvetna handlingar som framstår som mer eller mindre givna i relation till olika individers och grupperns tillgångar och resurser. Ett sammanhållet tema för dessa studier är att man studerar sambandet mellan familjernas olika tillgångar och de strategier som utvecklas.¹⁰⁴ I avhandlingen studeras exempelvis lärare och lärarstudenters hållning till och artikulerade åsikter om yrket som ett uttryck för olika yrkesstrategier vilka utvecklas i mötet med arbetsmarknaden.

Fält och socialt rum

Ett av Bourdieus centrala begrepp är *fält*. Inom ett socialt fält strider olika grupper eller individer om något för dem gemensamt och värdefullt.¹⁰⁵ Bourdieu själv gjorde skillnad mellan olika sociala fält som exempelvis litteraturens, politikens och vetenskapens fält där således striderna handlar om delvis olika saker och där skilda tillgångar eller handlingar ges värde. Det fält som en individ träder in på kan ses som ett redan strukturerat rum. Här finns olika styrkeförhållanden och hierarkier mellan olika positioner. Samtidigt är strukturen beroende av

¹⁰² Donald Broady, *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*, 2., korr. utg. edn., Skeptronhäften 15, Uppsala: SEC, Uppsala universitet, 1998, s. 18.

¹⁰³ Charlotte Skawonius, *Välja eller hamna. Det praktiska sinnet, familjers val och elevers spridning på grundskolor*, Diss. pedagogiska institutionen, Stockholm: Stockholms universitet, 2005.

¹⁰⁴ Agnès van Zanten, "Middle-class Parents and Social Mix in French Urban Schools: Reproduction of Class Relations in Education", *International Studies in Sociology of Education*, vol. 13, nr 2, 2003.

¹⁰⁵ Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, s. 266.

de insatser som individerna utför på fältet. Men man kan också tänka sig mer avgränsade fält, eller delfält, som litteraturens eller konstens fält som del av ett större kulturellt produktionsfält. Ett annat exempel är det vetenskapliga fältet som i sin tur innehåller samhällsvetenskapliga, naturvetenskapliga, humanistiska delfält och så vidare.

Bourdieu genomförde ett stort antal empiriska studier av olika slags fält. Som exempel kan nämnas hans analyser av det högre utbildningsfältet i Frankrike i *State Nobility. Elite schools in the field of power*.¹⁰⁶ Detta syntetiska verk är bland annat en analys av de högre utbildningsinstitutionernas betydelse i rekryteringen till yrken inom maktens fält i Frankrike. Ett annat exempel är *Homo Academicus*¹⁰⁷ där den parisiska universitetsvärlden under slutet av 1960-talet analyseras. I *Homo Academicus* diskuterar Bourdieu bland annat olika kapitalformer som leder till akademisk prestige och vad som skapar hierarkier inom den akademiska världen. Gemensamt för dessa två verk är att de sätter utbildningssystemet, och de agenter som är verksamma däri, i fokus för att kunna förstå det större maktfältet och positioner och hierarkier i den sociala världen.¹⁰⁸

En utgångspunkt i denna avhandling har varit att betrakta lärarnas arbetsmarknad som ett strukturerat socialt rum.¹⁰⁹ Detta sociala rum utgörs av olika skolor med olika status, profiler, programutbud och olikartad rekrytering av elever och på så sätt olika polariteter och hierarkier. Det är viktigt att poängtera att avhandlingens analyser inte är studier av autonoma fält.¹¹⁰ Inte heller är det studier av produktionsfält eftersom på samma sätt som för elever och studenter är lärarna i begränsad utsträckning en del av produktionen av de värden som är

¹⁰⁶ Pierre Bourdieu, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Stanford: Stanford University Press, 1996 [1989].

¹⁰⁷ Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings förlag Symposion, (1996) [1984].

¹⁰⁸ Dessa arbeten har därmed bl.a. påvisat en homolog struktur mellan just fältet av elitiskolor och maktfältet som analyserats i Bourdieus verk *Distinction*. Maktfältet förklaras som ett "rum av styrkeförhållanden mellan agenter och institutioner som har det gemensamt att de äger det kapital som krävs för att inneha dominerande positioner inom de olika fälten" Pierre Bourdieu, *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*, Stockholm/Stehag: Symposion, 2000 [1992], s. 303.

¹⁰⁹ Se Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingssteori*, Göteborg: Daidalos, 1999 [1994], s. 16 och Pierre Bourdieu, "The Social Space and the Genesis of Groups", *Theory and Society*, vol. 14, nr 6, s. 723-744 1985.

¹¹⁰ Ett autonomt fält i den betydelse som Bourdieu lägger i begreppet kan beskrivas som ett väl avgränsat socialt område som bl.a. besitter sin egen specifika art av kapital som är av symbolisk betydelse se vidare Donald Broady, "Inledning: en verktygslåda för studier av fält", i Donald Broady (red.), *Kulturens fält*, Göteborg: Daidalos, 1998. Tilläggas bör att fältets autonomi är relativ och på så sätt alltid starkare eller svagare.

gällande inom detta fält.¹¹¹ När det gäller högskolestudenterna är dessa, utifrån detta resonemang, inte att betrakta som agenter i ett utbildningsfält. Rimligare är att betrakta studenterna på väg mot en position i ett socialt fält, ett förhållande som talar för att lyfta relationen mellan utbildning och arbetsmarknad.

Resonemanget ovan innebär inte att relationerna mellan olika studenter och lärare, och de hierarkier och oppositioner som framträder, är ointressant att studera. Denna slutsats är av avgörande betydelse i föreliggande avhandlings studier då utgångspunkten är att lärare, på samma sätt som elever och studenter, har att förhålla sig till detta strukturerade utbildningsrum på samma sätt som blivande studenter har att förhålla sig till de polariteter och hierarkier som högskolan som utbildningsfält består av. Studierna av gymnasielärarna i avhandlingens tredje del behandlar i stor utsträckning lärarnas positioner i detta rum och hur fördelningen av tillgångar bland lärarna hänger samman med olika skolors tillgångar. Detta angreppssätt möjliggör en diskussion kring vilka faktorer som påverkar tillträdet till olika positioner i detta utbildningsrum och huruvida dessa positioner kan förstås i relation till exempelvis skolors rekrytering av elever.

En avslutande kommentar kring avhandlingens teoretiska utgångspunkter kan vara värd att göra. Det gäller den plats som rekryteringsfrågan har i de empiriska kapitlen. Rekrytering till högre utbildning och till olika yrkesområden och sociala fält utgör som beskrivits en central del i flertalet av Bourdieus studier. Frågan om vilka individer som träder in i de sociala fälten och vad dessa för med sig i termer av olika tillgångar och dispositioner kan ses som en utbildnings-sociologisk nyckelfråga. I avhandlingen är ambitionen att genom analys av rekryteringen, och lärarstudenternas olika tillgångar, belysa de sociala avstånd som finns dels mellan lärarutbildningarna och andra högskoleutbildningar och dels internt mellan olika lärarutbildningsinriktningar. Genom att studera rekryteringen möjliggörs en diskussion som rör tillgångarnas betydelse när det gäller att strukturera relationerna inom det sociala rum som studeras. När förändringar i rekryteringsmönster även sätts samman med de effekter de genererar i de sociala rum där individerna är verksamma finns också möjlighet att

¹¹¹ För ett resonemang om utbildningsystem som produktions- respektive konsumtionsfält, se Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, s. 270.

diskutera yrkesgruppens förändrade ställning. Ambitionen är också att studera rekryteringen med utgångspunkt i olika populationer, dels utifrån de studenter som befolkar de olika utbildningarna och fördelningen av olika tillgångar inom dessa utbildningar och dels med utgångspunkt i populationer som utgör "potentiella" lärarstudenter, exempelvis samtliga gymnasieelever eller med utgångspunkt i olika sociala grupper.¹¹²

Utbildningssociologiska studier av svensk gymnasieskola och högre utbildning

Avslutningsvis ska något sägas om andra studier som haft liknande angreppssätt och förhållningssätt till den franska sociologiska tradition som Bourdieu representerar.

Ett flertal Bourdieu-inspirerade utbildningssociologiska studier har undersökt hur det svenska utbildningssystemet är ordnat. Dessa studier fungerar som viktiga referenspunkter då de bland annat studerat hierarkier och oppositioner inom den högre utbildningen och gymnasieskolan vad gäller student- och elevrekrytering och hur utbildningssystemet är strukturerat.¹¹³

Donald Broady med flera har analyserat gymnasieskolans struktur med avseende på sociala och utbildningsmässiga tillgångar och finner att gymnasieskolan under 1990-talet starkt präglats av skillnader mellan elever av olika kön, skolframgång och socialt ursprung. Kön kan ses som den mest särskiljande egenskapen, särskilt är detta tydligt på de yrkesförberedande programmen, medan könsskillnaderna inte är lika utmärkande på utbildningar som rekryterar från de högre sociala skikten. Utvecklingen under 1990-talet beskrivs som en riktning mot

¹¹² Denna sistnämnda aspekt av rekryteringen avser motsvara det Bourdieu kallade studiet av "det subjektiva fält av möjligheter" som breder ut sig framför ett barn med ett givet socialt ursprung" se *ibid.*, s. 531.

¹¹³ Det finns en rad svenska studier som är värda att nämna inom ramen för den beskrivna Bourdieutraditionen från 1980-talet och framåt, se särskilt: Donald Broady & Mikael Palme, *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*, Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Stockholm: HLS Förlag, 1989, Donald Broady, Mikael Börjesson & Mikael Palme, "Det svenska högskolefältet under 1990-talet. Den sociala rekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena", i Thomas Furusten (red.), *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*, Stockholm: Högskoleverket, 2002, Mikael Börjesson, *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna* och Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, 37, Uppsala: Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 2005. Av specifikt intresse för föreliggande avhandling är studier av gymnasieskolans struktur, Ida Lidegran, *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas* och Mikael Palme, *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*.

en tydligare hierarkisering av gymnasieskolans studieprogram, där framför allt det naturvetenskapliga programmets naturvetenskapliga gren befäster sin position som ett studieprogram som rekryterar elever med mycket tillgångar av olika slag.¹¹⁴

Mikael Palme har i ett flertal studier analyserat hur olika förhållningssätt till utbildning och utbildningsinvesteringar kan förstås i relation till grupper som bygger sin ställning på kulturella respektive ekonomiska tillgångar. Fokus ligger framför allt på Stockholmsområdet och de olika studierna spänner över en lång tidsperiod. En viktig slutsats är att den sociala strukturen i gymnasieskolan har visat sig vara stabil över tid. I den struktur som avtecknas i analyserna av gymnasieskolan framträder i en första dimension en elitpol, där eleverna kännetecknas av att ha särdeles mycket sociala och utbildningsmässiga tillgångar, som står mot en mer folklig pol där resurserna är begränsade. I en andra dimension framträder en opposition mellan skolor och utbildningsprogram som favoriseras bland kulturellt bemedlade grupper som kontrasteras mot utbildningsprogram som i större utsträckning tilltalar en ekonomisk fraktion. Palme visar hur denna motsättning mellan kultur-ekonomi korresponderar med olika förhållningssätt till utbildning. De kulturellt bemedlade grupperna såg i större utsträckning utbildning som ett personlighetsutvecklande projekt vilket skiljde sig tydligt från det målrationala förhållningssättet som var framträdande hos de ekonomiskt starka grupperna.¹¹⁵

Ida Lidegran studerade i sin avhandling särskilt utbildningskapitalets fördelning och förmedling i utbildningssystemet. Genom analyser av olika kohorter av elever, en sprungen ur en utbildningsstark region (Uppsala) och en från en ekonomiskt stark miljö (ett antal norrkommuner i Stockholm) och deras väg genom utbildningssystemet, demonstrerar Lidegran hur betydelsefullt det nedärvda utbildningskapitalet är för de egna utbildningsinvesteringarna och elitiskolornas och elitutbildningarnas dragningskraft på de utbildningsstarka elevgrupperna.¹¹⁶

Ytterligare studier har haft rekryteringen till lärarutbildningarna som utgångspunkt för att analysera lärarutbildningarnas position i högskolefältet och studenternas möte med sin utbildning. Mikael

¹¹⁴ Donald Broady et al., "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier".

¹¹⁵ Mikael Palme, *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*.

¹¹⁶ Ida Lidegran, *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas*. Dessutom har betonats att analyser av regionala gymnasiefält är nödvändiga för att förstå platsens betydelse och särdrag i rekryteringsmönster. Exempel på sådana regionala studier är, Ida Lidegran, *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola* och Ingrid Nordqvist & Monica Langerth Zetterman, *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv. Gävleborgs län*.

Börjesson har analyserat lärarutbildningarnas position i det svenska högskolefältet 1998. Detta högskolefält är i första hand strukturerat i en könsmissig dimension, som skiljer männens utbildningar från kvinnornas, och i andra hand en socialt hierarkisk dimension, där den sociala elitens utbildningar står emot de lägre klassernas utbildningar. I denna struktur intar lärarutbildningarna "dubbelt dominerade" positioner, de flesta lärarutbildningar återfinns både i den kvinnliga delen av högskolefältet och i den del där de lägre sociala skikten är mest företrädda. Börjesson visar dock att det finns interna variationer, där ett samband återfinns mellan utbildningssystemets olika nivåer och studenternas sociala ursprung. Gymnasielärarutbildningarna har exempelvis högre social rekrytering och rekryterar fler män än förskollärarutbildningarna.¹¹⁷

Lärarutbildningens studenter är också studieobjektet i en forskningsrapport av Elisabeth Hultqvist och Mikael Palme. De har i intervjuer med lärarstudenter funnit hur studenterna har olika sätt att orientera sig i och förhålla sig till sin utbildning. Hultqvist och Palme relaterar dessa förhållningssätt till studenternas tillgångar och finner att studenter med ett starkare kulturellt kapital ser sina studier mer som ett individuellt projekt som man har kontroll över medan studenter med ett svagare kulturellt kapital intar en annan hållning i vilken lärarutbildningen blir en miljö som man blir utlämnad åt, och vill bli omhändertagen av.¹¹⁸

De ovan nämnda studierna är viktiga, inte enbart för att de fungerar som exempel på hur Bourdieus begrepp sätts i rörelse i empiriska studier, utan även för att de bidrar med kunskap om hur olika utbildningsfält är strukturerade. Genom att visa den sociala och könsmissiga struktur som präglar skola och högre utbildning och dess stabilitet över tid erhålls viktig kännedom om det sociala rum som lärarna träder in i och verkar inom. Studierna av rekryteringen till svensk lärarutbildning utgör viktiga referenspunkter till detta arbete. I jämförelse med dessa studier har dock denna avhandling ett delvis annat angreppssätt. Även om de grundläggande perspektiven är desamma lägger mina studier av lärarutbildning och läraryrke å ena sidan större vikt vid förändringar över tid. Framför allt genom att studera hur rekryteringsmönster förändras och vad detta får för effekter. Å andra sidan finns som ett övergripande tema en ambition att med hjälp av de empiriska nedslagen förstå relationen mellan utbildningssystemet och det sociala rum som utgör lärarnas arbetsmarknad. Förhoppningen är

¹¹⁷ Mikael Börjesson, *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*, s. 25.

¹¹⁸ Elisabeth Hultqvist & Mikael Palme, "Om de kunde ge en mall". *En studie av lärarstudenternas möte med lärarutbildningen*.

SKOLLÄRARE

att detta angreppsätt ska tillföra ytterligare en dimension till denna utbildningssociologiska forskningstradition.

Material och metoder

I avhandlingens studier används två empiriska grundmaterial. Dels avidentifierat individbaserat statistiskt datamaterial från SCB, som innefattar totalpopulationer över registrerade högskolestudenter, avgångna från gymnasieskolan samt verksamma lärare från slutet av 1970-talet och framåt, dels intervjuer med lärarstudenter och verksamma skollärare. Nedan följer en beskrivning av dessa datamaterial samt de klassificeringar som är betydelsefulla, särskilt klassificeringar av utbildningar och yrkesgrupper. Därefter följer en beskrivning av de använda metoderna främst ägnas utrymme åt geometrisk dataanalys (GDA) och dess tillämpningar i avhandlingen.

Statistiska datamaterial

Det statistiska materialet från SCB utgörs av tre huvudpopulationer: högskoleregistret som innefattar samtliga registrerade högskolestudenter 1977–2009 (varav lärarstudenterna utgör en delpopulation), samtliga lärare i svenska skolor 1978–2008 från det så kallade registret över pedagogisk personal (Lärrregistret) och avgångna från elever från gymnasieskolan 1987–2008. Högskoleregistret innehåller registreringar i högskolan på kurs- och programnivå för varje termin de nämnda åren med uppgifter om ämne, inriktning, nivå och vid vilket lärosäte utbildningen bedrivs. I lärrregistret ingår statistik på individnivå om verksamma inom fritidshem, förskoleklass, grundskola, specialskola, särskola, gymnasieskola, komvux, särvtux, svenskundervisning för invandrare (Sfi) och skolor med kompletterande utbildning. I registret över avgångna från gymnasieskolan (som används för analyserna i kapitel 6) finns uppgifter om gymnasieelevernas program, betygresultat (betygsgenomsnitt men även resultat på enskilda kurser) och information om skolan.

Dessa grundregister har kompletterats med uppgifter från andra typer av offentliga register. Det handlar framför allt om sociala bakgrundsuppgifter (som föräldrarnas utbildning och yrkesposition), uppgifter om studenternas och lärarnas tidigare skolstudier (gym-

nasieprogram, betyg, resultat på högskoleprovet) och geografiska data (födelseort/län, födelse-land). Fördelen med dessa register är att de är uppbyggda på individnivå och är totalregister, det vill säga omfattar alla individer under aktuella år. Möjligheter finns därmed att ge en bild av den totala strukturen och dess förändringar över tid. Begränsningarna är att de är skapade utifrån främst administrativa behov och saknar därför uppgifter som kan vara av sociologiskt intresse.¹¹⁹ Vidare varierar uppgifterna som finns i registren över tid. Så är till exempel fallet med lärarregistret. Här har informationstätheten och antalet variabler i registret ökat över åren vilket i vissa fall begränsar möjligheten att skapa längre tidsserier.¹²⁰

Bearbetningar och klassificeringar

Arbetet med att skapa användbara klassificeringar av utbildning (särskilt lärarutbildningar) och yrkesgrupper (särskilt läraryrken) har varit ett viktigt och tidskrävande arbete. Konstruerandet av olika typer av klassificeringar har en betydande teoretisk relevans och avgörande med hänsyn till de metoder som används i analyserna.

Det finns också vad gäller lärarutbildning och läraryrken en uppenbar avgränsningsproblematik. Går det exempelvis att studera lärarutbildning och läraryrke som ett enhetligt och avgränsat objekt? Hur förändras gränsdragningar mellan olika lärarutbildningar och lärarkategorier över tid? Och går det med hänsyn till detta att skapa rimliga kategorier för att studera dessa över en längre tidsrymd? En svårighet som är inbyggd i denna problematik är att lärarutbildning och läraryrke tydligt bär spår från historien då utbildningarna för blivande lärare och lärares yrkebanor var tydligt avgränsade från varandra och utgjorde separata yrken. Över tid har däremot ambitionerna varit att få de olika läraryrkena att närma sig varandra, genom exempelvis reformer på lärarutbildningsområdet med gemensamma kurser för samtliga typer av lärare, och från och med 2001 en gemensam examen för samtliga kategorier av lärare. Sådana förskjutningar gör att det blir aktuellt att diskutera huruvida vi har att göra med en lärarutbildning eller flera och innebär en svårighet för alla som avser studera förändringar över tid. Den övergripande ambitionen har dock varit att i så lång utsträckning som möjligt särskilja olika lärarutbildningskategorier och olika yrkeskategorier samtidigt som mer aggregerade grupperingar används

¹¹⁹ Denna begränsning kan delvis kringkärvas med den nämnda möjligheten att koppla samman individers uppgifter från olika register.

¹²⁰ Denna fråga behandlas utförligare i de delar av avhandlingen där dessa analyser blir aktuella.

när så krävs, exempelvis när det gäller att spåra förändringar över längre tidsrymder.

Klassificering av läraryrken

Denna avhandling har som ambition att ta ett helhetsgrepp på yrkesgruppen skollärare. Till grund för analyserna ligger officiella nationella register som samlats in i avsikt, inte att genomföra sociologiska analyser, utan för att, som i Lärarregistrets fall, fungera som ett verktyg när man gör prognoser över behovet av arbetskraft samt för att konstruera mått för att analysera resurstilldelningen i skolan. Inrapporteringen av förekomsten av olika typer av lärare ges av varje enskild skola enligt ett på förhand strukturerat formulär. De individer som ingår är personal inom samtliga grundläggande skolformer, gymnasieskolan och vuxenutbildningen. Förskolans personal är med andra ord inte upptagna i dessa register (däremot förskollärare som arbetare inom förskoleklass och fritidshem) och här återfinns redan en viss diskrepans mellan den bredare definitionen av "lärare" – som ofta innefattar även förskollärare – och de uppgifter som kan fångas med hjälp av lärarregistret.

I tabell 19 i appendix redovisas de klassificeringar av olika lärargrupper som använts och dessa aggregeringar. Dessa indelningar bygger i sin tur på två officiella klassificeringar dels det befattningskods-system som fastställts av Sveriges Kommuner och Landsting och sträcker sig från perioden 1991–2008 och dels det under perioden 1978–1990 använda tjänstebeteckningskoden. Ett första klassificeringsarbete har varit att sammanföra dessa två system till ett som är jämförbart över tid. Detta har i sin tur inneburit en aggregering av vissa kategorier i den mer detaljerade tjänstebeteckningskoden. En viktig princip i klassificeringsarbetet har varit särskiljandet av å ena sidan olika skolnivåer och å andra sidan olika ämnestillhörigheter.

Klassificering av lärarutbildningar

Ett centralt led i arbetet med högskoleregistret har varit klassificeringen av lärarutbildningarna. Lärarutbildningen består som bekant av många olika inriktningar, varianter och kombinationer som kan vara svåra att jämföra. Lägg därtill att lärarutbildning under de senaste trettio åren reformerats vid ett flertal tillfällen vilket fått konsekvenser för de olika indelningsprinciperna i registret. I den offentliga statistiken eller i olika utvärderingar löser man ofta denna problematik genom att slå ihop en stor mängd utbildningar utifrån en viss princip, exempelvis lärare med inriktning mot yngre åldrar kontra lärare med

inriktning mot äldre åldrar, eller lärare med olika ämnesinriktningar oavsett vilket skolestadium deras utbildning förbereder dem för.¹²¹ För att förklara skillnader mellan olika lärarutbildningar och lärosäten duger det inte med dessa aggregerade analysenheter eftersom sådana riskerar att sudda ut viktiga skillnader mellan olika typer av lärarutbildningar. Huvudprincipen i klassificeringarna kommer därför att vara att å ena sidan särskilja olika nivåer (förskolelärare, grundskolelärare, 1–7-lärare, 4–9-lärare, gymnasie- och ämneslärare osv.) och å andra sidan olika ämnesinriktningar (matematik/naturvetenskapslärare särskiljs från blivande språklärare osv.). Indelningen bygger på svensk utbildningsnomenklatur SUN-2000 som specificerar både utbildningarnas längd och inriktning och område (se tabell 20 i appendix för en beskrivning av lärarutbildningsklassificeringarna).

Det som saknas i SUN-koden är en specificering av vid vilka högskolor eller universitet som utbildningen är förlagd. I en mer detaljerad analys kommer även utbildningar vid olika lärosäten att särskiljas (gymnasielärarutbildningen med inriktning mot matematik/naturvetenskap vid Uppsala universitet särskiljs från motsvarande utbildning vid Göteborgs universitet osv.). Detta innebär att enskilda utbildningar vid enskilda lärosäten analyseras.

Den andra klassificeringsprincipen har varit att skapa kategorier av utbildningar som kan jämföras över hela tidsperioden 1977–2009. Detta får i vissa fall till följd att utbildningar från olika examensstrukturer slås samman. Sammanslagningen görs enkom för att möjliggöra analyser av längre tidsserier. Vid detaljstudier av enskilda år eller jämförelser av kortare perioder i tid undviks i huvudsak dessa aggregerade kategorier.

Klassificering av socialt ursprung

De kategoriseringar av det sociala ursprunget som används genomgående i avhandlingen är skapade utifrån en kombination av olika utbildnings- och arbetsmarknadsmässiga tillgångar. Som grund har

¹²¹ Denna typ av klassificering av lärarutbildningarna används bl.a. i HSV:s årsrapporter om högskolan, där den mest detaljerade nivån skiljer ut lärarutbildningar med inriktning mot tidigare år, förskola och förskoleklass, inriktning mot senare år och inriktning mot alla skolformer, se Högskoleverket, *Universitet & högskolor. Högskoleverkets årsrapport 2008*, Sveriges officiella statistik, Stockholm: Högskoleverket, 2008. Se också SCB, *Universitet och högskolor. Social bakgrund bland högskolenybjörjare 2005/06 och doktorandnybjörjare 2004/05*, Statistiska meddelanden, Stockholm: SCB, 2006. I denna rapport använder man kategorierna "Undervisning" respektive "Lärarexamen" som jämförelseobjekt.

använts en klassificering i 32 sociala grupper¹²² (som i sin tur bygger på en indelning i 111 grupper) vars ambition är att kombinera uppgifter som särskiljer yrkesgrupper utifrån dels en socialt hierarkisk princip och dels utifrån en horisontell princip där i vissa fall en åtskillnad görs mellan offentlig och privat sektor.¹²³ Emellanåt används även en aggregering av dessa 32 grupper till 5 sociala klasser.¹²⁴

De 32 sociala grupperna som används i avhandlingen är skapade utifrån tre olika typer av uppgifter, yrke från yrkesregistret (NYK), den socioekonomiska indelningen (SEI) och sektorstillhörighet (offentlig respektive privat sektor). Klassificeringen har utarbetats med syftet att undvika en rent hierarkisk indelning av sociala grupper genom att även ta hänsyn till skillnader i horisontellt led, exempelvis mellan grupper som bygger sin ställning på ekonomiska tillgångar kontra grupper med mycket utbildningstillgångar.¹²⁵

I analyserna av gymnasielärarnas rum där geometrisk datanalis används som huvudsaklig metod har grövre varianter av socialt ursprung och sektorstillhörighet använts. Här ligger dock i första hand fokus på att analysera relationerna mellan olika egenskaper.

Bortfall i det statistiska datamaterialet

Det statistiska datamaterialet som analyseras utgörs av totalpopulationer – samtliga verksamma lärare, registrerade lärarstudenter och gymnasieelever under vissa specifika år. Det finns detta till trots vissa faktorer som påverkar datamaterialets kvalitet. En typ av felkällor är sådana som på förhand inte går att kontrollera och redovisa för, exempelvis i de fall då registrets uppbyggnad bygger på inrapporterad information från skoladministratörer om anställda lärare och deras tjänstebeskrivningar och där det av någon anledning skett fel i inrapportering.

Ett annat identifierat problem är det bortfall som finns vad gäller en viss typ av information eller en viss variabel i dataregistret. Som ett

¹²² För en förteckning över de sociala grupper som använts i analyserna se tabell 22 i appendix. Klassificeringen är ursprungligen utarbetad av Donald Broady och Mikael Palme.

¹²³ Se Mikael Börjesson & Mikael Palme, *Social klassificering. Analyser av olika nomenklaturer för social klassificering och sociala grupperns karakteristika*, Workshop "Kulturellt kapital och sociala klasser", Uppsala, 2001 och Mikael Börjesson, "Om att klassificera sociala grupper", i Mikael Börjesson et al. (red.), *Fältanteckningar. Utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady*, Uppsala: Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 2006.

¹²⁴ När det sociala ursprunget respektive föräldrarnas utbildningsnivå har analyserats har det i huvudsak indikerats genom en hushållsvariabel, där den högsta nivån (högst socialt ursprung respektive högst utbildningsnivå) utifrån fadern och modern (förutsatt att båda föräldrarna ingår i hushållet), varit styrande.

¹²⁵ Mikael Börjesson, "Om att klassificera sociala grupper".

exempel kan nämnas den typ av information som bygger på att man länkar individer med föräldrar genom den så kallade relationsdatabasen. Detta görs då avsikten är att hämta information om exempelvis föräldrarnas utbildningsnivå eller sociala bakgrund. Här finns ett påtagligt bortfall när det gäller studenter vars föräldrar är födda utomlands. För studenter och lärare som själva är födda utomlands saknas också information om de utbildningstillgångar som införskaffats i utbildningssystem utanför det svenska. När det gäller bakgrundsuppgifter som socialt ursprung och föräldrarnas högsta utbildningsnivå är bortfallet större i registrens tidiga årgångar eftersom det här inte finns möjlighet att länka bakåt (se vidare tabell 24 i appendix). Av denna anledning är det inte möjligt att genomföra tidsserier för hela perioden baserat på dessa uppgifter.

Intervjumaterialet

Utöver det statistiska datamaterialet har även intervjuer genomförts med lärarstudenter och lärare. Intervjuerna är ett viktigt material för framför allt avhandlingens andra del, och ämnar fånga sådana aspekter som inte går att utläsa av de statistiska datamaterialen. Således är tanken att intervjuerna ska bidra till en fördjupad kunskap kring lärarstudenternas och lärarnas förhållningssätt till sin utbildning och sitt yrkesval och hur man ser på yrkets förändrade villkor, sin framtida karriär och relationen mellan olika skolor. Ambitionen med intervjuerna har inte i första hand varit att bidra med "odiskutabla" fakta utan snarare som ett sätt att bidra med nyanser och förståelse kring ett antal centrala teman i anslutning till de resultat som de statistiska analyserna frambragt.

Samtliga intervjuer har spelats in och transkriberats i sin helhet. Utöver transkriberingen har också korta sammanfattningar av intervjuerna gjorts för att lättare kunna spåra olika teman och få en bättre överblick över materialet.

Läraryntervjuerna – urval och genomförande

Läraryntervjuerna (se tabell 1 nedan för en sammanställning) består av sammanlagt tio intervjuer med gymnasielärare vid ett antal gymnasieskolor i Uppsala. En förfrågan om att ställa upp på intervju ställdes till ett stort antal skolor i Uppsala via mejl och telefon. Detta resulterade i relativt få svar. En kompletterande strategi var därför en slags uppsökande verksamhet i samband med de intervjuer som gjordes där förfrågningar ställdes på plats. Vilket i sin tur resulterade i ytterligare ett antal intervjuer.

En "skevhet" som kan skådas i materialet är att samtliga intervjuade lärare arbetar på en kommunal skola. Ett annat särdrag är att dessa lärare är relativt välmeriterade. Läraren med kortast yrkeserfarenhet har arbetat som gymnasielärare i fem år. En majoritet av lärarna (sju av tio) är lärare i ett eller flera naturvetenskapliga ämnen.¹²⁶ De bedriver också merparten av sin undervisning, om än i olika omfattning, på det naturvetenskapliga programmet. Denna gemensamma karaktäristik innebär att dessa lärare innehar en stabil position på arbetsmarknaden. I relation till de frågor som intervjuerna avser behandla, läraryrkets förändringar, relationen mellan olika skolor samt frågan om karriärvägar i yrket, bör detta urval betraktas som en fördel. Ambitionen är att få perspektiv från en "etablerad" position. Dessa lärare besitter god kännedom om Uppsala gymnasieskolor och yrkets villkor och kan på så sätt konstrasteras mot de olika syn- och förhållningssätt till yrket som framträder i intervjuerna med lärarstudenterna som, i majoriteten av fallen, är på väg att göra sitt inträde på arbetsmarknaden. Dessa skillnader mellan intervjugrupperna blir därför också en skillnad mellan olika generationer inom samma yrkesgrupp.

Tabell 1: Förteckning över intervjuade lärare, gymnasieskolor Uppsala.

Intervju	Kön	Åldersklass	Undervisningsämnen
L1	Man	40-50	Biologi, Kemi
L2	Kvinna	30-40	Biologi, Naturkunskap
L3	Man	30-40	Biologi
L4	Kvinna	> 60	Svenska, Tyska
L5	Man	40-50	Biologi, Kemi
L6	Kvinna	> 60	Biologi, Kemi, Naturkunskap
L7	Man	40-50	Matematik, Fysik
L8	Kvinna	30-40	Svenska, Historia
L9	Kvinna	50-60	Biologi, Kemi
L10	Kvinna	30-40	Samhällskunskap, Spanska

Studentintervjuerna – urval och genomförande

Studentintervjuerna består i sin tur av sammanlagt 21 intervjuer med lärarstudenter vid lärarutbildningen i Uppsala och genomfördes under 2009. Gemensamt för lärarstudenterna var att de alla hade en inriktning mot de senare åren i grundskolan eller gymnasieskolan. Samtliga

¹²⁶ Lärarintervjuerna genomfördes ursprungligen inom ramen för det VR-finansierade projektet *Skolans kungsväg. Det naturvetenskapliga programmets plats i utbildningssystemet*, projektperiod 2006-2008, och hade som ett huvudsakligt syfte att analysera vad det innebar för lärarna att undervisa på det naturvetenskapliga programmet i gymnasieskolan. Resultaten av dessa intervjuer har redogjorts för i Emil Bertilsson, *Lärarna på skolans kungsväg. Om det naturvetenskapliga programmet på några gymnasier i Uppsala*, Rapport från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Uppsala, 2007. Även om intervjuerna i första hand samlades in inom ramen för ett annat projekt så motsvarar flera teman som behandlas under intervjuerna teman som är högst relevanta för föreliggande avhandlings frågeställningar.

SKOLLÄRARE

gick också sista terminen på lärarutbildning och var således i en process där nya vägval skulle göras och flertalet var i färd med att ta steget ut på arbetsmarknaden (en del av studenterna hade också sökt sina första lärartjänster).

Tabell 2: Förteckning över intervjuade lärarstudenter, lärarutbildningen Uppsala.

Intervju	Kön	Ålder	Inriktning	Påbörjade lärarutb.
S1	Kvinna	29	Gy Eng/Rel	2005
S2	Man	26	Gr/Gy Sv/Hi	2003
S3	Kvinna	26	Gr/Gy Fr/En	2003
S4	Kvinna	30	Gy Sp/En	2004
S5	Man	26	Gy Re/En	2006
S6	Man	29	Gy Sv/Hi	2004
S7	Man	25	Gr/Gy En/Sv	2004
S8	Man	28	Gr/Gy Hi/Re	2006
S9	Man	26	Gy Hi/Idr	2003
S10	Kvinna	31	Gr Hk/Hi	2004
S11	Kvinna	27	Gy Sv/Sh	2004
S12	Man	27	Gy Eng/Sp	2004
S13	Man	24	Gr/Gy Ma/IKT	2005
S14	Kvinna	28	Gr Sv/Eng	2003
S15	Man	25	Gr/Gy Sh/Hi	2004
S16	Man	26	Gy Ma/Ge	2003
S17	Kvinna	27	Gy Sv/Hi	2003
S18	Kvinna	27	Gr/Gy Sv/Eng	2003
S19	Kvinna	28	Gy Sp/Eng	2003
S20	Kvinna	31	Gy Sh/Sp	1997
S21	Man	25	Gy Sh/Hi	2004

Urvalet av lärarstudenter skedde slumpmässigt genom att en förfrågan om att delta i undersökningen skickades ut per e-post till samtliga studenter registrerade på examensterminen i Uppsala. Samtliga studenter som anmälde sitt intresse kom också att intervjuas, sammanlagt elva män och tio kvinnor (se tabell 2 ovan för en sammanställning). Intervjumaterialet får därför sägas bestå av en viss överrepresentation av män, inte minst om man även tar hänsyn till den totala studentpopulationen, även om den kvinnliga dominansen inte är lika märkbar när det gäller dessa blivande ämneslärare.¹²⁷ Intervjuerna var tematiserade och behandlade – utöver frågor som rör studenternas bakgrund, uppväxtförhållanden och tidigare skolstudier – bland annat hur studenterna resonerat vid valet av lärarutbildning, hur mötet med utbildningen gestaltat sig och förhållningssätt till framtida studie- och yrkesval. (se intervjuguide i appendix)

¹²⁷ År 2009 utgjorde männen drygt 43 procent av de som läste någon form av ämneslärarutbildning i Uppsala.

Mångdimensionella dataanalyser

[...] correspondence analysis is a relational technique of data analysis whose philosophy corresponds exactly to what, in my view, the reality of the social world is. It is a technique which “thinks” in terms of relation, as I try to do precisely with the notion of field.¹²⁸

En stor del av avhandlingens empiriska kapitel byggs upp kring analyser av statistiskt datamaterial. Utöver mer beskrivande resultat baserade på frekvens- och korstabeller – som blir ett viktigt inslag när rekryteringsmönster över tid ska beskrivas – används korrespondensanalyser som statistisk metod.¹²⁹ Korrespondensanalys är en av flera metoder som ingår under samlingsnamnet Geometrisk Dataanalys (GDA).¹³⁰ Enligt Le Roux och Rouanet består huvudkomponenterna i GDA i ”modeling data sets as *clouds of points* in multidimensional Euclidean spaces, and in basing the interpretation of data on the clouds of points”.¹³¹ Den geometriska ansatsen är med andra ord central och en viktig del av tolkningen av analyserna sker i relation till det mångdimensionella rum som skapats. I avhandlingens tredje del används specifik multipel korrespondensanalys. Den multipla korrespondensanalysen och de därtill hörande teknikerna har varit ett viktigt redskap i analysarbetet (se särskilt kapitel 7 och 8). Någon teknisk genomgång kring dessa metoder kommer inte ägnas särskilt mycket utrymme åt här. När metoden senare i texten kommer till användning i de olika kapitlen beskrivs mer detaljerat hur urvalet av variabler och tolkning av resultaten gått till. Däremot kan det vara av värde att här tydliggöra valet av statistiska metoder och sätta in dessa val i relation till de frågor som ställs i avhandlingen såväl som den teoretiska begreppsapparaten.

En styrka med den multipla korrespondensanalysen (MCA) är dels att man kan analysera flera kategoriska variabler samtidigt utifrån en individ x variabel-tabell och dels att metoden möjliggör analys och visualisering av data som innehåller väldigt många individer. Resultaten av den multipla korrespondensanalysen ger oss två geometriska rum, ett för modaliteterna eller variabelvärdena och ett för individerna.

¹²⁸ Pierre Bourdieu & Loïc J. D. Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, s. 96.

¹²⁹ Med detta inte sagt att den beskrivande statistiken inte kan ha ett förklarande syfte. Ofta innehåller dessa variabler som skapats utifrån en tanke om att uppfylla krav på mångdimensionalitet. Exempelvis när det gäller klassificeringen av sociala grupper eller när en kombination av olika variabler analyseras – som kön eller skolresultat i relation till det sociala ursprunget.

¹³⁰ På franska: *Analyse géométrique des données*, se J. P. Benzécri, *L'analyse des données*, Paris: Dunod, 1973.

¹³¹ Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, Dordrecht/Boston/London: Kluwer, 2004, s. ix.

Rummen byggs upp av ett antal axlar som i en fallande skala redogör för de mest centrala skillnaderna i materialet, den första axeln förklarar med andra ord de största skillnaderna, den andra de näst största och så vidare. Analysen bygger sedan på de oppositioner som de olika axlarna lyfter fram.

Vid sidan av den multipla korrespondensanalysen används även så kallad enkel korrespondensanalys, eller rätt och slätt korrespondensanalys. Denna GDA-metod används i avhandlingens kapitel 8 för att kartlägga gymnasiefältet i Uppsala utifrån skolornas olika sociala rekryteringsprofiler. Till skillnad från den multipla korrespondensanalysen, som analyserar ett flertal variabler åt gången, utgår denna typ av korrespondensanalys från två aktiva variabler, utbildningar och social bakgrund.¹³² Dessa korsas med varandra genom en stor kors-tabell där varje utbildning utgör en rad i tabellen och kolumnerna utgörs av de sociala grupperna, vilket ger oss de specifika rekryteringsprofilerna hos varje enskild gymnasieutbildning. Resultaten åskådliggörs, precis som i den multipla korrespondensanalysen, genom geometriska rum.

Korrespondensanalyser har använts av Bourdieu i flera studier sedan slutet av 1970-talet, bland de mest kända exemplen kan nämnas analyserna av rummet av livsstilar i *Distinction*¹³³, fältet av elitskolor i *The State Nobility*¹³⁴ och analyserna av fakulteternas rum i *Homo Academicus*¹³⁵. För Bourdieu har korrespondensanalysen fungerat som ett centralt verktyg för att avtäckta system av relationer och hur olika typer av tillgångar hänger samman, och är på så sätt en metod som passar väl in i Bourdieus relationella ambitioner.¹³⁶ Som ytterligare referenspunkter kan nämnas några av de studier på svensk mark som använt korrespondensanalyser i linje med det arbete som Bourdieu och hans medarbetare utvecklade. Flera av dessa studier har haft utbildning i fokus och studerat elever och studenters användande av utbildningssystemet.¹³⁷

¹³² Som i det här fallet när en kombination av fyra variabler där enskilda utbildningar vid enskilda skolor utgör raderna vilka korsas med kolumnerna bestående av en kombination av kön och socialt ursprung.

¹³³ Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Ursprungligen publicerad i Pierre Bourdieu & Monique de Saint Martin, "Anatomie du goût", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. II, nr 5, 1976.

¹³⁴ Pierre Bourdieu, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*.

¹³⁵ Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*.

¹³⁶ För metodologiska kommentarer när det gäller användandet av korrespondensanalys i *La Distinction*, se Henry Rouanet, Werner Ackermann & Brigitte Le Roux, "The Geometric Analysis of Questionnaires. The Lesson of Bourdieu's *La Distinction*", *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, nr 65, s. 5–18, 2000.

¹³⁷ Se anförd litteratur i not 113 ovan.

I avhandlingen kommer korrespondensanalys vara ett viktigt verktyg då intresset ligger i att studera strukturer och olika tillgångars fördelning i ett socialt rum. I analysen av lärarna byggs detta rum upp utifrån de egenskaper som lärarna besitter. Valet av dessa egenskaper är betingat av en slags förförståelse av att de har förutsättningarna att fungera som en tillgång på lärarnas arbetsmarknad. Men, är viktigt att poängtera, dessa egenskapers förmåga att också skapa skillnader, eller avstånd, mellan individerna som ingår i analysen är en i hög grad empirisk fråga. Standardförfarandet är att flera olika typer av variabler och egenskaper prövas initialt, variabler tas bort, nya variabler läggs till och variabler kudas om för att på så sätt finna egenskaper som skapar skillnader i materialet. Huvudfokus kommer att ligga på att analysera relationen mellan olika individer och grupper, lärarstudenter och lärare, det är denna spridning av egenskaper som förklarar rummets struktur. Vid sidan av att analysera och förstå de egenskaper och relationen mellan egenskaper som strukturerar dessa rum används så kallade supplementära element, för att förstärka tolkningen av de rum som analyseras.¹³⁸ De supplementära elementen, som kan vara både individer, variabler och modaliteter, påverkar i sin tur inte den struktur som den geometriska dataanalysen skapat. De supplementära elementen förstärker på så sätt tolkningen av axlarna. I avhandlingens studier kommer exempelvis olika lärarkategorier, kön, ålder, lärarerfarenhet, skolor och geografisk information användas som supplementära variabler som kan relateras till lärarnas tillgångar (de aktiva variablerna i analysen).

Kompletterande statistiska verktyg

När man till skillnad från i korrespondensanalysen inte är intresserad av fördelningen av olika tillgångar utan avser undersöka sannolikheten för att ett visst utfall ska ske krävs andra statistiska metoder. I avhandlingens sjätte kapitel ställs frågan hur sannolikheten att en gymnasielev ska påbörja en lärarutbildning förändras över tid givet elevens olika tillgångar? Här har vi med andra ord att göra med ett utfall som kan kudas dikotomt – antingen påbörjar man en lärarutbildning eller så gör man det ej. I detta kapitel har därför logistisk regression använts som statistisk metod. Logistisk regression är en relativt flitigt använd metod – inom medicin men allt mer även inom samhällsvetenskaperna – som möjliggör ett modellerande av utfall när man har att göra med en bero-

¹³⁸ Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, s. 49.

ende variabel som har två kategorier.¹³⁹ De oberoende variablerna kan vara både kategoriska och kontinuerliga. När kategoriska variabler används kodas dessa som dummy-variabler där en av kategorierna används som referenskategori. Regressionskoefficienterna som är ett resultat av analysen visar antingen en ökning eller en minskning i de förväntade sannolikheterna för ett visst utfall givet en minskning eller ökning av de oberoende variablerna som ingår i modellen. I kapitel 6 används koefficienterna och de förväntade sannolikheterna för att jämföra utfallet i olika kohorter som avslutat gymnasieskolan för att på så sätt säga något om olika egenskapers betydelse för valet (eller bortvalet) av lärarutbildning.

¹³⁹ För en översikt, se Fred C. Pampel, *Logistic Regression: a Primer*, Quantitative Applications in the Social Sciences, Thousand Oaks, London, New Dehli: Sage Publications, 2000.

DEL II
REKRYTERING TILL UTBILDNING OCH
YRKE 1977-2009

Skollärarna

Expansionen av utbildning generellt i samhället och den tillväxt som den grundläggande utbildningen genomgått under hela 1900-talet har haft tydliga efterverkningar på lärarna som yrkesgrupp. Enligt den officiella statistiken var dryga fem procent av samtliga yrkesverksamma i Sverige någon form av lärare år 1990 och denna andel har växt i takt med utbyggnaden av utbildningssystemet och ett växande antal elever i landets skolor. Det går naturligtvis att problematisera hur denna beräkning ska göras och vilka yrkesgrupper som ska räknas in i denna andel. Antalet yrkesverksamma med ordet "lärare" i titeln har också ökat över åren när olika skolformers relationer till varandra kommit att förändras.

I följande kapitel utgör skollärarna huvudpersonerna. Det görs med andra ord redan här en avgränsning gentemot lärare inom den högre utbildningen såväl som mot lärare i förskolan, även om dessa ingår som referenspunkter i några av avsnittets jämförelser. Tanken med kapitlet är att på ett överskådligt vis ge en bild av hur yrket och läraryrkenas struktur sett ut och förändrats under de senaste åren avseende ett antal demografiska egenskaper som kön och ålder. Särskilt intresse ägnas åt förändringar vad gäller relationen mellan olika grupper av lärare. Vilka lärargrupper ökar respektive minskar och i vilken omfattning? Är feminiseringstrenden som diskuterats påtaglig inom samtliga grupper av lärare? Och hur har åldersstrukturen (och samtidigt inflödet av nya lärare) kommit att förändras över tid? Det övergripande syftet är att bidra med en slags strukturell kontext till hur de olika lärargrupperingarna förändrats och omformats samt att relatera detta i tid andra samhällsförändringar som utbildningssystemets expansion och utbildningspolitiska omstruktureringar.

I huvudsak kommer utrymme ägnas åt att studera läraryrkena på en aggregerad nivå för att avtäcka de övergripande mönster som framträder, men eftersom kommande delar av avhandlingen har ett särskilt fokus på gymnasielärarna kommer avslutningsvis extra utrymme ägnas åt att beskriva gymnasieläraryrkets särdrag.

Innan jag närmar mig de rent demografiska förskjutningarna görs ett inflygningsvarv där lärarna som yrkeskategori studeras utifrån deras

placering i olika klassificeringssystem för att på så sätt betona yrkets relation till andra yrkesgrupper och samhällsposition i stort.

Läraryrkena i den officiella nomenklaturen och olika klassificeringsscheman

Indelningen i sociala klassifikationssystem och nomenklaturer har som uppgift att organisera och sammanföra yrkesgrupper utifrån bestämda kriterier. Klassificeringssystemen har i stor utsträckning också en ideologisk funktion då de från statligt håll sorterar yrkesgrupper i relation till en social rangordning. Statistikern Alain Desrosières påpekar i sin genomgång av statistikens historia att de officiella nomenklaturerna har använts både för att skapa och stabilisera en social ordning och de klassificeringsscheman som används är märkta av den politiska vilja som gäller i ett visst land vid en viss tidpunkt.¹⁴⁰ Klassificeringssystemen kan också vara ett resultat av politiska och fackliga strider där yrkesgrupper strävar efter att avgränsa sig gentemot andra yrkesgrupper. De olika indelningarna kan därmed användas som en indikator på hur man från administrativt och politiskt håll ser på förhållandena mellan de olika lärargrupperna.

Statistiska centralbyråns Socioekonomiska indelning (SEI) är ett exempel på ett klassifikationssystem som med aggregerade men samtidigt relativt mångdimensionella anslag syftar till att skapa kategorier utifrån en statusmässig situation på arbetsmarknaden.¹⁴¹ SEI-koden är ett verktyg som varit frekvent använt såväl på myndighetsnivå som inom forskningen, när det gäller att studera olika aspekter av sociala grupper.¹⁴² I SEI-klassificeringen skiljs i ett första led de som är anställda, som grupperas i arbetare respektive tjänstemän, från de som är egna företagare. I sin mest detaljerade form utgörs klassificeringen av arton socioekonomiska grupper: fyra arbetarkategorier (facklärdas skiljs från icke-facklärdas), totalt åtta tjänstemannakategorier (från lägre till högre tjänstemän samt tjänstemän i ledande befattningar) och sex företagarkategorier (där fria yrkesutövare med akademikeryrken

¹⁴⁰ Alain Desrosières, *The Politics of Large Numbers*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1998 [1993], s. 247f.

¹⁴¹ Den socioekonomiska indelningen introducerades 1974 och kom då att ersätta den tidigare socialgruppsindelningen som delade in yrkesgrupper i tre sociala klasser.

¹⁴² Se ex. Robert Erikson & Jan O. Jonsson, *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier*, Statens offentliga utredningar, Stockholm: Fritze, 1993 och Jan-Éric Gustafsson, Anette Andersson & Michael Hansen, "Prestationer och prestationsskillnader i 1990-talets skola", *Välfärd och skola*, Stockholm: Socialdepartementet, 2000.

skiljs från företagare med olika storlek på verksamheten samt lantbrukare).¹⁴³

Den socioekonomiska indelningen ger trots sin relativt grova kategorisering en bild av en administrativt hierarkisk åtskillnad mellan olika lärargrupper. I den ursprungliga indelningen (MIS 1982:4) placeras exempelvis gymnasielärare och högstadielärare i allmänna ämnen, så kallade ämneslärare, inom kategorin *Högre tjänstemän*, tillsammans med flera yrken med längre akademisk utbildning (däribland bland annat universitetslärare och forskare) och särskiljs samtidigt från låg- och mellanstadielärare, klasslärare och förskollärare som klassificeras som *Tjänstemän på mellannivå*. Den huvudsakliga principen för att skilja dessa två grupper åt handlar om längden på utbildningen. Men, bör tilläggas, indelningen baseras inte på uppgifter om enskilda individers utbildningsinvesteringar utan på den typ av utbildningskvalifikationer som normalt krävs för att få utöva yrket. I ett historiskt perspektiv får ändå sägas att den socialt hierarkiska åtskillnaden mellan olika lärargrupper är klart mindre definierad. Som exempel kan nämnas den yrkesklassificering som gjordes i Sten Carlssons *Svensk ståndscirkulation 1680–1950* där det fanns en tydlig uppdelning mellan läroverkslärarna tillhörande en ämbetsmannaklass och folkskollärarna tillhörande tjänstemannaklassen.¹⁴⁴ Än tydligare är kanske detta manifesterat i socialgruppsindelningen som användes i det tidiga 1900-talets valstatistik som delade in befolkningen i tre sociala klasser, I, II och III.¹⁴⁵ Läroverkslärarna, som statliga ämbetsmän, tillhörde i denna indelning socialgrupp I (eller den högre klassen) medan folkskollärarna såg sig tillhörande socialgrupp II (eller medelklassen).

I den socioekonomiska indelningen finns det, vid sidan av den tidigare nämnda nivåindelningen mellan å ena sidan ämneslärarna i allmänna ämnen och å andra sidan klasslärare, mellanstadielärare och förskollärare, intressanta åtskillnader som är mindre givna på förhand. Exempelvis görs skillnad mellan musiklärare, som grupperas som *Högre tjänstemän*, och andra praktisk/estetiska ämnen som textillärare, bildlärare och idrottslärare som klassificeras som *Tjänstemän på mellannivå*.

I nuvarande använda klassifikationssystem för yrken, *Standard för svensk yrkesklassificering* (SSYK 96), är den hierarkiska indelningen av olika lärargrupper inte lika uppenbar. SSYK är, till skillnad från den

¹⁴³ Se vidare SCB, *Socioekonomisk indelning (SEI)*, MIS 1982:4.

¹⁴⁴ Sten Carlsson, *Svensk ståndscirkulation 1680–1950*, Uppsala: J. A. Lindblads Förlag, 1950.

¹⁴⁵ När indelningen skapades kallades dessa klasser för "den högre klassen", "medelklassen" och "kroppsläroverksklass". Allan Svensson, *Socialgruppsbegreppet: sett ur den pedagogiska forskningens synvinkel*, IPD-rapporter, Göteborg: Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet, 1999, s. 9.

socioekonomiska indelningen, inte i första hand uppbyggd för att beskriva en statusmässig situation på arbetsmarknaden utan för att kunna användas som ett verktyg i olika former arbetskraftsundersökningar och belysa förändringar på arbetsmarknaden.¹⁴⁶ SSK bygger i sin tur på en internationell standard, den så kallad ISCO-88 (*International Standard Classification of Occupations 1988*) just för att kunna underlätta internationella jämförelser av arbetsmarknadsstatistiken. Det finns dock kvalifikationsnivåer även i SSK-indelningen, exempelvis baserat på vilken typ av kunskaper som yrkesområdet kräver. Den första kvalifikationsnivån gäller för yrken som normalt sett inte har några krav på utbildning medan den fjärde nivån normalt sett kräver en längre högskoleutbildning (3–4 år eller längre) och en akademisk examen.¹⁴⁷ När det gäller läraryrkena har gymnasielärarna (i allmänna ämnen såväl som yrkesämnen och praktisk/estetiska ämnen), grundskollärare och speciallärare, samt även universitets- och högskolelärare placerats i den fjärde kvalifikationsnivån, *Arbete som kräver teoretisk specialistkompetens*, och särskiljs samtidigt från förskollärare och fritidspedagoger samt andra lärare och instruktörer i den andra kvalifikationsnivån, *Arbete som kräver kortare högskoleutbildning eller motsvarande kunskaper*.

Denna korta genomgång av relationen mellan de olika läraryrkesgrupperna i olika officiella klassificeringssystem har påvisat både stabilitet och förskjutningar. En notering är att lärarna, särskilt ämneslärarna i gymnasieskolan, grupperas utifrån kvalifikationsnivåer och utbildningskrav tillsammans med yrkesgrupper som vanligtvis placeras högre utifrån föreställningar om olika yrkesgruppers status, som exempelvis universitetslärare, läkare och andra akademikergrupper.¹⁴⁸ Ett syfte med avsnittet har varit att utreda om och hur dessa administrativa indelningar stämmer överrens eller på avgörande sätt skiljer sig åt från den allmänna retoriken kring läraryrkena. En slutsats är att det över tid skett en homogenisering i klassificeringarna samtidigt som de olika skolstadierna växt sig närmare varandra organisatoriskt. Avslutningsvis kan nämnas att i arbetet med den nya klassificering av yrkesgrupper som är under utarbetande av statistiska centralbyrån, SSK 2012, finns ytterligare förskjutningar av lärar-

¹⁴⁶ SCB, SSK 96. *Standard för svensk yrkesklassificering 1996*, MIS. Meddelanden i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik, Stockholm, Örebro: Statistiska centralbyrån (SCB), 1998.

¹⁴⁷ Kvalifikationsnivåerna i SSK är 1: Normalt inga eller små krav på utbildning, 2: Normalt krävs gymnasiekompetens, 3: Normalt krävs gymnasieskola med påbyggnad eller en kortare högskoleutbildning (högst ca 3 år), 4: Normalt krävs en längre högskoleutbildning (3–4 år eller mer) och en akademisk examen. *Ibid.*, s. 11.

¹⁴⁸ Se Ylva Ulfsson Eriksson, *Yrke, status & genus. En sociologisk studie om yrken på en segregerad arbetsmarknad*, Göteborg Studies in Sociology, 29, Göteborg: Department of Sociology, Göteborg University, 2006.

grupperna. Förskollärare och fritidspedagoger klassificeras här om från gruppen med *yrken med krav på högskolekompetens eller motsvarande till yrken med krav på fördjupad högskolekompetens*.¹⁴⁹ Således hamnar samtliga skollärargrupper och även universitetslärare inom samma kvalifikationsnivå: *Yrken med krav på fördjupad kompetens inom utbildning*.¹⁵⁰ Förändringarna kan kopplas till en förskjutning i utbildningskrav för yrkesgrupperna där vissa utbildningar, exempelvis förskolläraryrket, ökat i längd och därmed kommit att närma sig skolärarna i utbildningsnivå (vilket redogörs för i kommande kapitel).

En annan indikator på ett närmande mellan lärargrupperna framträder om löneutvecklingen studeras.¹⁵¹ Under en relativt kort tidsrymd, från 1996 till 2012, sker en del intressanta förändringar.¹⁵² En sådan är skillnader i relativ löneökning, som är som högst bland förskollärare och fritidspedagoger (cirka 73 procent) och näst högst bland universitetslärarna (cirka 65 procent). Löneökningen bland förskollärare är också klart högre än inom de flesta skollärargrupperna och över genomsnittet för samtliga yrkesgrupper på arbetsmarknaden. Gymnasielärarna har under samma period sett en ökning på 53 procent och för grundskollärare har ökningen varit dryga 52 procent (se diagram 31 i appendix).

Ett annat angreppssätt för att mäta samma utveckling är att ta utgångspunkt i löneutvecklingen för grupper med olika lärarutbildningar (diagram 1 nedan). Den genomsnittliga månadslönen ökar för samtliga lärargrupper men ökningen är som störst bland de med en förskolläraryrkesutbildning, från 20 900 2004 till 26 500 2012 (en ökning med närmare 27 procent). Även gruppen med en lärarutbildning inom praktisk/estetiska ämnen och yrkeslärarutbildning ökar något mer än övriga lärargrupper (dryga 21 procent respektive 22 procent).

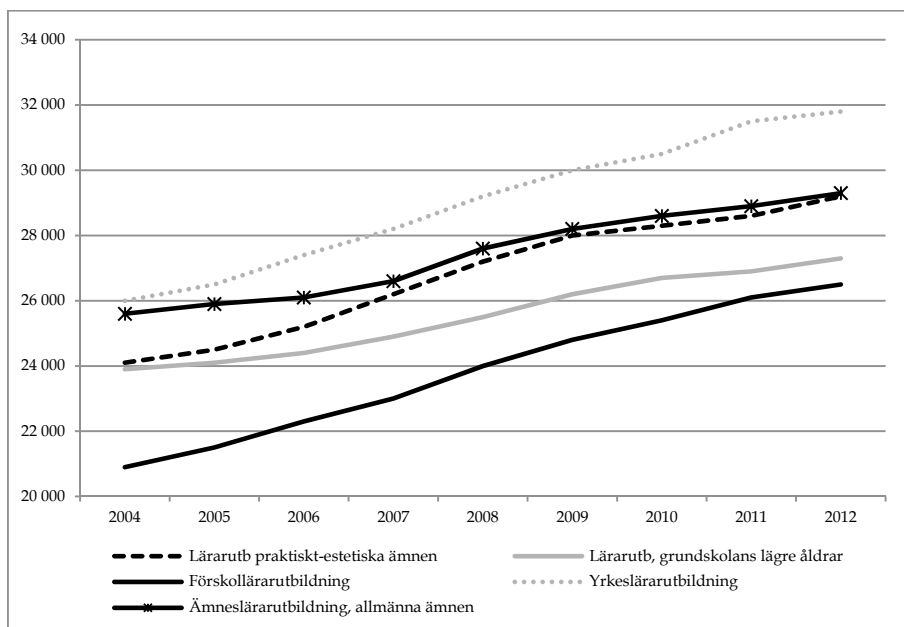
¹⁴⁹ SCB, *SSYK 2012. Standard för svensk yrkesklassificering 2012*, MIS. Meddelanden i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik, Stockholm, Örebro: Statistiska centralbyrån (SCB), 2012.

¹⁵⁰ I definitionen av denna yrkesgrupp anges bland annat att det ingår att: "undervisa i teoretiska eller yrkesinriktade ämnen på högskole-, gymnasie- och grundskolenivå" men även att "undervisa och organisera aktiviteter för barn på förskolenivå" samt "organisera fritidsaktiviteter för skolelever". Ibid., s. 56.

¹⁵¹ Det bör sägas att en sådan jämförelse har en del begränsningar. Dels är det svårigheter att hitta tillförlitliga uppgifter som går längre bakåt i tiden och dels bygger de uppgifter som finns på relativt grova kategoriseringar av yrkesgrupper.

¹⁵² Denna tidserie är så lång som det går att göra jämförande analyser utifrån SCB:s offentligt tillgängliga arbetsmarknadsstatistik.

Diagram 1: Genomsnittlig månadslön efter utbildningsgrupp, 2004–2012.

Källa: SCB:s databas för arbetsmarknadsstatistik.

När det gäller ämneslärarna i allmänna ämnen är ökningen mer blygsam, från 25 600 till 29 300, eller dryga 14 procent. Även för gruppen med en grundskollärarytutbildning med inriktning mot de lägre åldrarna har sett en mer modest utveckling (dryga 14 procent även här). Sammantaget bidrar denna utveckling till att de olika lärargrupperna, särskilt förskollärarna, grundskollärarna och ämneslärarna, har kommit att närma sig varandra både vad deras position i de administrativa indelningarna och vad gäller lönesättningen.¹⁵³

Demografiska förskjutningar

Skolans expansion

Lärarnas arbetsmarknad har under den period som studerats genomgått ett antal stora omvandlingar. Några av dessa har berörts ovan och

¹⁵³ År 2004 utgjorde den genomsnittliga förskollärarytutbildningslönen 81 procent av en gymnasie-lärarytutbildningslön 2012 var denna siffra dryga 90 procent. Denna utveckling har också karlagts i en rapport av Lärarnas Riksförbund, se Lärarnas Riksförbund, *Läraryrkets attraktionskraft på fallrepet. Vad händer när lönen förpassas till att bara vara en kostnadspost?*

hänger samman med ett antal stora utbildningspolitiska skiften. Något som också påverkar lärarnas arbetsmarknad är de förändringar som utbildningssystemet i stort genomgått. De kanske mest betydelsefulla sådana, sett till den tidsperiod som studeras här, är en kraftig expansion av antalet elever inom den obligatoriska skolan och gymnasieskola och en ökad framväxt av antalet fristående skolor. Gymnasieskolans kraftfulla expansion är ett resultat av att denna skolform i det närmaste kommit att bli en obligatorisk fortsättning på grundskolan.¹⁵⁴ Dessa strukturella förändringar får effekter på de olika lärargruppernas storlekar och sammansättning.

Yrkesgrupper i expansion

Lärarkyrken har till numerärerna alltid varit en stor yrkesgrupp – om för tillfället samtliga lärargrupperingar i skolan klumpas ihop till en kategori – och undervisningssektorn är också den yrkesssektor som vuxit allra mest i Sverige sett till de senaste 50 åren. Eftersom läraryrket på många sätt är en avspiegling av skolsystemet och eftersom utbildningssystemet har växt i omfattning så har antalet lärare kommit att öka kraftigt.

I andelar av det totala antalet förvärvsarbete i Sverige utgjorde skollärarna år 1960 sammanlagt 2,4 procent av dessa (eller 77 612 individer).¹⁵⁵ I sin andel av det totala antalet förvärvsarbete ökade lärargrupperna till närmare 3,5 procent 1970 (eller 124 376 individer) av den totala arbetsstyrkan. 20 år senare, 1990, hade denna andel ökat till 5,1 procent (eller 228 718 individer). Antalet lärare har med andra ord tredubblats under denna period, samtidigt som man ökat sin representation i den arbetsföra befolkningen i stort.

Denna expansion kan studeras med utgångspunkt i en grov kategorisering av olika lärare. Inte oväntat har den största expansionen skett inom gruppen förskollärare och ökningen går hand i hand med den kraftiga utbyggnaden av barnomsorgen under perioden.¹⁵⁶ Även antalet

¹⁵⁴ År 1975 gick var övergångsfrekvensen från grundskolan till gymnasieskolan 66 procent, 1980 hade denna siffra växt till 80 procent. Andelen fortsatte att växa under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. 1998 var övergångsfrekvensen uppe i 98 procent (varav cirka 6 procent var elever som påbörjade det individuella programmet). SCB, *Utbildningsstatistisk årsbok 2005*, ed. Sveriges officiella statistik, Örebro: SCB, 2004.

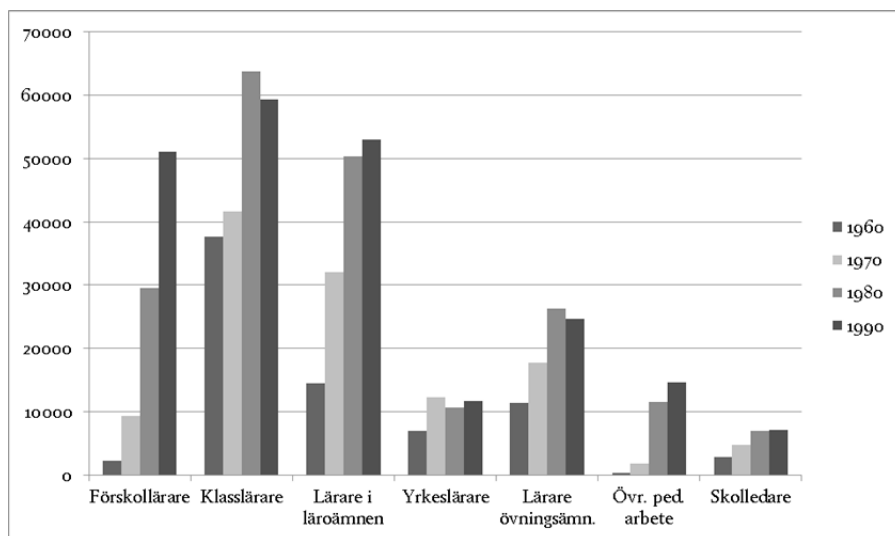
¹⁵⁵ I denna grupp ingår även skolledare, men inte lärare inom högskola/universitet. Uppgifterna är hämtade från SCB:s folk och bostadsräkningar för åren 1960, 1970 och 1990.

¹⁵⁶ Mellan dataserierna för 1970 och 1990 genomförs flera avgörande reformer för förskolans utbyggnad, bl.a. 1975 års förskolelag där kommunerna fick ökat ansvar för barnomsorgen. Under samma period ökar också de totala kostnaderna för barnomsorgen från 2,9 miljarder till 35 miljarder, Johannes Westberg, "Förskolans historia", i Esbjörn Larsson & Johannes Westberg (red.), *Utbildningshistoria – en introduktion*, Lund: Studentlitteratur, 2011, s. 98.

SKOLLÄRARE

lärare i teoretiska ämnen expanderar kraftigt från drygt 14 000 1960 till knappt 53 000 1990. En del av denna kraftiga expansion under den första perioden kan förklaras av den process i vilken parallellskol-systemet övergavs till förmån för en grundläggande gemensam utbildning. Denna övergång innebar bland annat att folkskollärare efter vidareutbildning hade möjlighet att få en anställning som ämneslärare på grundskolan.

Diagram 2: Olika lärargrupperns storlek, antal, 1960, 1970, 1980 och 1990.

Källa: Egna bearbetningar av Folk- och bostadsräkningarna (FoB) 1960, 1970, 1980, 1990.

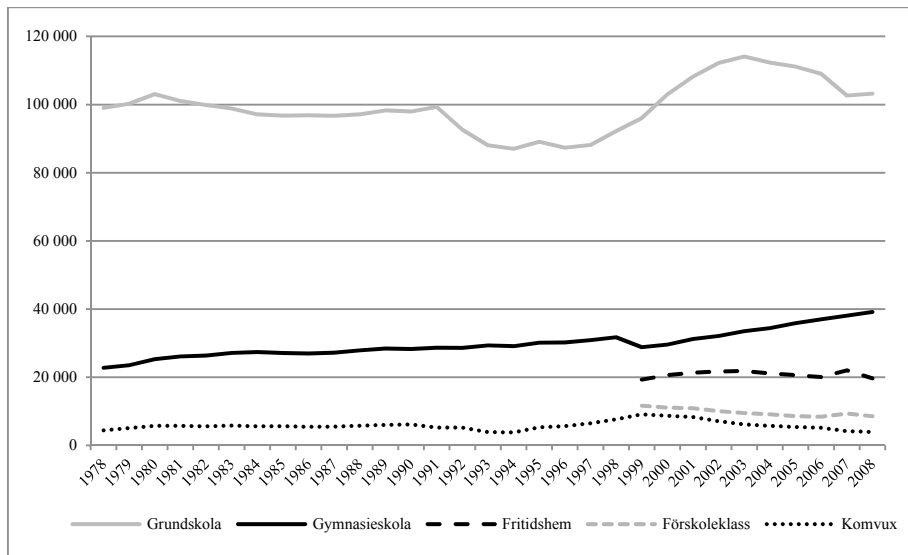
Vad gäller yrkeslärarna sker en mer blygsam ökning som framför allt inträffar under perioden 1960 till 1970. Troligen är detta en effekt av införandet av en sammanhållen gymnasieskola då yrkesutbildningarna blev en del av gymnasieskolans linjeprogram. Intressant att notera är att antalet skolledare (rektorer, studierektorer) inte haft samma expansiva ökning som lärarantalet i stort vilket kan ses som en effekt av att allt större skolenheter och rektorsområden skapats. Efter kommunaliseringen sker dock en kraftig ökning av antalet rektorer då de större rektorsområdena återigen delades in i mindre enheter.¹⁵⁷

När det gäller grundskolan och gymnasieskolan har expansionen av antalet lärare gradvis minskat. En mer detaljerad översikt över utvecklingen i de olika skolformerna 1978–2008 visas i diagram 3 nedan. Dessa numerärer tar sin utgångspunkt i de olika skolformerna och gör

¹⁵⁷ Under perioden 1992 till 2008 ökar exempelvis antalet skolledare från knappt 6 500 till närmare 14 000, det vill säga mer än fördubblas.

ingen skillnad mellan olika lärarkategorier. Grundskolans lärare fortsätter öka knappt från drygt 99 000 1978 till drygt 103 000 2008. Utvecklingen är dock inte linjär. Från 1991 fram till mitten av 1990-talet minskar antalet lärare i grundskolan, för att sedan öka kraftigt igen. En förklaring till denna konjunktur återfinns i de mer övergripande befolkningsförändringarna. Under början och mitten av 1980-talet sker en kraftig minskning i antalet födda barn. Denna minskning föranleder också en nedgång i antalet grundskollärare 10-talet år senare. Under de första åren på 1990-talet ökar barnafödseln igen dessa barn når skolåldern under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet och behoven att anställa lärare inom grundskolan ökar därför igen.

Diagram 3: Antalet lärare inom skolformerna grundskola gymnasieskola, fritidshem, förskoleklass och komvux 1978–2008.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

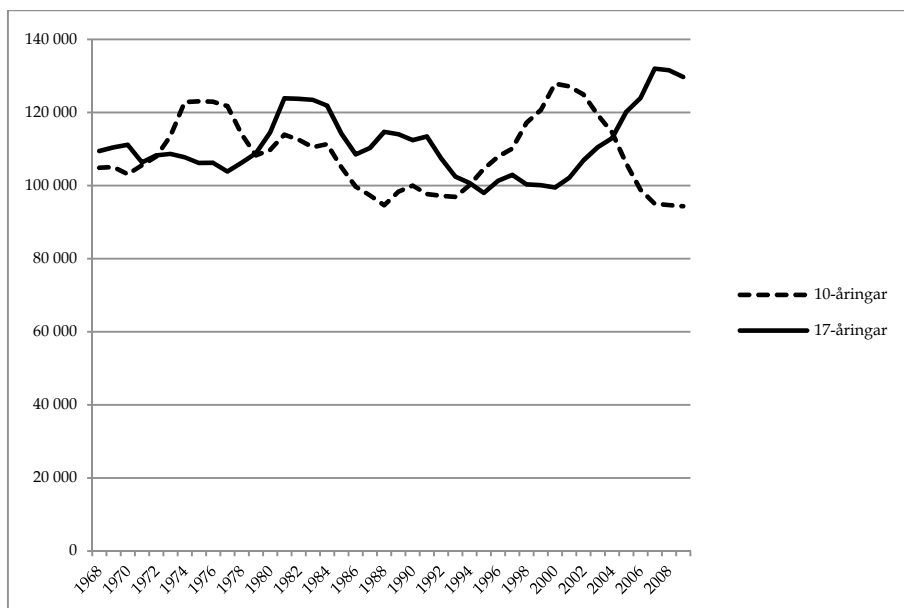
Även gymnasieskolans lärare ökar i antal från knappt 23 000 1978 till drygt 39 000 2008. Denna expansion är också andelsmässigt större än för grundskolan, vilket hänger samman med trenden att gymnasieskolan kommit att bli ett allt vanligare utbildningsalternativ för elever som avslutat grundskolan. Antalet elever i gymnasieskolan ökar exempelvis från drygt 237 000 år 1978 till drygt 396 000 år 2008. Inom de övriga skolformer som ingår i analysen ovan framträder en mer stabil utveckling.

Vid sidan av expansionen av skolsystemet påverkas lärargruppernas storlek även av hur barngruppernas storlekar kommit att förändras. Exempelvis har nedgången av antalet grundskollärare i början av 1990-

SKOLLÄRARE

talet sin motsvarighet i en relativt kraftig nedgång av antalet 10-åringar (som är det exempel som används i diagram 4 nedan). Denna barngrupp ökar igen i antal från mitten av 1990-talet och framåt vilket är en förklaring till att antalet grundskollärare återigen går upp. För gymnasieskolans del har som beskrivits ovan antalet lärare blivit fler ganska konstant från slutet av 1970-talet och gymnasieskolans generella expansion har varit större än nedgången i antalet "potentiella" gymnasieelever. Som diagram 4 nedan visar minskar antalet 17-åringar från början av 80-talet och fram tills 1995 utan att generera en motsvarande minskning i antalet gymnasielärare.

Diagram 4: Antalet 10-åringar och 17-åringar i Sverige 1968–2009.

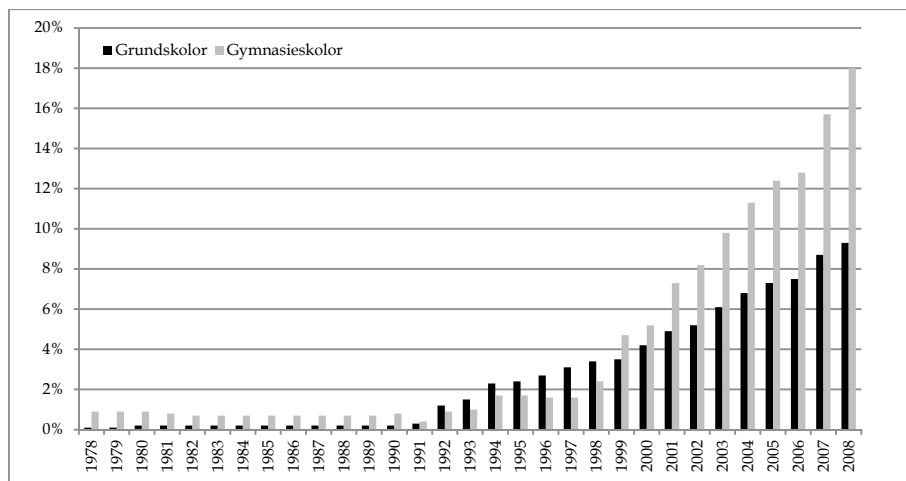
Källa: SCB, statistikdatabasen.

Skollärarna och de fristående skolorna

De fristående skolornas intåg har också satt sina avtryck på skollärarkårerna. Andelen av lärarna som har en anställning på en fristående skola har stadigt ökat från 1992 och framåt. År 1992 utgjord dessa lärare 2,9 procent av den totala lärarkadern, 2008 hade denna siffra ökat till dryga 10 procent (se tabell 25 i appendix). Utvecklingen är mer påtaglig inom gymnasieskolan där förekomsten av fristående skolor är mer utbredd än inom andra nivåer i skolsystemet. Här har andelen lärare inom de fristående skolorna ökat från cirka 1 procent 1992 till 18 pro-

cent av samtliga lärare 2008 (se diagram 5 nedan). Friskolereformen är ett tydligt exempel på hur 1990-talets styrningsreformer bidragit till strukturella förskjutningar inom läraryrkena. Utvecklingen där allt fler lärare kommit att få anställning inom stora friskolekoncerner har inneburit nya institutionella ramar för lärarna att förhålla sig till som bland annat innefattar den övergripande idé som kommuniceras genom företaget, ofta en specifik pedagogisk modell eller profil.¹⁵⁸ Att en allt större proportion av lärarna har en annan huvudman, och den takt i vilken denna utveckling har skett, bidrar också till att "enhetligheten" inom yrket kommit att minska. Före kommunaliseringen av skolan och friskolereformen innebar en lärartjänst för samtliga lärare (förutom ett fåtal undantag) att man tjänstgjorde under statens försorg. Med kommunaliseringen förflyttades huvudmannaskapet för lärartjänsterna till kommunerna, en förändring som föranledde massiva protester från lärarkollektivets sida då man bland annat såg en risk att skillnaderna mellan olika kommuner gällande exempelvis arbetsvillkor skulle komma att öka.¹⁵⁹ Om den ökade mångfalden vad gäller olika huvudmän också bidragit till ökade skillnader mellan lärare är en fråga som jag får anledning att återkomma till längre fram i denna avhandling.

Diagram 5: Andel av samtliga grundskollärare och gymnasielärare som har anställning i fristående skola, 1978–2008.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

¹⁵⁸ Anders Fredriksson, *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*, s. 64f.

¹⁵⁹ Se Niklas Stenlås, *En kår i kläm: läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier* s. 59 och Johanna Ringarp, *Professionens problematik: lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, s. 171f.

Könsskillnader i yrkena

I ett historiskt perspektiv och på ett övergripande plan har läraryrkena varit ett manligt kodat yrkesval. Inte minst gäller detta lärare inom de högre skolstadierna där kvinnornas inträde skedde sent och under stort motstånd från det manliga kollegiet.¹⁶⁰ En av de mest påtagliga förändringarna under 1900-talet är däremot skiftet inom många läraryrken från att ha varit manligt dominerade till att bli kvinnligt dominerade. I Sverige skedde detta skifte relativt tidigt inom folkskol-lärarkåren och något senare vad gäller lärarverkslärarkåren, där också motståndet mot kvinnors inträde var större. Denna utveckling är inte unik för Sverige utan har sina internationella motsvarigheter.¹⁶¹ Förklaringsmodellerna som anförts för att förklara kvinnornas inträde och sedermera dominans inom flera lärargrupperingar handlar bland annat om skolsystemens expansion i kombination med ökad industrialisering. Nya arbetsmöjligheter inom den framväxande industrin i kombination med en skola i expansion kom i många fall att leda till lärarbrist och ökade möjligheter för kvinnor att göra sitt inträde i läraryrket. Men som bland annat Albisetti visar i sin jämförelse mellan olika länder finns ingen universell förklaringsmodell till kvinnornas dominans inom framför allt den grundläggande utbildningen utan vid sidan av större strukturella förändringar måste också vägas in de enskilda ländernas specifika kulturella traditioner, ekonomiska förutsättningar, grad av urbanisering och kanske framför allt hur man från samhällets sida varit "tillåtande" när det gäller kvinnors möjlighet till yrkesarbete.¹⁶²

Med utgångspunkt i de senaste 30 årens utveckling framgår att kvinnor varit i tydlig majoritet inom grundskolan (den övre svarta linjen i diagram 6 nedan) under hela tidsperioden. En viss tendens är att andelen kvinnliga lärare ökar från knappa 70 procent i periodens början till dryga 75 procent i periodens slut. En till omfattningen liknande ökning framträder även inom gymnasieskolan. Här är dock utgångsnivåerna lägre och det är inte förrän i slutet av perioden, med undantag för ett par år under slutet av 1990-talet, som andelen kvinnliga lärare är fler än de manliga. Denna utveckling förstärker den sedan tidigare kända bilden av att de yngre skolstadierna har en större repre-

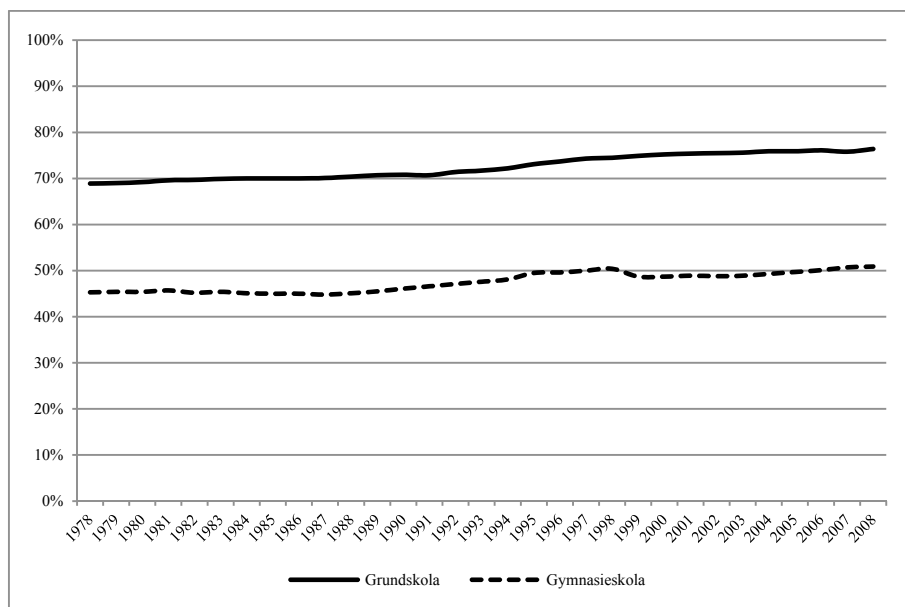
¹⁶⁰ Se bland annat Göran Sparrlöf, "Vi manliga lärare". *Folkskolans lärare och lärarinnor i kamp om löner och arbetsområden 1920-1963*.

¹⁶¹ James C. Albisetti, "The Feminization of Teaching in the Nineteenth Century: A Comparative Perspective", *History of Education*, vol. 22, nr 3, s. 253-263, 1993 och Sarah E. Montgomery, "Why Men Left. Reconsidering the Feminization of Teaching in the Nineteenth Century", *American Educational History Journal*, vol. 36, nr 1/2, s. 219-236, 2009.

¹⁶² James C. Albisetti, "The Feminization of Teaching in the Nineteenth Century: A Comparative Perspective".

sensation av kvinnor än de högre skolstadierna och samtidigt sker en ökning i andelen kvinnliga lärare, även om denna ökning skett i relativt låg omfattning de senaste 30 åren.

Diagram 6: Andel kvinnliga lärare inom grundskola och gymnasieskola, 1978–2008 (samtliga lärargrupper).

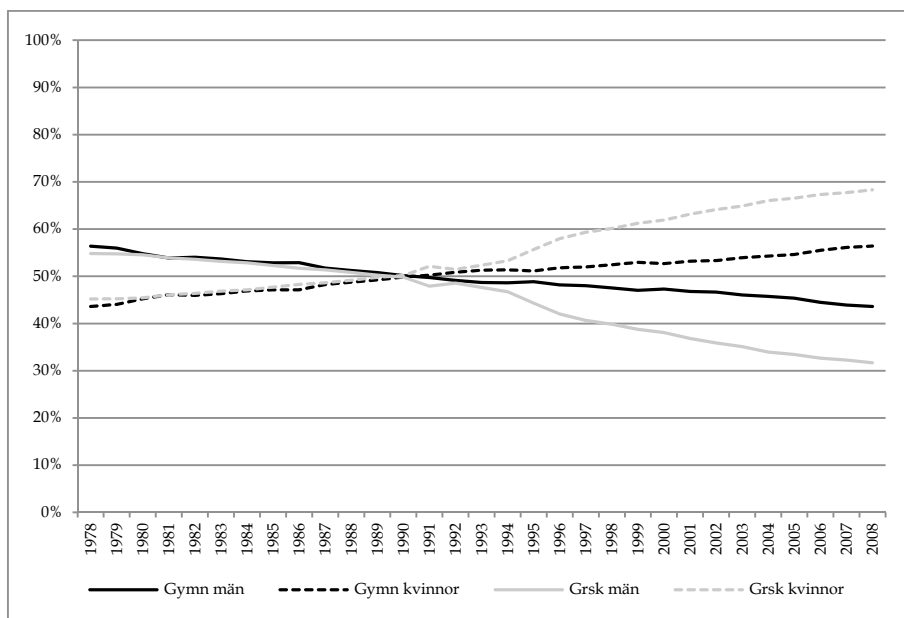

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Dessa siffror antyder med andra ord att läraryrket i stort blivit mer kvinnodominerat men ger oss inte hela bilden av de större förändringar som skett inom vissa grupper av lärare. Exempelvis har andelen kvinnor ökat som mest inom olika lärargrupper där det tidigare fanns en tydlig manlig dominans, som vissa ämneslärarkategorier inom gymnasieskolan. Inom gruppen ämneslärare som helhet kan konstateras (i diagram 7 nedan) att dessa i slutet av 1970-talet var manligt dominerade både inom grundskolan och gymnasieskolan. Därefter ökar andelen kvinnor i ungefär liknande omfattning fram till 1990-talets början då könsfördelningen är jämn. Från 1990-talets första hälft fram till 2008 accelererar denna trend, något som är särskilt tydligt inom grundskolan. Vid slutet av perioden är närmare 70 procent av ämneslärarna i grundskolan och dryga 56 procent inom gymnasieskolan kvinnor. Studeras dessa förändringar på en mer detaljerad nivå förstärks tesen att det är inom tidigare tydligt mansdominerade fält som de största förändringarna sker över tid. Ämneslärare med inriktning mot matematik och naturorienterade ämnen är den grupp som sett

den procentuellt största ökningen i andelen kvinnor medan traditionellt kvinnliga läroinriktningar som exempelvis ämneslärare i språk har en mer stabil trend.¹⁶³

Diagram 7: Andel manliga och kvinnliga ämneslärare inom grundskola och gymnasieskola, 1978–2008.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Ålder och lärarerfarenhet som förändringsindikator

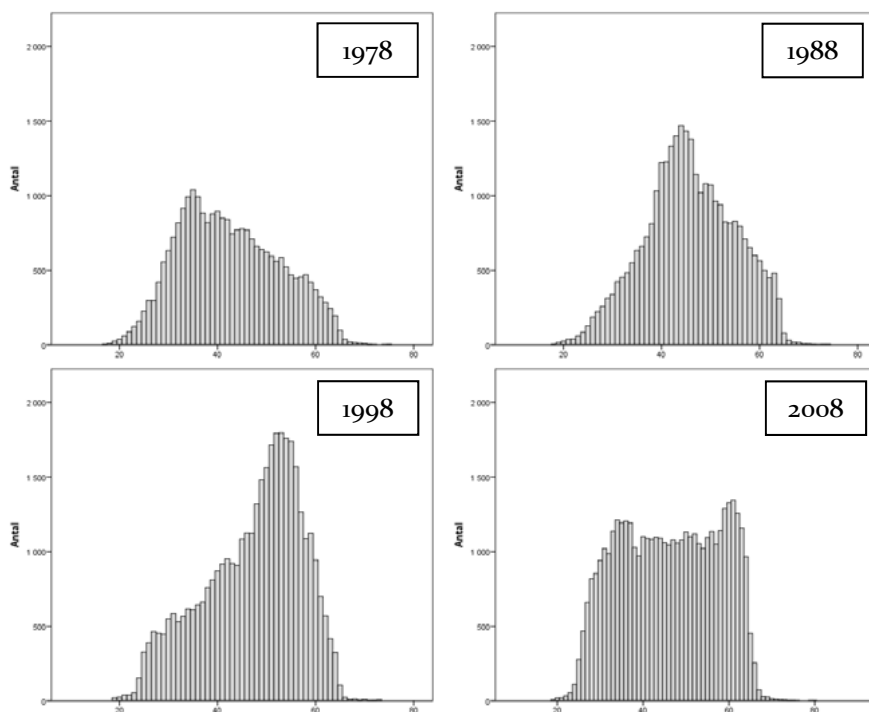
Liksom könsfördelningen kan fungera som en indikator på en social förändring i rekryteringen kan åldersfördelningen inom ett yrke ge en fingervisning om strukturella omvandlingar som skett eller är på väg att ske, exempelvis om man kan ana sig till stora pensionsavgångar och ett ökat inflöde av ”nya” lärare.

Över tid har lärarnas åldersprofil genomgått ett antal tydliga förändringar. Medelåldern bland lärarna i grundskolan ökar från knappt 38 år till drygt 45 år under den 30-årsperiod som studeras här. Gymnasie-lärarna är generellt sett äldre men även här sker en ökning från dryga 42 år 1978 till dryga 46 år 2008. För att förstå den här utvecklingen behöver man dock titta närmare på distributionen av lärare i olika åldrar.

¹⁶³ Andelen män som arbetar som ämneslärare i matematik/naturorienterade ämnen minskar exempelvis med närmare 10 procentenheter i grundskolan och 7 procentenheter i gymnasieskolan under perioden 2000–2008.

Nedan ska denna utveckling tydliggöras genom att göra fyra nedslag under perioden (diagram 8 a–d). Här används gymnasielärarna som ett demonstrativt exempel men samma utveckling återfinns när det gäller grundskolans lärare.

Diagram 8 a–d: Åldersstrukturen i gymnasielärarkyrket i tioårsintervaller 1978, 1988, 1998 och 2008.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

År 1978 som är det första nedslaget karakteriseras gymnasielärarkyrket av att ha ett stort antal lärare som är mellan 30 och 40 år och samtidigt relativt få lärare som är över 60 år. Denna åldersstruktur indikerar att det i början och mitten av 1970-talet skett en relativt omfattande nyrekrytering av lärare. En effekt av det stadigt ökande antalet elever i gymnasieskolan sedan införandet av den nya gymnasieskolan från slutet av 1960-talet och framåt.¹⁶⁴ Tio år senare, 1988, har det stora inflödet till yrket tio år tidigare inneburit att ålderspuckeln nu kommit att bli mer centrerad i fördelningen. De stora grupperna av lärare i gymnasieskolan är nu mellan 40 och 47 år samtidigt som en relativt låg andel lärare är yngre, nyrekryteringarna har med andra ord minskat i

¹⁶⁴ SCB, *Utbildningsstatistisk årsbok. 1980*, Stockholm/Örebro: SCB 1981.

omfattning. Ytterligare tio år senare, 1998, har åldersfördelningen ytterligare förskjutits åt höger på åldersskalan. De lärare som gjorde sitt inträde i yrket under 1970-talet börjar nu närma sig 60 års-strecket. Här kan konstateras att "nyrekryteringen" har ökat något i jämförelse med tidigare år indikerat av en växande grupp 25 till 30-åringar i åldersfördelningen. Det sista året i jämförelsen, 2008, demonstrerar en helt annan typ av fördelning. Under perioden från 1998 och framåt har ett stort antal av de lärare som inledde sina karriärer under periodens början kommit att lämna yrket. Detta innebär att perioden mellan 1998 och 2008 kännetecknas av en ganska omfattande strukturell förändring med ett stort inflöde av en ny generation lärare som kommer att ersätta en äldre generation varav många påbörjade sin lärarbana under 1960- och 70-talen. Detta generationsskifte avspeglas på ett tydligt sätt också i lärarerfarenheten, det vill säga det antal år som man arbetat som lärare. Den genomsnittliga "undervisningserfarenheten" sjunker som en konsekvens av att de äldre och mer erfarna lärarna lämnar yrket.

Vid sidan av att denna förändring i åldersstrukturen påverkar stabiliteten i yrket innebär generationsväxlingen också ett ökat tryck på "produktionen" av lärare. Hur rekryteringen till lärarutbildningarna kommit att gestaltas under denna tidsperiod är en fråga som jag får anledning att återkomma till längre fram i avhandlingen, men det är rimligt att tänka sig att effekterna av en förändrad rekryteringsbas till lärarutbildningarna får starkare efterverkningar om det samtidigt sker avgörande strukturella förskjutningar inom yrket.¹⁶⁵

Gymnasieläraryrkets utveckling

I avhandlingens inledning argumenterades för att gymnasielärarna är intressanta att studera i relation till bland annat de senaste decenniernas skolpolitiska omstruktureringar. Avgränsningen som sker i avhandlingens tredje del, är inte enbart av praktiska skäl, utan bygger på antagandet att gymnasielärarna i större utsträckning än grundskollärarna (och för den delen även andra lärargrupper) kommit att påverkas av dessa omstruktureringar. Det är inom gymnasieskolan område

¹⁶⁵ Resultaten kan också ses i ljuset av den forskning som använder lärares erfarenhet och ålder för att beskriva och definiera olika faser i lärares yrkesliv. Bland annat har Andy Hargreaves studerat hur lärare i olika karriärfaser (tidig, mellan och sen) reagerar olika på utbildningsreformer. Hargreaves menar också att mellanfasen i yrkeskarriären (efter ungefär 9–12 år) är då de allra flesta lärare når sin höjdpunkt utifrån engagemang och kompetens. Andy Hargreaves, "Educational Change Takes Ages: Life, Career and Generational Factors in Teachers' Emotional Responses to Educational Change", *Teaching and Teacher Education*, vol. 21, nr 8, s. 967–983, 2005.

som konkurrensen mellan skolor är som störst och där marknads-krafterna fått störst spelrum vilket bland annat visat sig i en kraftig expansion av antalet fristående skolor.¹⁶⁶ Det fria skolvälet har också fått konsekvensen att konkurrensen mellan olika skolor har ökat.¹⁶⁷

Relationen mellan olika gymnasielärare

Jag har redan kunnat konstatera ett par viktiga demografiska förskjutningar inom gymnasieläraryrket, bland annat ett omfattande generationsskifte, som påbörjats från slutet av 1990-talet och framåt. En annan förändring är hur andelen kvinnor kommit att öka inom vissa områden i gymnasieskolan, exempelvis inom ämnesområdena matematik och naturvetenskap som tidigare varit tydligt manligt dominerade.

Ett annat sätt att närma sig förändringar inom gymnasieskolan är att jämföra hur fördelningen av gymnasielärarnas anställningsformer förändrats över tid. Exempelvis har gymnasiereformer och omformandet av olika gymnasieprogram kommit att påverka gymnasieskolan tjänstestruktur på olika sätt. Ett exempel är relationen mellan ämneslärare i teoretiska (eller allmänna ämnen) och yrkeslärare. Andelen ämneslärare i teoretiska ämnen växer under hela perioden, 1978 till 2008, från knappt 40 procent av den totala lärarkåren till närmare 55 procent av alla lärare 2008 (se diagram 32 i appendix) och man gör det främst på bekostnad av en minskning av lärare i yrkesämnen, som minskar från att som mest ha utgjort 35 procent av samtliga lärare vid 90-talets början till cirka 22 procent vid periodens slut. Denna typ av förändring hänger samman med en minskad andel elever på yrkesprogrammen eller om man så vill en ökad teoretisering av gymnasieskolan. Andra grupper som kommit att växa är bland annat lärare inom vissa praktisk/estetiska ämnen som musiklektörer och bildlärare vilket delvis är ett resultat av nya programs tillväxt och tillkomst (som exempelvis mediaprogrammet). Även det estetiska programmet, och andra varianter av estetiska utbildningar, har kommit att växa från början av 1990-talet och framåt vilket bidragit till en tillväxt vad gäller lärarna i praktisk/estetiska ämnen.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Anders Fredriksson, *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*.

¹⁶⁷ Skolverket, *Konkurrensen om eleverna. Kommunernas hantering av minskande gymnasiekullar och en växande skolmarknad*, Rapport 346, Stockholm: Skolverket, 2010.

¹⁶⁸ Mikael Börjesson, "Konstnärliga utbildningar och produktion av exklusivitet", i Martin Gustavsson, Mikael Börjesson & Marta Edling (red.), *Konstens omvända ekonomi. Tillgångar inom utbildningar och fält 1938–2008*, Skeptronserien, Göteborg: Daidalos, 2012.

Den kanske mest radikala förskjutningen när det gäller de olika lärargruppernas storlekar och förändringar internt är dock den som gymnasieskolans lektorer genomgått. Nedan kommer gymnasielektorernas förändrade position inom gymnasieskolan diskuteras.

Lektorernas uttåg

Lektorerna är en lärargrupp som historiskt sett haft en symboliskt laddad funktion inom läroverken och senare gymnasieskolan. Kopplat till lektorerna har också funnits en ambition att knyta närmare band med universiteten och för vissa skolor, inte minst före detta läroverk, har dessa tjänster fungerat som ett led i att stärka den akademiska prägel på skolan.¹⁶⁹ Historiskt har lektorerna varit flertaliga inom läroverken. Florin och Johansson räknar till att cirka 30 procent av läroverkslärarna 1914 hade en licentiat- eller doktorsexamen.¹⁷⁰ Lektorstjänsterna låg också stabilt på runt 20 procent av samtliga läroverkslärare under perioden från slutet av 1800-talet och de tre första decennierna under 1900-talet (se diagram 34 i appendix).

Om utgångspunkt tas i de skolor som 2008 hade flest anställda lektorer återfanns de tre skolor som ligger i topp samtliga i Lund. En generell trend är också att flertalet skolor är just så kallade ”traditionella” läroverk, exempelvis återfinns här Katedralskolorna i Lund, Uppsala, Växjö och Linköping men även andra välkända skolor som Polhemskolan i Lund, Hvitfeldtska gymnasiet i Göteborg och S:t Petri skolan i Malmö.¹⁷¹

Lektorn som en titel och lärartjänst inom gymnasieskolan har sedan början av 1990-talet kraftigt kommit att minska. Den utveckling som följt efter kommunaliseringen av lärartjänsterna kan utan att överdriva beskrivas som lektorernas uttåg ur skolan. 1978 var totalt 1 721 (eller 7,6 procent av det totala antalet gymnasielärare) lektorer verksamma inom gymnasieskolan vilket kan jämföras med 166 stycken (eller 0,4 procent

¹⁶⁹ En notering är också att förekomsten av lektorstjänster inom skolan också växt fram som ett politiskt instrument för att höja läraryrkets status genom införandet av nya karriärvägar för lärare. Vissa debattörer menar även att fler lektorer även skulle bidra till att höja gymnasieutbildningarnas kvalitet. Exempelvis har utbildningsminister Jan Björklund under många år påpekat att den minskade andelen lektorer varit skadligt för utbildningskvaliteten, framför allt inom de teoretiska programmen och anger som målsättning att det inom 15 år bör finnas minst 1 000 lektorer inom gymnasieskolan, (*Dagens Nyheter*, 11 oktober 2006).

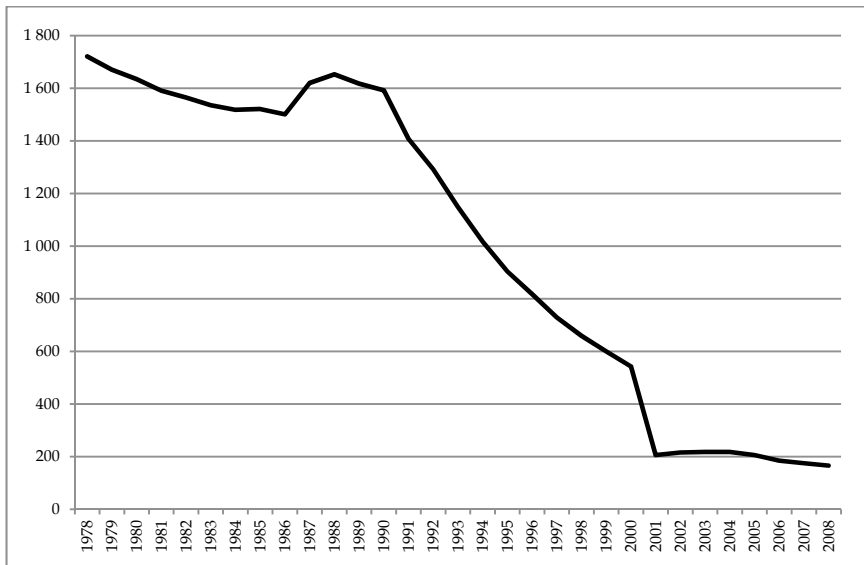
¹⁷⁰ Christina Florin & Ulla Johansson, *”Där de härliga lagrarna gro...”. Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, s. 170.

¹⁷¹ Det bör tilläggas att väldigt få skolor har mer än en handfull anställda lektorer (i de allra flesta fall rör det sig om en eller två). Katedralskolan i Lund skiljer dock ut sig från mängden med att ha åtta stycken lektorer (vilket i och för sig är en minskning från 10 2003). Även Polhemskolan och gymnasieskolan Spyken i Lund skiljer ut sig genom att ha sex anställda lektorer.

av samtliga lärare) lektorer år 2008. Nedgången är dock inte helt linjär. Mellan 1978 och 1986 sker en viss minskning av antalet lektorer, därefter ökar antalet något igen fram till 1989. Från 1989 och fram till 2001 sker däremot en högst dramatisk förändring under denna period minskar antalet lektorer i gymnasieskolan från drygt 1 600 till 206 stycken 2005 (eller från sex procent av samtliga lärare till 0,7 procent). Därefter fortsätter antalet lektorer att minska men i mer begränsad omfattning.

Intressant att tillägga är att samtidigt som antalet lektorer minskat kraftigt har kvinnornas andel av lektorstjänsterna ökat, från att ha legat på runt 14–15 procent från slutet av 1970-talet och de första åren på 1980-talet till att uppgå till dryga 30 procent under slutet av perioden (som mest 33 procent 2007).

Diagram 9: Antalet lektorer i gymnasieskolan, 1978–2008.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Ett sätt att tolka diagram 9 ovan är att se utvecklingen som ett tydligt resultat av kommunaliseringen av skolan. Nedgången i av antalet lektorstjänster är som kraftigast under de första åren på 1990-talet. Mycket är troligtvis en effekt av förändrade riktlinjer när det gäller statens styrning av tjänsteunderlaget. Före kommunaliseringsprocessen fanns statliga direktiv som angav andelen lektorstjänster som skulle finnas på de teoretiska programmen på gymnasieskolan. Ekonomiskt gick även kommunerna in och betalade för de högre kostnader som en lektorstjänst innebar. I och med kommunaliseringen försvann direkta krav på skolorna att anställa lektorer. En annan för-

klaring är att nedgången är en del av en större förändring i tjänstestrukturen som följt av expansionen av det allmänna gymnasiet på 1940-talet. Dessa förändrade regleringar vad gäller tjänstetillsättningar tillsammans med en generell ekonomisk kris under 1990-talet bidrog troligen till att minska kommunernas vilja att anställa de mer "kostsamma" lektorerna.¹⁷²

En effekt av dessa förändringar som beskrivits är att fördelningen av lektorstjänsterna kommit att bli mer koncentrerad i gymnasieskolan. Exempelvis har vissa skolor, som redan nämnts ovan, fortsatt satsa på lektorstjänster och vissa anställer till och med fler samtidigt som de försvinner helt på andra skolor. Inte sällan är det skolor som redan har en akademisk prägel som står för dessa satsningar. Att anställa lektorer blir på så sett en viktig tillgång för skolor som vill betona de akademiska värdena och påvisa en mer livaktig kontakt med universiteten och den högre utbildningen.¹⁷³ Detta är värden som tenderar att attrahera redan utbildningsstarka grupper i samhället, vilket jag kommer återkomma till längre fram. Lektorstjänsterna kan på så sätt fungera som en symbolisk tillgång för skolorna och bidra till att man rekryterar elever med mycket utbildningstillgångar med sig hemifrån.

Sammanfattning och slutsatser

Detta kapitel har haft som avsikt att på ett övergripande plan ge en bild av skolläraryrkenas förändring över den senaste 30-årsperioden utifrån ett antal nyckelmått. Särskilt utrymme har ägnats åt att studera demografiska förändringar vad gäller de olika lärargruppernas storlekar och åldersstrukturen.

Inledningsvis analyserades de olika lärargruppernas placering i olika klassifikationssystem och administrativa indelningar i syfte att se om det över tid skett några avgörande förändringar vad gäller relationen mellan olika lärargrupper. Slutsatserna är att det över tid skett en harmonisering av de olika läraryrkena baserat på de kvalifikationsnivåer som de olika klassificeringssystemen anger för yrkesutövningen. En ytterligare indikator på att lärargrupperna kommit att homogeniseras

¹⁷² Lektorernas uttåg har också kommit att tolkas som ett resultat av en förändring från en mer kunskapsorienterad skola mot en skola som mer betonar omsorgsaspekter vilket inneburit att lektorn med sina djupa ämneskunskaper och vetenskapliga meritering inte getts samma vikt, Tommie Lundquist, "Lektorerna - de goda gymnasielärarna som (nästan) försvann", i Mats Sjöberg (red.), "Goda lärare". *Läraryrket och lärararbete i förändring*, Linköping: Linköpings universitet, 2006.

¹⁷³ I Uppsala är denna tendens synnerligen framträdande där framför allt vissa kommunala skolor är noga med att poängtera ett livaktigt samarbete med universitetet, se Emil Bertilsson, *Lärarna på skolans kungsväg. Om det naturvetenskapliga programmet på några gymnasier i Uppsala*.

är den sammanpressade löneutvecklingen. Bara på en relativt kort tid (1996–2012) har exempelvis löneavståndet mellan å ena sidan förskollärare och å andra sidan gymnasielärare och grundskollärare i allmänna ämnen tydligt minskat.

En demografisk förskjutning är att lärarna som yrkesgrupp, i takt med en utbyggnad av skolsystemet, kommit att växa både till antal och i förhållande till andra yrkesgrupper. Att vara skollärare är ett av våra vanligaste yrken och ett yrke som de allra flesta har en relation till. Grundskolans såväl som gymnasieskolans expansion har inneburit en stadig tillväxt av antalet skollärare. Men skolans organisatoriska förändringar har också inneburit en ökad differentiering inom de olika skolläraryrkena. En sådan differentiering som föreliggande kapitel lyft fram har att göra med lärarnas huvudmannaskap. Ökade möjligheter att starta fristående skolor under 1990-talet har lett till att andelen lärare som har en anställning inom en fristående skola stadigt ökat och särskilt tydligt är detta inom gymnasieskolan.

På en mer detaljerad nivå har också kunnat konstateras förändrade styrkeförhållanden mellan olika grupper av lärare inom skolan. Inom gymnasieskolan manifesterades detta genom en ökad andel lärare i allmänna ämnen och en minskning av lärare i yrkesrelaterade ämnen. Kommunaliseringen av lärartjänsterna brukar lyftas fram som en reform som på ett negativt sätt kommit att påverka lärarnas professionella ställning.¹⁷⁴ De förändrade styrningsformerna har på vissa plan på ett direkt sätt kommit att förändra förhållandet mellan olika lärargrupper, tydligast manifesteras detta genom att lektorerna lämnat skolan. Samtidigt, om man närmare studerar statistiken, framträder olikartade strategier att möta dessa förändringar. För vissa typer av gymnasieskolor med en tydligt akademisk prägel – företrädesvis sådana med en historia som läroverk – är gymnasielektorerna en fortsatt viktig lärargrupp som dessutom förefaller öka i betydelse med ökad konkurrens från exempelvis nyetablerade fristående skolor.

Ytterligare ett resultat som bör lyftas fram, inte minst med tanke på analyserna i kommande kapitel, är hur åldersstrukturen bland lärarna kommit att förändras under perioden. Denna förändring har demonstrerats genom fyra nedslag med tio års mellanrum, 1978, 1988, 1998 och 2008. Under denna tidsperiod har bland annat inflödet till yrket förändrats kraftigt, från slutet av 1970-talet då ett stort antal nya, till stor del yngre, lärare gjorde sitt inträde på lärarbanan till slutet av perioden då det pågår ett relativt omfattande generationsskifte. Generationsskiften är ett återkommande fenomen på arbetsmarknaden men

¹⁷⁴ Niklas Stenlås, *En kår i kläm: läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier* och SOU 2014:5, *Staten får inte abdikera - om kommunaliseringen av den svenska skolan*.

det som gör det intressant i det här sammanhanget är att det sker samtidigt med omfattande omstruktureringar av utbildningspolitiken och samtidigt som problembilden kring läraryrket växer sig starkare. Ett generationsskifte kan på så sätt förstärka effekterna av en förändrad rekrytering.

En kritisk läsare skulle kunna argumentera för att de här företagna analyserna rör sig på en allt för generell och övergripande nivå. Samtidigt är en central poäng med det här kapitlet att använda ett mer omfattande angreppssätt för att förklara skolläraryrkets förändrade demografiska struktur. För att förstå läraryrkets förändringar behöver man även ta hänsyn till andra samhällsliga omstruktureringar och förändringar. En sådan som beskrivits ovan är utbildningssystemets mer generella expansion inom både den grundläggande och den högre utbildningen. Expansionen har inneburit att antalet lärare har ökat inom samtliga nivåer. Samtidigt har relationerna mellan olika lärargrupper kommit att förändrats när exempelvis gymnasieskolans programutbud omformats.

Lärarstudenterna

Hur har rekryteringen till lärarutbildningarna förändrats de senaste 30 åren avseende studenternas tillgångar? Hur ser relationen ut mellan olika lärarutbildningsinriktningar? Hur ser relationen ut mellan lärarutbildningarna och övriga högskoleutbildningar? Dessa är de frågor som kommer vara vägledande i det kapitel som följer.

Inledningsvis ges en kort historik över de större reformer som påverkat lärarutbildningens utformning från slutet av 1970-talet och framåt. Därefter kommer lärarutbildningarnas rekrytering i relation till andra högskoleutbildningar, företrädesvis andra professionsutbildningar, analyseras. Det främsta syftet är att positionera de olika lärarutbildningarna i högskolelandskapet men också att diskutera relationen mellan olika lärarutbildningsinriktningar. Huvuddelen av kapitlet ägnas därefter åt förändringar över tid avseende rekryteringen till lärarutbildningarna, med särskilt fokus på lärarstudenternas sociala och utbildningsmässiga tillgångar.

Lärarutbildning – en kort historik

Sedan 1977 då samtliga lärarutbildningar blev en del av högskoleorganisationen har utbildningen varit föremål för ett flertal reformarbeten. Dessa reformer har inneburit att lärarutbildning gått från att vara en utbildning med tydliga gränsdragningar mellan olika läraryrkategorier, till en mer enhetlig struktur med gemensam examen, för att sedan åter i det senaste reformarbetet återigen införa en tydligare uppdelning utifrån stadier och ämnen. När jag senare i texten närmar mig beskrivningen av de förskjutningar i rekryteringen som varit högst påtaglig kan det vara värt att hålla i åtanke också dessa strukturella förskjutningar.

Något mer bör sägas om 1977 års högskolereform för även om den inte i första hand var en reform avsedd att förändra lärarutbildningarna, så fick den stora konsekvenser för lärarhögskolorna. Samtliga lärarutbildningar kom att samlas under samma tak: högskolans. Detta innebar en organisatorisk likriktning av lärarutbildningarna. Under

högskolans och universitetens omsorg införlivades även utbildningar för förskollärare, fritidspedagoger, lärare i de praktisk/estetiska ämnena samt vårdlärarutbildningar. Samtliga lärarutbildningar var, vid sidan av Lärarhögskolan i Stockholm och lärarutbildningarna vid de konstnärliga högskolorna, integrerade i de olika lärosätenas verksamhet.¹⁷⁵ Denna organisatoriska förändring påverkade lärarutbildningarnas innehåll. Inte minst ökade kraven på utbildningens vetenskaplighet genom att utbildningarna underordnades högskolelagen.

Efter högskolereformen 1977 fortsatte lärarutbildningarna att reformeras i hög takt. Under 1980-talet skapades en ny utbildning för grundskolan med två inriktningar enligt en överlappande modell. En utbildning avsedd för undervisning i årskurserna 1–7, och en utbildning för årskurserna 4–9. Därutöver en utbildningslinje enbart inriktad mot gymnasieskolan.¹⁷⁶ Bland annat innebar denna förändring att 1–7 lärarutbildningen kom att förlängas jämfört med den tidigare klasslärarutbildningen.

Efter flera utvärderingar och översyner av lärarutbildningen under 1990-talet, tillsattes 1997 års lärarutbildningskommitté med uppgift att formulera ett förslag till en ny lärarutbildning. Motiven känns igen från tidigare reformarbeten. Man hävdade att lärarnas arbete nu bedrevs under nya villkor på grund av förändringar i det svenska skolsystemet.¹⁷⁷ Arbetet i en mer decentraliserad skola med nya läroplaner för förskola, grundskola och gymnasieskola och ett nytt styrsystem, den så kallade mål- och resultatstyrningen, var några av de förändringar som utredarna ansåg att lärarutbildningen behövde anpassa sig till.¹⁷⁸

Resultatet av utredningsarbetet blev ett nytt lärarprogram som sju sattes 2001.¹⁷⁹ En radikal förändring från tidigare versioner av lärarutbildning var införandet av en gemensam examen för samtliga lärarkategorier, och därtill införandet av ett gemensamt utbildningsblock på tre terminer. Förutom det gemensamma utbildningsblocket (det allmänna utbildningsområdet) kom lärarutbildningen att omfatta ett block med inriktningar mot skolämnen samt ett block med specia-

¹⁷⁵ SOU 1973:2, *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning (U68)*, Statens offentliga utredningar, 1973.

¹⁷⁶ Proposition 1984/1985:122, *Lärarutbildning för grundskolan*, Stockholm: Utbildningsdepartementet.

¹⁷⁷ Stina Hallsén gör i sin avhandling en analys av de argument som förts fram i samband med reformer på lärarutbildningsområdet under efterkrigstiden och konstaterar att lärarutbildning som ett verktyg för skolförändring är påtaglig under hela undersökningsperioden, se Stina Hallsén, *Lärarutbildning i skolans tjänst? En policyanalys av statliga argument för förändring*, Uppsala Studies in Education, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2013.

¹⁷⁸ SOU 1999:63, *Att lära och leda. En lärarutbildning för samverkan och utveckling*, Statens offentliga utredningar, Stockholm: Fritze, 1999.

¹⁷⁹ Proposition 1999/2000:135, *En förnyad lärarutbildning*, Stockholm: Utbildningsdepartementet.

liseringar eller fördjupningar. Bakom förändringen låg återigen en ambition att föra samman de olika lärarkategorierna i syfte att åstadkomma vad man kallade en gemensam lärarkompetens.

Den lärarutbildning som sjösattes 2001 kan betraktas som slutpunkten på en process som pågått sedan inrättandet av den första lärarhögskolan. Denna process har inneburit att de olika lärarutbildningarna närmat sig varandra, vad gäller såväl organisering som utbildningarnas längd (se tabell 26 i appendix för en översikt över lärarutbildningarnas förändrade utbildningslängd). Detta har bland annat inneburit att lärarutbildningar med inriktning mot undervisning av yngre barn förlängts.¹⁸⁰

Lärarutbildningarnas numerärer

Sedan 1977 omsluts samtliga lärarutbildningar – från förskolläraryt utbildning till gymnasieläraryt utbildningar – av den svenska högskoleorganisationen. Under denna storhet samsas utbildningar som förut var helt separerade, organisatoriskt såväl som innehållsmässigt. Till sin massa är lärarutbildning högskolans största utbildning och har varit så under en längre tid. Lärarutbildningen är också den högskoleutbildning som har störst spridning geografiskt.

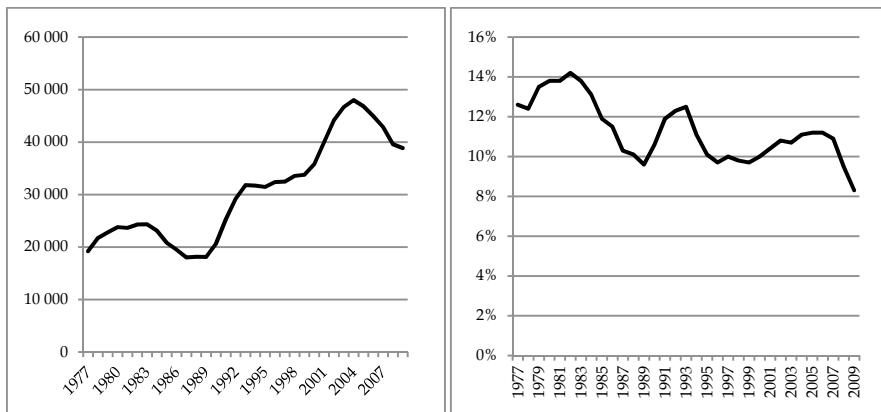
Över tid har också antalet lärarstudenter ökat från knappt 20 000 1977 till som mest knappt 48 000 2004 (se diagram 10a nedan). Därefter minskar antalet något fram till 2009 men är fortfarande klart större än i periodens början. De olika utbildningsinriktningarnas storlek varierar något över tid. Lärarutbildning med inriktning mot fritidshem är den utbildning som över hela perioden procentuellt tappat flest studenter. Även förskolläraryt utbildningens andel av lärarstudentpopulationen

¹⁸⁰ I februari 2010 presenterade regeringen den senaste i raden av lärarutbildningsreformer. Denna förändring av lärarutbildningarna ligger utanför denna avhandlings räckvidd men eftersom reformen innebar vissa radikala förändringar från tidigare versioner bör något kort sägas om dess innehåll. I många avseenden innebar propositionen en avgörande förändring gentemot tidigare reformer. I stället för en allt enhetligare lärarutbildning, innebär den nya lärarutbildningen en differentiering i riktning mot separata utbildningar och separata examina för förskollärare, grundlärare, ämneslärare och yrkeslärare, Proposition 2009/10:89, *Bäst i klassen – en ny lärarutbildning*, Stockholm: Utbildningsdepartementet. Den senaste lärarutbildningspropositionen har lett till en intensifierad debatt. För vissa framstår den nya lärarutbildningen som ett steg tillbaka till en utbildning som trodde man lämnat för gott med ökade skillnader mellan olika lärarkategorier som följd. För andra framstår reformen som ett viktigt steg mot att uppvärdera lärarnas ämneskunskaper, höja kvalitén på lärarutbildningen och öka utbildningens attraktionskraft. I reformarbetet tar man utgångspunkt i de kvalitetsgranskningar av lärarutbildningen som Högskoleverket genomförde 2005 respektive 2008 och de brister som påtalades i dessa arbeten, bland annat den låga andelen forskarutbildade lärare och svag internationalisering.

minskar kraftigt, från närmare 40 procent 1977 till 19 procent 2009. Däremot ökar ämneslärarutbildningarnas andel starkt, från runt 15 procent under 1980-talet till runt 35 procent från slutet av 1990-talet och framåt, varefter de minskar något.

Samtidigt med ökningen i antalet lärarstudenter har högskolans expansion kommit att förändra lärarstudenternas andel av den totala studentpopulationen. Denna andel har krympt från som mest 14 procent under början av 1980-talet till som lägst drygt åtta procent 2009 (se diagram 10b). Lärarutbildningarnas representation i högskolan ökar dock något under de första åren på 1990-talet (från cirka nio till dryga 13 procent) men minskar återigen kommande år, en period då högskolesystemet som helhet genomgår en kraftig expansion.

Diagram 10 a-b: Antal lärarstudenter och andel lärarstudenter av samtliga högskolestudenter, 1977-2009.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Lärarutbildningarnas position i högskolan 2008

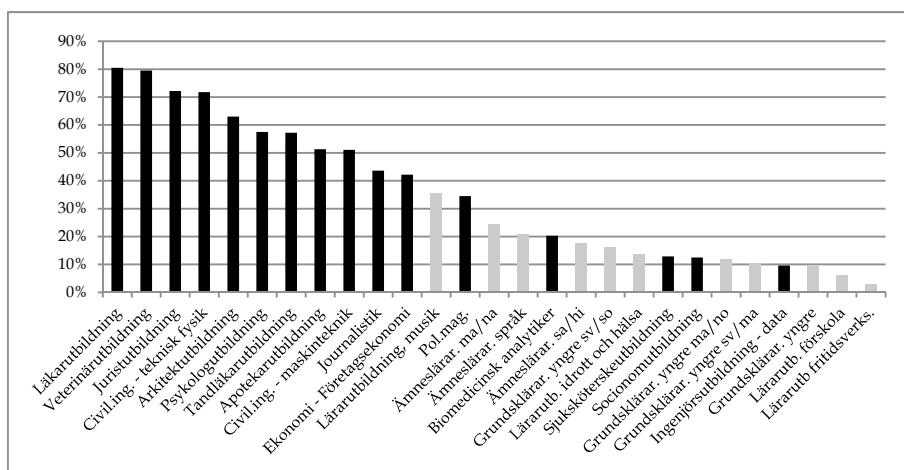
Lärarutbildningarnas positioner i högskolefältet avseende vilka studenter de rekryterar har varit föremål för tidigare utbildnings-sociologiska undersökningar.¹⁸¹ En slutsats i dessa studier är att lärarutbildningarna relativt sett intar dominerade positioner i högskolefältet men att det också finns interna variationer mellan olika lärarutbildningsinriktningar. Nedan görs ett motsvarande försök att positionera ett antal olika lärarutbildningsinriktningar i relation till ett

¹⁸¹ Mikael Börjesson, *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*, Mikael Börjesson, "Lärarutbildningarnas plats inom det svenska högskolefältet".

urval av utbildningsprogram, företrädesvis de största professionsutbildningarna, genom att ta hänsyn till studenternas tillgångar.

Tabell 27 i appendix sammanfattar denna jämförelse mellan utbildningarna. I diagram 11 nedan jämförs de olika utbildningarna utifrån studenternas gymnasiebetyg. Diagrammet är sorterat utifrån andelen studenter med ett gymnasiebetyg över 17,0 av totalt 20,0 (eller motsvarande värde i det äldre systemet). Med denna sortering av studenternas skolkapital framträder en hierarki som placerar läkarprogrammet överst följt av bland annat veterinärutbildningen och juristprogrammet. I denna hierarki placerar sig majoriteten av de lärarutbildningar som ingår i jämförelsen på de nedre positionerna. Men det finns också stora skillnader mellan olika lärarutbildningar. Skillnaderna mellan exempelvis läkarprogrammet och förskolläraryt utbildningarna och lärarutbildningar med inriktning mot fritidsverksamhet är också stora avseende andelen studenter med höga betyg med sig från gymnasieskolan (bland de förstnämnda är denna andel dryga 80 procent att jämföra med knappa tre procent hos lärarstudenter med inriktning mot fritidsverksamhet). I tabellen som ligger till grund för jämförelsen (tabell 27 i appendix) kan också konstateras att lärarstudenterna skiljer sig vad gäller en annan aspekt av deras tidigare skolgång. En klart lägre andel studenter har gått det naturvetenskapliga programmet på gymnasieskolan (undantaget ämneslärarna med inriktning mot matematik/naturvetenskap).

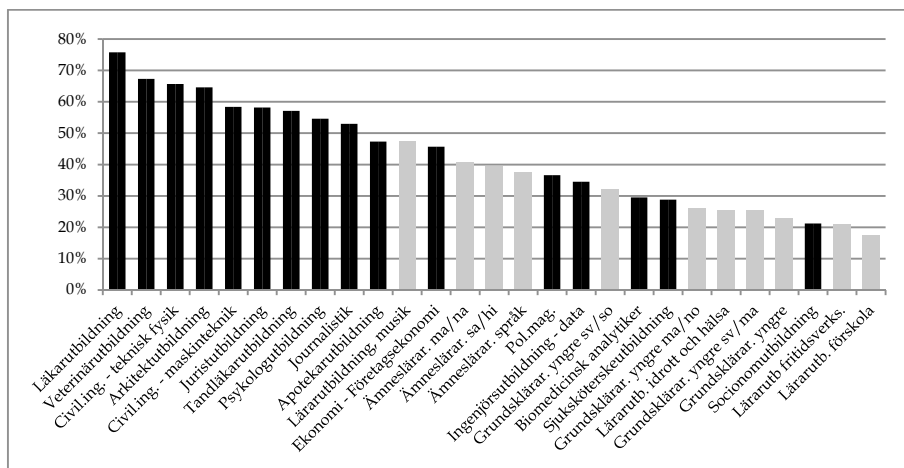
Diagram 11: Ett urval av högskoleutbildningar och andelen studenter med ett gymnasiebetyg över 17,0, 2008. Lärarutbildningar gråmarkerade.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Tabell 27 i appendix innehåller inte bara indikatorer på förvärvat skolkapital utan jämför även utbildningarna avseende tillgångar som man har med sig från hemmet. Andelen studenter som har föräldrar med en längre högskoleutbildning är också ojämnt fördelat bland de jämförda utbildningarna och följer i stora utsträckningar den hierarki som betygsskillnaderna skapat. Klart störst andelar återfinns bland läkarstudenterna och veterinärstudenterna medan andelarna är klart lägre bland lärarstudenterna (se diagram 12 nedan). Även om skillnaderna inte är lika stora som när hänsyn tas till betygsfördelningen framträder avsevärda sociala avstånd mellan de mest elitpräglade utbildningsprogrammen och majoriteten av lärarutbildningarna, möjligtvis med undantag från musiklekarutbildningen som har en klart högre social rekrytering än de andra lärarutbildningarna.

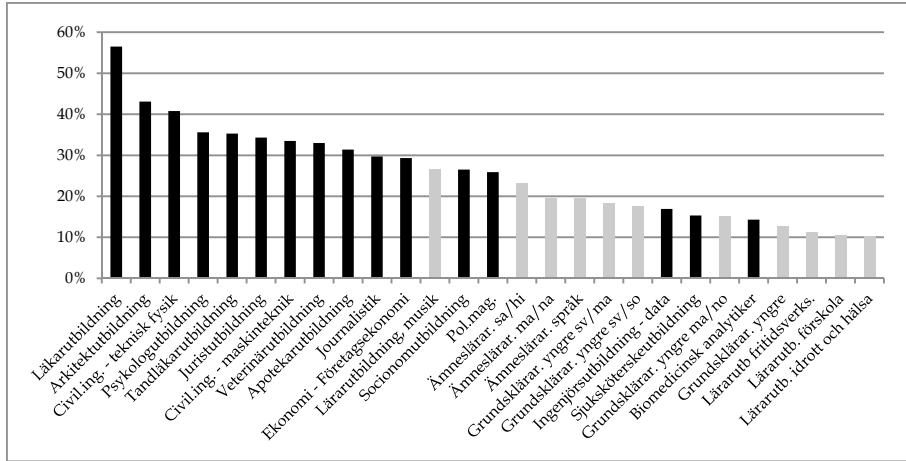
Diagram 12: Ett urval av högskoleutbildningar och andelen studenter med föräldrar med längre högskoleutbildning, 2008. Lärarutbildningar gråmarkerade.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Liknande resultat framträder om hänsyn tas till studenternas sociala bakgrund (mätt i andel studenter från en övre medelklassposition). Också i denna jämförelse hamnar lärarstudenterna längre ned i listan i relation till de jämförda högskoleutbildningarna (se diagram 13).

Diagram 13: Ett urval av högskoleutbildningar och andelen studenter med föräldrar från övre medelklassposition, 2008. Lärarutbildningar gråmarkerade.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Mindre skillnader framträder när utbildningarna jämförs utifrån andelen svenskfödda studenter. Här är variationerna mellan de olika utbildningarna inte lika framträdande. Vad gäller lärarutbildningarna återfinns störst andel svenskfödda studenter (där även föräldrarna är födda i Sverige) inom förskollärarytutbildningarna och grundskollärarytutbildningarna med inriktning mot svenska och matematik (knappa 80 procent) medan lägst andel svenskfödda återfinns på ämneslärarytutbildningarna med inriktning mot språk och grundskollärarytutbildningarna med inriktning matematik och naturorienterade ämnen samt samhällsorienterade ämnen (siffran är här knappa 70 procent). Dessutom präglas lärarutbildningarna av en relativt hög medelålder, särskilt gäller detta lärarutbildningar med inriktning mot de yngre åldrarna i skolsystemet (se vidare tabell 27 i appendix).

Sammanfattningsvis bekräftar denna jämförelse mellan utbildningsprogrammen till stora delar de analyser av lärarutbildningarnas positioner i högskolefältet som framkommit i tidigare studier. Lärarutbildningarna har, avseende de flesta jämförda egenskaper, en dominerad position i relation till många övriga professionsutbildningar, även om det även internt finns vissa variationer (något som kommer fördjupas längre fram). Vissa egenskaper är särskilt framträdande som exempelvis studenternas tidigare skolmeriter där stora skillnader finns mellan lärarutbildningarna och de mest prestigefyllda utbildningsprogrammen vilket indikerar stora skillnader i vilka studenter som rekryteras, huruvida dessa skillnader är något som förstärkts under de senast 20–30 åren kommer behandlas nedan.

Förändringar i rekryteringsmönster¹⁸²

Efter att ha konstaterat lärarutbildningarnas positioner i högskolefältet i relation till framför allt andra utbildningsprogram kommer här fokus ligga på de viktigaste förändringarna över tid. På vilka sätt har rekryteringen till lärarutbildningarna förändrats, könsmässigt, socialt, meritokratiskt?

Stabila könsmönster

Inledningsvis ska sägas något om de könsskillnader som existerar inom lärarutbildningarna. Denna fråga har aktualiserats under 2000-talet från politiskt håll, i Sverige som internationellt, då den skeva könsfördelningen allt mer kommit att betraktas som ett problem som kräver åtgärder.¹⁸³ Argumenten för dessa åtgärder är flera men bygger bland annat på föreställningen att män behövs i skolan som förebilder, kanske särskilt för unga pojkar. Ett argument som också stött på en del kritik.¹⁸⁴

När det gäller könsfördelningen inom de svenska lärarutbildningarna har kvinnorna på en övergripande nivå innehaft en stor majoritet av utbildningsplatserna. På denna aggregerade nivå är också könsfördelningen över tid synnerligen stabil, mellan 1977 och 2009 understiger andelen kvinnor aldrig 70 procent (som lägst 71 procent 1984) och når en högsta nivå på 80 procent 1990. De interna skillnaderna mellan olika utbildningstyper är dock väldigt stora. Här följer rekryteringen också en sedan tidigare välkänd logik: de manliga lärar-

¹⁸² Delar av följande resultat har tidigare publicerats i Emil Bertilsson, "Lärarstudenter. Förändringar i rekryteringen under perioden 1977–2007", *Praktiske Grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab*, nr 4, 2009, Emil Bertilsson, Mikael Börjesson & Donald Broady, *Könsmönster i rekryteringen till svenska lärarutbildningar 1977–2007*, Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 47, Uppsala: SEC, Uppsala universitet, 2009 och Emil Bertilsson, Mikael Börjesson & Donald Broady, *Lärarstudenter: Utbildningsmeriter och social bakgrund 1977–2007*, Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 45, Uppsala: SEC, Uppsala universitet, 2008.

¹⁸³ I Sverige tillsatte regeringen under 2008 en delegation för Jämställdhet i skolan (Dir 2008:75) med ett tillhörande regeringsuppdrag att utreda och komma med förslag på åtgärder för att motverka den skeva könsfördelningen inom lärarutbildningen (U2008/4263/UH). Resultaten presenterades i rapporten Thomas Furusten, *Man ska bli lärare! Den ojämna könsfördelningen inom lärarutbildningen – beskrivning och analys*, Stockholm: Högskoleverket, 2009. Under 2009 tillsattes även en delegation för Jämställdhet i högskolan (Dir 2009:7) där bl.a. könsbundna utbildningsval presenteras som ett av flera problemområden.

¹⁸⁴ Se ex. Martin Mills, Wayne Martino & Bob Lingard, "Attracting, Recruiting and Retaining Male Teachers: Policy Issues in the Male Teacher Debate", *British Journal of Sociology of Education*, vol. 25, nr 3, s. 355–369, 2004 och Kathy Roulston & Martin Mills, "Male Teachers in Feminised Teaching Areas: Marching to the Beat of the Men's Movement Drums?", *Oxford Review of Education*, vol. 26, nr 2, s. 221–237, 2000.

studenternas andelar är störst på lärarutbildningar som förbereder för undervisning av äldre skolelever, samt inom vissa ämnesområden, särskilt matematik/naturkunskap inom de teoretiska ämnesområdena. Männen är också väl företrädna på flertalet praktisk/estetiska utbildningar som idrottslärarutbildningen, trä- och metallslöjdläro- utbildningen, muskläro-utbildningen och flertalet utbildningar inom yrkesläro-området, som industri och hantverk. De kvinnliga bastionerna består framför allt av läro-utbildningar med inriktning mot skolans yngre ålderskategorier: förskola och grundskolans tidigare år samt ämnesläro-utbildningar med inriktning mot språk. Kvinnorna är också i majoritet på specialläro-utbildningarna och ett antal praktisk/estetiska utbildningar som textilslöjdläro-utbildningen, bildläro- utbildningen och vårdläro-utbildningar.

Könsfördelningen inom läro-utbildningarna följer en välkänd struktur från högskolan, som att kvinnorna är mer väl företrädna på språkutbildningar och inte i lika stor utsträckning inom matematiska och naturvetenskapliga utbildningar.¹⁸⁵ Denna ämnesindelning kombineras med en indelning utifrån status på arbetsmarknaden, där män i större utsträckning dras mot läro-utbildningar som innehar högre lönenivåer än sina kvinnligt dominerade motsvarigheter.¹⁸⁶

Värt att notera är att det är de kvinnodominerade utbildningar som uppvisar de minsta förändringarna över tid av könsbalansen. Förskolläro-utbildningarna är den utbildning som uppvisar minst förändringar över tid – andelen kvinnor är i princip lika stor 1977 (92 procent) som 2009 (94 procent) – trots att särskilda satsningar gjorts för att bryta denna trend.¹⁸⁷ Männen andel ökade visserligen något på förskolläro-utbildningen under mitten av 1990-talet och början av 2000-talet, men denna ökning var marginell och har efterföljts av en minskning (se diagram 14).

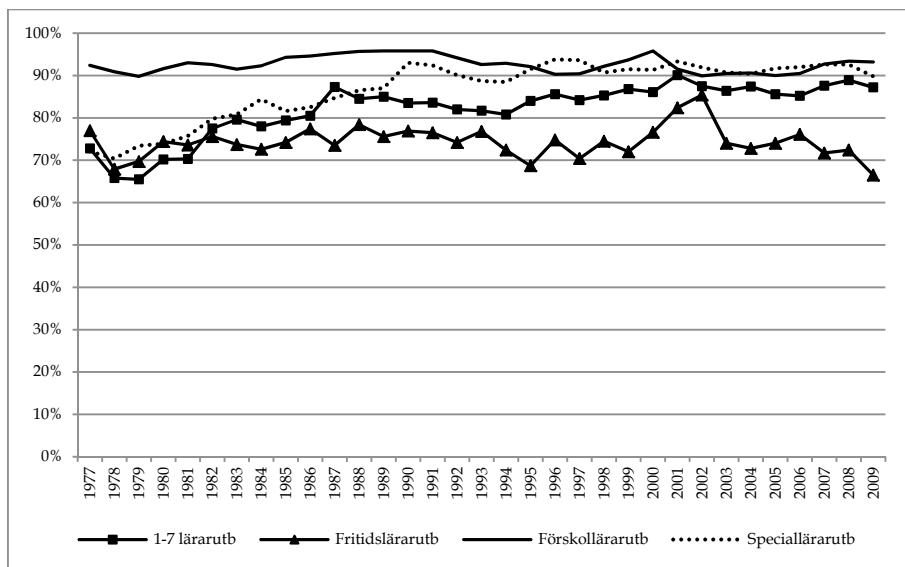
¹⁸⁵ Donald Broady, Mikael Börjesson & Mikael Palme, "Det svenska högskolefältet under 1990-talet. Den sociala rekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena".

¹⁸⁶ Se ex. Ylva Ulfsson, *Yrke, status & genus. En sociologisk studie om yrken på en segregerad arbetsmarknad* och Paula Berntsson, *Läro-förbundet, förskolläro-are och statushöjande strategier. Ett könsperspektiv på professionalisering*.

¹⁸⁷ SOU 2006:75, *Jämställdhet i förskolan – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete*, Stockholm: Fritze, 2006.

SKOLLÄRARE

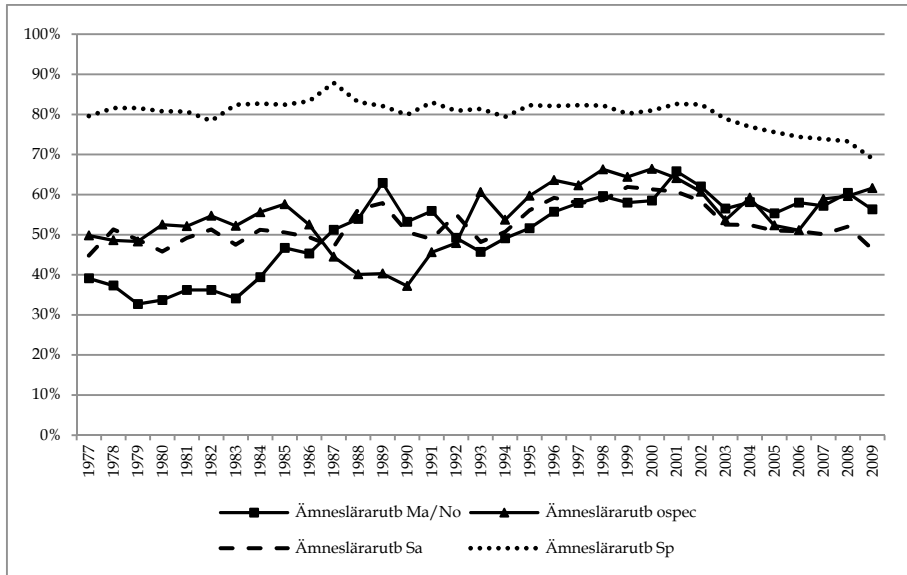
Diagram 14: Andel kvinnliga nybörjarstudenter, förskolläraryt utbildning, fritidsledaryt utbildning, 1-7 läraryt utbildning samt specialläraryt utbildning, 1977-2009.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Könssammansättningen har å andra sidan varit mindre stabil inom utbildningar mot äldre åldrar inom grundskola och gymnasium. Här har en viss feminisering skett (se diagram 15). Den kraftigaste feminiseringen har skett på de utbildningar som tidigare haft en dominans av män, såsom ämnesläraryt utbildningen med inriktning mot matematik/naturkunskap och mot samhällsvetenskap, men även på läraryt utbildningar med inriktning mot grundskolans tidiga år.

Diagram 15: Andel kvinnliga nybörjarstudenter, ämneslärarutbildningar, 1977–2009.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

På aggregerad nivå har kvinnodominansen med andra ord varit stabil över åren, samtidigt som en viss feminisering går att skönja när olika typer av lärarutbildningar beaktas. På mer detaljerad nivå bekräftas en sedan tidigare välkänd logik, nämligen att andelen män ökar ju högre upp i skolsystemet lärarutbildningen siktar och ju mer ämnesstudier den innehåller. Det stora undantaget är språklärarutbildningarna som under hela perioden uppvisat en kraftig kvinnodominans men denna minskar något under de sista åren. Som en effekt av dessa förändringar har könsskillnaderna mellan de olika ämneslärarinriktningarna kommit att minska över tid, könsskillnaderna inom utbildningarna var med andra ord större i periodens början.

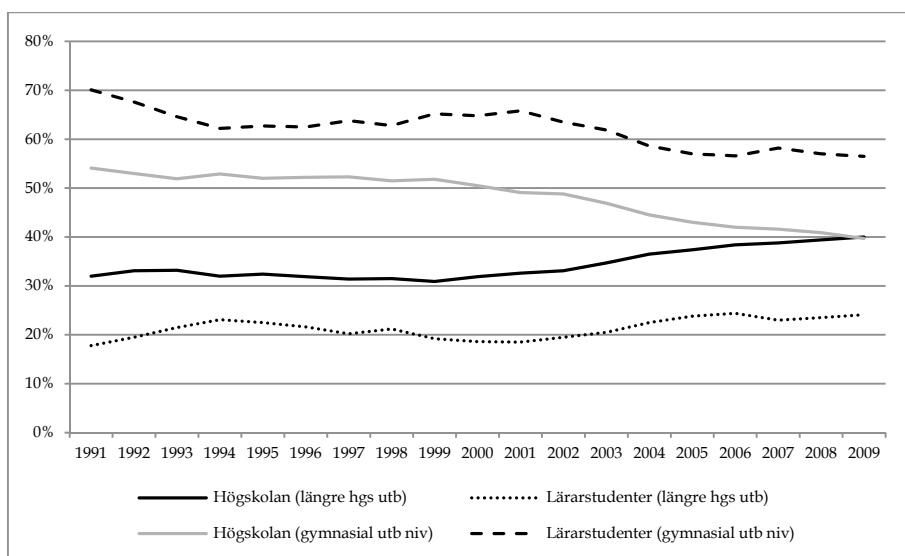
Lärarstudenterna och de nedärvda tillgångarna

Inledningsvis gjordes en jämförelse mellan olika typer av lärarutbildningsprogram och ett antal andra högskoleutbildningar. I denna jämförelse kunde konstateras att lärarstudenterna generellt sett har mindre av tillgångar än studenter på många andra högskoleutbildningar. Detta exemplifieras på två sätt. För det första är andelen lärarstudenter som kommer från hem där föräldrarna har liten erfarenhet av egna studier förhållandevis stor. Det andra är att andelen studenter som har föräldrar med längre högskoleutbildning eller

forskarutbildning samtidigt är klart lägre än genomsnittet för högskolan. Avsikten med följande stycken är att i stället ta utgångspunkt i en aggregering av samtliga lärarutbildningar och jämföra utvecklingen över tid i relation till högskolan som helhet.

I diagram 16 visas andelen lärarstudenter som har minst en förälder med längre högskoleutbildning som högsta utbildningsnivå samt andelen studenter vars föräldrar har gymnasieutbildning eller lägre som högsta utbildningsnivå i jämförelse med motsvarande genomsnitt för högskolan åren 1991–2009.¹⁸⁸

Diagram 16: Lärarutbildningar jämfört med högskolan, andel nybörjarstudenter med föräldrar med längre högskoleutbildning respektive gymnasieutbildning som högsta utbildningsnivå, 1991–2009.¹⁸⁹

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

För både lärarutbildningarna och högskolan gäller att andelen studenter med föräldrar med längre högskoleutbildning ökar och andelen med gymnasieutbildning som högsta utbildningsnivå minskar. För

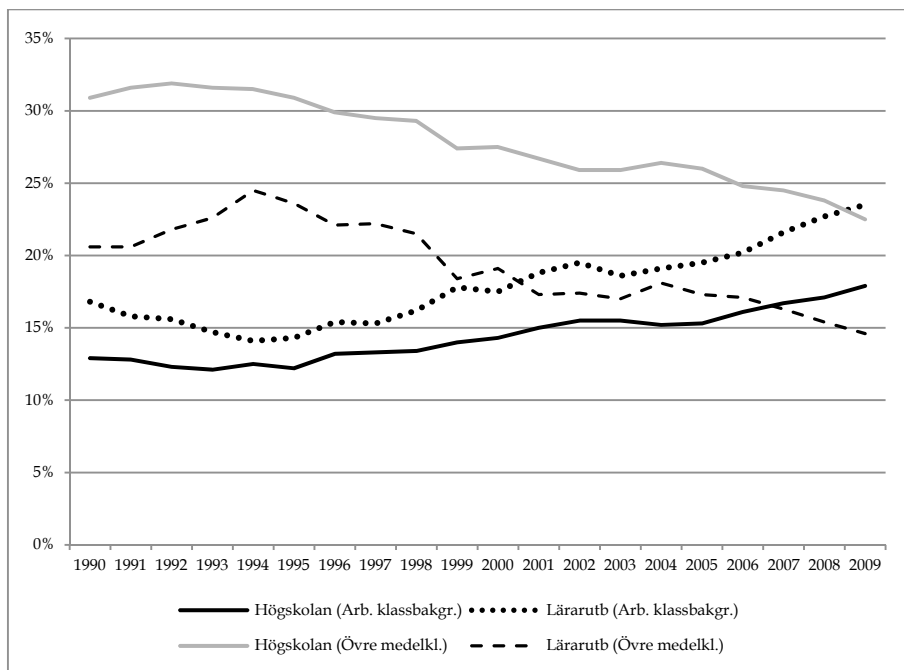
¹⁸⁸ En svårighet med att som indikator använda förändringar i utbildningsnivå är att man måste väga in en allmän ökning i befolkningens utbildning, d.v.s. att en allt större andel läser på universitet och att allt färre avslutar sina studier efter den grundläggande utbildningen. I dessa jämförelser är däremot denna utveckling ett mindre problem eftersom det övergripande syftet är att jämföra lärarutbildningarna med den utveckling som högskolan i stort genomgått.

¹⁸⁹ Tidsserierna i diagrammet och de efterföljande diagrammen är inte helt jämförbara. Detta har att göra med kvaliteten på datamaterialet. En jämförelse längre tillbaka i tiden skulle innebära ett allt för stort bortfall eftersom det saknas uppgifter som kan kopplas till studenternas föräldrar.

lärarutbildningarna ligger andelen studenter med föräldrar med en längre högskoleutbildning i periodens början på cirka 18 procent och ökar till drygt 24 procent 2009. Samtidigt minskar andelen med föräldrar som saknar högskoleutbildning från 70 till 57 procent. Den intressanta trenden är dock att dessa förändringar, som delvis har att göra med en allmän ökning av utbildningsnivån, är klart större för högskolegenomsnittet.

Ett annat sätt att närma sig frågan om lärarstudenternas nedärvda tillgångar är att ta hänsyn till föräldrarnas högsta yrkesposition. En tydlig förändring över tid är att andelen lärarstudenter med arbetarklassbakgrund ökar (se diagram 17 nedan). Denna trend är tydlig också vad gäller högskolan i stort, det som i den allmänna debatten kommit att kallas en minskad social snedrekrytering. Trots att andelen studenter med arbetarklassbakgrund har ökat i hela högskolan från cirka 13 procent 1990 till 18 procent 2009, har ökningen inom läraryt utbildningarna varit större, från cirka 17 procent (1994 var siffran nere i 14 procent) 1990 till 24 procent 2009. När det gäller gruppen från övre medelklassbakgrund är relationen mellan läraryt utbildningen och högskolan relativt stabil över tid. Genomsnittligt ligger andelen studenter från denna bakgrund cirka 10 procentenheter lägre för läraryt utbildningarna. Det sociala avståndet mellan högskolan och läraryt utbildning har varierat en del över tid. Från början av 1990-talet och ett par år därefter minskar avståndet, socialt sett, mellan lärarstudenterna och övriga högskolestudenter, men detta sker under en kort period för att sedan öka igen fram till 2009.

Diagram 17: Lärarutbildningar jämfört med högskolan, andel nybörjarstudenter med arbetarklasbakgrund respektive övre medelklassbakgrund, 1990–2009.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Jag har i ovanstående avsnitt kunnat konstatera att lärarutbildning i förhållande till högskolan rekryterar dels en större andel studenter från arbetarhem och dels en större andel med lägre utbildningsnivå i jämförelse med genomsnittet för högskolan. Trenden över tid är också att dessa grupper ökar mer än vad grupperna med dessa egenskaper generellt ökar sin förekomst i högskolan. Det är dock inga dramatiska förändringar och som konstateras nedan ligger de stora förändringarna särskilt i de tillgångar som kopplas till studenternas skolkapital.

Lärarstudenterna och skolkapitalet

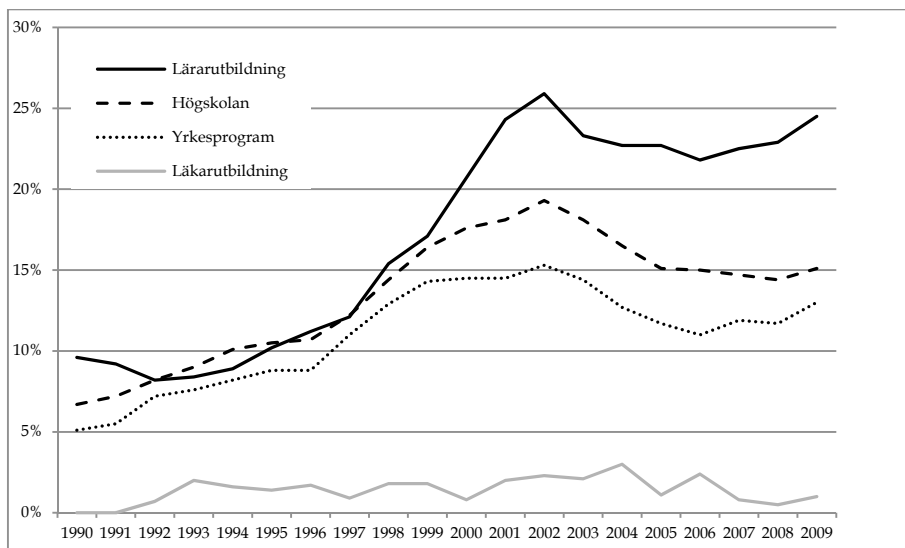
Det egna skolkapitalets betydelse för högskolans struktur, i särskiljandet mellan utbildningar och lärosäten, har belysts i tidigare rekryteringsstudier.¹⁹⁰ Höga gymnasiebetyg blir allt vanligare på högskole-

¹⁹⁰ Mikael Börjesson, *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna* och Ida Lidegran, *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas*, Donald Broady, Mikael Börjesson & Mikael Palme, "Det svenska högskolefältet under 1990-talet. Den sociala rekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena".

utbildningar som räknas som de mest prestigefulla. Samtidigt ökar andelen studenter med höga resultat på högskoleprovet på just dessa utbildningar. Ökningen av andelen med höga högskoleprovspoäng på prestigetunga utbildningar kan förklaras med ökad konkurrens om platserna: när de högsta betygen från gymnasiet inte längre räcker för att ta sig in fungerar högskoleprovet som en andra möjlighet. På lärarutbildningarna finns snarare den motsatta tendensen. Ser man över perioden från slutet av 1980-talet fram till idag har andelen med höga gymnasiebetyg befunnit sig på en konstant låg nivå. Lägg där till att andelen lärarstudenter som inte har ett resultat från högskoleprovet är väldigt hög (flera år klart över 50 procent). Delvis kan denna förändring förklaras med ett lägre söktryck. Då det inom flera lärarutbildningsinriktningar saknas konkurrens om platserna behövs inte höga betyg för att ta sig in på utbildningen. Söktrycket kan dock inte förklara att det bland lärarstudenterna i jämförelse är jämförelsevis många med lägre betygsresultat och att de med höga avgångsbetyg konsekvent väljer bort lärarutbildningarna, med vissa få undantag. Jag ska här närmare studera hur denna utveckling har sett ut under de senaste 20 åren.

I diagram 18 nedan visas förändringen över tid vad gäller studenter med låga betygsresultat från gymnasieskolan i relation till utvecklingen inom hela högskolan. Den kraftiga ökning som kan identifieras från början av 1990-talet och framåt av andelen studenter på lärarutbildningarna med låga gymnasiebetyg finner visserligen sin motsvarighet även i en generell trend inom högskolan. Förändringen är dock särskilt märkbar inom lärarutbildningarna. Exempelvis är år 2009 andelen studenter med låga betygsspoäng (under 12,0) drygt 10 procentenheter större på lärarutbildningarna, medan skillnaden gentemot högskolan i stort i början av 1990-talet var närmast obefintlig. I diagram 18 jämförs även utvecklingen inom genomsnittet för yrkesprogram. Även här ökar inflödet av studenter med lägre betygsresultat samtidigt som skillnaderna gentemot lärarutbildningarna ökar. Den nedersta gråmarkerade linjen i diagrammet visar trenden inom läkarutbildningen. Som en av de mest betygsselektiva utbildningarna inom högskolan framträder här en helt annan trend. Andelen läkarstudenter med låga betyg förändras inte nämnvärt under den jämförda tidsperioden.

Diagram 18: Nybörjare på lärarutbildningar och läkarutbildning samt genomsnittet för högskolan och yrkesprogram 1990–2009, andel studenter med låga gymnasiebetyg (< 12,0 i jämförelsetal).¹⁹¹

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

För hela högskolan gäller att under perioden 1990 till 2009 har andelen studenter med förhållandevis höga betyg (över 17,0) minskat från 27 till 24 procent.¹⁹² Dock ökar andelen studenter med de allra högsta betygen (över 19,0) något. Det är också i gruppen med höga betyg som differensen är som störst mellan lärarutbildningarna och högskolans övriga utbildningar. Exempelvis är det år 2009 drygt 13 procentenheter fler i högskolan i dess helhet som har ett gymnasiebetyg över 17,0, i jämförelse med lärarstudenterna (se tabell 28 i appendix). I högskolan har också drygt 6 procent av studenterna ett betyg över 19,0, för lärarutbildningarna är denna siffra knappt 2 procent.

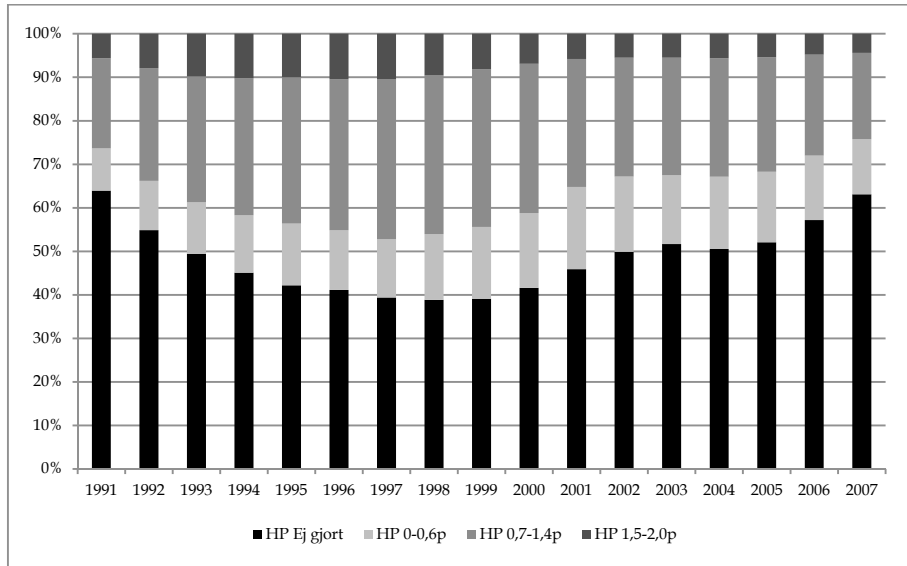
Förändringar i betygsresultaten förefaller också vara kopplade till resultat på högskoleprov. Att lärarstudenterna skulle använt högskoleprovet för att kompensera för sämre betygsresultat går med andra ord inte att finna – det har i de allra flesta fall inte heller krävts då konkurrensen om platserna varit låg. Det är framför allt andelen studenter med låga resultat som ökar under perioden 1991–2009, på bekostnad av

¹⁹¹ Gymnasiebetygen beräknas utifrån ett s.k. jämförelsetal som maximalt kan vara 20,0. Betyg från det gamla betygssystemet, före 1997, har räknats om till motsvarande jämförelsetal.

¹⁹² Under perioden sker en allmän betygsinflation i skolsystemet, kraftigast under senare år. Att detta inte lett till att de med höga betyg ökat sina andelar beror på att högskolan expanderat under perioden och att allt fler med lägre betyg därmed tagits in i högskolan.

andelen med höga respektive medelhöga resultat på högskoleprovet. Ytterligare en tydlig förändring är att andelen lärarstudenter som inte gjort högskoleprovet ökar kraftigt, från under 40 procent under mitten av 1990-talet till över 60 procent under periodens slut.

Diagram 19: Nybörjare på lärarutbildningar, resultat på högskoleprovet, 1991–2007.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Variationer mellan utbildningsinriktningar

Ovanstående analyser, där lärarutbildningarna analyseras som en enhet, ger visserligen en fingervisning om viktiga tendenser över tid när det gäller rekryteringen till lärarutbildningarna men blir samtidigt en grov förenkling. Att inte särskilja exempelvis förskollärarytbildningen och gymnasielärarytbildningen med inriktning mot matematik eller olika yrkeslärarytbildningar gör att vissa specifika särdrag inte uppmärksammas – som att utbildningarna i olika utsträckning och i olika grad påverkats av förändringar i rekrytering eller att de i olika utsträckning rekryterar studenter från olika sociala skikt och med olika grad av skolframgång. Samtidigt är vissa förenklingar nödvändiga. Lärarutbildningen består, som tidigare påpekats, av en mängd olika utbildningsinriktningar varav flera förändrats kraftigt i och med genomförandet av olika lärarutbildningsreformer. En förenklad beskrivning av de i lärarutbildningen särskiljande dragen i rekrytering ser ut som följer: ju äldre barn som ska undervisas och ju mer ämnes-

studier utbildningen innehåller desto fler studenter från högre sociala skikt, fler studenter med bättre studieresultat från gymnasieskolan samt större andel manliga studenter. Till detta kan läggas en åtskillnad mellan olika ämnesstudier där lärarutbildningar med inriktning mot matematik/naturvetenskap av tradition haft en högre social rekrytering (lägg därtill en majoritet av manliga studenter) följt av språklärarutbildningar, med en liknande rekryteringsbild (om än kraftig kvinnodominans) och lärarutbildning med inriktning mot samhällsvetenskapliga ämnen med en något lägre social rekryteringsprofil (och mer jämn könsfördelning). Dessutom finns ett antal utbildningsinriktningar som står något vid sidan av den normala typologiseringen. En sådan är musiklärarutbildningen, som genom åren rekryterat en i jämförelse stor andel studenter från den kulturella medelklassen. Ytterligare en intressant observation är att det från år 2000 och framåt bland lärarutbildningarna finns en och endast en utbildning, just den för musiklärare, vars studenter vid gymnasiet uppnådde en betygsnivå som ligger över den för högskolestudenters genomsnittliga. De beskrivna skillnaderna mellan lärarutbildningarna följer en logik som svårligen kan vara särskilt överraskande för de flesta. Vad som däremot är mindre känt är hur relationen mellan dessa utbildningar förändrats i och med förskjutningar i rekryteringen som beskrivits ovan. Därför studeras ett par av dessa utbildningar något närmare, nämligen förskollärarutbildningen, lärarutbildningen med inriktning mot skolans tidigare år och ämneslärarutbildningarna med inriktning mot matematik/naturkunskap, samhällskunskap och språk (en översikt finns i tabell 3 nedan).

På förskollärarutbildningen återfinnes de lägsta andelarna studenter från hem med föräldrar med längre högskoleutbildning och med höga sociala positioner. Förskollärarutbildningen har också, åtminstone sedan utbildningen gjorde sitt inträde i högskoleorganisationen, varit den utbildning som främst lockat kvinnor från arbetarklassen. Mellan åren 1990 och 2009 ökar andelen studenter från arbetarklassen från 16 till 37 procent samtidigt som andelen med sin bakgrund i övre medelklasspositioner minskar från tio till nio procent. Noteras kan också att andelen studenter med låga betyg från gymnasieskolan ökar från 14 till 25 procent. Under samma period ligger andelen studenter med höga betyg (över 17,0) relativt stabilt. Intressant att notera är också att andelen kvinnor på förskollärarutbildningen ligger på synnerligen stabilt hög nivå, klart över 90 procent över perioden 1977 till 2009. Detta trots flera insatser från statligt håll att få fler män att söka sig till lärarutbildningar med inriktning mot de yngre åren.

I jämförelse med förskollärarutbildningen har lärarutbildningar med inriktning mot grundskolans tidigare år en något högre social rekrytering, även om dessa skillnader inte är särskilt stora. Vägs föränd-

ringarna över tid in blir det uppenbart att förskollärostudenterna och studenter med inriktning mot grundskolans tidigare år närmar varandra vad gäller den sociala rekryteringsbilden. Vid utbildningen mot grundskolans tidigare år finns också en något högre andel studenter i de högre betygskategorierna. Även här ökar dock andelen studenter med låga betygsresultat kraftigt, från cirka 5 procent 1990 till dryga 22 procent 2009. Förändringen vad gäller det ökade antalet studenter från arbetarklasshem och studenter med mindre egenförvärvade utbildningsmeriter är också klart större i jämförelse med förskolläroutbildningen.

Tabell 3: Vissa läroutbildningar, socialt ursprung, medelbetyg, och kön, nybörjarstudenter 1990 och 2009, andelar.

1990	Typ av läroutbildning	För längre högskoleutb. och forskarutb.	Andel tillhörande Övre medelklass	Andel tillhörande Arbetarklass	Medelbetyg gymnasiet under 12,0 (låga betyg)	Medelbetyg gymnasiet över 17,0 (høga betyg)	Könsfördelning, Andel kvinnliga studenter
	Förskolläroutbildning	7,3	10,3	16,3	14,2	7,0	96,0
	1-7-läroare	23,0	25,6	11,4	4,7	11,4	83,6
	Ämnesläroarutb. Ma/No	29,6	35,5	12,2	2,2	18,9	53,4
	Ämnesläroarutb. Sa	22,2	26,3	12,3	1,8	25,9	50,7
	Ämnesläroarutb. Sp	22,9	27,0	12,8	4,6	20,2	80,0
	Medelvärde för högskolan	21,3	31,9	11,8	6,7	27,2	56,9
2009	Typ av läroutbildning						
	Förskolläroutbildning	17,8	9,4	37,2	24,5	7,6	94,1
	1-7-läroare	27,4	14,1	31,4	22,3	11,7	88,8
	Ämnesläroarutb. Ma/No	35,8	19,0	25,9	15,0	18,1	61,6
	Ämnesläroarutb. Sa	37,4	19,1	29,1	19,8	16,6	46,4
	Ämnesläroarutb. Sp	34,7	17,1	25,5	19,1	17,8	69,0
	Medelvärde för högskolan	38,4	24,1	17,0	17,1	24,4	53,4

Kommentar: I tabellen används för klassificering av det sociala ursprunget en ursprunglig indelning i 32 sociala grupper som aggregerats till 5 hierarkiskt ordnade grupper. Gruppen Arbetarklass är en sammanslagning av kategorierna Högre arbetarklass och Lägre arbetarklass. Källa: Egna bearbetningar av avidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Även ämnesläroarutbildningarna med inriktning matematik/naturkunskap och samhällskunskap har sett en markant nedgång av andelen män över tid. Från 1977 till 1987 utgjorde männen en majoritet bland dem som sökte sig till dessa utbildningar (flera år överskred männens andel 60 procent). Från 1988 och framåt minskar andelen män dramatiskt för att vid början av 2000-talet ligga på runt 40 procent. Båda dessa ämnesläroarutbildningar har gått från att varit tydligt mansdominerade till att kvinnorna är i majoritet. Förändringarna i köns-

sammansättningen har gått hand i hand med en minskad andel studenter med höga betygsresultat. Även om ämneslärarutbildningarna, och särskilt de med inriktning mot matematik/naturkunskap, fortsatt rekryterat en högre andel studenter med ansevärda (i förhållande till andra lärarutbildningar) utbildningsmeriter har det över tid skett en kraftig minskning av dessa studenter andel. Än kraftigare är förändringen bland de blivande samhällskunskapslärarna. Här ökar andelen studenter med låga gymnasiebetyg från under 2 procent 1990 till närmare 20 procent 2009. Vad gäller den sociala rekryteringen kan också konstateras förändringar inom de olika ämneslärarutbildningarna. Inom inriktningen mot matematik/naturkunskap minskar exempelvis andelen studenter från övre medelklassbakgrunder från dryga 35 procent 1990 till 19 procent 2009, samtidigt som andelen från arbetarklassbakgrund ökar kraftigt.

I jämförelse med den utveckling som högskolan i stort genomgått kan konstateras att när det gäller studenternas klassbakgrund och utbildningsmeriter ligger ämneslärarutbildningarna i närheten av högskolegenomsnittet i början av perioden. Även om utvecklingen inom högskolan som helhet fått se ett ökat inflöde av studenter med lägre betyg har utvecklingen varit mer omfattande inom lärarutbildningarna vilket inneburit att skillnaderna mellan högskolegenomsnittet och lärarutbildningarna ökat över tid. Samtidigt som skillnaderna *mellan* de olika lärarutbildningsinriktningarna minskat.

Skillnader mellan lärosäten – i hög grad bundet till utbildningsutbudet

Något kort ska också sägas om de olika lärosätenas rekryteringsprofil avseende studenternas studiemeriter och sociala bakgrund. I tabell 4 presenteras en jämförelse mellan olika typer av lärosäten med lärarutbildningar åren 1990 och 2009. Här görs skillnad mellan större universitet, mindre universitet och högskolor, fackhögskolor och konstnärliga högskolor. En första intressant skillnad rör den mellan de större universiteten och de mindre universiteten och högskolorna där de förstnämnda har en något högre social rekrytering och en högre andel studenter inom de högre betygsskikten. En andra skillnad i rekrytering är den som är gällande mellan å ena sidan universiteten och högskolorna och å andra sidan fackhögskolorna och de konstnärliga högskolorna. De konstnärliga högskolorna och fackhögskolorna har både en högre social rekrytering och också en klart högre andel studenter med höga betyg, noterbart är att här återfinns också den största representationen av manliga lärarstudenter. Här har också skillnaderna förstärkts något om man jämför 1990 med 2009 i den

mening att de senare inte samma utsträckning som övriga lärosäten förefaller påverkats av förändringar i rekryteringsmönster.

Tabell 4: Högskoletyper med lärarstudenter, socialt ursprung, medelbetyg, och kön, 1990 och 2009, andelar.

1990	Typ av högskola	För, längre högskoleutb. och forskarutb.	Andel tillhörande Övre medelklass	Andel tillhörande Arbetarklass	Medelbetyg gymnasiet under 12,0 (låga betyg)	Medelbetyg gymnasiet över 17,0 (höga betyg)	Könsfördelning: Andel kvinnliga studenter
	Större universitet	18,3	24,3	14,4	4,7	18,8	78,5
	Mindre universitet och högskolor	11,9	19,4	17,5	9,9	10,7	83,9
	Fackhögskolor	-	-	-	-	-	-
	Konstnärliga högskolor	33,1	36,9	7,8	5,8	31,8	59,5
2009	Typ av högskola						
	Större universitet	33,0	24,5	15,6	17,1	16,8	74,6
	Mindre universitet och högskolor	22,7	16,1	22,0	21,0	11,8	78,3
	Fackhögskolor	36,0	22,5	18,6	12,1	24,5	64,5
	Konstnärliga högskolor	55,1	39,9	8,4	6,7	38,8	71,1

Källa: Egna bearbetningar av avidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Här krävs dock en närmare analys. Att de konstnärliga högskolorna och fackhögskolorna har en annorlunda rekryteringsbas är kanske inte så förvånande. Vid dessa lärosäten – som till sitt antal är få – finns enbart ett fåtal särskilt profilerade lärarutbildningar med ett relativt högt söktryck, som bildlärarutbildningen vid Konstfack eller musiklärarutbildningen vid Kungliga Musikhögskolan. För att förstå skillnaden mellan de större universiteten¹⁹³ och de mindre universiteten och högskolorna fordras också en närmare granskning. I materialet framträder en förhållandevis klart definierad skillnad i social rekrytering. Under 2009 återfinns lägst andelar från högre sociala positioner och från hem med en längre högskoleutbildning som högsta utbildningsnivå bland de mindre och medelstora högskolorna: som exempel kan nämnas Högskolan i Borås, Högskolan i Karlstad, Högskolan i Trollhättan/Uddevalla, Högskolan på Gotland och Högskolan i Skövde. I andra änden återfinns Uppsala universitet, Göteborgs universitet och Lärarhögskolan i Stockholm. Två noteringar kan göras. En första är att skillnaderna i rekrytering mellan lärosäten över tid inte har förändrats i nämnvärd utsträckning, de större lärosätena har en fortsatt något högre social rekrytering. En andra är att om man i stället gör jämförel-

¹⁹³ Till dessa räknas: Göteborgs universitet, Linköpings universitet, Lunds universitet, Stockholms universitet, Umeå universitet, Uppsala universitet.

ser mellan enskilda utbildningar vid enskilda lärosäten minskar skillnaderna i rekrytering mellan de större universiteten och övriga universitet och högskolor. Detta kan tolkas som att skillnaderna bör förklaras både utifrån att de större universiteten lockar större andelar studenter från hem med mer studievana men också att lärosätenas särskilda profileringar – som att många av de mindre högskolorna har en förhållandevis stor andel studenter med inriktning mot yngre åldrar och förskolan medan det omvända gäller för flera av de större universiteten – också har en tydlig effekt på rekryteringen.

Om relationen mellan socialt ursprung, studiemeriter och kön

Sannolikt är att de olika faktorer som studerats ovan – hemmets utbildningsnivå, hemmets socioekonomiska ställning och studentens skolkapital – är relaterade till varandra. Denna relation framträder då betygsskillnaderna inom olika sociala grupper på lärarutbildningen studeras.

Att det finns ett samband mellan socialt ursprung och skolframgång är väl kartlagt.¹⁹⁴ I lärarutbildningarnas fall har den ökande andelen studenter från studieovana hem också inneburit ett ökat inflöde av studenter med lägre betygsresultat. År 2009 hade närmare en fjärdedel (23 procent) av de studenter som hade en arbetarklassposition ett betygsresultat som låg i intervallet 0,0–12,0 (det vill säga förhållandevis låga betyg). Motsvarande siffra för studenter från en övre medelklassposition var 15 procent (se tabell 29 i appendix). Bland studenterna med höga betyg (i intervallet 17,0–20,0) utmärkte sig särskilt lärarstudenter med minst en förälder med längre högskoleutbildning, drygt 15 procent av dessa studenter hamnade i denna kategori. Bland studenter som kom från hem där förgymnasial utbildning räknades som den högsta utbildningsnivån i hemmet hade endast 5 procent tillskansat sig de högre betygen från gymnasiet. Dock bör tilläggas att förändringarna vad gäller lärarstudenternas förvärvade utbildningstillgångar inte enbart kan förklaras av en förändrad social rekrytering. Från slutet av 1990-talet sker en omfattande ökning av lärarstudenter med lägre betyg och sämre resultat på högskoleprovet som inte motsvaras av en lika omfattande förändring i social rekrytering. Troligare är att dessa förändringar står att finna i att lärarutbildningarna

¹⁹⁴ Se ex. Robert Erikson & Jan O. Jonsson, *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier* och Jan-Eric Gustafsson, Anette Andersson & Michael Hansen, "Prestationer och prestationsskillnader i 1990-talets skola".

förlorat attraktionsvärde bland studenter som har betygstillgångar som möjliggör tillträde till mer betygssselektiva utbildningar.

Ovan har förändringarna i rekrytering vad gäller lärarstudenternas kön och sociala ursprung och utbildningstillgångar diskuterats, men vad händer om man kombinerar kön med socialt ursprung och studiemeriter? Resultaten som framkommit gör det angeläget att diskutera huruvida det är samma män respektive kvinnor som har sökt sig till lärarutbildningarna. Ett tydligt mönster som framträder vid en multivariat analys är att männen oftare än kvinnorna kommer från mer bemedlade hem. Deras föräldrar har genomsnittligt högre utbildningsnivå och högre socioekonomisk ställning än sina kvinnliga studiekamrater, en skillnad som förefaller ha förstärkts under den senaste tioårsperioden. I synnerhet är det märkbart att andelen kvinnor med arbetarklassbakgrund ökat inom lärarutbildningen i dess helhet (se tabell 30 i appendix).

En annan återkommande skillnad är att kvinnorna i jämförelse med männen har högre betygsgenomsnitt från gymnasiet, och allra tydligast är att andelen män som uppvisar de allra lägsta gymnasiebetygen är betydligt större än andelen kvinnor med lika låga betyg. Skillnaderna i betygspoäng må vara mindre överraskande med tanke på att flickor överlag lyckas få bättre betygresultat i gymnasieskolan.

Man kan lätt tro att skillnaderna har att göra med att männen i större utsträckning söker sig till utbildningar som har en högre social rekrytering, som exempelvis ämneslärarutbildningarna med inriktning mot matematik/naturkunskap och samhällskunskap. Här krävs dock viss aktsamhet. För även om kvinnor och män gör skilda utbildningsval visar jämförelser mellan de olika utbildningsinriktningarna att männens högre sociala rekryteringsprofil inte bara kan förklaras av att de är överrepresenterade på ämneslärarutbildningar. Även på utbildningar där männen av tradition är fåtaliga, som inriktningen mot förskola och grundskolans tidigare år och inom de kvinnodominerade språkutbildningarna, kommer en klart högre andel av männen från hem med högre socioekonomisk status och högre utbildningsnivå. Exempelvis hade 30 procent av männen som var nybörjare på förskollärarutbildningen 2009 minst en förälder med en treårig högskoleutbildning eller längre, att jämföra med 16 procent av kvinnorna.

Med utgångspunkt i de sociala grupperna

Föregående analyser av rekryteringen till lärarutbildningarna har haft som avsikt att spåra avgörande skiften utifrån tidsserier och skiften vad gäller studenternas olika tillgångar över tid. Ett annat angreppssätt att närma sig rekryteringen till lärarutbildningarna är genom att ta

utgångspunkt i samtliga högskolestudenter under ett givet år. Utifrån ett sådant tvärsnitt är det också möjligt att använda en annan och mer känslig typ av social klassificering som bygger på information om föräldrarnas högsta yrkesposition. Åtskillnad kan således göras mellan civilingenjörsbarn, läkarbarn, ämnesläraryrkesbarn etcetera. En första notering som kan göras är utifrån olika sociala gruppers representation, totalt sett, på lärarutbildningarna (se diagram 36 i appendix). I en sådan sammanställning blir det tydligt att lärarutbildning är ett centralt utbildningsval bland studenter från arbetar- och lantbrukarhem. Av samtliga barn till *lantarbetare* i högskolan återfanns 2009 drygt 14 procent på en lärarutbildning. Ungefär lika stor andel (14 procent) kan konstateras om vi i stället studerar barn med föräldrar inom olika arbetaryrken (*kvalificerade arbetare inom produktion* och *okvalificerade arbetare inom produktion*). Minst sannolikt att återfinna på en lärarutbildning är barnen till *jurister* (knappt fem procent), *universitetslärare* (knappt sex procent) och *läkare* (knappt sex procent). Denna bild av rekryteringen kan sägas demonstrera den graden av "tilltro" som finns till lärarutbildningen inom olika sociala grupper. Tydligt är att minst sannolikhet att återfinnas på en lärarutbildning är barn ur sociala grupper som bygger sin ställning på en ansenlig mängd utbildningstillgångar men även grupper som ligger närmare den ekonomiska sfären, som *högre tjänstemän i privat sektor* och *företagsledare*.

Det finns dock även här skillnader mellan de olika lärarutbildningsinriktningarna. I tabell 5 redovisas dessa skillnader för tre typer av lärarutbildningar, ämnesläraryrkesutbildningar, förskolläraryrkesutbildningar och lärarutbildningar för grundskolans yngre åldrar. För barn med föräldrar med arbetaryrken är samtliga utbildningstyper ett betydelsefullt utbildningsval även om det är tydligt att det är en större andel av studenterna med arbetarbakgrund som väljer en förskolläraryrkesutbildning (fem procent för både *kvalificerade* och *okvalificerade arbetare inom produktion*). Det är också något vanligare att ett universitetsläraryrkesbarn anträder en ämnesläraryrkesutbildning i jämförelse med en förskolläraryrkesutbildning (1,4 respektive 0,9 procent). På ämnesläraryrkesutbildningarna finns en mindre spridning mellan de sociala grupperna, eller annorlunda formulerat, skillnaden mellan de olika sociala grupperna är mindre.

Tabell 5: Andel av barn till olika sociala grupper som 2009 återfanns på en ämneslärarutbildning, förskollärarutbildning samt lärarutbildning för grundskolans yngre år.

	Ämneslärarutb.	Förskollärarutb.	Lärarutb. grundsk. yngre år	
	Barn till:	Barn till:	Barn till:	
5 grupper som är vanligast förekommande	Okval. arb. i prod.	2,8 Lantarbetare	5,7 Lantarbetare	2,5
	Kval. arb. i prod.	2,7 Kval. arb. i prod.	5,0 Kval. arb. i prod.	2,3
	Ämneslärare	2,6 Okval. arb. i prod.	5,0 Okval. arb. i prod.	2,2
	Klasslärare	2,6 Handelsanst.	4,1 Förmän	2,1
	Okval. arb. i serv.	2,6 Okval. arb. i serv.	4,1 Okval. arb. i serv.	2,0
	---	---	---	
5 grupper som är minst förekommande	Lantarbetare	1,9 Journalist	1,1 Civilingenjör	0,9
	Kval. arb. i serv.	1,7 Ämneslärare	1,0 Högre tj.mån, priv	0,9
	Jurist	1,6 Universitetslärare	0,9 Jurist	0,8
	Civilingenjör	1,4 Jurist	0,8 Läkare	0,7
	Universitetslärare	1,4 Läkare	0,7 Universitetslärare	0,5

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

En avslutande notering är att de båda lärargrupperna *ämneslärarbarn* och *klasslärarbarn* i huvudsak väljer en ämneslärarutbildning i jämförelse med andra lärarutbildningsinriktningar. Vad denna tabell dock inte visar är att dessa lärarbarn utgör ett intressant exempel på en grupp som i allt mindre utsträckning ser just läraryrket som ett intressant yrkesval, en företeelse som behandlas i nedanstående avsnitt.

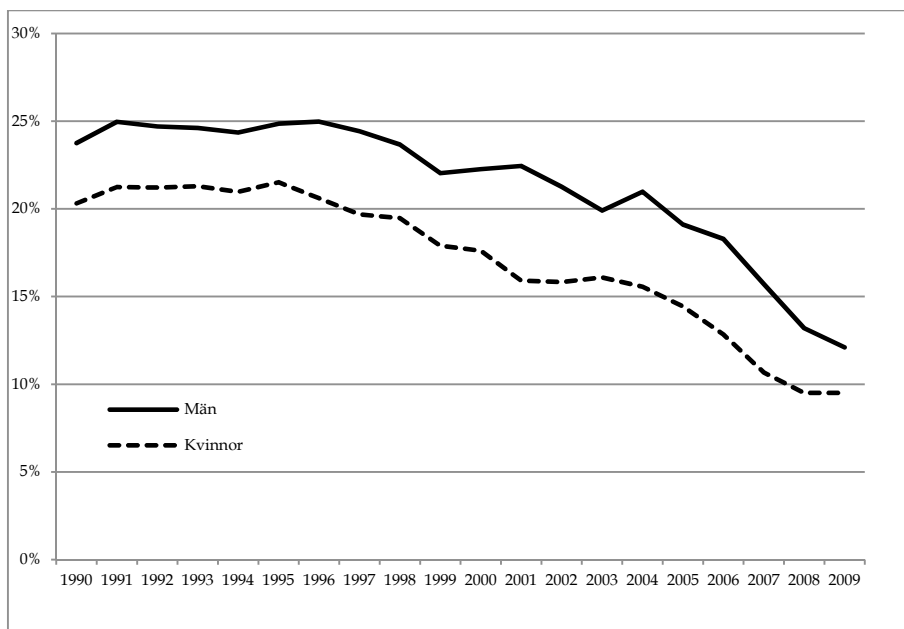
Läraryrket minskar sina andelar

Förskjutningarna i rekryteringen som beskrivits ovan kan tolkas som att inflödet av studenter som tidigare inte sökt sig till lärarutbildningar – eller till andra högskoleutbildningar för den delen – har ökat i takt med att utbildningssystemet, och även lärarutbildningen, expanderat. Tendensen är att studenter från hem där föräldrarna har långa utbildningsinvesteringar – där man kan förmoda att tilltron till utbildningssystemet är högt – mindre ofta väljer en lärarutbildning som sitt förstaval. Delvis undantaget denna princip har varit de studenter vars föräldrar själva är lärare. I tabell 5 över högskolestudenternas val av utbildningar ovan kan även utläsas en tendens att de studenter, framför allt manliga sådana, vilkas föräldrar är ämnes- eller klasslärare, är något mer trogna lärarutbildningen än andra sociala grupper, även bland de som innehar de högre betygen. Sett ur ett längre tidsperspektiv har läraryrket också varit en ovanligt stor grupp på lärarutbildningen. Under början av 1990-talet hade drygt 20 procent av lärarstudenterna minst en förälder som arbetade eller arbetat som lärare. Bland männen närmade sig denna siffra nästan 24 procent.

SKOLLÄRARE

Bland kvinnorna hade som mest 22 procent av studenter minst en förälder som var lärare (1993).

Diagram 20: Andel manliga respektive kvinnliga lärarstudenter med fader eller moder som arbetar/arbetat som lärare, 1990–2009.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Från mitten av 1990-talet sker en successiv minskning av lärarbarnen på lärarutbildningarna. Från närmare 24 procent bland männen 1990 till 12 procent 2009. Bland kvinnorna är motsvarande nedgång från 22 procent 1995 till knappt 10 procent 2009. Det finns anledning att fundera över denna minskning som sociologiskt sett är intressantare än den sjunkande andelen från den övre medelklassen eller den stigande andelen från arbetarklassen. Alla som har gått i skolan har en relation till läraryrket men lärarbarnen har också, till skillnad från andra studenter, en tydligare social närhet till yrket. Lärarbarnens minskande andelar ger därför upphov till nya frågeställningar som har att göra med vilka studenter, och på vilka grunder, det är som nu söker sig till landets lärarutbildningar. En fråga som dessa resultat väcker är huruvida denna minskning av andelen lärarbarn är ett resultat av lärarnas upplevelse av ett hårdare skolklimat med allt högre arbetsbelastning och minskat professionellt handlingsutrymme och att detta har betydelse för i vilken utsträckning de påverkar sina söners och döttrars val av utbildning. Denna nedgång pekar också mot att en

enkel klassindelning inte är tillräcklig för att förstå de förändringar som rekryteringen till lärarutbildningarna genomgått.

Sammanfattning och slutsatser

Inledningsvis konstaterades att könsskillnaderna inom lärarutbildningarna varit synnerligen stabila över tid. Den struktur som delar in högskolan i en männens och en kvinnornas domän är närvarande även inom lärarutbildningarna, med den skillnaden att de flesta utbildningar är i mer eller mindre utsträckning kvinnodominerade. Utvecklingen över tid kan beskrivas som att andelen män minskar på de utbildningar där de tidigare varit mer talrika, i vissa fall i majoritet, samtidigt som kvinnorna behåller sin dominans på kvinnligt kodade utbildningsinriktningar. Det sker med andra ord en viss feminisering, men som i huvudsak är begränsad till tidigare mansdominerade områden. Men mer detaljerade analyser visar att det finns intressanta skillnader mellan vilka kvinnor respektive män det är som söker sig till en lärarutbildning. Genom att kombinera kön med socialt ursprung framträder även en social dimension i könsskillnaderna där männen på lärarutbildningarna, oavsett vilken inriktning som studeras, kommer från hem med högre utbildningsnivå och högre social position – en åtskillnad som också ökat över tid. Ett resultat som har att göra med att inflödet av kvinnliga studenter med arbetarklassbakgrund har varit klart större än inflödet av motsvarande manliga studenter.

Resultaten ovan pekar också på att studenternas skolkapital, här med gymnasiebetyg och resultat på högskoleprovet som mått, har stor betydelse oavsett studentens kön och socialt ursprung. Studenter med goda studiemeriter väljer i hög utsträckning bort lärarutbildningarna, med undantag för några få lärarutbildningsinriktningar vid vissa specifika lärosäten. Särskilt stort är tappet inom flera av ämneslärarutbildningarna, såsom den med inriktning mot matematik/naturkunskap och samhällsvetenskap, det vill säga utbildningar som tidigare var mer selekterade rekryteringsmässigt. Studenter med höga betyg och höga högskoleprovspoäng utnyttjar möjligheten att söka sig till andra utbildningar där konkurrensen om platserna är större.

Internt har åtskillnaden mellan olika typer av lärarutbildningar sett någorlunda likadan ut över tid, där uppdelningen mellan ämneslärarutbildningar, utbildningar med inriktning mot grundskola, de yngre åren och förskollärarutbildningarna, avspeglas i skilda rekryteringsmönster, där de senare har en socialt och meritokratiskt mindre selektiv rekrytering. Lärarutbildning är således fortfarande att betrakta som en heterogen utbildning avseende studentrekryteringen med tydliga hierarkier som i stor utsträckning är homolog med den hierarki

som är gällande i skolsystemet. Syftet med denna text har dock varit att visa hur centralt ett längre tidsperspektiv är för att de avgörande förändringarna i rekryteringen ska göras rättvisa. I detta tidsperspektiv går det att peka på enskilda utbildningsriktning i ett socialt och meritokratiskt utbildningsrum. Denna riktning har för det stora flertalet av lärarutbildningar varit nedåtriktad i relation till övriga högskoleutbildningar, men särskilt märkbar är nedåtstigningen bland lärarutbildningar som av tradition haft en socialt högre social och meritokratisk rekrytering. Avstånden mellan exempelvis lärarutbildningar med inriktning mot de äldre åldrarna och lärarutbildningar med inriktning mot de yngre åldrarna har därför minskat över tid. Det är således relevant att tala om att lärarutbildningarna internt kommit att *homogeniseras*.

Jag har tidigare i denna text berört vissa av de effekter som 2001 års lärarutbildning hade på lärarutbildningens struktur. En stor förändring som var en effekt av reformen var att den i hög grad innebar en homogenisering av den kategorisering av lärarstudenter som tidigare existerat. Med en gemensam examen – med olika inriktningar – sammanfördes, både på ett retoriskt och innehållsmässigt plan, lärarkategorier som tidigare var tydligt separerade. Det har i debatten kring lärarutbildningen lyfts fram att införandet av 2001 års lärarutbildning skulle kunna vara en bidragande orsak till en fallande rekrytering. Inte minst sedan ett resultat av reformen var en i större utsträckning gemensam utbildning för de olika inriktningarna. En slutsats som kan dras av detta kapitel är att de förskjutningar i rekryteringen till lärarutbildningarna som identifierats och de relativt omfattande förändringarna som skett vad gäller lärarstudenternas tillgångar – en nedgång i studenternas skolkapital, en förändrad social rekrytering och feminiseringstrenden – är något som tidsmässigt snarare behöver härledas till perioden från mitten av 1990-talet och sedan fortgått in på 2000-talet. Resultaten pekar i stället mot att de förändringar som kan iakttas snarare måste förstås i relation till mer generella förändringar som utbildningssystemet genomgått.

Särskilt två skiften är värda att lyfta fram. Det första handlar om expansionen av den högre utbildningen som tog särskild fart från början av 1990-talet fram tills början av 2000-talet (under perioden 1988 till 2003 ökade antalet högskolestudenter från 188 000 till 398 000, en dubbling på 15 år). I denna expansiva fas av högskolesystemet har utbildningsutbudet ökat, nya program, utbildningsinriktningar och kurser har tillkommit. Det är uppenbart att lärarutbildningarna, som tidigare utgjorde en stor andel av den totala studentpopulationen, har klarat sig sämre i denna nya konkurrenssituation, vilket bland annat det minskade söktrycket till landets lärarutbildningar vittnar om.

Nästa fråga att ställa sig är då hur man ska förklara att lärarutbildningarna i större utsträckning fått se ett förändrat rekryteringsunderlag i termer av studenter med lägre socialt ursprung men framför allt sämre tidigare studiemeriter. Förklaringen till detta ligger troligen i det som är den andra generella förändringen som ägt rum, nämligen de förändringar som läraryrket genomgått under samma period. Den reformintensitet som präglat skolans område och en intensifierad diskussion kring lärarnas professionella ställning har troligen också inneburit att läraryrket tett sig som ett allt mindre attraktivt val bland potentiella studenter. Ett sådant samband är såklart svårare att leda i bevis med hjälp av de metoder som använts här (en sådan delstudie presenteras i efterföljande kapitel), men ett par indikatorer pekar trots allt mot en sådan utveckling. Exempelvis när förändringar i de sociala rekryteringsmönstren studeras. Om detta görs i detalj, och man frångår en mer aggregerad klassindelning, kan konstateras att en grupp studenter som i allt mindre utsträckning förekommer på lärarutbildningarna är lärarbarnen. Inga andra grupper har sett en lika dramatisk nedgång. Denna förändring i den så kallade autoreproduktion kan således fungera som en indikator på yrkets förändrade position.

Relationen mellan gymnasieskola, lärarutbildning och läraryrke

I kapitlet *Lärarstudenterna* analyserades variationerna i rekryteringen till lärarutbildningarna utifrån vad de studenter som *påbörjade* en lärarutbildning hade med sig i form av olika tillgångar. Dessa analyser påvisade tydliga förändringar över tid som kommit att påverka lärarutbildningarnas position i högskolefältet och relationen internt mellan olika lärarutbildningar. Denna analys av rekryteringen är nu tänkt att kompletteras och fördjupas genom ett annat angreppssätt. I följande kapitel tas i stället utgångspunkt i vad man skulle kunna kalla "potentiella" lärarstudenter och hur deras ambition att påbörja en lärarutbildning kommit att förändras.

I det följande används elever som avslutat gymnasieskolan vid fyra olika tidpunkter som den empiriska grunden. Resultaten från tidigare kapitel har visat att inflödet av studenter med mindre utbildnings-tillgångar ökat över tid på lärarutbildningarna och särskilt märkbart har detta varit inom ämneslärarutbildningarna. Det framstår därför som en rimlig hypotes att sannolikheten att välja en ämneslärarutbildning bland de elever som är rikligt utrustade med utbildnings-tillgångar har minskat över tid. Frågan är i vilken omfattning detta skett och om det går att isolera någon eller några egenskaper som mer betydelsefulla än andra.

I kapitlet undersöks denna hypotes genom att studera fyra elevkohorter som avslutat gymnasieskolan 1987, 1992, 1997 och 2002.¹⁹⁵ Det övergripande syftet med kapitlet är att besvara frågeställningen: *Hur förändras sannolikheten att påbörja en ämneslärarutbildning för elever som avslutat gymnasieskolan och vilka variationer finns mellan elever med olika typer av tillgångar?* Utöver denna övergripande fråga diskuteras också i kapitlet i vilken utsträckning de elever som påbörjar en ämneslärarutbildning också gör ett inträde på lärarbanan. Stärks eller

¹⁹⁵ Startåret 1987 är det första år som tillgängliga uppgifter finns på individnivå över avgångna från gymnasieskolan. Därefter har 5-årsperioder valts för att få ett rimligt tidsspänn mellan kohorterna.

försvagas relationen mellan lärarutbildning och läraryrke över tid för eleverna i de olika kohorterna?

För att besvara dessa frågor krävs andra statistiska redskap än vad som hittills brukats. I det här fallet, när vi har att göra med ett resultat som enbart har två möjliga utfall (antingen att man påbörjat en ämneslärarutbildning eller ej), lämpar sig logistisk regression väl som statistisk metod.¹⁹⁶ Den logistiska regressionen ger möjligheten att förutsäga sannolikheten att en person ska tillhöra en viss kategori givet de oberoende variabler som ingår i analysen.

Till skillnad från tidigare kapitel har jag här ingen ambition att försöka särskilja utbildningsinriktningarna *inom* ämneslärarutbildningen, exempelvis olika ämnesinriktningar eller lärarutbildningar vid olika lärosäten. Här prioriteras i stället att ge en överskådlig bild av en förändring över tid.

Kapitlet har följande disposition. Inledningsvis beskrivs de analyserade kohorterna utifrån ett antal egenskaper, bland annat storlek och övergångsfrekvenser till högre utbildning, för att situera dem i relation till det aktuella högskolelandskapet. Därefter ställs frågan huruvida sannolikheten att påbörja en lärarutbildning förändrats för de aktuella kohorterna givet mängden av olika tillgångar. Avslutningsvis görs några noteringar om de som påbörjat en lärarutbildning och hur övergången till läraryrket förändrats.

De undersökta gymnasiekohorterna

Inledningsvis bör något sägas om valet av gymnasiekohorter. En grund för urvalet som är mer pragmatisk till sin karaktär har varit att utifrån tillgängligt statistiskt material välja grupper som täcker en så stor tidsperiod som möjligt samtidigt som kohorterna är jämförbara. De data som används för följande analyser är registeruppgifter över samtliga gymnasielever som gick ut en gymnasieutbildning åren 1987, 1992, 1995 och 2002.

Tabell 6 nedan ger en översikt över gymnasiekohorterna och övergången till högre studier. En första notering är att antalet avgångselever minskar från dryga 90 000 i periodens två första kohorter till drygt 70 000 i de två sista. Den huvudsakliga förklaringen till denna nedgång kan hittas i förändringar i befolkningsstrukturen. Antalet barn i gymnasieålder sjunker från mitten av 1980-talet och ett tiotal år framåt (se utvecklingen vad gäller antalet 17-åringar i diagram 4).

¹⁹⁶ I metodkapitlet redogörs för de grundläggande principer som ligger bakom metoden och dess bruk i denna studie. För en översikt se Fred C. Pampel, *Logistic Regression: a Primer*.

Ett andra konstaterande är att övergången till högre studier ökar, ett fenomen som är bekant sedan tidigare och som kan kopplas till den högre utbildningens utbyggnad och förändringar på arbetsmarknaden. Ytterligare en tendens är att andelen som påbörjar högskoleutbildning direkt efter avslutad gymnasieutbildning, det vill säga inom ett år, minskar något från 1992 och framåt samtidigt som andelen som startar sina högskolestudier inom tre respektive fem år ökar. Det blir med andra ord vanligare att påbörjandet av högskolestudier skjuts på framtiden.

Tabell 6: Översikt över gymnasiekohorterna, antalet avgångna samt registreringar i högskolan.¹⁹⁷

År	Högskolestudier inom 1 år			Högskolestudier inom 3 år		Högskolestudier inom 5 år	
	Avgångna gym N	N	%	N	%	n	%
1987	90 833	6 071	6,7	18 263	20,1	24 732	27,2
1992	92 070	14 078	15,3	29 935	32,5	36 493	39,6
1997	74 016	9 782	13,2	27 292	36,9	33 946	45,9
2002	72 492	10 677	14,7	31 161	43,0	37 929	52,3

Källa: Egna bearbetningar av aidentifierad individbaserad statistik från SCB.

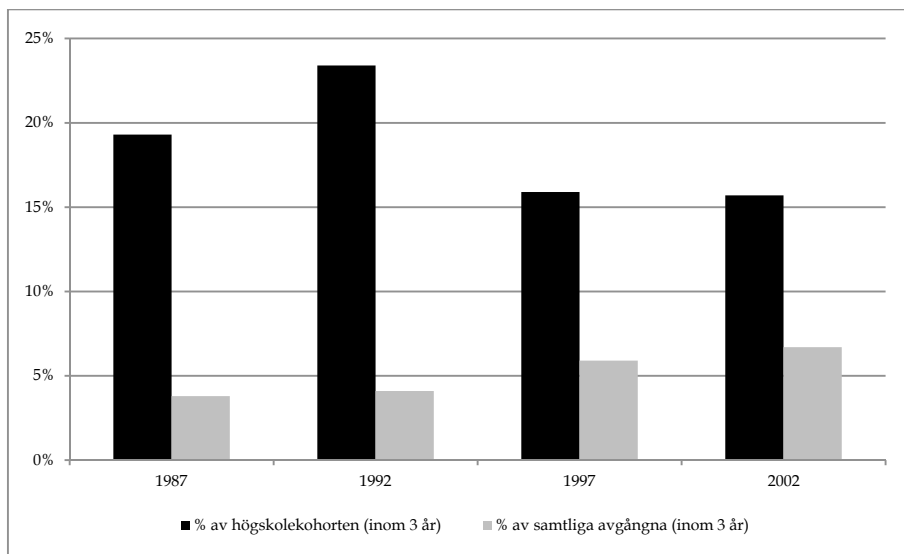
Läroutbildning har blivit ett val bland många

Något förenklat kan man säga att läroutbildning är ett utbildningsval som över åren attraherar en förhållandevis stabil andel av de elever som lämnar gymnasieskolan. Samtidigt har läroutbildningarna förlorat andelar av den totala mängden studenter i högskolan (ett resultat av högskolans expansion under perioden som beskrivits i tidigare kapitel). Trots denna förlust av "marknadsandelar" är läroutbildning, om alla dess varianter tas med i beräkningen, fortsatt högskolans största utbildning i antalet studenter räknat. De huvudsakliga tendenserna i denna utveckling är det som beskrivs i diagram 21 nedan. Bland de elever som påbörjar en högskoleutbildning (inom tre år efter avslutad gymnasieutbildning) minskar andelen som börjar en läroutbildning från knappa 20 procent 1987 och närmare 25 procent 1992 till dryga 15 procent inom den kohort som avslutat gymnasieskolan 2002.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Högskolestudierna anger året för första registrering i högskolan, kurser samt program. Första registreringen är beräknad på samma år som avgångsåret, d.v.s. för avgångna 1987 räknas de individer som påbörjat sina studier under hösten 1987. Dessa individer adderas till de som påbörjar sina studier inom tre. Gruppen som påbörjat högskolestudier inom tre år omfattar med andra ord samtliga gymnasieelever som påbörjat högskolestudier inom den tidsperioden.

¹⁹⁸ Anledningen till att det är få av kohorten -87 som påbörjar en läroutbildning har delvis att göra med att den generella övergången till högre studier är klart lägre (20

Diagram 21: Andelen av gymnasieeleverna som påbörjat en lärarutbildning i de olika kohorterna, samtliga avgångna samt andel av de som påbörjat en högskoleutbildning.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Om utgångspunkt tas i samtliga gymnasieelever, det vill säga även de som inte påbörjar en högre utbildning, är förändringarna över tid inte lika påtagliga. Den procentuella andelen av dessa elever som påbörjar en lärarutbildning ökar något fram till och med 2002 års kohort (från knappt fyra procent 1987 till knappa sju procent 2002), vilket kan ha sin delförklaring i dels att de två sista kohorterna är något färre till antalet, dels att övergångsfrekvensen till högre utbildning har ökat och dels att lärarutbildningarna ändrat sin dimensionering. Ett intressantare konstaterande är i stället att lärarutbildning som utbildningsval har tappat mark i relation till övriga högskoleutbildningar. Konkurrensen från övriga högskoleutbildningar har med andra ord ökat.

Vilka gymnasieelever blir ämneslärarstudenter?

Föregående kapitel har pekat mot en generell nedgång de senaste två decennierna vad gällde bland annat lärarstudenternas skolkapital. Härnäst är avsikten att fördjupa denna bild genom att studera hur ambitionen att söka sig till en ämneslärarutbildning ser ut och föränd-

procent inom 3 år). Denna kohort är därför inte helt jämförbar med de senare kohorterna när det gäller denna aspekt.

ras inom olika grupper av gymnasieelever. Men till skillnad från att studera inflödet till ämnesläraryrket tas här i stället utgångspunkt i hela gymnasiekohorter. Skillnader mellan gymnasieleverna tydliggörs genom att jämföra hur betydelsen av olika egenskaper – sådana som i tidigare kapitel använts för att karaktärisera rekryteringen till läraryrket – förändras över tid.

Beroende och oberoende variabler i analysen

Vad är då sannolikheten att en gymnasieelev hamnar på en läraryrket? För att kunna jämföra detta över tid har en logistisk regressionsmodell använts. I de nedanstående analyserna har olika urvalsprinciper varit rådande. En första avgränsning – för att undvika allt för stora effekter av att den generella övergångsfrekvensen till högre studier ändrats under perioden – är att enbart de avgångselever som också påbörjat en högre utbildning har inkluderats. För det andra är mätpunkten satt till inom tre år efter avslutad gymnasieutbildning för att underlätta jämförelser mellan de fyra elevgrupperna (exempelvis har de elever som gick ut gymnasiet 1987 haft femton år längre tid på sig än gymnasieleverna i 2002 års kohort att faktiskt påbörja en högskoleutbildning).

Den beroende variabel som använts i den logistiska regressionen är kodad som 1 om gymnasielevens påbörjat en ämnesläraryrket och 0 om så ej är fallet. I den modell som presenteras i tabell 7 har fem uppsättningar oberoende variabler använts: slutbetyg från gymnasieskolan kodat i fyra grupper (låga, medelhöga, höga och mycket höga betyg), vilken typ av gymnasieprogram som eleven har gått i tre grupper (yrkesförberedande, studieförberedande (ej NV) och NV-programmet)¹⁹⁹, föräldrarnas högsta utbildningsnivå i tre kategorier (gymnasial utbildning, kortare högskoleutbildning och längre högskoleutbildning), huruvida eleven har någon förälder som är lärare till yrket (ja eller nej), samt kön.²⁰⁰

I tolkningen av analysen kommer först hänsyn tas till de olika koefficienternas värden för att se huruvida de olika egenskaperna har

¹⁹⁹ Att NV-programmet får representera en egen kategori bygger på den särskiljande position som programmet innehar i den svenska gymnasieskolan. På NV-programmet finns det en stark koncentration av kapitalstarka grupper, se bl.a. de studier som genomförts inom ramen för projektet *Skolans kungsväg. Det naturvetenskapliga programmet plats i utbildningssystemet* <http://www.skeptron.uu.se/proj/kungsvag/> [åtkomst 2014-03-20]. NV-elevernas ambition att påbörja en läraryrket är också intressant utifrån det allt mer uppmärksammade problemet att rekrytera studenter till läraryrket med en naturvetenskaplig inriktning.

²⁰⁰ Frekvenser över de oberoende variablerna presenteras i tabell 31 i appendix. I analysen är en av kategorierna referenskategori, i de fall där en rangordning av kategorierna är möjlig har konsekvent den lägsta kategorin valts.

en positiv eller negativ effekt på den beroende variabeln och hur detta förändras över tid.²⁰¹ Därefter analyseras de förväntade sannolikheterna för att en individ med en viss uppsättning egenskaper ska påbörja en lärarutbildning ett visst år jämfört med ett annat.

Skolkapitalets betydelse ökar

En första ingång till tolkningen av resultaten så som de presenteras tabell 7 nedan är att studera storleken och riktningen på koefficienternas värden. Är värdet större än noll är sannolikheten större att en individ med denna egenskap, i jämförelse med referenskategori, kommer påbörja en lärarutbildning. Om koefficienten är negativ gäller det omvända. Analyserna av kohorterna nedan är separata – det vill säga en logistisk regressionsanalys har gjorts för varje kohort – men de fyra modellerna har inkluderats i samma tabell för att underlätta jämförelser över tid.

Så låt oss inledningsvis enbart studera koefficienternas riktningsförändringar över tid. Bland 1987 års avgångselever ökar oddsen att påbörja en ämneslärarutbildning när slutbetygen ökar och det är enbart i den allra högsta betygskategori som det finns en negativ påverkan på att påbörja en lärarutbildning. Bland 1992 års avgångselever framträder en liknande bild, de medelhöga och höga gymnasiebetygen har en positiv effekt i relation till de låga gymnasiebetyg vilket innebär att oddsen att börja en lärarutbildning ökar då betygen ökar. Även här är det enbart i den högsta betygskategori som det finns en negativ effekt. När det gäller de två efterföljande kohorterna framträder i stället en annan bild. Här finns en tydlig negativ effekt när betygen höjs i relation till referenskategori. En tendens som blir starkare ju högre gymnasiebetygen är. Särskilt tydlig är denna trend bland 2002 års avgångselever.

Den typ av gymnasieutbildning som eleverna har gått visar en intressant trend över tid. I de två första kohorterna är det tydligt att sannolikheten att påbörja en lärarutbildning är starkt kopplat till om eleverna har gått en studieförberedande gymnasieutbildning. Både att ha gått det naturvetenskapliga programmet och ett annat studieförberedande program har en klart positiv effekt. När det gäller de övriga studieförberedande utbildningarna fortsätter dessa vara positivt laddade även i de två efterföljande kohorterna men koefficienterna minskar kraftigt. Än kraftigare är förändringen bland de som gått det naturvetenskapliga programmet, i den sista kohorten finns det också en negativ effekt på sannolikheten att påbörja en lärarutbildning.

²⁰¹ Koefficienterna anger den naturliga logaritmen av oddsets förändring.

När det gäller föräldrarnas utbildningsnivå finns en tydlig negativ effekt när det gäller elever vars föräldrar har den högsta utbildningsnivån i relation till referenskategori, undantaget är eleverna i 1992 års kohort där det i stället finns en svag positiv effekt. I de två sista kohorterna är bilden i stället att oddsen att påbörja en ämnesläraryrkesutbildning minskar när föräldrarnas utbildningsnivå går från gymnasial till kortare respektive högre utbildningsnivå. När det gäller föräldrarnas utbildningsnivå bör man dock ha i åtanke att utbildning över tid blivit en allt mer tillgänglig resurs – andelen av föräldrarna som har en högre utbildning ökar stadigt.

Tabell 7: Ostandardiserade koefficienter i de logistiska regressionsanalyserna av de fyra kohorterna.²⁰²

		1987	1992	1997	2002
		B	B	B	B
Slutbetyg från gymnasieskolan	Låga gymnasiebetyg (referenskat.)	**	**	**	**
	Medelhöga gymnasiebetyg	0,159	0,197**	-0,040	-0,068
	Höga gymnasiebetyg	0,161	0,116	-0,283**	-0,375**
	Mkt höga gymnasiebetyg	-0,152	-0,123	-0,698**	-0,854**
Typ av gymnasieprogram	Yrkesförb. gymn. (referenskat.)	**	**	**	**
	Studieförb gymn. ej NV	1,430**	1,306**	0,467**	0,433**
	Studieförb gymn. NV	1,467**	1,487**	0,028	-0,107
Föräldrarnas högsta utbildningsnivå	Gymnasieutbildning (referenskat.)	*		**	**
	Kortare högskoleutb.	0,032	0,096	-0,148*	-0,063
	Längre högskoleutb.	-0,217*	0,012	-0,323**	-0,203**
Föräldrar som är lärare	Ej lärarförälder (referenskat.)				
	Förälder som är lärare	0,460**	0,212**	0,264**	0,251**
Kön	Kvinna (referenskat.)				
	Man	-0,494**	-0,499**	-0,635**	-0,317**
	Konstant	-4,138**	-3,841**	-2,270**	-2,539**

B=Beta-koefficient. * = $p < 0,05$ ** = $p < 0,01$.

Konstant: Låga gymnasiebetyg, yrkesförberedande gymnasieprogram, gymnasial utbildningsnivå hos föräldrarna, ej lärarförälder, och kvinna.

²⁰² För att testa modellens överensstämmelse med data har Hosmer & Lemeshows Goodness of Fit Test använts. Testet jämför de predicerade värdena med de observerade värdena i data. I tabell 36–39 i appendix redovisas jämförelsen av predicerade och observerade värden för tio grupper (grupperade i deciler utifrån förväntade sannolikheter). Om skillnaderna mellan värdena är stora innebär detta att modellen är sämre på att predicera utfallet. För att värdera avvikelserna testas hypotesen att observerad data signifikant skiljer sig från modellens predicerade värden. Av denna anledning eftersträvas icke-signifikanta värden i testet. Signifikansnivåerna i de fyra kohorterna är i ordningsföljd: 0,072, 0,002, 0,369 och 0,055. Det är med andra ord enbart den andra kohorten som har ett signifikant värde och därmed en sämre överensstämmelse mellan predicerade och observerade data.

Att ha en förälder som arbetar eller har arbetat som lärare har en tydlig positiv effekt på sannolikheten att påbörja en lärarutbildning inom samtliga kohorter. Tydligast är detta i 1987 års gymnasiekohort.

När det gäller kön har kvinnorna kodats som referenskategori. Ett tydligt resultat, men inte särskilt oväntat, är att vara av manligt kön har en tydlig negativ effekt på oddsen att börja en lärarutbildning. Tydligast är detta i 1997 års kohort men i övrigt är skillnaderna mellan de olika grupperna av avgångselever små.

Resultaten av den logistiska regression indikerar, sett till koefficienternas riktning och storlek, att av de variabler som använts i analysen är det särskilt elevernas förvärvade skolkapital – det vill säga gymnasiebetyg och vilken typ av gymnasieutbildning man gått – som uppvisar stora förändringar över tid (jag får anledning att återkomma till gymnasiebetygens roll nedan).

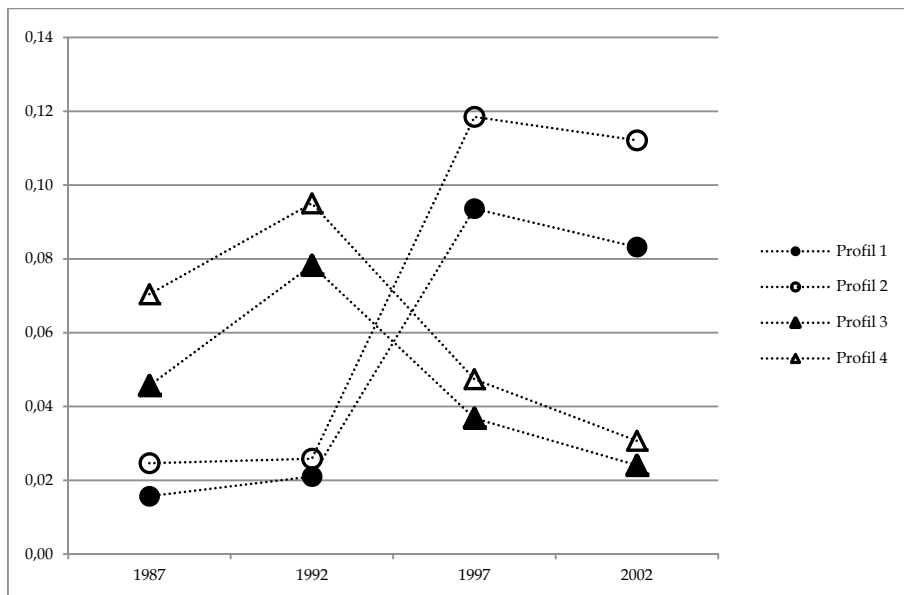
Sannolikheterna att börja en ämneslärarutbildning

Utifrån den logistiska regressionen har jag kunnat konstatera hur betydelsen av vissa egenskaper för att påbörja en lärarutbildning förändrats över tid. För att få en förståelse för hur *stora* effekterna är av dessa förändringar har ett annat angreppssätt använts. Nu ställs i stället frågan hur stor den förväntade sannolikheten är att en individ, givet en viss uppsättning egenskaper, kommer återfinnas på en ämneslärarutbildning (inom tre år efter avslutad gymnasieutbildning)?

I diagram 22 och 23 jämförs totalt åtta olika elevprofiler. De fyra första är kvinnor och de fyra sista är män. Den första profilen (profil 1) kännetecknas av (förutom att vara kvinna) att ha mindre sociala och utbildningsmässiga tillgångar. Dessa elever har mycket låga gymnasiebetyg, har gått yrkesförberedande program på gymnasieskolan, har föräldrar som har en gymnasieutbildning som högsta utbildningsnivå och ingen av föräldrarna är lärare till yrket. Utifrån diagram 22 kan konstateras att i de två första kohorterna är det relativt låg sannolikhet att en individ med dessa egenskaper kommer att påbörja en lärarutbildning, knappt två procent 1987 och lite drygt två procent 1992. I 1997 års kohort har denna siffra däremot ökat kraftigt vilket indikeras av ett stort hopp mellan punkterna i diagrammet. De elever som påbörjat högskoleutbildning och har de nämnda egenskaperna har i 1997 års kohort närmare tio procents sannolikhet att börja en lärarutbildning. Därefter minskar dessa sannolikhetstal något i den efterföljande kohorten till drygt åtta procent. Den andra profilen i diagrammet (profil 2) uppvisar samma utveckling över tid som den första profilen. Skillnaden dem emellan är att eleverna med den andra profilen har minst en förälder som är lärare till yrket. En notering som kan göras är att effekten av att ha en lärarförälder blir starkare över tid.

Det vill säga bland elever som för övrigt är relativt resurssvaga ökar sannolikheten att påbörja en ämneslärarutbildning om modern eller fadern har en lärarbakgrund i det två sista kohorterna.

Diagram 22: Förväntade sannolikheter att påbörja en ämneslärarutbildning utifrån fyra profiler, kvinnor, avgångna från gymnasieskolan 1987, 1992, 1997 och 2002.

Profil 1: Kvinna, mycket låga gymnasiebetyg, föräldrar gymnasieutbildning, yrkesförberedande gymnasieprogram, ej lärarföräldrar.

Profil 2: Kvinna, mycket låga gymnasiebetyg, föräldrar gymnasieutbildning, yrkesförberedande gymnasieprogram, lärarföräldrar.

Profil 3: Kvinna, mycket höga gymnasiebetyg, föräldrar längre högskoleutbildning, studieförberedande gymnasieprogram, ej lärarföräldrar.

Profil 4: Kvinna, mycket höga gymnasiebetyg, föräldrar längre högskoleutbildning, studieförberedande gymnasieprogram, lärarföräldrar.

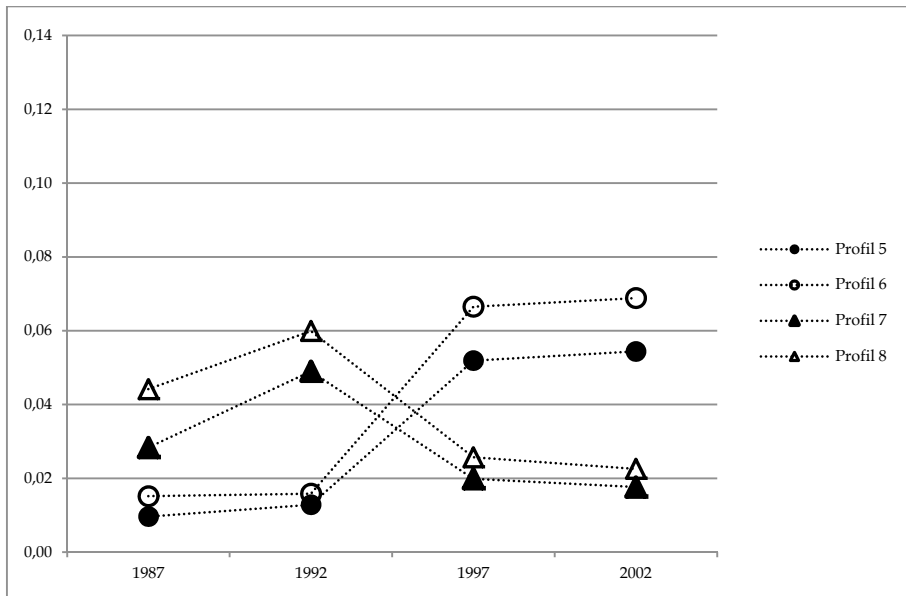
Den tredje profilen som också redovisas i diagram 22 ovan har följande egenskaper: mycket höga betyg, studieförberedande program på gymnasiet, föräldrar med längre högskoleutbildning och ingen förälder som är lärare. Här visar kurvan närmast motsatt trend. Sannolikheten att börja en lärarutbildning ökar dock något mellan de två första kohorterna från dryga fyra procent 1987 till drygt sju procent 1992. Noterbart är att sannolikheten är klart högre bland dessa elever i jämförelse med dem i profil 1 i båda dessa kohorter. De beräknade sannolikheterna minskar därefter i de två efterföljande kohorterna till dryga fyra procent 1997 till drygt tre procent i 2002 års kohort. Också bland de mer resursstarka kvinnorna finns det en positiv effekt av att ha

lärarföräldrar (som redovisas i profil 4) men denna är klart mindre än bland de resurssvaga och minskar också över tid.

I diagram 23 redovisas samma utveckling över tid för män med i övrigt samma profiler. Dessa siffror följer samma trend som för kvinnorna med skillnaden att sannolikhetstalen är klart lägre. Männerna är som bekant mindre benägna att välja en lärarutbildning överlag även om ämneslärarutbildningarna har en mindre "skev" könsfördelning. En första notering är att sannolikheten att en manlig gymnasieelev med få utbildningstillgångar – som kännetecknar profil 5 i diagrammet nedan – ska börja en ämneslärarutbildning är extremt låg i de två första kohorterna (under en procent 1987 och drygt en procent 1992). Detta gäller även de elever som har en lärarförälder (profil 6). Det bör dock poängteras att ökningen efter 1992 även här är påtaglig, från drygt en procent till knappt fem procent 1997. Även bland de manliga gymnasieeleverna ökar med andra ord sannolikheten att påbörja en ämneslärarutbildning bland de elever som har mindre nedärvda och förvärvade utbildningstillgångar. Ökningen är också större, från drygt en procent 1992 till drygt sex procent, bland eleverna som har en lärarförälder.

De två sist jämförda profilerna (profil 7 och 8) – män med mycket utbildningstillgångar – uppvisar, precis som var fallet med kvinnorna, högre sannolikhetstal i de två första kohorterna. Man kan också notera en ganska markant ökning i 1992 års kohort. Sannolikhetstalen minskar sedan i de två efterföljande kohorterna. Det bör poängteras att denna profil är den "typ" av gymnasieelev som det är minst sannolikt att återfinna på en ämneslärarutbildning i de två sista kohorterna vilket gäller även de män som har en lärarförälder.

Diagram 23: Förväntade sannolikheter att påbörja en ämneslärarutbildning utifrån fyra profiler, män, avgångna från gymnasieskolan 1987, 1992, 1997 och 2002.

Profil 5: Man, mycket låga gymnasiebetyg, föräldrar gymnasieutbildning, yrkesförberedande gymnasieprogram, ej lärarföräldrar.

Profil 6: Man, mycket låga gymnasiebetyg, föräldrar gymnasieutbildning, yrkesförberedande gymnasieprogram, lärarföräldrar.

Profil 7: Man, mycket höga gymnasiebetyg, föräldrar längre högskoleutbildning, studieförberedande gymnasieprogram, ej lärarföräldrar.

Profil 8: Man, mycket höga gymnasiebetyg, föräldrar längre högskoleutbildning, studieförberedande gymnasieprogram, lärarföräldrar.

Sammantaget pekar resultaten från den logistiska regressionen att skillnaderna i sannolikhetstal att påbörja en lärarutbildning utifrån de olika egenskaper hos eleverna förändras som mest mellan 1992 och 1997. Särskilt stark är effekten av elevernas skolkapital. Detta bekräftar hypotesen som genererats av föregående kapitel: de egenförvärvade utbildningstillgångar får allt större betydelse över tid när det gäller att välja bort en lärarutbildning.

Av de kohorter som ingår i analysen framstår 1992 och 1997 som särskilt intressanta och framför allt de förändringar som sker däremellan. Bland de som gick ut gymnasieskolan 1992 är det fortfarande relativt hög sannolikhet att en elev med mycket tillgångar med sig hemifrån antraras en ämneslärarutbildning. Detta stämmer även när det gäller gymnasiebetygen där höga gymnasiebetyg (frånsett bland de med de allra högsta betygsresultaten) har en positiv effekt i den regressionsmodell som använts. Denna bild förstärks om vi jämför vilken kombi-

nation av egenskaper som genererar den högsta sannolikheten att påbörja en lärarutbildning i de två kohorterna. Bland 1992 års avgångselever var det nästan 14 procents sannolikhet att hamna på en ämneslärarutbildning om individen hade: fått medelhöga betyg, gått NV-programmet, minst en förälder med längre högskoleutbildning, minst en förälder som arbetar/arbetat som lärare och var kvinna. Bland 1997 års avgångselever var sannolikheten ungefär lika stor att hamna på en lärarutbildning om eleven hade: låga gymnasiebetyg, gått ett annat studieförberedande gymnasieprogram, föräldrar med gymnasieutbildning som högsta utbildningsnivå, minst en förälder som arbetar/arbetat som lärare och var kvinna.

På samma sätt kan man vända på frågan och se vilka egenskaper som genererar de lägsta sannolikhetstalen i de två kohorterna. Bland 1992 års gymnasieavgångna är det följande profil: män med låga betyg, som gått yrkesförberedande program och som hade föräldrar med gymnasieutbildning som högsta utbildningsnivå som inte arbetat som lärare (en sannolikhet på drygt en procent). Denna profil kan jämföras med 1997 års kohort där följande profil gav minst sannolikhetstal: män med mycket höga betyg som gått NV-programmet som hade föräldrar med längre högskoleutbildning som inte arbetat som lärare (en sannolikhet på knappa två procent).

Blir ämneslärarstudenterna även lärare?

Om studenter som påbörjar en utbildning i hög utsträckning också påbörjar en yrkeskarriär inom det område som utbildningen förberett för brukar man säga att yrkesspridningen är liten.²⁰³ Ämneslärarutbildningarna har generellt sett en medelstor yrkesspridning sett till andra utbildningar och stor yrkesspridning om man jämför med många andra så kallade yrkesutbildningar. Detta innebär att det är relativt vanligt att de studenter som har en ämneslärarutbildning i bagaget påbörjar alternativa karriärer. När det gäller de undersökta gymnasiekohorterna har kapitlet kunnat visa hur olika tillgångar påverkar ambitionen att påbörja en lärarutbildning och hur detta förändrats över tid. Avslutningsvis är tanken att diskutera huruvida det även finns variationer bland studenterna i de olika kohorterna som börjat en

²⁰³ Exempel på utbildningar med liten yrkesspridning där således relationen mellan utbildningen och yrkesdestinationen är stark är läkarutbildningen, tandläkarutbildningen, polisutbildningen, psykologutbildningen och förskollärarutbildningen, SCB, *Yrkesspridning och utbytbart på arbetsmarknaden*, Tema arbetsmarknad 2010:4, 2010. Etableringsgraden på arbetsmarknaden är också lägre, generellt sett, för lärarstudenter i jämförelse med exempelvis ämnesområden som vård, medicin och teknik, Högskoleverket, *Etableringen på arbetsmarknaden 2009 – examinerade läsåret 2007/08*.

lärarutbildning när det gäller relationen till läraryrket. Resultaten nedan bör inte ses som en analys av förändrade karriärmönster men kan däremot fungera som ett mått på om relationen mellan läraryrket och lärarutbildning förändrats på en mer grundläggande nivå. Har exempelvis de förändrade rekryteringsmönstren till utbildningen även kommit att förändra övergången till arbetsmarknaden?

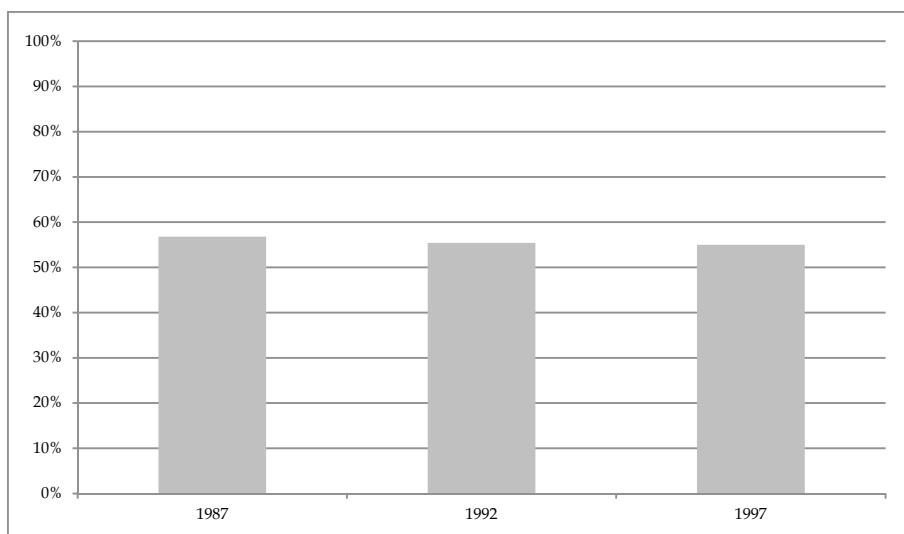
Ett stabilt förhållande mellan utbildning och arbetsmarknad

En generell slutsats som kan dras är att det sker relativt små förskjutningar över tid när det gäller relationen mellan ämnesläraryrket och lärarnas arbetsmarknad. Nedan har de tre första gymnasiekohorterna använts som jämförelseobjekt.²⁰⁴

Bland eleverna i dessa kohorter som också påbörjat en ämnesläraryrket utbildning är det drygt hälften som tagit ut en lärarexamen tio år efter avslutad gymnasieutbildning. Denna utveckling kan beskådas i diagram 24 nedan (andelen går från 56 procent 1987 till 55 procent de två sista åren).

²⁰⁴ Anledningen till att den sista kohorten diskvalificeras som jämförelseobjekt har naturligtvis att göra med att en stor andel av dessa elever som börjat en läraryrket utbildning inte hunnit ta en examen och än mindre hunnit etablera sig på arbetsmarknaden år 2008 som är det sista året med tillgängliga arbetsmarknadsdata.

Diagram 24: Ämneslärarstudenter som tagit en ämneslärarexamen inom tio år, andelar av samtliga som påbörjat en ämneslärarutbildning.

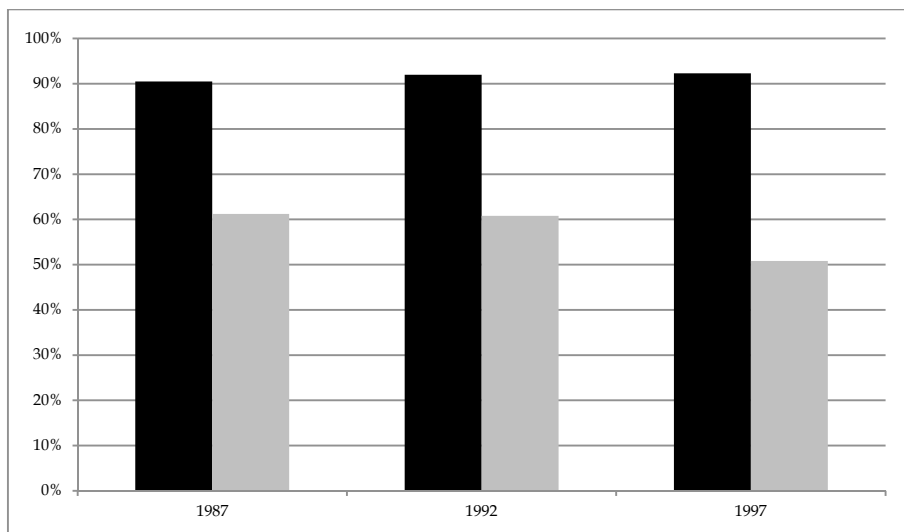

Kommentar till diagrammet: Diagrammet bygger på de elever ur de olika gymnasiekohorterna som påbörjat en ämneslärarutbildning. Staplarna visar andelen av dessa som tagit ut en lärarexamen inom tio år efter avslutad gymnasieutbildning. Källa: Egna bearbetningar av avidentifierad individbaserad statistik från SCB.

En än mer central aspekt för avhandlingens studier är hur förhållandet till lärarnas arbetsmarknad kommit att förändras bland de elever som börjat en lärarutbildning. Denna relation är också mer komplex och påverkas förmodligen i högre grad av yttre omständigheter såsom rådande arbetsmarknadsförhållanden och förändrade samhälls-ekonomiska förutsättningar. Exempelvis gjorde troligtvis en stor andel av de som gick ut gymnasieskolan 1987 sig redo för att möta arbetsmarknaden under 1990-talets krisår vilket kan ha påverkat möjligheterna att finna en anställning.

Två slutsatser kan sammanfatta denna genomgång. För det första är sannolikheten att börja yrkesarbete som lärare om du har en ämneslärarexamen mycket stor och förändras inte över tid när de olika kohorterna jämförs. Denna utveckling kan utläsas i diagram 25 nedan. Strax över 90 procent av de som tar ut en ämneslärarexamen gör också ett avtryck på lärarnas arbetsmarknad.

Diagram 25: Ämneslärarstudenter som arbetar som lärare. Andel av samtliga som påbörjat en ämneslärarutbildning samt andelar av de som tagit ut examen.

Kommentar till diagrammet: Svarta staplar indikerar andel av de med en ämneslärarexamen i de olika kohorterna som börjar arbeta som lärare. Gråa staplar visar samma förhållande för samtliga som påbörjat en ämneslärarutbildning. Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

För det andra sker det en viss förskjutning om utgångspunkt tas i samtliga som börjat en ämneslärarutbildning, det vill säga även de som inte tar en examen inom den tidsperiod som här studerats. Här sjunker andelen som också börjar yrkesarbete, främst är detta tydligt mellan 1992 och 1997 (de gråa staplarna i diagram 25 ovan). På ett övergripande plan kan denna observation tolkas som att det över tid blivit en något svagare koppling mellan att påbörja en ämneslärarutbildning och sedan påbörja en yrkeskarriär, däremot sker en ungefär likvärdig övergång bland de som tagit en examen.

Sammanfattningsvis visar denna korta jämförelse att relationen mellan lärarutbildning och lärarnas arbetsmarknad varit relativt stabil över tid trots att rekryteringen till lärarutbildningarna genomgått stora förändringar.

Sammanfattning och slutsatser

Det här kapitlet har haft som avsikt att fördjupa analyserna av rekryteringen till lärarutbildningarna som varit i fokus i föregående kapitel. I analyserna av rekryteringen till lärarutbildningarna konstaterades att

den homogenisering som skett vad gäller lärarstudenternas olika tillgångar främst kommit till stånd som ett resultat av stora rekryteringsförskjutningar till ämneslärarutbildningarna som tidigare haft en större andel studenter med mer tillgångar med sig hemifrån. I föreliggande kapitel har utgångspunkt varit något annorlunda. I stället för att studera fluktuationer vad gäller inflödet till lärarutbildningarna har utgångspunkten varit att undersöka sannolikheterna för att potentiella lärarstudenter (i det här fallet hela kohorter gymnasieelever) söker sig till en ämneslärarutbildning och hur detta förändras över tid.

Ett första resultat var att sannolikheten att söka sig till en lärarutbildning bland så kallade resursstarka gymnasieelever minskar tydligt över tid men sker först från en bit in på 1990-talet. I 1992 års gymnasiekohort var det exempelvis en förhållandevis hög andel elever med goda studieresultat och från hem med hög utbildningsnivå som sökt sig till en ämneslärarutbildning. En tydlig trend var att bland avgångeleverna i de två första kohorterna ökade sannolikheten att bli lärarstudent med högre avgångsbetyg hos gymnasieeleven, undantaget de allra högsta betygsresultaten. I de två följande tvärsnitten, 1997 och 2002, minskar i stället sannolikheten att påbörja en ämneslärarutbildning sett till individernas tillgångar. Särskilt stor effekt hade de förvärvade utbildningstillgångarna.

Sammanfattningsvis har kapitlet både bekräftat och förstärkt resultatet från föregående kapitel genom att visa hur lärarutbildning kommit att bli ett mindre attraktivt utbildningsval bland grupper som besitter ett större mått av tillgångar, särskilt utbildningstillgångar. Genom att ta utgångspunkt i hela kohorter av avgångna från gymnasieskolan får man en god uppskattning av hur oddsen för att välja en lärarutbildning förändras över tid. Den ökade konkurrensen från andra högskoleutbildningar – som ett resultat av högskolans kraftiga expansion under 1990-talet – har medfört att en allt mindre andel av de gymnasieelever som påbörjat universitets- och högskolestudier återfinns på en lärarutbildning. Samtidigt ökar betydelsen av gymnasieelevernas tillgångar när det gäller att välja bort en lärarutbildning över tid. Förändringarna i rekryteringen till lärarutbildningarna verkar dock inte påverkat övergången mellan lärarutbildning och läraryrke i någon större utsträckning. Bland de studenter som tar en examen är det en stor andel som också påbörjar yrkesarbetet.

DEL III
GYMNASIELÄRARNAS RUM –
NATIONELLA OCH REGIONALA
ANALYSER

Ett nationellt rum av gymnasielärare

I denna del av avhandlingen lämnar jag avtäckningen av förändringar i rekryteringen till lärarutbildning och läraryrke från föregående kapitel för att i stället ta utgångspunkt i de gymnasielärare som arbetade i den svenska skolan under ett specifikt år, 2008. Tanken är att följande kapitel ska bidra med en analys av konsekvenserna på lärarnas arbetsmarknad av de förskjutningar i rekryteringsmönster som beskrivits i föregående kapitel och hur dessa påverkar fördelningen av lärare med olika slags tillgångar, bakgrunder och erfarenheter. Fokus ligger på de *inomprofessionella skillnaderna*, det vill säga hur resurser och tillgångar fördelas på olika grupper av lärare.

Den huvudsakliga analysmetoden i kapitlet är geometrisk dataanalys, närmare bestämt specifik multipel korrespondensanalys.²⁰⁵ Det innebär att lärarnas arbetsmarknad kommer att studeras som ett strukturerat rum i vilket lärare befolkar olika positioner. Detta angreppssätt syftar till att avtäcka skillnader mellan olika lärare utifrån de egenskaper, eller *tillgångar*, som dessa individer förfogar över. Genom att studera gymnasieläraryrket med multidimensionella verktyg är det möjligt att svara på frågor som rör hur olika egenskaper är relaterade till varandra och hur dessa egenskaper i sin tur kan relateras till olika typer av lärarkategorier. Den geometriska datanalen skiljer sig därmed mot den logistiska regressionen från föregående kapitel som hade som syfte att utreda hur och i vilken omfattning enskilda variabler påverkade utfallet av en annan variabel. Fokus ligger här i stället på att kartlägga mönster och relationer mellan olika egenskaper och individer.

I detta kapitel tas ytterligare ett steg när det gäller att analysera skillnader *inom* gymnasieläraryrket. Metoden som används möjliggör studerandet av enskilda individers positioner i ett rum. De frågor som ställs i anslutning till detta är: Vilka oppositioner framträder mellan individerna i detta rum? Vilken effekt på rummet har det faktum att läraryrket är diversifierat, det vill säga dels består av lärare från olika

²⁰⁵ Se Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, s. 203–214 och Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Multiple Correspondence Analysis*, London: Sage, 2010.

generationer (åldersmässigt men också utifrån den erfarenhet av läraryrket som man har) och dels, men kanske framför allt, av lärare som utbildats i olikartade lärarutbildningssystem? Vidare är det intressant att fråga sig hur man kan relatera dessa strukturella skillnader till sådant som rör arbetsvillkor, skillnader mellan fristående och kommunala skolor, mellan olika regioner och skolor med olika typer av elevsammansättningar, samt hur denna struktur kan relateras till olika grupper av lärare som undervisar i olika ämnen i gymnasieskolan.

Det finns här ett underliggande antagande att det finns en slags inre segmentering av olika lärargrupper som i sin tur kan relateras till olika skolors positioner, såväl geografiskt som utifrån de elever de rekryterar. I avhandlingens inledande kapitel lyftes forskning fram där lärarsegmentering analyserades samtidigt som den relateras till skolors och elevers egenskaper.²⁰⁶ Även inom professionssociologin finns ett intresse för den interna differentieringen inom professioner och dess konsekvenser. Bland annat menar Andrew Abbott i sitt numera klassiska verk *The System of Professions*²⁰⁷ att stratifiering inom professioner kan betraktas som en naturlig del av det som definierar en yrkesgrupp. Då en professions huvudsakliga beståndsdelar består av enskilda individer med olika bakgrunder och olika arbetsuppgifter innebär detta att differentieringsprocesser är en naturlig del i professionens utveckling. Men en allt för stark differentiering kan också innebära problem, exempelvis om skillnader i lönenivå, arbetsförhållanden, anställningsvillkor, och skillnader mellan olika arbetsplatser blir allt för stor.²⁰⁸ Sådana förändringar kan bidra till vad Abbott kallar *system disturbances*. En ökad differentiering inom en typ av profession, exempelvis genom förändrade yrkesuppgifter eller en förändrat "klientansvar" kan innebära att vissa medlemmar i en profession i praktiken får närmare kontakt med andra närliggande professioner än sin egen. Intressant i sammanhanget är förhållandet mellan inomprofessionella skillnader och intern status. Abbott menar att denna interna stratifiering befinner sig på två nivåer. Den första är det som just nämnts, den intraprofessionella statusen, som är kopplad till de arbetsuppgifter som man utför. Den andra är den statushierarki som kan kopplas till olika arbetsplatser. Som exempel tar Abbott skillnaden i prestige mellan mentalsjukhus och vad man skulle kunna likna vid forskningsjukhus där professionerna (läkare, sköterskor och socialarbetare) har högre status än sina professionella motsvarigheter vid de förstnämnda

²⁰⁶ Se ex. Howard S. Becker, "The Career of the Chicago Public Schoolteacher" och Agnès van Zanten & Marie-France Gropiron, "Les carrières enseignantes dans les établissements difficiles: fuite, adaptation et développement professionnel", *VEI-Enjeux*, nr 124, s. 224–268, 2001.

²⁰⁷ Andrew Abbott, *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*.

²⁰⁸ *Ibid.*, s. 117.

institutionerna.²⁰⁹ I detta avsnitt kommer skillnaderna mellan gymnasielärarna bygga på en analys som kombinerar lärarnas sociala och professionella tillgångar.

Följande analyser bygger på ett tvärsnitt, 2008. Till skillnad från föregående avsnitt är inte förändringar över tid den centrala problematiken. Däremot kan man se de rum som konstrueras som ett resultat av olika förändringar som gymnasieläraryrket genomgått, bland annat sådana föranledda av förändrade rekryteringsmönster. Även om det följande inte är analyser av sociala fält, i den betydelse som Bourdieu gett begreppet, så kan man i likhet med Bourdieus tankar utgå från att det i lärarrummen finns en inbyggd historia, bland annat genom närvaron av yrkesföreträdare från olika generationer. De sociala rummen bör också ses som ett resultat av tidigare strider över hur olika tillgångar ska värdesättas och hur olika positioner hänger samman med vissa typer av tillgångar.

Rummets uppbyggnad

Metoden som använts i kommande analyser av gymnasieläraryrket är specifik multipel korrespondensanalys (*Analyse des correspondances multiples spécifique* eller *Specific Multiple Correspondence Analysis*) som ingår i familjen Geometrisk dataanalys (GDA).²¹⁰ Den geometriska datanalen skapar ett rum i vilket individer positioneras utifrån de egenskaper de bär på. Individer som har liknande uppsättning egenskaper hamnar nära varandra i rummet. Individer vars egenskaper skiljer sig från varandra på flera sätt hamnar längre ifrån varandra. Rummet är mångdimensionellt, det vill säga det byggs upp utifrån ett antal axlar, som i fallande skala förklarar den totala variansen i det material som analyseras. I den specifika multipla korrespondensanalysen finns möjlighet att sätta modaliteter (variabelvärden) i de aktiva variablerna som *passiva*. Detta är fördelaktigt att utnyttja när man exempelvis har variabler som har ett bortfall, eller saknar relevant information, samt i de fall då man har variabelvärden som riskerar att förstärka varandra för mycket.²¹¹

Dataregistret som används som grundregister för kommande analyser är SCB:s register över pedagogisk personal, det så kallade Lärarregistret (för en närmare beskrivning se under rubriken Material och metoder). Lärarregistret, vars främsta uppgift att fungera som ett

²⁰⁹ Ibid., s. 171. Se också Andrew Abbott, "Status and Status Strain in the Professions".

²¹⁰ Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, s. 203–214.

²¹¹ Ibid., s. 204.

slags prognosverktyg för lärarnas arbetsmarknad, är relativt sparsamt uppbyggt och innehåller i princip inga uppgifter utöver sådant som kan relateras till den tjänst som läraren innehar. Uppgifter om lärarna som ligger utanför dessa typer av beskrivningar har därför hämtats från andra statistiska källor som Folk- och bostadsräkningarna (FoB), Longitudinell integrationsdatabas för sjukförsäkrings- och arbetsmarknadsstudier (LISA) och Högskoleregistret. Ett specifikt dataset har därefter skapats som innehåller uppgifter om samtliga lärare inom den svenska skolan (fritidshem, grundskolor och gymnasieskolor) under 2008. Av dessa har ett separat gymnasieläraryregister skapats bestående av totalt 36 247 individer. I analyserna nedan ingår ett slumpmässigt urval på tjugo procent (totalt 7 135 gymnasielärare) ingått som aktiva individer.²¹²

Variablerna och frekvenserna av de variabelvärden (eller modaliteter) som använts i den multipla korrespondensanalysen framgår av tabell 8 nedan. Totalt ingår sex aktiva variabler i analysen. Variablerna har delats in i tre huvudgrupper med två variabler i varje. En första grupp variabler är relaterad till den enskilde lärarens anställning och position på arbetsmarknaden (1. Löneinkomst²¹³, 2. Typ av anställning), en andra grupp variabler är relaterad till lärarens utbildning (3. Utbildningsnivå, 4. Typ av högskola/universitet) och slutligen en tredje grupp variabler som är relaterad till lärarens sociala bakgrund (5. Föräldrarnas sociala position, 6. Föräldrarnas yrkessektor). Kodningen av variablerna är, som beskrivits tidigare, en stor del av arbetet innan analyserna kan genomföras. Exempelvis handlar det om att se till att de enskilda modaliteterna inte innehåller för få antal individer, dessa kan då få allt för stor inverkan på rummets struktur.²¹⁴

²¹² Det slumpmässiga urvalet har använts främst för att underlätta den grafiska representationen i SPAD. Däremot har samma analys på hela populationen gjorts. I denna analys framkom inga nämnvärda skillnader mot den i föreliggande kapitel.

²¹³ Löneinkomsten är omräknad så att den ska motsvara en heltidstjänst, detta för att undvika ett för starkt samband mellan anställningsprocent och inkomst.

²¹⁴ Som en tumregel rekommenderas att varje modalitet bör innehålla åtminstone fem procent av det totala antalet individer Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Multiple Correspondence Analysis*, s. 61f.

Tabell 8: Aktiva variabler och aktiva och passiva modaliteter.

Variabel	Variabelvärden	Antal	Andel
1. Löneinkomst	Lön <19 250	1 363	19,1
	Lön 19 250–26 100	2 198	30,8
	Lön 26 100–31 400	2 460	34,5
	Lön >31 400	1 114	15,6
2. Typ av anställning	Tidsbegränsad anställning	1 123	15,7
	Fast anställd 1–99 %	1 415	19,8
	Fast anställd 100 %	4 174	58,5
	Fast anställd 0 % (passiv)	423	6,0
3. Utbildningsnivå	Utbildning högskola/univ. =>4 år	3 839	53,8
	Utbildning högskola/univ. 3 år	1 503	21,1
	Utbildning högskola/univ. =< 2 år	1 778	24,9
	Ingen uppgift (passiv)	15	0,2
4. Typ av högskola/universitet	Större universitet	3 510	49,2
	Mindre universitet	863	12,1
	Högskolor	1 491	20,9
	Ej högre utb. (passiv)	1 271	17,8
5. Föräldrarnas sociala position, hushåll	Övre medelklass	1 405	19,7
	Medelklass	2 163	30,3
	Lägre medelklass	1 359	19,0
	Arbetarklass	1 481	20,8
	Ingen uppgift (passiv)	727	10,2
6. Föräldrarnas yrkessektor, hushåll	Jordbruk/Industri	1 572	22,0
	Handel/Service	1 146	16,1
	Offentlig administration/Övr. Adm.	1 131	15,9
	Hälsa- och sjukvård	1 308	18,3
	Undervisning	1 489	20,9
	Ingen uppgift (passiv)	489	6,8
Antal variabler: 6	Antal aktiva modaliteter: 22	Tot. ind.: 7 135	

Valet av variabler motiveras av ambitionen att finna indikatorer på tillgångar utifrån ett antal olika dimensioner som på förhand kan antas ha betydelse för detta lärarrum. Löneinkomst och typ av anställning är en indikation på en hierarkisk position på arbetsmarknaden, utbildningsnivå och vilket lärosäte man utbildats vid en indikation på utbildningstillgångar (och kan också fungera som en symbolisk tillgång) och slutligen föräldrarnas sociala position och sektorstillhörighet fungerar som en indikator på sociala tillgångar. Man kan i valet av dessa variabler tänka sig en annan uppsättning utifrån den information som är tillgänglig i det relativt innehållsmässigt begränsade registret. Men risken är att dessa fungerar redundant och därmed förstärker varandra. Exempelvis användes i tidigare varianter av analysen en variabel, som angav huruvida läraren var behörig, som aktiv variabel men eftersom denna visade sig vara allt för tätt kopplad till utbildningsvariablerna valdes denna bort när rummet skulle skapas (däremot

kommer den till användning som en supplementär egenskap som projiceras in i lärarrummet utan att påverka originalstrukturen). Av samma anledning har modaliteten *Ej högre utbildning* i variabeln *Typ av högskola/universitet* satts som passiv i analysen eftersom samma information, att läraren saknar högre utbildning, redan existerade i variabeln *Utbildningsnivå*.

Utöver de aktiva variablerna används så kallade supplementära variabler som i efterhand projiceras in i det konstruerade rummet. De supplementära variablerna används främst för att förstärka tolkningen och ge mening åt det rum som konstruerats. Grundprincipen inom geometrisk datanalis är att inte låta den typ av information som är det huvudsakliga intresset i studien vara med i konstruktionen av rummet. Om ett huvudsyfte är att studera hur olika kategorier av lärare förhåller sig till varandra utifrån en uppsättning egenskaper eller hur olika positionerar sig i rummet bör man inte låta dessa kategorier agera som aktiva analysenheter utan i stället projicera dessa in i det redan konstruerade rummet.²¹⁵

Analysstegen nedan är följande: först avgörs hur många axlar i rummet som är värda att tolka utifrån deras bidrag till den totala variansen. Därefter analyseras de axlar som valts att tolkas utifrån de modaliteter (variabelvärden) som bidrar mest till den enskilde axelns varians. Avslutningsvis fördjupas tolkningen av rummet genom projicerandet av supplementära modaliteter och individer.

Analysens tre första axlar

Resultaten av den multipla korrespondensanalysen ger oss ett mångdimensionellt rum med ett antal axlar som i hierarkisk ordning ger meningsbärande förklaringar till rummets struktur. De oppositioner som återfinns längs den första axeln är de som förklarar mest av skillnaderna i materialet, den andra axeln bidrar till att förklara de främsta resterande skillnaderna, och så vidare. För att avgöra hur många axlar som är lämpliga att tolka har ett så kallat *modifierat egenvärde*²¹⁶, en

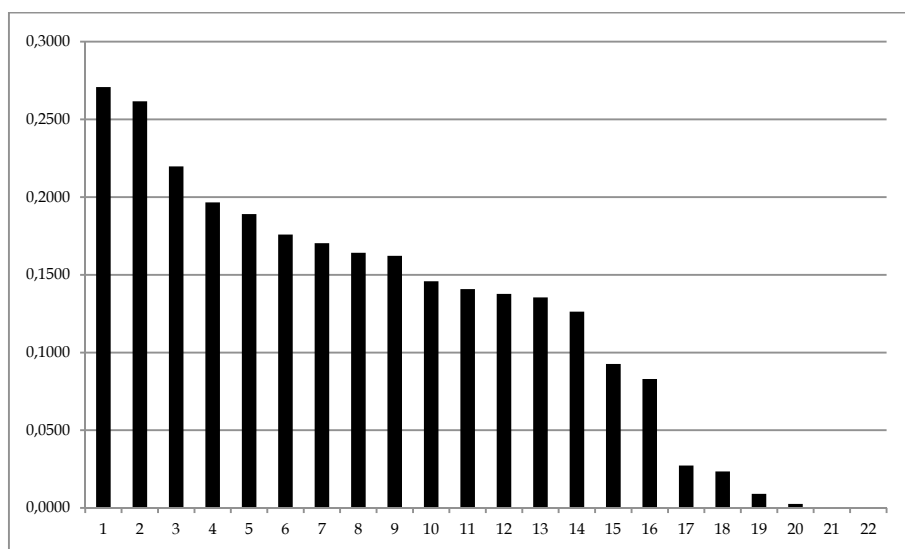
²¹⁵ För en diskussion om aktiva och supplementära variabler och modaliteter och dess funktion, se Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, s. 40f.

²¹⁶ Eftersom en multipel korrespondensanalys kan innehålla ett stort antal aktiva variabler och varje aktiv variabel påverkar den enskilda axelns maximala bidrag i procent så blir variansen [*variance rates*] en underskattning av det förklaringsvärde som axeln har. Därför rekommenderas användningen av modifierade egenvärden, enligt Jean-Paul Benzécri's modell, för att ge en mer realistisk bild axlarnas betydelse. Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Multiple Correspondence Analysis*, s. 39. Se också Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, s. 209.

beräkning baserad på variansen av varje enskild axel använts i kombination med en sociologisk tolkning av axlarna.

Sammanlagt framkommer 22 olika axlar som bidrar till rummets struktur.²¹⁷ Deras bidragsvärden sjunker däremot kraftigt när man rör sig nedåt i hierarkin. Den första axeln förklarar 33,7 procent av skillnaderna i materialet, den andra 29,6 procent och den tredje 14,3 procent (se vidare tabell 9 nedan). De tre första axlarna har därmed en sammanlagd förklaringsprocent på 77,7. Hur många axlar som bör tolkas bestäms initialt med hjälp av egenvärdena men, bör tilläggas, lika viktig är tolkningen utifrån ett slags relevanskriterium, det vill säga att axlarna möjliggör en sociologisk tolkning utifrån de syften man har med analysen.²¹⁸

Diagram 26: Egenvärden axel 1–22.

Tabell 9: Egenvärden och modifierade egenvärden, axel 1–7.

Axel	1	2	3	4	5	6	7
Egenvärde (λ)	0,2748	0,2606	0,2178	0,1966	0,1890	0,1759	0,1704
Modifierat egenvärde	0,3375	0,2963	0,1432	0,0820	0,0658	0,0417	0,0333
Modifierat egenvärde (%)	33,8	29,6	14,3	8,2	6,6	4,2	3,3
Kumulativt modifierat egenvärde (%)		63,4	77,7	85,9	92,5	96,7	100

En första analys av de olika huvudtemans bidrag till de tre första axlarnas varians redogörs för i tabell 10 nedan. När det gäller den första axeln, som redogör för de största skillnaderna i materialet, bidrar

²¹⁷ Antalet axlar som analysen skapar är beroende av antalet aktiva modaliteter.

²¹⁸ I det här fallet gjordes ett försök till tolkning även av axel 4 och 5 men dessa bidrog inte till en ökad förståelse av rummets struktur. Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Multiple Correspondence Analysis*, s. 51.

lärarnas sociala bakgrund allra mest (64 procent). Lärarnas position på arbetsmarknaden och de egna utbildningstillgångarna bidrar i kombination till den andra axelns varians (41 respektive 36 procent). På den tredje axeln bidrar lärarnas position på arbetsmarknaden mest (65 procent).

Tabell 10: Huvudrubrikernas bidrag till de första tre axlarna.

	Axel 1	Axel 2	Axel 3
Position på arbetsmarknaden	30,5	40,6	64,5
Utbildningstillgångar	6,0	36,0	7,5
Social bakgrund	63,5	23,4	28,0
Totalt	100,0	100,0	100,0

Ytterligare en metodologisk kommentar behöver göras när det gäller axlarnas bidragsvärden. Den första och andra axeln ligger nära varandra när det gäller axlarnas bidragsvärden (modifierade andelar på 33,8 respektive 29,6). Detta talar för att det finns anledning att studera dessa båda axlar som ett plan och inte som två distinkt skilda dimensioner. Ytterligare en anledning till detta är att ett antal modaliteter bidrar över genomsnittet både till den första och den andra axeln.²¹⁹

Nästa steg i analyskedjan är att närmare studera de aktiva variabler som bidrar allra mest till att skapa avstånd mellan lärarna i analysen. Detta görs genom att för varje axel presentera de variabler och variabelvärden som bidrar över genomsnittet för samtliga variabler och modaliteter.²²⁰ Med anledning av axel 1 och axel 2:s likheter illustreras dessa nedan som ett plan.

Axel 1 och 2: Sociala och meritmässiga skillnader

Axel ett och två betraktade som ett plan ger oss en struktur som visualiseras i graf 1 nedan.

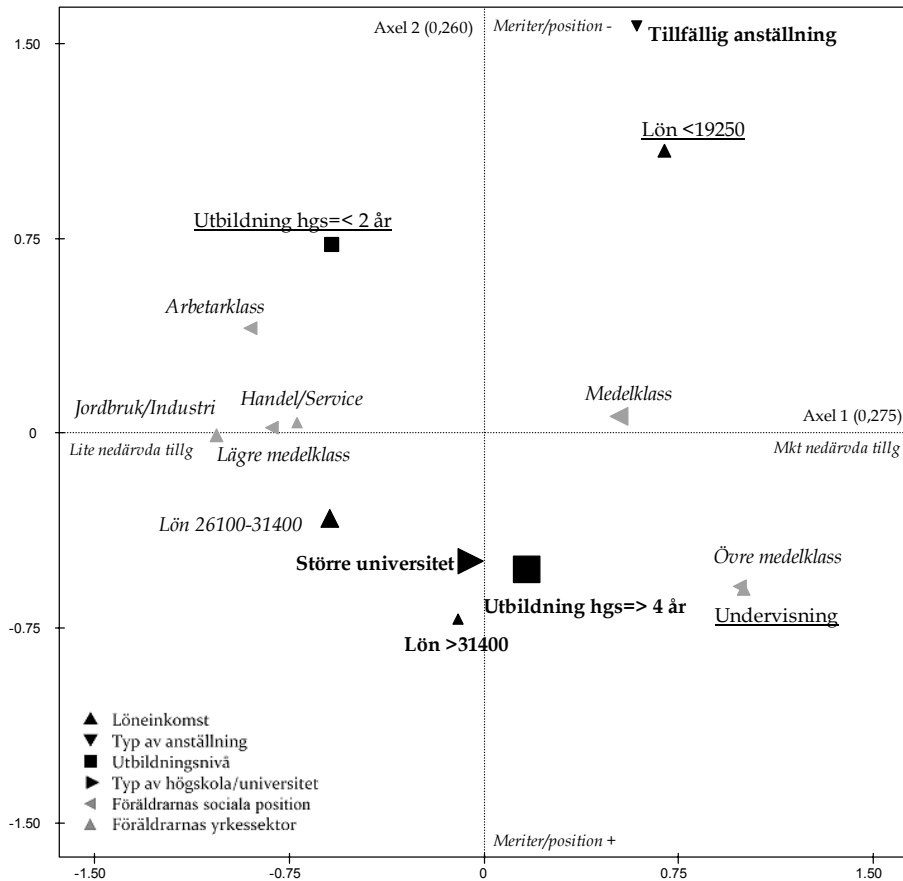
Den första axeln i korrespondensanalysen fångar sammanlagt nästan 34 procent av skillnaderna i materialet. Denna varians är med andra ord central för att förstå det lärarrum som byggts upp och de variabler som skapar denna skillnad är av avgörande betydelse. Det första steget blir därför att närmare analysera rummets struktur utifrån denna första opposition.

²¹⁹ För liknande resonemang om axlar som ligger nära varandra i bidragsvärde, se Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, s. 326f.

²²⁰ För variablerna 100/Q där Q är antalet aktiva variabler, det vill säga 100/6 eller 16,7 procent, och för modaliteterna 100/m där m är antalet aktiva modaliteter, med andra ord 100/22 eller 4,55 procent.

Analysens första axel struktureras i första hand utifrån variabler som kan relateras till lärarnas sociala ursprung. Sammanlagt sju av de tio modaliteter som bidrar över genomsnittet till variansen i den första axeln kan härledas till lärarnas familjebakgrund (grå figurer i grafen nedan). Sammanlagt bidrar de tio modaliteterna till 84,5 procent av axelns totala varians.

Graf 1: De mest bidragande aktiva modaliteterna till axel 1 (horisontell). Planet av axel 1 och 2.

Kommentar: Text med kursiverad stil indikerar modaliteter som bidrar över genomsnittet till den första axeln, fet stil indikerar modaliteter som bidrar över genomsnittet till den andra axeln, understruken text indikerar modaliteter som bidrar över genomsnittet både till den första och andra axeln.

Följande polariteter framträder. I grafens vänstra del återfinns lärare med en arbetarklassbakgrund (10,2 procent av axelns totala varians) och den lägre medelklassen (7,7 procent) och vars föräldrar arbetar/arbetat inom jordbruks- eller industrisektorn (14,2 procent) samt

inom handels- eller servicesektorn (5,1 procent). Dessa individer står i motsättning till lärarna i grafens högra del som samlar individer ur medelklassen (5,0 procent) och den övre medelklassen (11,6 procent) samt lärare som vars föräldrar själva arbetar eller arbetat inom undervisningssektorn (12,6 procent). De variabler som i högre grad än andra bidrar till att strukturera den första axeln är med andra ord sådana som har att göra med föräldrarnas yrkessektor. En opposition mellan å ena sidan lärare vars föräldrar har en bakgrund inom jordbruks eller industrisektorn och å andra sidan sådana lärare som har en eller flera föräldrar som själva arbetat inom undervisningssektorn och där yrkesvalet således gått i arv.

Utöver dessa sociala variabler återfinns ytterligare tre modaliteter som bidrar över genomsnittet till den första axeln. Å ena sidan på grafens vänstra sida lärare med en kortare utbildning i bagaget (2-årig högskoleutbildning eller kortare, 5,1 procent) samt lärare med en löneinkomst på 26–31 000 (den näst högsta lönekategorin) (7,4 procent) och å andra sidan på grafens högra flank lärare med de lägsta löneinkomsterna i materialet (5,6 procent). Två av dessa variabler (Utbildning hgs <=2år och Lön <19 250) drar också iväg uppåt längs den andra axeln, vilket talar för att denna uppdelning längs den första axeln får större djup genom att närmare studera den andra axelns bidragande modaliteter.

Den andra axeln kännetecknas i sin tur i huvudsak av skillnader relaterad till den tjänst respektive de yrkesrelaterade egenskaper som lärarna besitter. Den andra axeln förklarar 29,6 procent av skillnaderna i materialet. Sammanlagt sju modaliteter överstiger det genomsnittliga bidraget och dessa sju modaliteter förklarar närmare 75 procent av axelns totala varians.

Axel 2, den vertikala i graf 1 ovan, skiljer ut lärare, i den nedre delen av grafen, som har en längre högskoleutbildning, fyra år eller mer, (9,6 procent av axelns totala varians), som är utbildade vid något av de större universiteten²²¹ (7,6 procent), som har de högsta lönerna i materialet (5,1 procent) samt som har föräldrar som arbetar/arbetat inom undervisningssektorn (4,8 procent). Dessa egenskaper står i motsättning till egenskaperna på grafens övre del. I denna del återfinns lärare som har en kortare högskoleutbildning alternativt gymnasieutbildning som högsta utbildningsnivå (8,4 procent), en tidsbegränsad anställning (24,8 procent) och de lägsta lönerna i materialet (14,4 procent).

Denna beskrivna motsättning ger oss med andra ord en opposition inom gymnasieläraryrket mellan å ena sidan vad som kan karaktäri-

²²¹ Dessa är: Uppsala universitet, Stockholms universitet, Linköpings universitet, Göteborgs universitet, Lunds universitet och Umeå universitet.

seras som en grupp lärare med hög grad av meritering och en stabil position på arbetsmarknaden (de fast anställda dominerar gruppen), med de högsta lönekategorierna och å andra sidan lärare som inte bär upp samma kvalifikationskrav och som verkar under mer tillfälliga anställningar och med lägre löneinkomst. Denna differentiering, som förklarar 27 procent av den totala variansen i materialet, är intressant eftersom den differentierar lärarkåren utifrån den position och status man har på arbetsmarknaden.

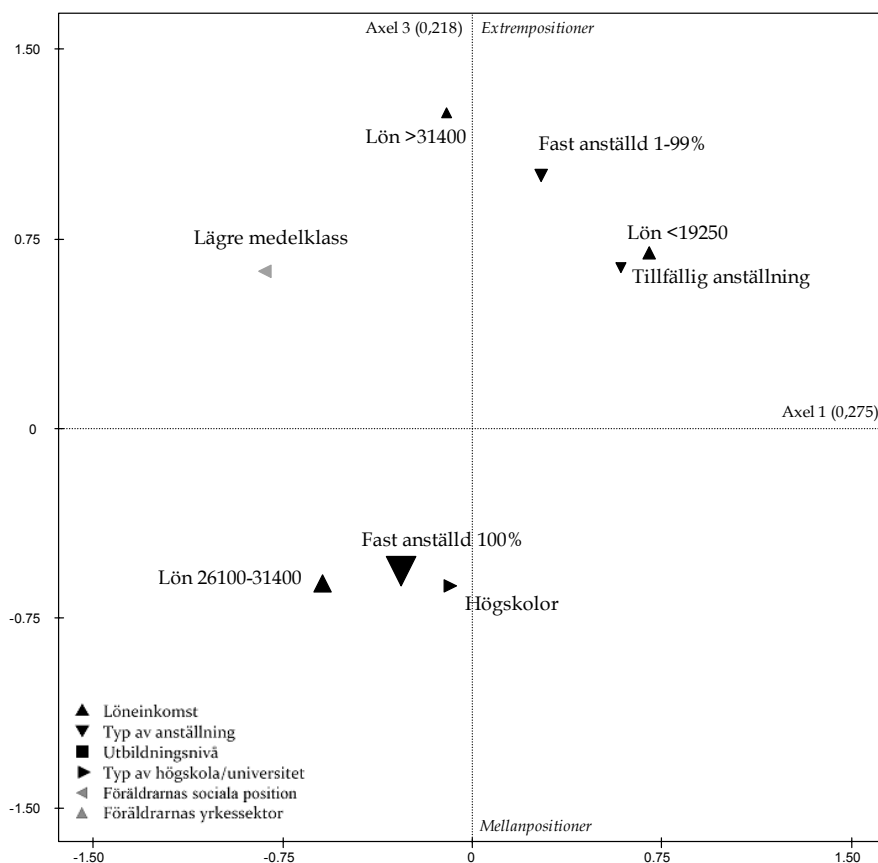
Sammantaget kan konstateras att axel 1 och 2 betraktat som ett plan ger tydliggör ett antal olika pooler. En första som karaktäriseras av lärare med en bakgrund i främst arbetarklassen men också de lägre klasserna, med medelhöga löner och "medelhöga" utbildningsinvesteringar. En andra med en dragning nedåt i grafen längs den första axeln som karaktäriseras av mycket utbildningsmeriter, höga löner, tillhörande de högre samhällsklasserna och med föräldrar som har en bakgrund inom undervisningssektorn. Denna grupp är dock mer utspridd längs den första axeln. Avslutningsvis återfinns en pol som karaktäriseras av att besitta egenskaper som antyder en mindre stabil position på arbetsmarknaden, med tillfälliga anställningar och den lägsta lönekategorin i materialet.

Axel 3: Modal position mot extremer

Den tredje dimensionen i analysen har ett modifierat egenvärde på drygt 14 procent. Denna axel har med andra ord ett klart svagare bidragsvärde än de två föregående men kompletterar tolkningen av de två första. Totalt bidrar åtta variabler mer än genomsnittet på den tredje axeln, tillsammans förklarar dessa variabler 82 procent av axelns varians.

Den tredje axeln struktureras, liknande axel 2, i hög utsträckning av variabler som kan relateras till lärarnas arbetsvillkor: löneinkomst (totalt 39 procent av axelns varians) och typ av anställning (34 procent). På axelns norra del (i graf 2 nedan) återfinns lärare som har både de högsta (18,7 procent) och de lägsta lönerna (7,1 procent) i materialet, samt de med tillfälliga anställningar (4,9 procent) och lärare som är fast anställda men inte på heltid (15,3 procent). Dessa lärare står i opposition till de i grafens södra regioner som i stället kännetecknas av att man är fast anställd och arbetar heltid (14,3 procent), har en medelhög lön (9,8 procent) och är i större utsträckning utbildad vid något mindre lärosäte eller någon av de regionala högskolorna (6,2 procent).

Graf 2: De mest bidragande aktiva modaliteterna till axel 3 (vertikal). Planet av axel 1 och 3.

Utifrån dessa resultat har den tredje axeln tolkats som en åtskillnad mellan de lärargrupper som återfunnits i extrempositionerna längs den andra axeln (exempelvis både de med de lägsta och de högsta lönerna i materialet) och en grupp lärare som befinner sig i en slags mellanposition utifrån de variabler som strukturerat rummet. Aktivitetsgraden, det vill säga vilken typ av anställning man har, och de professionella tillgångarna förefaller vara betydelsefulla, vilket jag kommer att närmare gå in på när de supplementära variablerna tas med i analysen.

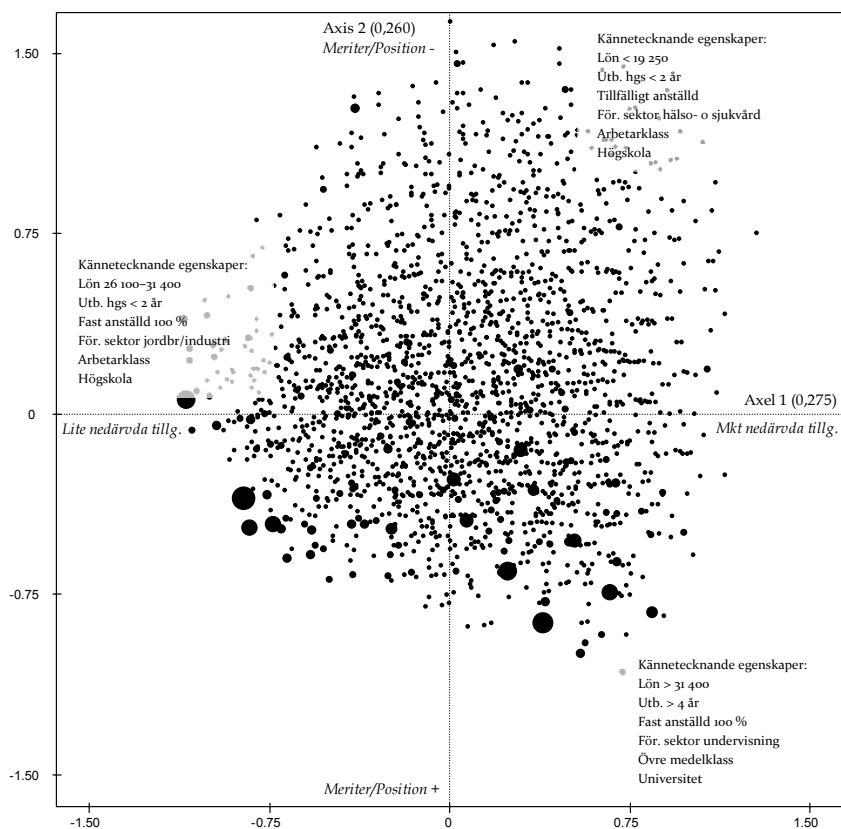
Molnet av individer

Den geometriska dataanalysen skapar, vid sidan av det rum av modaliteter som just studerats, även ett rum av individer. Dessa individmoln kan liksom modaliteterna visualiseras i en grafisk representation där varje enskild individ intar en position i lärarrummet. I graf 3 nedan återfinns samtliga individer som är aktiva i analysen i planet av axel 1 och 2 (individmolnet för planet av axel 1 och 3 återfinns i graf 19 i appendix). Individer som har identiska uppsättningar egenskaper av de aktiva variablerna hamnar på exakt samma position i rummet. För att få en uppfattning om vilka positioner som samlar störst antal individer har dessa förstörats i individmolnen nedan. Skillnaderna i avstånd mellan individerna i individmolnet återspeglar olikheterna vad gäller de egenskaper som varit föremål för analys, i det här fallet de sex aktiva variablerna, ju större avstånd desto större skillnad mellan individerna.

Inledningsvis är det möjligt att studera formen av individmolnen och ansamlingen av individer längs de olika axlarna. I planet av axel 1 och 2 kan konstateras en koncentration av individer i basen av den närmast triangulära struktur som molnet bildar, medan individerna är mer utspridda i grafens övre delar. En större ansamling av individer återfinns med andra ord i den del av rummet och vid de positioner som kännetecknas av att individerna har en högre grad av meritering och en fastare förankring på arbetsmarknaden. Detta är föga förvånande då det är egenskaper som kännetecknar en stor andel av lärarkollektivet, en majoritet av lärarna har exempelvis en fast anställning. Individerna är däremot mer jämt utspridda längs den andra, socialt differentierade, axeln.

Det individmoln som utgörs av planet av axel 1 och 3 antar en mer rektangulär form (se appendix). Individerna fördelar sig mer jämt längs de två axlarna med en något större ansamling individer i den vänstra delen samt den nedre högra delen av grafen.

Graf 3: Molnet av individer planet av axel 1 och 2 samt markerade landmärken.

För att tydliggöra de egenskaper som strukturerar skillnaderna mellan individerna har jag till information om vad som kännetecknar individerna som intar extrempositioner i rummet. Dessa egenskaper har tydliggjorts i tre poler i graf 3 ovan.

Den nedre högra spetsen karaktäriseras av att kombinera mycket egna utbildningsmeriter, högre socialt ursprung (med en hög förekomst av lärare där någon av föräldrarna arbetat inom undervisningssektorn) och en stabil position på arbetsmarknaden. Denna position står framför allt i opposition mot lärarna som är utspridda i den övre delen av grafen. Dessa kännetecknas i större utsträckning av att tillhöra den lägsta lönekategorin, ha tillfälliga anställningar, kortare högskoleutbildning (alternativt ingen högskoleutbildning alls), utbildad vid någon av de mindre högskolorna, föräldrar som arbetar inom hälso- och sjukvårdssektorn samt arbetarklassbakgrund. Mellan dessa distinkta poler framträder en spets i den vänstra delen av grafen där de kännetecknande egenskaperna är: den näst högsta lönekategorin, fast anställning och heltidsarbetande, kortare högskoleutbildning (alterna-

tivt ingen högskoleutbildning alls), utbildad vid någon av de mindre högskolorna, föräldrar som arbetar inom jordbruks- eller industri sektorn samt med en bakgrund i arbetarklassen.

Denna triangulära struktur är viktig för att förstå lärarrummet och demonstrerar hur lärarna fördelas utifrån, i första hand, dessa tre ytterlighetspositioner. De lärare som befinner sig vid eller i närheten av den första positionen (lärare med längre utbildning, högre lön och ett högre socialt ursprung) befinner sig också, geometriskt, längst ifrån lärarna vid eller i närheten av positionerna i den övre delen av detta rum. Däremellan återfinns en tredje position som, förefaller vara fast förankrad på arbetsmarknaden, men som saknar samma utbildningsmeriter som lärarna vid den förstnämnda positionen.

En kompletterande bild av lärarrummet

Nästa steg i analysen är att fördjupa tolkningen av rummet genom att använda de supplementära variablerna och modaliteterna. Inledningsvis undersöks hur rummets struktur kan relateras till olika gymnasielärarkategorier. Därefter studeras hur kön, ålder och antal år i yrket kan förklara skillnaderna i lärarrummet. Avslutningsvis diskuteras hur lärarrummet kan förstås i relation till egenskaper knutna till skolor och skolkarakteristik samt vilka regionala skillnader som kan avtäckas.

Lärarkategoriernas positioner

Ett första steg när det är dags att skapa en fördjupad tolkning av rummets struktur är att relatera den till olika gymnasielärarkategorier, det vill säga den undervisningsposition som lärarna har.²²² Detta är av relevans inte minst för att det ger oss en bild av hur homogen respektive heterogen "kåren" i sig kan sägas vara. Det kan vara värt att poängtera att även om vi talar om gymnasielärarna som en yrkeskategori så har vi att göra med en grupp som både rekryteras från olika sociala skikt, är av olika åldrar och bedriver sin yrkesverksamhet under olika professionella villkor. Frågan om hur spridningen av tillgångar kan relateras till olika lärarkategorier är därför central för att förstå de inomprofessionella skillnaderna.

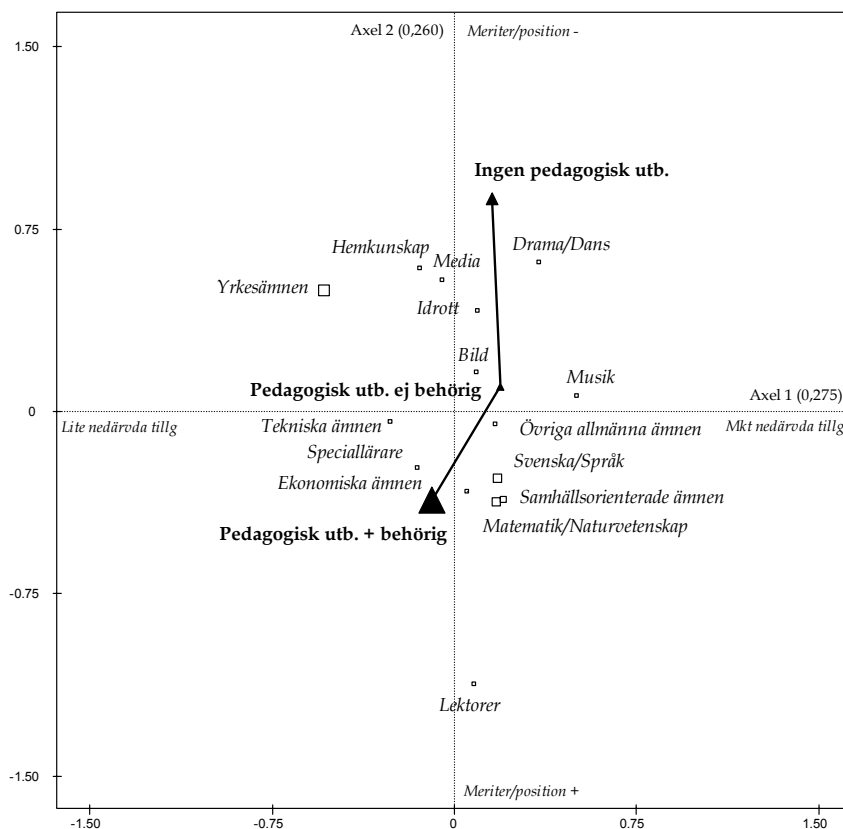
Då medelpunkterna för lärarkategoriernas positioner projiceras i planet av axel 1 och 2, blir det tydligt att dessa i första hand sprider sig längs den andra axeln. Längs den första axeln framträder framför allt

²²² Denna tjänstetitel bygger på den information som de enskilda skolorna rapporterar in till SCB. I de fall där en individ innehaft flera positioner har aktivitetsgraden (högre aktivitetsgrad går före lägre) använts som urvalsinstrument.

en åtskillnad mellan å ena sidan lärare i teoretiska ämnen (det vill säga ämneslärare i matematik/naturvetenskap, svenska/språk och samhällsvetenskap) och lärare i några av de praktisk/estetiska ämnen, nämligen musik och drama/dans, på grafens högra sida, och å andra sidan lärare i yrkesämnen och tekniska ämnen på grafens vänstra sida. Avståndet mellan de mest extrema positionerna, yrkeslärarna och musicklärarna, är 1,1 standardavvikelse vilket är att betrakta som ett betydande avstånd.²²³ Avstånden mellan lärare i tekniska ämnen och ämneslärare i samhällsvetenskapliga ämnen (för att ta ett exempel) inte lika stor (0,5 standardavvikelse) men betydande. Detta kan tolkas som att den sociala differentieringen inom läraryrket förvisso är närvarande och åskådliggjord, men inte den mest betydande åtskillnaden i relation till de olika gymnasielärarkategorierna. Den sociala skiktningen som framträder i rekryteringen till olika undervisningsämnen kan sägas vara grundad i en åtskillnad mellan yrkeslärarna, och delvis lärarna i tekniska ämnen, som i större utsträckning kommer från en arbetarklassbakgrund och lärarna i teoretiska ämnen men särskilt musikämnet som har en förhållandevis högre social rekrytering, där en större andel kommer från den kulturella medelklassen. En skillnad som också noterats i föregående kapitel där studentrekryteringen stod i fokus. Dessa skillnader i social rekrytering finner också sin förklaring, vilket framkommer längre ned, då hänsyn tas till lärarnas ålder.

²²³ Detta enligt den tumregel som Le Roux och Rouanet ställer upp för bedömningen av avstånd mellan medelpunkter i rummet av modaliteter där en standardavvikelse större än 0,5 bedöms vara betydande och en standardavvikelse större än 1 stor, se Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, s. 197–198 och 234 och Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Multiple Correspondence Analysis*, s. 59.

Graf 4: Lärarkategorier och behörighet som supplementära variabler, planet av axel 1 och 2.

Den stora differentieringen mellan de olika lärarkategorierna återfinns längs den andra axeln, den som tidigare definierats som en motsättning mellan lärare med olika grad av meritering och utbildning. Längs den andra axeln framträder en tydlig motsättning mellan å ena sidan ämneslärare i teoretiska ämnen, och särskilt lektorerna som intar en extremposition längs söderut i graf 4 ovan där lärarna med de mest stabila positionerna och mer omfattande meriterna återfinns, och å andra sidan lärare i praktisk estetiska ämnen, som lärare i drama/dans, media, hemkunskap och idrott och även yrkeslärare. Lektorerna intar en särställning i meritpolen sett till övriga lärargrupper positioner. Till lärarna i drama/dans som befinner sig längst från gruppen lektorer längs den andra axeln är avståndet så stort som dryga 1,7 standardavvikelser vilket är att betrakta som ett mycket stort avstånd, i statistisk bemärkelse. Även avstånden mellan ämneslärarna i teoretiska ämnen och de praktisk estetiska ämnen är märkbara. Exempelvis är avståndet mellan gymnasielärare i matematik/naturorienterade ämnen

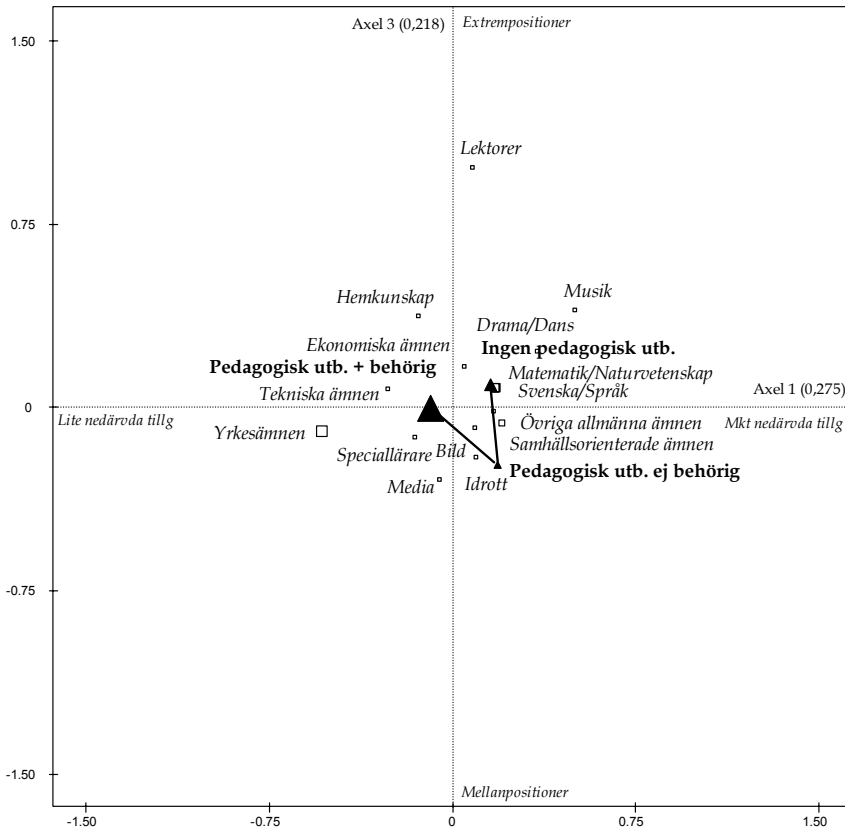
och drama/danslärare 1,0 standardavvikelse och mellan de förstnämnda och hemkunskapslärare knappt 0,9 standardavvikelser. Ämneslärarna i de teoretiska ämnena befinner sig i ungefär samma position längs den andra axeln, inga tydliga skillnader finns mellan dem, men desto större avstånd till lärarna i praktisk/estetiska ämnen som befolkar de norra delarna i grafen.

Den andra axeln har tolkats som en differentiering i förhållande till lärarnas meritering och utbildning. Denna differentiering förstärks om hänsyn även tas till lärarnas behörighet (uppåttekande trianglar i graf 4 ovan). Jag har tidigare kunnat konstatera att de obehöriga lärarna är en grupp som ökat över åren inte minst inom gymnasieskolan och dessa återfinns i distinkt olika positioner i rummet. Andelen obehöriga lärare är klart överrepresenterade i grafens övre del, och medelpunkten för de obehöriga lärarna har en dragning norrut längs den andra axeln där lärarna med minst meriter och svagast förankring på arbetsmarknaden återfinns. De lärare som är behöriga för den tjänst de innehar är å andra överrepresenterade i grafens nedre del. Däremellan återfinns de lärare som visserligen har en pedagogisk utbildning men vars inriktning inte är anpassad för deras undervisningstjänst.

För att sammanfatta: De två mest bidragande axlarna i lärarrummet ger oss en uppdelning främst längst den andra axeln där lärare i praktisk/estetiska ämnen och yrkesämnena separeras från lärare i teoretiska ämnen. De förstnämnda saknar i större utsträckning behörighet i de ämnen som man undervisar i, har i större utsträckning en tidsbegränsad anställning och arbetar i större omfattning deltid. Skillnaderna mellan lärarna i de olika teoretiska ämnena är relativt små med undantag för att det finns betydande skillnader mellan de "vanliga" lärarna i teoretiska ämnen och lektorerna som positionerar sig klart närmare meritpolen.

De olika lärarkategoriernas positioner och medelpunkterna för den supplementära variabeln *behörighet* ger oss också en fördjupad förståelse för den tredje axelns struktur (se graf 5 nedan). Kombinerar den första axeln med den tredje framträder en struktur som separerar de lärare som har en pedagogisk utbildning men som saknar behörighet för de ämnen som man undervisar i från övriga lärare i materialet. Den tredje axeln ger oss också en uppdelning mellan de lärare som arbetar heltid, söderut längs den tredje axeln, och lärare som innehar deltids-tjänster, norrut längs den tredje axeln. Vad gäller lärarkategorierna separeras längs den tredje axeln lektorerna, som intar en position långt norrut i graf 5, från övriga lärarkategorier, vilket indikerar att flertalet inom denna grupp lärare arbetar deltid, alternativt delar sin tid mellan olika arbetsgivare.

Graf 5: Lärarkategorier och behörighet som supplementära variabler, planet av axel 1 och 3.

Längs den tredje axeln återfinns också vissa skillnader mellan olika ämnen exempelvis mellan musik- och hemkunskapslärarna längre norrut i grafen och lärare i idrott och mediaämnen längre söderut. Dessa grupper särskiljs också av att det är fler som undervisar i dessa ämnen utan att ha en formell behörighet. Tilläggas bör att skillnaderna mellan de olika lärargrupperna längs den tredje axeln är relativt små. Detta talar för att de inomprofessionella skillnaderna inom gymnasie-läraryrket bäst kan förstås genom att ta hänsyn till den första och andra axeln.

Kön och läraranciennitet

Jag ska härnäst fördjupa mig i hur variablerna kön, ålder samt antalet år i yrket strukturerar lärarrummet.

Populationen består av ungefär lika många män som kvinnor (3 511 män respektive 3 624 kvinnor). Kön som supplementär variabel har

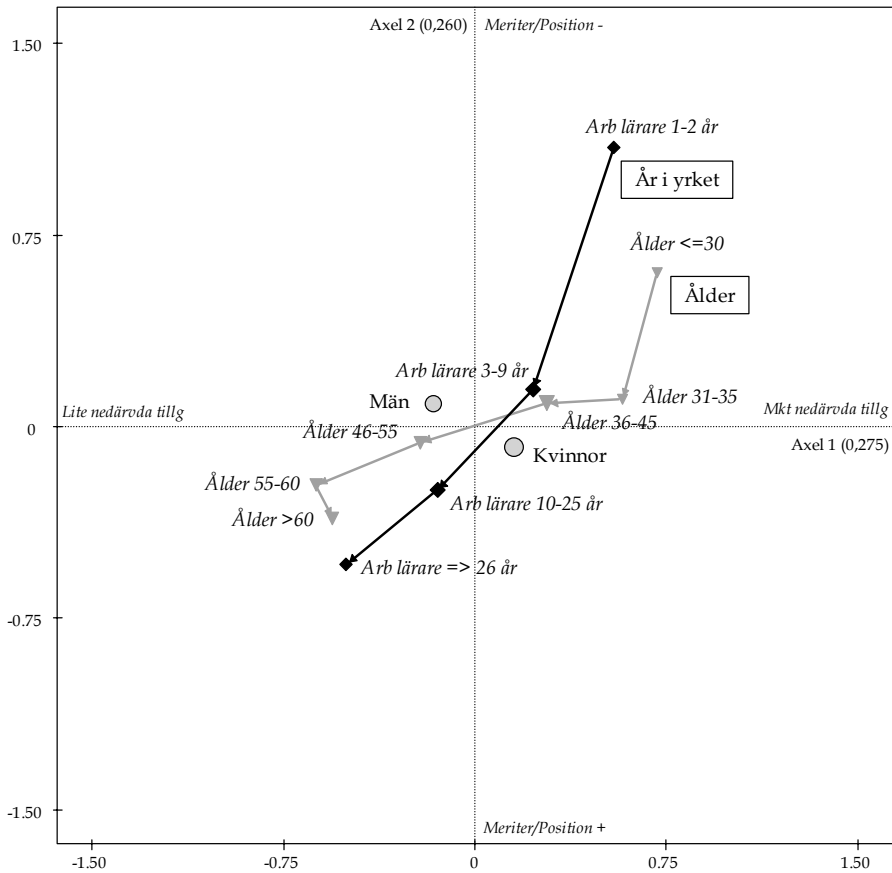
ingen större spridningseffekt i det rum som konstruerats. En viss spridning framträder längs den första axeln (standardavvikelse 0,3), en differentiering som är märkbar men inte särskilt stor. Den andra respektive tredje axeln ger oss inga signifikanta könsskillnader. Spridningen längs den första axeln kan relateras till de olika lärarkategoriernas positioner där förhållandevis fler manligt kodade lärartjänster, som yrkeslärare och lärare i teknik och ekonomi, drar åt den vänstra delen längs den första axeln medan i huvudsak mer kvinnligt dominerade ämnen, som drama/danslärare, lärare i musik och ämneslärare i svenska/språk intar position mer åt den högra sidan av den första axeln. När det gäller könsbalansen har tidigare konstaterats att det skett en viss feminisering av gymnasieläraryrket²²⁴, vilket möjligen indikerar att könsskillnaderna längs den första axeln även hänger samman med ålderstrukturen, eller det antal år som lärarna arbetat.

Just ålder och antalet år i yrket är intressanta att studera tillsammans. Det finns naturligtvis en viss överlappning mellan kategorierna: för att ha kunnat jobba 30 år i yrket krävs att du uppnått minst 50 år²²⁵, däremot är det möjligt att man gjort ett ganska sent inträde på lärarbanan och därmed har hög ålder men begränsad lärarerfarenhet. Studeras de supplementära modaliteternas spridning för ålder respektive antalet år i yrket längs den första och andra axeln framträder en tydlig överlappning, men denna är inte total. Ålderskategorierna sprider sig i större utsträckning längs den första axeln medan antalet år man arbetat i yrket har en större spridning längs den andra axeln. När det gäller ålder återfinns det största avståndet mellan ≤ 30 år å ena sidan och 55–60 år och > 60 år å den andra (ett avstånd på ungefär 1,3 standardavvikelse) längs den första axeln. Längs den andra axeln finns också ett betydande avstånd mellan de yngsta och de äldsta lärarna i materialet, men detta är något mindre än det som framträder längs den första axeln (0,9 standardavvikelser).

²²⁴ Se kapitel 4 i denna avhandling.

²²⁵ De yngsta lärarna i datamaterialet som har en 30-årig yrkesverksamhet 2008 är 48 år (sammanlagt fyra individer), ytterligare ett antal (nio stycken) är 49 medan en lite större grupp (59 stycken) är 50 år.

Graf 6: Kön, antal aktiva år som lärare och ålder som supplementära variabler, planet av axel 1 och 2.

Antalet år man arbetat i yrket har inte oväntat en kraftig spridning längs den andra axeln, vi får hålla i åtanke att denna axel främst uttryckte grad av meritering och position på arbetsmarknaden. Mellan extrempunkterna 1-2 år samt => 26 år finns ett avstånd på drygt 1,6 standardavvikelser, ett betydande avstånd. Till skillnad från åldersvariabeln uppvisar antalet år man arbetat i yrket en något mindre spridning längs den första axeln (avståndet mellan extremmodaliteterna 1-2 år i yrket samt => 26 år uppgår till 1,0 standardavvikelse).

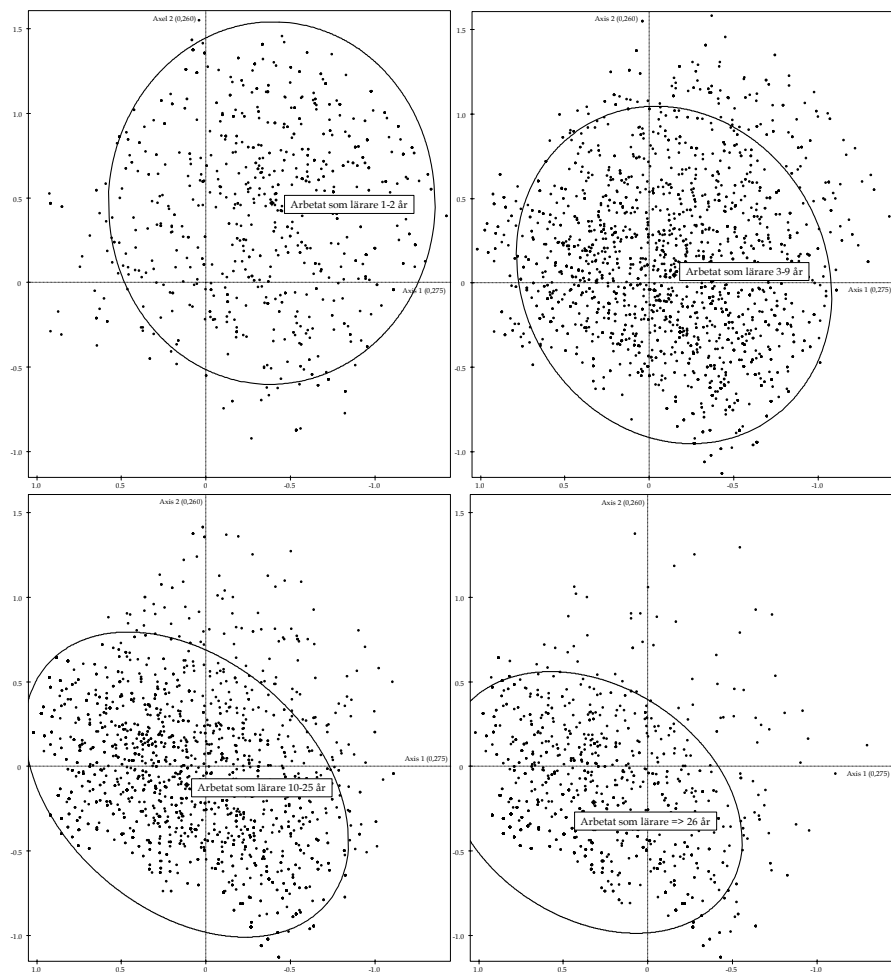
Det kan vara en idé att studera dessa resultat lite närmare. Genom att använda koncentrationsellipser²²⁶ för variabeln *antal år i yrket* (graf 7 a-d) illustreras individernas spridning i rummet. De lärare som

²²⁶ Formen på ellipserna ger en bild av individernas spridning i rummet. Le Roux och Rouanet betonar att för ett normalt format submoln av individer täcker koncentrationsellipserna in 86,47 procent av individerna Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Multiple Correspondence Analysis*, s. 70.

SKOLLÄRARE

arbetat mellan 3 och 9 år i yrket är till antalet flest och har den största spridningen i rummet. Lärare i denna åldersgrupp är med andra ord välrepresenterad i alla delar av lärarrummet.

Graf 7 a-d: År i yrket som strukturerande faktor, fyra grupper, planet av axel 1 och 2.

Individerna som arbetat 1 till 2 år i yrket intar i första hand positioner i grafens övre del men är samtidigt utspridda längs den övre delen av den andra axeln. De lärare som har varit längst i yrket (\Rightarrow 26 år) är i första hand utspridda längs den första axeln, med en tydlig förskjutning mot grafens nedre vänstra hörn. Väldigt få av dessa lärare återfinns i grafens övre del. Vidare kan konstateras att lärarna med längst yrkeserfarenhet i huvudsak sprider ut sig längsmed den första axeln, den sociala dimensionen, medan de i större utsträckning är koncentrerade till de nedre delarna av grafen där lärarna med mest meriter

och den mest stabila positionen på arbetsmarknaden återfinns. I relation till de ”nyare” lärarna indikerar formen på ellipsen en större spridning längs med den andra axeln, men i huvudsak i de delar av rummet där lärarna med begränsade professionella tillgångar återfinns.

Den mest centrerade gruppen, lärarna som arbetet 3–9 år yrket, är intressanta då de innehåller lärare från samtliga delar av rummet. Detta indikerar att hur yrkeskarriärerna för lärare gestaltar sig tar sig olika uttryck över tid. Ett par år i yrket innebär säkerligen för en stor del av lärarna att man når en mer stabil position på arbetsmarknaden, men det finns sannolikt stora variationer som kan kopplas samman olika typer av lärartjänster och olika skolor.

Sammanfattningsvis bör tilläggas att frågan om läraranciennitet (i betydelsen att man har lång yrkeserfarenhet) till stor del naturligt hänger samman med några av de variabler som strukturerat den andra axeln, exempelvis lön, enligt den logik att lönen vanligtvis ökar i förhållande till hur länge man varit anställd. Men samtidigt är sambandet mellan exempelvis lärarnas utbildningstillgångar och huruvida man är behörig för sin tjänst eller ej på samma sätt naturligt relaterad till hur länge man arbetat i yrket. Den delvis olikartade spridningen i rummet vad gäller ålder och antalet år man arbetat i yrket, där den senare i större utsträckning intog extrempositioner längs den andra axeln är således intressant. Ett sätt att tolka åtskillnaden är att det finns en tydlig generationsklyfta mellan de lärare som har ett väldigt mycket yrkeserfarenhet och de nyetablerade lärarna där de förstnämnda i större utsträckning befinner sig i positioner i rummet där både de förvärvade utbildningstillgångarna och de professionella tillgångarna är större.

Skoltyper och skolkaraktäristik i det nationella rummet

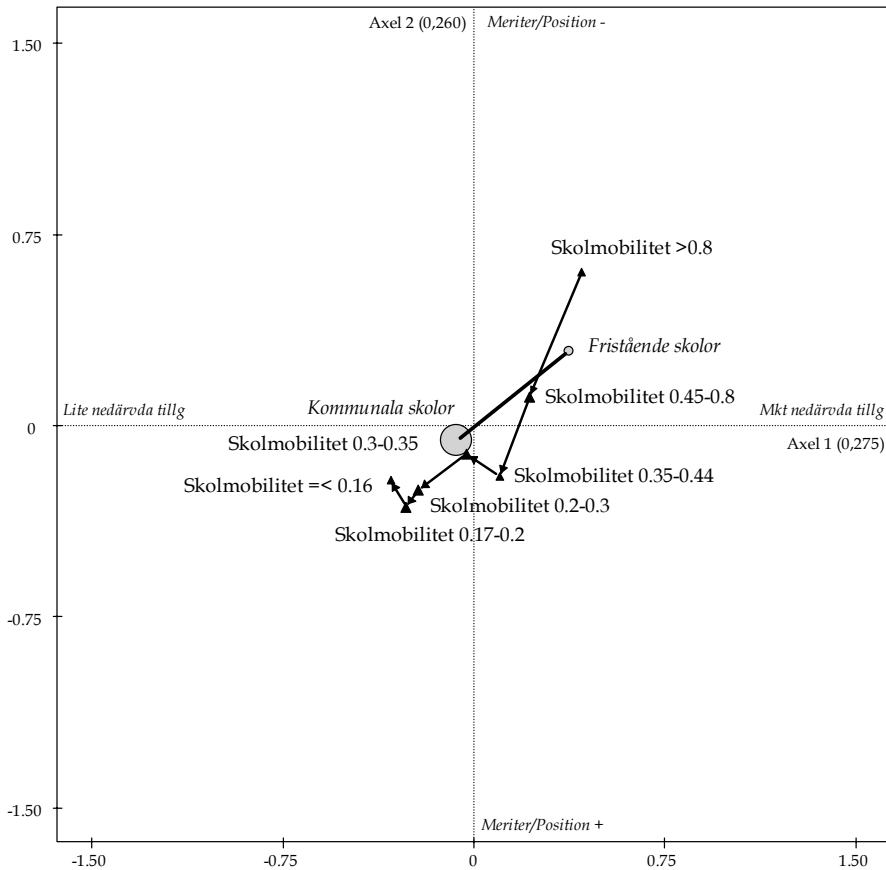
I en avslutande del av denna analys av gymnasieläraryrkets struktur ska jag nu gå ett steg vidare och diskutera hur dessa framkomna skillnader mellan lärargrupper kan relateras till faktorer som ligger utanför de egenskaper som de enskilda lärarna besitter. Kan man exempelvis i det nationella rummet finna skillnader mellan olika skolor, huvudmän, regioner eller skillnader som kan relateras till elevkaraktäristiken vid de skolor man har en anställning? Delvis blir detta avsnitt av experimentell karaktär och har som avsikt att pröva i vilken mån man även på en nationell nivå kan studera lärarnas positioner i lärarrummet i relation till typ av skola som man arbetar på.

De kommunala skolornas relation till de fristående skolorna kan vara värd att studera närmare inte minst med tanke på den expansion

som de fristående skolorna gjort över de senaste 10–15 åren. Utifrån graf 8 kan konstateras ett betydande avstånd mellan de fristående och kommunala skolorna. Medan medelpunkten för de kommunala skolorna placerar sig nära origo i planet av axel 1 och 2, och därmed signalerar att man rekryterar brett från de olika grupperna av lärare i rummet, placerar sig de fristående skolorna i position tydligt orienterat mot det övre högra hörnet av grafen. Av störst intresse är kanske att de fristående skolorna i större utsträckning rekryterar bland lärargrupper som drar norrut längs axel 2. Jag har i tidigare kapitel noterat att de fristående skolorna har en högre andel obehöriga lärare och resultaten skulle kunna vara en indikator på att man har skilda rekryteringsstrategier. Troligt är också att detta till viss del är en effekt av att fristående skolor är en relativt ny företeelse som står för en stor andel av de nyetablerade skolorna vilket innebär att man gör nyrekryteringar. Samtidigt indikerar det att de fristående skolorna inte i så stor utsträckning rekryterar lärare med mer erfarenhet från de kommunala skolorna. Resultaten förstärks om hänsyn även tas till lärarnas etableringsgrad eller grad av förflyttningar mellan skolor.

I graf 8 projiceras även medelpunkterna för en variabel som avser fungera som en indikation på graden av mobilitet mellan skolor inom läraryrket. Denna variabel är konstruerad genom att skapa modaliteter som baseras på antalet gånger en enskild lärare bytt skola dividerat med antalet år som läraren varit yrkesaktiv. Således skapas en indikator som beskriver hur ofta man bytt skola i relation till antalet år man arbetat i yrket (värdet 1,0 innebär med andra ord att man byter arbetsplats en gång per år medan 0,1 innebär vart tionde år och så vidare). Denna variabels modaliteter har en tydlig spridning längs den andra axeln vilket signalerar att ju längre man arbetat som lärare desto mindre frekvent byter man arbetsplats. Det pekar också mot att lärarna på de kommunala skolorna i större utsträckning intar en mer stabil position på arbetsmarknaden medan rörligheten är större bland de fristående skolorna.

Graf 8: Kommunala och fristående skolor samt lärares mobilitet som supplementärar element, planet av axel 1 och 2.

Att de kommunala skolorna rekryterar brett i förhållande till rummets struktur är inte förvånande. Majoriteten av lärarna i analysen är anställda på en kommunal skola (cirka 82 procent). Att de fristående skolornas position drar mot grafens övre högra hörn kan, som tidigare nämnts, delvis förklaras av en förhållandevis stor mängd nyrekryterade lärare. Mycket pekar på att denna nyrekrytering till stor del sker bland lärare som inte har någon längre lärarerfarenhet. Nedanstående tabell över skillnader i lärarkaraktistik bekräftar till stor del denna tolkning.

SKOLLÄRARE

Tabell 11: Lärarkaraktistik, gymnasielärare 2008, skillnader mellan kommunala och fristående skolor, andelar.

	Kommunala skolor	Fristående skolor
Obehöriga	21,8	45,4
Behörig för tjänst	68,9	44,2
Ped. utb. men ej behörig för tjänst	9,3	10,4
Yrkeserfarenhet 1-5 år	23,8	53,4
Yrkeserfarenhet > 14 år	45,1	12,8
Examensår efter 2000	34,8	59,1
Examensår före 1989	38,0	17,7
Löneinkomst < 20 000	16,2	38,2
Löneinkomst > 26 000	54,1	30,1

Källa: Egna bearbetningar av avidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Närmare hälften av lärarna i de fristående skolorna är obehöriga för den tjänst man innehar, motsvarande siffra för de kommunala skolorna är dryga 20 procent. Tabellen bekräftar också de betydande skillnaderna i lärarerfarenhet, över hälften av lärarna i de fristående skolorna har enbart arbetat i yrket 1-5 år (närmare 27 procent har enbart 1-2 års yrkeserfarenhet) och knappt 60 procent tog sin examen efter år 2000. Motsvarande siffror för de kommunala skolorna är knappt 24 procent respektive 35 procent. Delvis som en effekt av detta har lärarna på de fristående skolorna klart lägre löneinkomster. På grundval av detta kan slutsatsen dras att en stor del av de fristående skolornas rekrytering sker bland dels relativt nyutexaminerade lärare och dels obehöriga lärare.

Slutligen kan konstateras att förflyttningar mellan olika skolvårdsmän, det vill säga byte från en kommunal till en fristående skola och vice versa, sker i relativt begränsad omfattning. Om utgångspunkt tas i 2008 års gymnasielärare och studerar de som bytt arbetsgivare från en huvudman till en annan från föregående år kan konstateras dels att dessa till antalet är få (totalt drygt 600 individer av dryga 36 000) och dels att en majoritet av dessa gått från arbete på en kommunal gymnasieskola till en fristående (knappt 70 procent av de drygt 600 individerna, se vidare tabell 43 i appendix) men eftersom dessa lärare är klart fler till antalet är det en relativt större andel lärare som söker sig från fristående till kommunala skolor. En annan intressant notering som kan göras, och som delvis förstärker de resultat som de geometriska analyserna har givit oss, är att benägenheten att byta huvudman minskar med antalet år i yrket (det vill säga bland de mer etablerade lärarna) men också att andelen lärare som går från en kommunal till en fristående skola minskar ju mer etablerade i yrket lärarna är.

Skillnader mellan regioner och kommuner

Analyserna av gymnasielärarna har haft avsikten att ge en översiktsskild över hur olika egenskaper hos lärarna förhåller sig till varandra och skapar ett slags lärarrum. I relation till idén om att läraryrket ofta beskrivs som ett yrke som saknar traditionella karriärvägar²²⁷ och således betraktas som relativt homogent och hierarkilöst har den geometriska dataanalysen lyft fram oppositioner och skillnader vad gäller både lärarnas bakgrund och den yrkesposition man har. Dessa skillnader kan i sin tur relateras till skillnader mellan olika lärarkategorier, skillnader vad gäller ålder och yrkeserfarenhet och skillnader utifrån om man är anställd av en kommunal eller fristående skola. Det kan också tänkas att det finns andra typer av hierarkiseringsprinciper som skapas genom att olika skolor har olika rekryteringsstrategier. I kommande kapitel kommer denna fråga diskuteras vidare men redan här har en åtskillnad på nationell nivå påvisats när det gäller fristående respektive kommunala skolor.

Den allt tydligare decentraliserade gymnasieskolan har inneburit att de lokala intressenterna kommunerna och de enskilda skolorna har kommit att få större betydelse vad gäller skolans utformning och organisering.²²⁸ Fördelningen av olika typer av skolor är också ojämnt spritt i landets olika delar. Vissa kommuner har endast en skola, ofta en kommunal, medan andra består av en stor artrikedom vad gäller olika typer av skolformer med flera kommunala skolor och flera fristående skolor som konkurrerar med varandra. Dessutom finns det regionala variationer vad gäller vilka gymnasieprogram som är de vanligaste och de mest populära. I storstadsregionerna finns det naturligtvis ett större utbud av olika program och inriktningar. Dessa olikheter mellan regioner är något som också kan bidra till skillnader vad gäller lärarekryteringen. Nedan används olika kommuntyper och enskilda kommuner som supplementära egenskaper för att utreda vilka geografiska skillnader som framträder i gymnasielärarrummet.

Om ett lite grövre mått på olika skoltyper används framträder skillnader mellan exempelvis storstäder och förortskommuner å ena sidan och å andra sidan glesbygdskommuner, industrikommuner och landsbygdskommuner (se graf 9 nedan).²²⁹ De förstnämnda – storstäderna och förortskommunerna – har en tydligare dragning nedåt i grafen åt

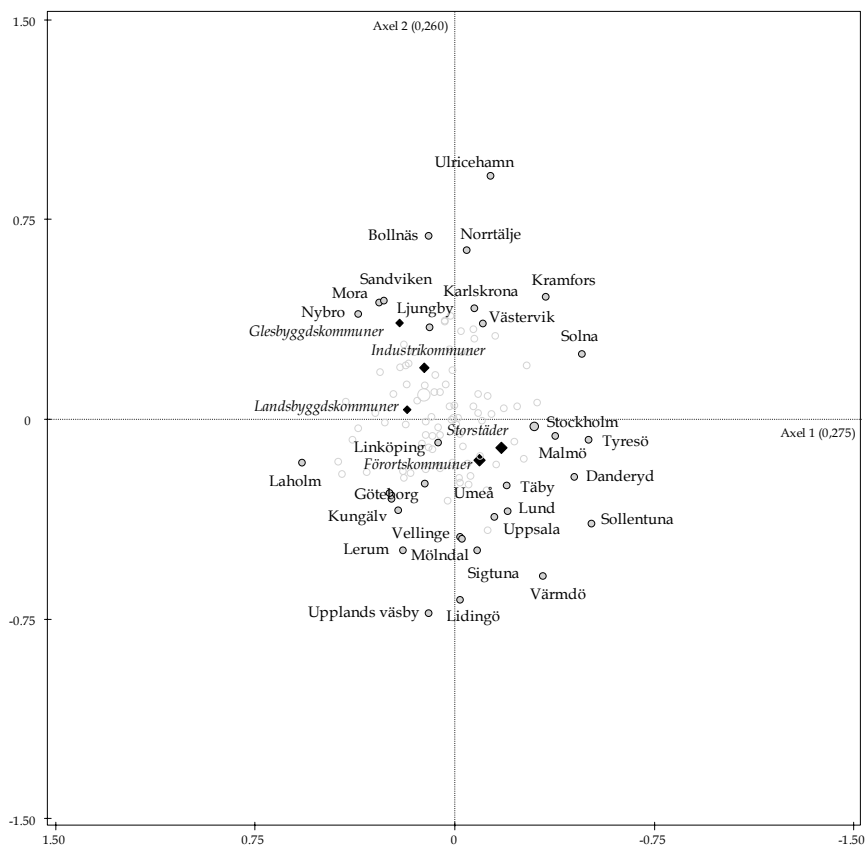
²²⁷ Dan C. Lortie, *Schoolteacher. A Sociological Study*, Chicago: Univ. of Chicago Press, 1975.

²²⁸ Se Bo Lindensjö & Ulf P. Lundgren, *Utbildningsreformer och politisk styrning*, s. 100 och Anders Fredriksson, *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*, s. 60.

²²⁹ Klassificeringen av kommuntyperna bygger på Sveriges Kommuner och Landstings (SKL) kommungruppsindelning.

meritpolen medan industrikommunerna och glesbygdskommunerna har en tydligare orientering mot grafens övre vänstra del. Dessa skillnader kan delvis förklaras med att dessa kommuntyper har en större andel elever på yrkesprogram, vilket i sin tur påverkar fördelningen av lärare. Ytterligare en förklaring finns troligen i att storstadskommunerna och förortskommunerna har en större konkurrens om lärartjänsterna vilket i sin tur kan påverka sådant som andelen behöriga eller vilka meriter som lärarna besitter.

Graf 9: Kommuntyper och ett urval av kommuner som supplementära egenskaper, planet av axel 1 och 2.

Spridningen av enskilda kommuner i rummet är klart större. Utifrån ett urval av de kommuner som intar de mest utmärkande positionerna i rummet kan en del intressanta tendenser noteras. De kommuner som i större utsträckning positionerar sig i de delar av rummet där det finns en koncentration av de mest välmeriterade lärarna (och de mest välbetalda) är kommuner som utifrån en sociologisk definition kan ses som mer "välbeställda", exempelvis vad gäller invånarnas utbildnings-

nivå. Av de tio kommuner i landet som 2008 hade den högsta andelen högutbildade i befolkningen (3-årig högskoleutbildning eller forskarutbildning) befinner sig nästan samtliga i den nedre delen av grafen, det vill säga den del av lärarrummet där de mest kvalificerade lärarna återfinns. Som exempel kan nämnas ett flera Stockholmsnära kommuner som Lidingö, Värmdö, Upplands Väsby, Göteborgsnära kommuner som Mölndal och Kungälv samt några av våra största universitetsstäder som Uppsala, Lund och Umeå.²³⁰ På motsvarande vis kännetecknas kommunerna i den övre delen av grafen av att ha en relativt låg andel högutbildade. Ett antal andra utbildningsrelaterade variabler kan användas för att beskriva dessa avstånd, exempelvis befinner sig samtliga kommunerna i den nedre delen av grafen i toppskiktet när det gäller andelen elever som fullföljer gymnasieskolan med en högskolebehörighet och även när det gäller andelen gymnasieelever som också påbörjar en högskoleutbildning. Till dessa skillnader vad gäller utbildningsresultat kan också läggas ekonomiska/sociala skillnader. Bland kommunerna med position nedåt i grafen finns en övervikt av kommuner som placerar sig i topp vad gäller ekonomiska tillgångar bland befolkningen.²³¹ Spridningen, och därmed skillnader mellan olika kommuner, är med andra ord tydligast längs den andra axeln som indikerade en åtskillnad gällande lärarnas utbildningstillgångar och position på arbetsmarknaden. De med ovanstående mått mätt mer "resursstarka" kommunerna har också en större representation av mer resursstarka lärare.²³²

Har skillnaderna mellan lärare ökat?

Korrespondensanalyserna bidrar med en ögonblicksbild av hur relationen mellan olika lärare gestaltar sig vid ett givet tillfälle, 2008. Som argumenterades för inledningsvis i kapitlet finns det en underliggande tanke i analyserna att de rum som skapats kan ses som resultat av förändringar som skett tidigare i historien. Exempelvis kan en förändrad rekrytering till yrket bidra till förskjutningar i relationerna mellan olika positioner på arbetsmarknaden. I nedanstående avsnitt diskuteras ett par indikatorer på en sådan strukturell förskjutning som uppmärk-

²³⁰ Enda undantaget är Solna kommun som har en position längre norrut i grafen.

²³¹ Danderyd och Lidingö är kanske de tydligaste exemplen. Dessa båda kommuner har de högsta genomsnittliga inkomsterna av tjänst i landet och placerar sig även högt på förmögenhetslistan.

²³² Ytterligare en faktor som förstärker denna fördelning av resurser är att de resursstarka kommunerna, förutom att utbildningstillgångarna bland invånarna är mer omfattande, även har elever med större skolframgång, se graf 24 i appendix.

sammats i analyserna av lärarrummet, framför allt vad gäller förhållandet mellan de fristående och kommunala skolorna.

En indikator som kan användas för att beskriva förändringar i yrkesvillkor är förekomsten av lärare med tidsbegränsade anställningar. Denna grupp lärare utgjorde 1992 cirka 14 procent av samtliga lärare och kom under hela 1990-talet att öka, som mest till 21 procent av lärarna 1998. Därefter sker det en slags stabilisering där denna grupp med tidsbegränsade anställningar ligger runt 20 procent fram till periodens slut. Det finns här tydliga skillnaderna mellan de fristående och de kommunala skolorna där de förstnämnda har en klart högre andel tidsbegränsade anställningar, i slutet av 1990-talet runt 40 procent att jämföra med runt 18 procent för de kommunala skolorna. Andelen lärare med tidsbegränsade anställningar kommer att minska något inom bägge skolformer men den kraftiga expansionen av lärare med anställning inom fristående skolor för med sig att den totala andelen lärare med tidsbegränsade anställningar inte minskar nämnvärt. Här bör läggas till att det finns tydliga skillnader mellan olika grupper av lärare. Inte oväntat utgörs en stor andel av dessa lärare av nyanställda. Bland de som gjorde sitt första eller andra år som lärare år 2008 hade närmare 60 procent inte en fast anställning och här var också siffrorna högre för de kommunala skolorna (63 procent att jämföra med 48 procent för de fristående). En skillnad är dock att inom de kommunala skolorna minskar denna grupp lärare kraftigt om man tar utgångspunkt i de lärare som arbetat något år.

En annan förändring som kan identifieras är förekomsten av de lärare som i den officiella statistiken bedöms vara obehöriga, det vill säga praktiserande lärare som saknar en lärarutbildning. Dessa har under hela perioden varit klart fler inom de fristående skolorna än inom de kommunala skolorna. Tendensen över tid är dock att denna grupp lärare kommit att minska inom de fristående skolorna (från dryga 65 procent till 47 procent) under perioden 1993 till 2008 medan gruppen ökar under samma period inom de kommunala skolorna (från cirka 10 till 24 procent). Förklaringarna till denna utveckling kan vara svår att utreda. När det gäller den minskade andelen obehöriga inom de fristående skolorna kan förklaringen vara så enkel att det är en pågående normalisering av de fristående skolornas rekrytering som sker under en tid där de fristående skolorna växer kraftigt i omfattning (i denna utveckling spelar säkert den uppmärksamhet som frågan om obehöriga lärare fått i media). Att de kommunala skolorna ökat sin andel av obehöriga lärare är svårare att förklara. En förklaring skulle kunna vara att det är en indikation på att lärarutbildningen, i takt med en förändrad rekrytering, över tid kommit att få mindre betydelse som en tillgång för att göra sitt inträde på lärarnas arbetsmarknad.

Lärarnas ålder har visat sig ha en tydligt differentierande roll i det lärarrum som analysen skapat. Skillnaderna mellan de kommunala och fristående skolorna var stora när det gäller lärarnas ålder och yrkeserfarenhet. Sett över tid, från perioden 1993 till 2008 har dessa skillnader mellan fristående och kommunala skolor ökat markant. Medan medelåldern för de lärare som arbetar på kommunala skolor har legat stabilt på runt 47,5 år under hela perioden minskar lärarnas medelålder inom de fristående skolorna från närmare 45 år till knappa 40 år under samma period, vilket indikerar att de olika rekryteringsstrategier som avtäckts, men kanske också skillnader vad gäller möjligheter att rekrytera och behålla lärare, förstärkts över tid.

Sammanfattning och slutsatser

Detta kapitel har haft som avsikt att, med hjälp av lärarregistret, analysera fördelningen av olika slags tillgångar inom gymnasielärarkyrket och hur dessa tillgångar kan relateras till andra egenskaper, olika grupper av lärare, demografiska faktorer och position på arbetsmarknaden.

En central fråga har varit att utreda hur homogen respektive heterogen gymnasielärarkyrket är i relation till de variabler som analyserats och de dimensioner som de avser avtäckta. Det gymnasielärarrum som skapats, med hjälp av specifik multipel korrespondensanalys kunde karakteriseras utifrån tre huvudsakliga dimensioner. En första var en social dimension som separerade lärare med högre socialt ursprung och lärare med en bakgrund där föräldrarna själva arbetat inom undervisningssektorn från lärare med lägre socialt ursprung med föräldrar med en bakgrund i jordbruks- eller industrisektorn och handels- eller servicesektorn. Den andra dimensionen var tydligare kopplad till lärarnas position på arbetsmarknad, här separerades lärare som hade en stabilare position på arbetsmarknaden och med mer meriter från de lärare som hade en mindre stabil position och mindre meriter. Den tredje dimensionen som analyserats korrigerar delvis resultaten av framför allt den andra axeln och skiljde ut lärare som hade en form av mellanposition från de extrempositioner som den andra axeln lyft fram.

När väl dessa huvudoppositioner identifierats var det möjligt att diskutera hur denna struktur hänger samman med andra typer av egenskaper hos lärarna. En huvudfråga har varit att utreda hurvida det fanns tydliga inomprofessionella skillnader mellan olika grupper av lärare. Genom att använda gymnasielärarnas anställningstitel som supplementär variabel framträdde en tydlig differentiering. Särskilt uppenbarade sig denna differentiering längs den andra axeln (men även delvis längs den första axeln). Längs den andra axeln återfanns en

tydlig åtskillnad mellan ämneslärare i teoretiska ämnen (matematik/naturkunskap, svenska/språk och samhällsorienterade ämnen) och allra tydligast positionerade söderut längs den andra axeln återfanns de lärare som hade en lektorstitel. Dessa lärare stod i opposition till lärare i huvudsak i praktisk/estetiska ämnen (hemkunskap, media, drama/dans, idrott) samt yrkesämnena. Denna åtskillnad signalerade med andra ord en åtskillnad i status på arbetsmarknad där de sistnämnda lärarna i större utsträckning hade tillfälliga anställningar och lägre löner. De utbildningstillgångar som var kopplade till denna opposition förstärkte detta mönster: lärarna som befann sig i den del av rummet som kännetecknades av en högre professionell förankring hade också i större utsträckning fler utbildningstillgångar och var utbildade vid något av de större universiteten. Dessa lärare var också i högre grad behöriga för den lärartjänst man hade och arbetade i större utsträckning heltid som lärare.

Ytterligare en differentiering som är värd att lyfta fram var den som framträdde mellan olika generationer av lärare, indikerat av ålder och antal år i yrket. Dessa variabler hänger tydligt samman men hade delvis olika spridning i rummet. Generationsklyftan framstår som tydlig där de mer "seniora" lärarna, med längre yrkeserfarenhet, hade en tydligare dragning mot meritpolen, medan ålder mer drog mot den första axelns extremer. En förklaring till att de mer seniora lärarna hade högre utbildning och i större utsträckning är behöriga, kan kopplas till gymnasieskolans expansion och det generationsskifte som gymnasieläraryrket genomgått. Framväxten av utbildningar, som exempelvis medieprogrammet, som rekryterar en stor andel lärare utan behörighet, har troligtvis också påverkat denna åtskillnad.

Ett viktigt resultat är den åtskillnad som framträdde mellan kommunala och fristående skolor, där rekryteringen av lärare skiljde sig tydligt åt. Medan de kommunala skolorna placerade sig nära origo i graf 8 ovan, och rekryterade brett i det rum som skapats, såg förhållandet för de fristående skolorna klart annorlunda ut. De fristående skolorna hade en tydlig dragning mot delar av rummet där det fanns en större ansamling av lärare med en mindre stabil position på arbetsmarknaden och med mindre utbildningstillgångar.

Analyserna i detta kapitel vittnar om att det inom den yrkesgrupp som kallas gymnasielärare finns tydliga inomprofessionella skillnader som kan kopplas till olika tillgångar och resurser hos lärarna. Mycket pekar på att skillnader som här framträder också kan härledas till skolornas egenskaper, det geografiska läget, exempelvis skolans anciennitet, vilka program som erbjuds samt vilka elever man rekryterar. Andrew Abbott diskuterar i *The System of Professions* det han kallar klientdifferentiering, något som är nära knutet till den interna stratifieringen inom en profession. Vilka "klienter" som en grupp inom

professionen får ansvara för är i det här sammanhanget knutet till den interna statusen. Således får de dominerande inom en profession ansvara för vad man kan kalla ”högstatusklienter” medan de internt dominerade ansvarar för ”lågstatusklienterna”.²³³ Klientdifferentieringen, menar Abbott, får effekter på professionsystemet genom att den förstärker den intraprofessionella statushierarkin inte minst därför att högstatusklienterna ser till att välja de professionella med hög status, men också genom att högstatusprofessionella i högre grad arbetar på arbetsplatser som betraktas ha hög status.²³⁴ Analyserna i detta kapitel pekar mot att det inom gymnasieläraryrket finns en intern stratifiering som hänger samman med dels lärarnas olika ämnesinriktningar, dels skillnader mellan generationer av lärare och dels innefattar en geografisk dimension. Samtliga dessa skillnader kan kopplas till lärarnas tillgångar. För att utreda huruvida skillnader mellan olika gymnasielärare också går att koppla till skillnader mellan skolor och de elever de rekryterar (som en typ av klientdifferentiering i Abbotts terminologi) behöver man studera dessa förhållanden i en regional kontext. Ett försök till att förstå en sådan lokal ”skolmarknad” görs i avhandlingens kommande kapitel.

²³³ Andrew Abbott, *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*, s. 122.

²³⁴ Demetra Kalogrides, Susanna Loeb & Tara Bêteille, “Systematic Sorting: Teacher Characteristics and Class Assignments”, *Sociology of Education*, vol. 86, s. 103–123, 2013.

Uppsalas gymnasielärarrum

I föregående kapitel avtäcktes skillnader i gymnasielärarkretsens struktur vad gäller olika lärares tillgångar på en nationell nivå. I detta kapitel analyseras Uppsalas gymnasielärare där avsikten är att uppmärksamma polariteter och hierarkier mellan olika skolor, något som den nationella analysen inte behandlar, och hur dessa även kan relateras till gymnasielärarnas tillgångar.

Uppsala som studieobjekt är intressant ur ett flertal aspekter. Uppsala universitet inhyser en av landets största lärarutbildningar samtidigt som man i närområdet har ytterligare fyra lärosäten som utbildar lärare (Stockholms universitet, Mälardalens högskola, Södertörns högskola och högskolan i Gävle). Konkurrenten om lärartjänsterna inom kommunen är också stor vilket rimligtvis borde innebära att de värden som olika skolor eftertraktar hos lärare kommer att framträda på ett tydligt sätt. Jag har också i analysen av lärarkretsen på nationell nivå kunnat konstatera att Uppsalas position i det nationella rummet utmärker sig genom att man har en relativt välmeriterad lärarkår. Dessutom är Uppsala en stor universitetsstad och det akademiska sammanhanget sätter även sin prägel på stadens gymnasieskolor.²³⁵ Som stad är också Uppsala tillräckligt stor, med ett relativt stort antal gymnasieskolor, för att kunna uppvisa tydliga skillnader mellan olika skolor och lärare samtidigt som staden är tillräckligt sammanhållen och avgränsad för att vara överblickbar.

Liksom flertalet andra större städer i Sverige har Uppsala sett en stadig tillväxt av skolmarknaden genom ett ökat antal fristående skolor som ska konkurrera med anrika läroverksinstitutioner och mer nyetablerade kommunala skolor. I denna konkurrenssituation uppstår det olika typer av hierarkier där vissa skolor framträder som mer attraktiva hos vissa grupper av elever, föräldrar och även lärare. Ett sätt att beskriva och kartlägga dessa polariteter är genom att ta hänsyn till vilka elever, avseende kön, socialt ursprung och tidigare skolmeriter, som skolorna rekryterar. En sådan analys inleder detta kapitel just i syfte att få en karta över det strukturella förhållandet, det fält av

²³⁵ Ida Lidegran, *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas*.

gymnasieutbildningar och skolor som gymnasieskolan utgör, och som präglar den arbetsmarknad som verksamma gymnasielärare i Uppsala verkar inom och träder in i.

I denna inledande analys används enkel korrespondensanalys²³⁶ där gymnasielevernas kön och sociala ursprung används som aktiva variabler för att avtäckta olika gymnasieskolors och gymnasieprogramms rekrytering av elever. Precis som i analysen av det nationella lärarrummet har sedan en specifik multipel korrespondensanalys använts för att skapa ett regionalt lärarrum som baseras på de egenskaper som Uppsalas gymnasielärare besitter. Arbetsgången har varit densamma som i föregående kapitel, liknande uppsättning av variabler har använts och tolkningsprocessen har varit densamma. Först konstrueras rummet och tolkas utifrån de aktiva variablerna och modaliteterna, därefter studeras de supplementära modaliteternas spridning i rummet. Särskilt utrymme kommer i föreliggande kapitel ägnas åt att studera de enskilda skolornas positioner i det konstruerade lärarrummet och hur man kan förstå lärares positioner och karriärvägar i relation till detta rum.

Position och karriär

Ett sätt att se på en individs position på arbetsmarknaden är att betrakta den som ett led i en yrkeskarriär. Inom flertalet yrken finns en på förhand konstruerad karriärväg bestående av en rad positioner placerade i en hierarki av löner och prestige.²³⁷ Begreppet yrkeskarriär har också av tradition varit tydligt kopplat till den del av individens yrkeshistoria som kännetecknas av mobilitet uppåt på denna karriärstege.²³⁸ Läraryrket kan sägas sakna uppåtpekande karriärvägar av den sort som är vanlig inom många yrken och de få "karriärer" uppåt som är möjliga innebär ofta ett byte av yrkesidentitet – som att byta från en lärartjänst till en rektors- eller studierektorstjänst eller annan administrativ position inom skolvärlden.²³⁹ Analyserna som följer kan ses som ett

²³⁶ För en beskrivning av metoden och skillnaderna mot multipel korrespondensanalys se metodkapitlet.

²³⁷ Howard S. Becker, "The Career of the Chicago Public Schoolteacher".

²³⁸ Bente Abrahamsen, "Profesjoner og karrierer", i Anders Molander & Lars Inge Terum (red.), *Profesjonsstudier*, Oslo: Universitetsforlaget, 2008, s. 333.

²³⁹ Dan C. Lortie, *Schoolteacher. A Sociological Study*, s. 84f. Lortie ser i sina studier av amerikanska skollärare framför allt två tydliga effekter som ett resultat av avsaknaden av karriärvägar; 1) ett fokus på nuet och inte framtiden bland lärare och 2) en känsla av berövande (av belöningar) bland de lärare som arbetar över normal arbetsbelastning. Ibid., s. 86. Se också Rodman B. Webb, "Teacher Status Panic: Moving Up the Down Escalator", i Stephen J Ball & Ivor F Goodson (red.), *Teachers' Lives and Careers*, Issues in Education & Training Series, Basingstoke: Taylor & Francis, 1985.

försök att bidra med ett alternativt sätt att identifiera och beskriva karriärvägar inom läraryrket. En hypotes som bildar utgångspunkt för kapitlet är att elevkaraktäristiken, och den rekrytering som präglar enskilda skolor i förhållande till andra skolor, spelar roll för fördelningen av lärare och hur lärarnas förflyttningar mellan olika skolor ser ut.

Ett tidigt arbete som behandlade frågan om lärares yrkeskarriärer, och som på grund av dess generella slutsatser kan sägas ha bäring även på andra skolsystem i andra tider, är Howard S. Beckers studie av skollärare inom det offentliga skolväsendet i Chicago under andra hälften av 1940-talet.²⁴⁰ Beckers studie var nyskapande då han betraktade yrkeskarriärer på ett nytt sätt, inte enbart utifrån den tidigare beskrivna vertikala mobiliteten, utan utifrån horisontella rörelser/förflyttningar. I fallet med Chicagos skollärare framkom ett tydligt mönster i vilket lärare i hög utsträckning sökte sig från vad som kunde kategoriseras som multi-etniska skolor förlagda i stadens "slum-områden" mot mer etniskt homogena skolor i stadens förorter. De multi-etniska skolorna fungerade samtidigt för en stor andel nyutbildade lärare som ett första inträde på arbetsmarknaden (något som närmast kan betraktas som ett slags obligatorisk tjänstgöring innan man fått tillräcklig erfarenhet för att byta till en mer attraktiv skola). Denna typ av mobilitet var en konsekvens av att de mer etablerade lärarna sökte sig därifrån och att det på så sätt lediggjordes tjänster på de mindre attraktiva skolorna. Även om skolorna i Beckers studie rent formellt uppbar liknande karaktäristik, det vill säga att man befann sig på samma nivå i skolsystemet, upplevde lärarna att de skiftade avsevärt när det gällde förekomsten av de "problem" som var knutna till den dagliga rollen som lärare. I jakten på en så "problemfri" miljö som möjligt framstod elevernas bakgrund, förkunskaper och inställning till undervisningen av avgörande betydelse. Den mest problemfyllda miljön, i betydelsen att eleverna här upplevdes mindre mottagliga för undervisningen och där de disciplinära problemen var som störst var på skolor vars elever tillhörde de lägre sociala skikten.²⁴¹ Becker noterade därmed att rekryteringen av lärare och lärarnas förflyttningar på arbetsmarknaden bidrog ytterligare till en redan omfattande skolsegregation.

Agnès van Zanten har i sina studier av franska skolor i socialt utsatta områden funnit liknande flyttströmmar bland lärarkollektivet – från socialt mindre önskvärda skolor till skolor med en större andel hög-

²⁴⁰ Howard S. Becker, "The Career of the Chicago Public Schoolteacher".

²⁴¹ Ibid., s. 471.

presterande och socialt mer bemedlade elevgrupper.²⁴² Även Alain Léger har undersökt vilken typ av skolor och miljöer som är mest eftertraktade bland franska gymnasielärare.²⁴³ Léger huvudsats är att "le lycée idéal c'est le lycée bourgeois"²⁴⁴ och konstaterar att när andelen elever från övre medelklasshem ökar så 1) ökar andelen "professeurs agrégé" och andelen kvinnliga lärare minskar, 2) ökar andelen äldre och meriterade lärare och 3) ökar andelen lärare som stannar länge vid samma skola (samtidigt som omsättningen av lärare ökar med andelen elever med "folklig" härkomst). Denna typ av yrkeskarriärer som beskrivits handlar därmed inte, som i den traditionella meningen, om vertikal mobilitet utan för lärarnas del om förändrade omständigheter, som kan ske i flera steg, men som samtidigt gör att man närmar sig det man betraktar vara de "ideala" förutsättningarna för att kunna utöva sitt yrke.

Vad gäller svenska förhållande finns det indikationer på att lärarmobiliteten, här förstätt som rörelser mellan olika skolor (även om detsamma skulle kunna konstateras angående rörelser ut och in ur yrket), ökat över tid. Detta kan ses som ett resultat av en ökad konkurrens från fristående skolor och möjligheter till mer individuell lönesättning.²⁴⁵ Men vilka dessa lärare är och hur dessa rörelser skiljer sig åt mellan olika lärare är dock mindre utforskat. Inte heller går att utläsa i vilken mån en sådan förflyttning ingår som ett led i en medveten karriärstrategi eller är beroende av andra faktorer.

En social karta över Uppsalas gymnasieskolor

Den sociala karta över Uppsalas gymnasieskolor som utgör en empirisk introduktion till detta kapitel består av en analys av elever i år 2 i gymnasieskolan under åren 2005–2008.²⁴⁶ Syftet med analysen är att synliggöra en social struktur utifrån elevrekryteringen och som i sin tur kan beskriva hur olika tillgångar fördelas mellan olika skolor. De tydliga

²⁴² Agnès van Zanten & Marie-France Gropsiron, "Les carrières enseignantes dans les établissements difficiles: fuite, adaptation et développement professionnel" och Agnès van Zanten, "Les carrières enseignantes dans les collèges difficiles", i Jean Bourdon & Claude Thélot (red.), *Éducation et formation: l'apport de la recherche aux politiques éducatives*, Paris: CNRS Éditions, 1999.

²⁴³ Alain Léger, *Enseignants du secondaire*. Se även Alain Léger, "Les déterminants sociaux des carrières enseignantes".

²⁴⁴ Alain Léger, *Enseignants du secondaire*, s. 18.

²⁴⁵ Anders Björklund et al., *The Market Comes to Education in Sweden. An Evaluation of Sweden's Surprising School Reforms*, s. 92.

²⁴⁶ Valet av elever i år 2 bygger på att eleverna vid denna tidpunkt valt inriktning inom sina program, för att få ett större datamaterial och på så sätt mer stabila analyser har elevrekryteringen analyserats över flera år.

skillnader som framträder mellan olika utbildningsprogram men även mellan olika skolor (som delvis kan förklaras av att de erbjuder skilda utbildningar) skapar hierarkier och polariteter som kan vara mer eller mindre välbekanta för de verksamma lärarna.

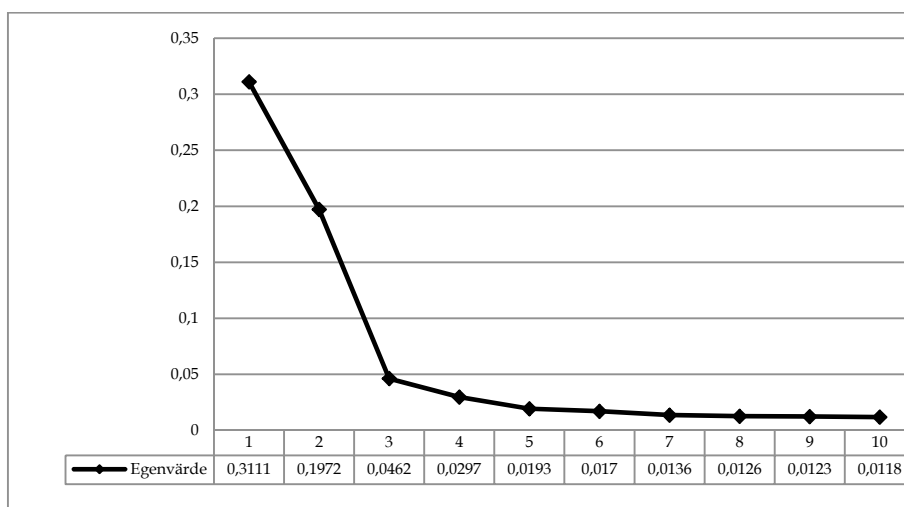
Korrespondensanalysen²⁴⁷ sammanfattar tendenserna i en stor korstabell, i det här fallet en tabell där enskilda program vid enskilda skolor (sammanlagt 71 olika utbildningar) korsas med elevernas sociala bakgrund fördelat på kön (sammanlagt 42 sociala grupper). Korrespondensanalysen sammanfattar de underliggande strukturerna (gymnasieprogrammets rekryteringsprofiler) i denna tabell i ett geometriskt rum som byggs upp av axlar. Graferna ska tolkas på så vis att utbildningar och skolor som ligger långt ifrån varandra har olikartade rekryteringsprofiler medan skolor som ligger nära varandra sannolikt har en mer likartad rekryteringsprofil. Efter att rummet konstruerats har tillförts supplementära egenskaper (elevernas grundskolebetyg och föräldrarnas utbildningsnivå och inkomster) som inte påverkar rummets struktur men som bistår i tolkningen av rummet.

Egenvärdena för de tio första axlarna redogörs för i diagram 27 nedan. De två första axlarna har ett klart högre värde, därefter planar kurvan ut och avståndet mellan den tredje och fjärde axelns egenvärde är klart mindre. Detta talar för att det i huvudsak är meningsfullt att tolka de två första axlarna i analysen.²⁴⁸

²⁴⁷ För en beskrivning av den s.k. "enkla" korrespondensanalysen se Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, s. 36–51.

²⁴⁸ Procentuellt förklarar den första axeln 39,7 procent av den totala variansen, den andra axeln 25,1 procent och den tredje axeln 5,9 procent. Valet av antalet axlar att analysera bygger i huvudsak på ett tolkningsarbete nämligen genom att se vilka axlar som låter sig tolkas på ett sociologiskt rimligt sätt. För att välja antalet axlar att analysera kan också det s.k. armbågs-kriteriet vara behjälpligt, se Johs Hjellbrekke, *Innføring i korrespondanseanalyse*, Bergen: Fagbokforlaget, 1999, s. 38f. Genom att visuellt studera när axlarnas egenvärden planar ut (efter den andra axeln i diagram 27 nedan) får vi en uppfattning om när bidragsvärdena sjunker kraftigt i relation till föregående axel.

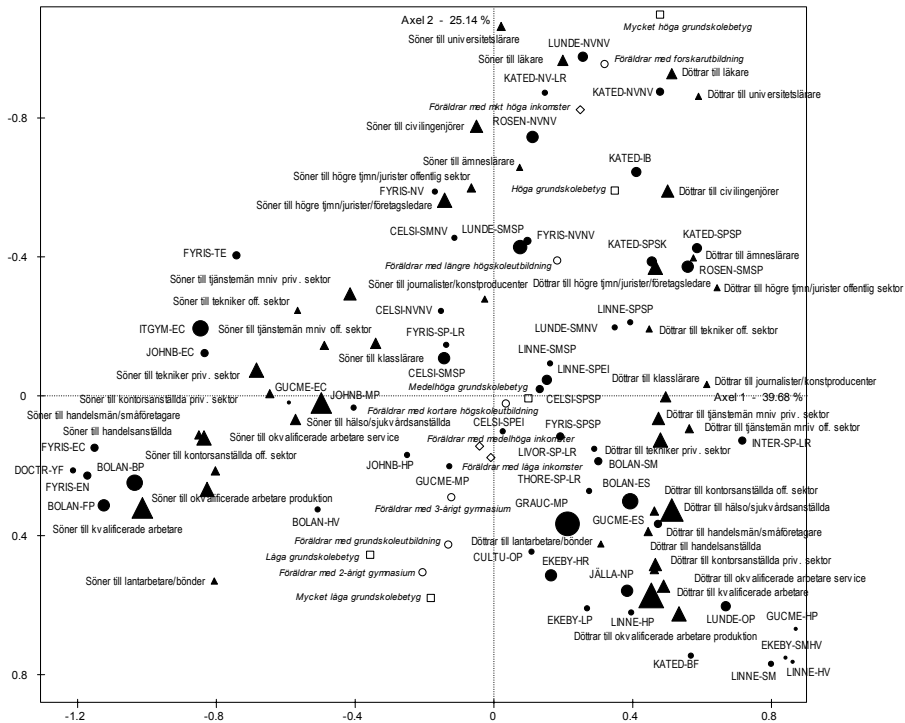
Diagram 27: Korrespondensanalys, de tio första axlarnas egenvärde.

Den sociala översiktsskarta som är ett resultat av analysen påvisar en tvådimensionell struktur där den första i huvudsak betingas av skillnader mellan könen och den andra i huvudsak betingas av skillnader mellan de olika sociala grupperna (se appendix för de olika modaliteternas bidragsvärden).²⁴⁹ I den vänstra delen av graf 10 finns en ansamling av utbildningar som är tydligt pojkdominerade, ju längre till vänster i grafen desto större är pojkdominansen. I extremen återfinns i första hand yrkesförberedande utbildningar som byggprogrammet, elprogrammet, energiprogrammet och fordonsprogrammet. Dessa pojkdominerade utbildningar utgör en tydlig pol i detta rum och står i opposition till mer flickdominerade utbildningar som omvårdningsprogrammen, estetiska program men även flera samhällsprogram i grafens högra del.

²⁴⁹ Liknande tillvägagångssätt har använts i tidigare studier av såväl gymnasieskolan på en nationell nivå som inom ramen för regionala analyser, se ex. Mikael Börjesson, *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier – tendenser på nationell nivå 1997–2001*, Donald Broady & Mikael Börjesson, "En social karta över gymnasieskolan i Stockholm i slutet av 1990-talet", *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy E-tidskrift*, nr 1, s. 2–13, 2002 och Ida Lidegran, *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*. I sin studie av Uppsalas gymnasieskola finner Lidegran en struktur som i stor utsträckning överensstämmer med resultaten från analysen i föreliggande kapitel. En skillnad är dock att ett flertal fristående skolor och med dessa nya utbildningsprogram tillkommit under de senaste åren.

Graf 10: Gymnasiefältet i Uppsala 2005–2008. 21 sociala grupper fördelat på kön samt supplementära variabler.

Förklaring till grafen:

- Skolor och gymnasieutbildningar (text med kapitäl)
 - ▲ Sociala grupper fördelat på kön
 - Kursiverad text: Supplementära variabler
 - Föräldrarnas högsta utbildningsnivå
 - ◇ Föräldrarnas inkomstnivå
 - Elevernas grundskolebetyg
- För en förklaring till skolförkortningarna och utbildningsförkortningarna, se appendix.

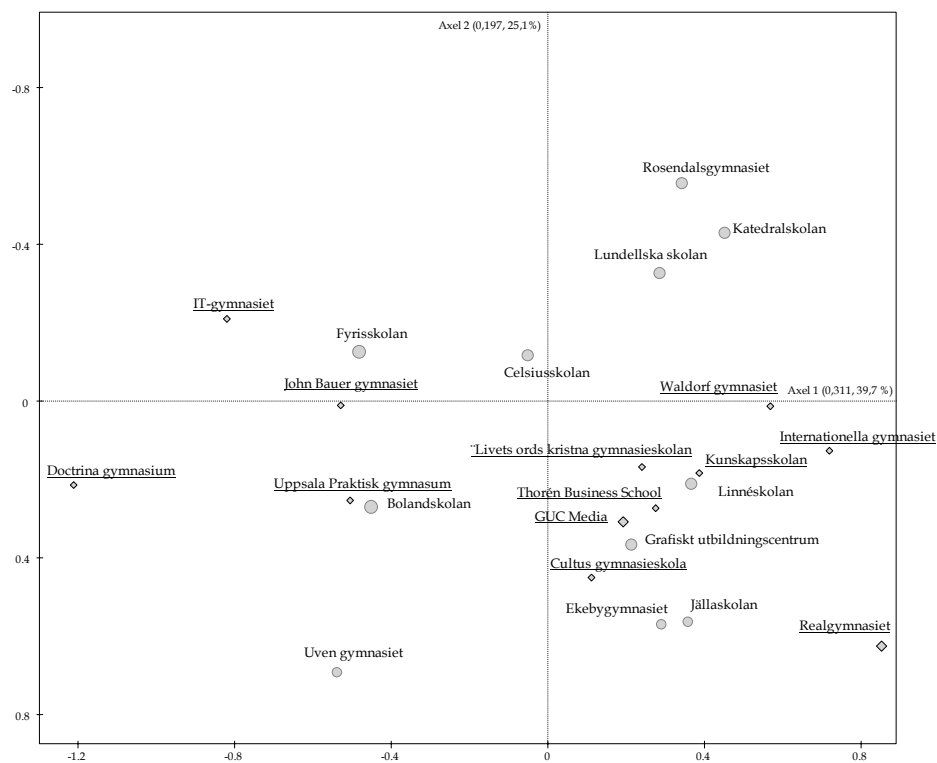
I den andra dimensionen, axel 2, som i huvudsak är en socialt hierarkisk dimension, finns en åtskillnad mellan traditionellt studieförberedande program – särskilt det naturvetenskapliga programmet som intar en särställning i detta rum – och framför allt flickdominerade yrkesförberedande program, såsom barn- och fritidsprogrammet, handelsprogrammet, hantverksprogrammet och omvårdnadsprogrammet. Den andra dimensionen kan därför bäst beskrivas som att den ställer grupper av elever med mycket tillgångar – högt socialt ursprung, föräldrar med längre utbildning och högra inkomster samt höga betyg från grundskolan – mot grupper av elever med mer begränsade tillgångar. Denna bild förstärks om hänsyn tas till de supplementära egenskaperna. Längs den andra axeln finns en tydlig spridning vad

SKOLLÄRARE

gäller elevernas betyg från grundskolan. Allra längst upp i grafen, bland de elever med mycket nedärvda tillgångar, finns också de med de allra högsta betygen, medan de med lägst betyg i huvudsak befinner sig i de nedre delarna av grafen.

Längs denna socialt hierarkiska dimension finns det också en tydlig åtskillnad mellan olika skolor. I grafens övre del, det vill säga det område som i större utsträckning samlar elever med högt socialt ursprung och mycket utbildningstillgångar, återfinns i första hand de traditionella läroverken och kommunala skolorna Katedralskolan och Lundellska skolan samt den i sammanhanget yngre kommunala skolan Rosendalsgymnasiet. Medelpunkter för de enskilda skolornas positioner i detta rum åskådliggörs i graf 11 nedan.

Graf 11: Uppsalas gymnasieskolors positioner 2005–2008.

Kommentar: Fristående skolor har understruken text i grafen.

Oppositionen mellan å ena sidan de traditionella läroverken och Rosendalsgymnasiet och å andra sidan gymnasieskolorna med en profil mer inriktad mot yrkesförberedande program samt de nya fristående skolorna är tydlig. De fristående skolorna intar ingen elitposition då en majoritet har en yrkesprogramprofil, och de traditionella läroverken,

Katedralskolan och Lundellska skolan, tillsammans med den kommunala satsningen på en naturvetenskaplig "spetsskola", Rosendalsgymnasiet²⁵⁰, intar en så pass dominerande position att de nyetablerade fristående skolor har funnit det svårt att kunna konkurrera med studieförberedande program.

De olika skolornas positioner är, som tidigare nämnts, delvis kopplade till de utbildningsprogram som skolorna erbjuder. Exempelvis finns det ett avsevärt avstånd längs den första axeln mellan Doctrina gymnasiet, till vänster och Realgymnasiet till höger i grafen. Den förstnämnda skolan har en tydlig profil av manligt dominerade yrkesförberedande program som elektriker- och energiprogrammet medan den sistnämnda även här har tonvikt vid mer yrkesförberedande program men i huvudsak mer kvinnodominerade, som exempelvis djurvård och hantverksprogrammet. Därav är avståndet längs den första axeln, som tolkats som en könsdimension, föga överraskande medan det sociala avståndet inte är lika tydligt framträdande. Längs den socialt hierarkiska dimensionen finns på liknande sätt ett avstånd mellan skolor som har en dominans av studieförberedande program, som har en högre social rekrytering, och skolor med dominans av yrkesförberedande program, där en större andel elever kommer från arbetarklasshem. På så sätt finns det tydliga skillnader inom enskilda skolor avseende vilka elever de rekryterar som är sammankopplat med de utbildningar som skolorna erbjuder.

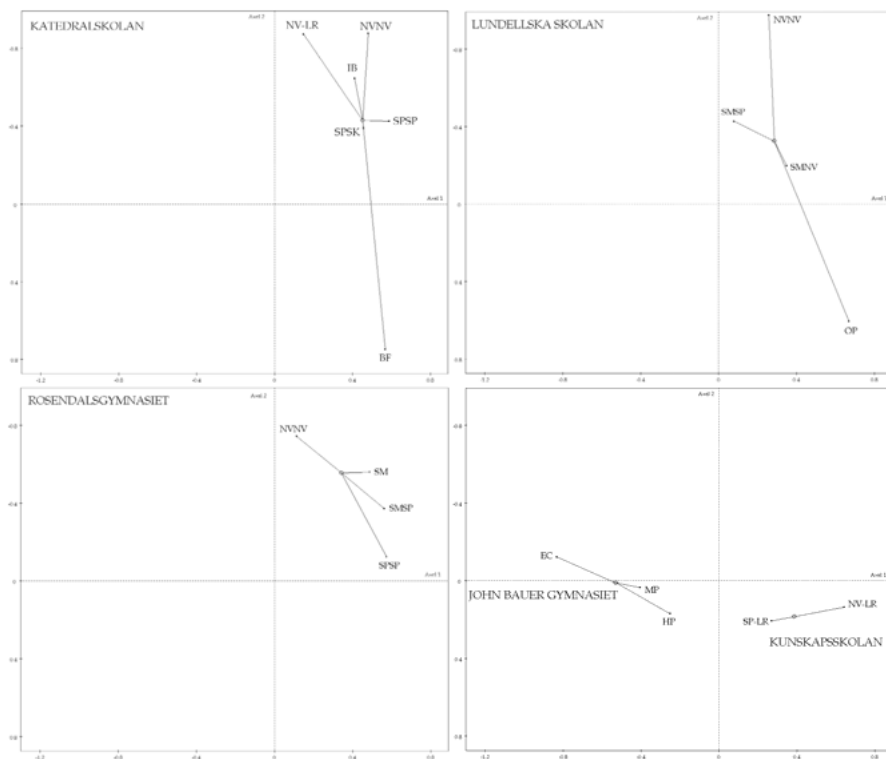
Dessa skillnader tydliggörs i graf 12 a-d som visar utbildningarnas spridning på ett urval av skolor (Katedralskolan, Lundellska skolan, Rosendalsskolan, John Bauergymnasiet och Kunskapsskolan). Katedralskolan (överst till vänster) har utbildningar med en tydlig koncentration i de övre delarna av grafen. Särskilt utmärkande är de båda NV-inriktningarna som intar positionerna längst upp. Mellan de två SP-inriktningarna, som ligger nära skolans medelpunkt, finns IB-programmet som också utmärker sig med att ha en hög social rekrytering. Noterbart är vidare det väldigt långa avståndet mellan Katedralskolans studieförberedande program och, längst ned i grafen, barn- och fritidsprogrammet. Det finns med andra ord avsevärda sociala avstånd mellan barn- och fritidsprogrammet och övriga utbildningar, och särskilt NV-programmen, på Katedralskolan. Ett liknande mönster framträder även på Lundellska skolan (överst till höger). Här intar NV-programmet med naturvetenskaplig inriktning en extrem position överst i grafen. Nedanför och något mer centrerat återfinns en variant av SP-programmet samt ett specialutformat program som intar

²⁵⁰ Håkan Forsberg, *En skola i tiden. Rosendalsgymnasiets etablering bland Uppsalas gymnasieskolor*, Rapport från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Uppsala: SEC, Uppsala universitet, 2008.

en position strax nedanför medelpunkten för skolan. Även i det här fallet finns ett påfallande stort socialt avstånd mellan dessa utbildningar och omvårdnadsprogrammet. På Rosendalsskolan (nederst till vänster), den tredje av de kommunala skolorna som särskiljer sig genom att rekrytera elever med mycket tillgångar, har de olika utbildningarna inte lika stor spridning som i de två tidigare fallen, även om det finns tydliga skillnader mellan exempelvis samhällsprogrammet med samhällsvetenskaplig inriktning och det naturvetenskapliga programmet med naturvetenskaplig inriktning. Att Rosendalsskolans utbildningar inte har samma sociala spridning i rummet i jämförelse med Katedralskolan och Lundellska skolan – en konsekvens av att man inte erbjuder några yrkesförberedande program – är förklaringen till att Rosendalsskolan som helhet har en högre social rekrytering och därmed positionerar sig längre upp längs den andra, socialt differentierande, axeln.

I den fjärde grafen (nederst till höger) återfinns utbildningarna för två av de fristående skolorna i analysen, John Bauergymnasiet och Kunskapsskolan. John Bauergymnasiet erbjuder enbart yrkesförberedande program och dessa har sina positioner i den manligt dominerade delen av grafen och i socialt dominerade positioner sett till de tidigare jämförda skolorna. Tydligast mansdominerat är elprogrammet följt av medieprogrammet och handelsprogrammet. Kunskapsskolan erbjuder å sin sida två studieförberedande program det naturvetenskapliga programmet respektive det samhällsvetenskapliga programmet. I jämförelse med Katedralskolan, Lundellska skolan och Rosendalsskolan intar dessa utbildningar klart dominerade positioner socialt sett, vilket indikerar att det finns sociala skillnader mellan skolor som inte enbart kan härledas till de utbildningsprogram som skolorna erbjuder. Kunskapsskolan är ett sådant exempel men liknande tendenser återfinns när det gäller exempelvis Internationella gymnasiet. Generellt kan sägas att de fristående skolorna har en lägre social rekrytering i jämförelse med sina kommunala motsvarigheter.

Graf 12 a–d: Enskilda utbildningars spridning i Uppsalas gymnasiefält. Utbildningar på Katedralskolan, Lundellska skolan, Rosendalskolan, John Bauergymnasiet och Kunskapsskolan.

Den sociala kartan över Uppsalas gymnasieskolor som här beskrivits – som är ett resultat av hur olika sociala grupper med olika former av tillgångar använder gymnasieskolans utbildningar – påvisar tydliga polariteter som också uppmärksammats i tidigare studier och förefaller ha en viss stabilitet över tid.²⁵¹ Analysen avtäckar också en slags skolmarknad där rekryteringen av elever framstår som ett synnerligen viktigt konkurrensmedel. Det är rimligt att tro att i en ökad konkurrenssituation mellan olika skolor blir också lärarna en betydelsefull resurs. Högt kvalificerade lärare, hög lärartäthet och så vidare blir på så sätt allt viktigare för skolor att skylta med. Den fråga som nu ska ställas, med bakgrund av vetenskapen om gymnasieskolans sociala struktur i Uppsala, är: hur kan rekryteringen av lärare och lärarnas tillgångar förstås i relation till detta sociala rum? Nedan görs en ansats att besvara denna fråga.

²⁵¹ Mikael Börjesson, *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier – tendenser på nationell nivå 1997–2001* och Ida Lidegran, *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*.

Uppsalalärarna

Innan Uppsalalärarnas tillgångar ska analyseras i den geometriska dataanalysen ska något kort sägas om några grundläggande demografiska skillnader som finns mellan lärarna i Uppsala och den nationella kohorten av lärare.

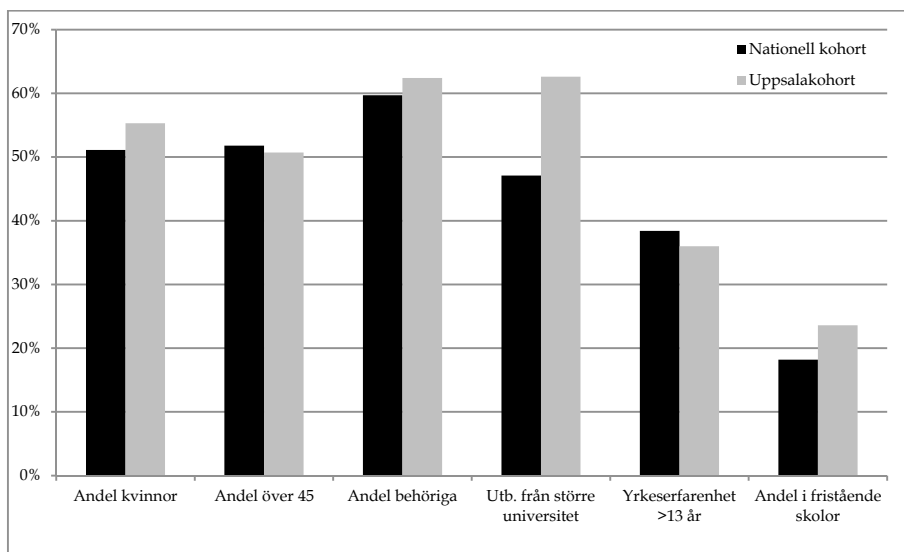
Antalet individer i lärarregistret som arbetar inom gymnasieskolan i Uppsala kommun uppgår till 1 080.²⁵² I korrespondensanalysen nedan är antalet aktiva individer 866 efter en rensning av individer som inte innehar undervisningstjänster eller där tillräcklig information inte finns att tillgå. Liksom i föregående kapitel ingår enbart det man kan kalla undervisande personal, det vill säga skolledare, studievägledare och annan administrativ personal är bortplockade i analysen.

Om hänsyn tas till mer basala demografiska egenskaperna så liknar Uppsalalärarna i stor utsträckning genomsnittet av samtliga gymnasielärare. I Uppsala finns en något större andel kvinnor (drygt 55 procent att jämföra med 51 procent nationellt) och åldersmässigt liknar lärarna i Uppsala genomsnittsläraren (medelåldern 45,8 respektive 46,3). Vad gäller utbildning är en något större andel vad man i den offentliga statistiken kallar behöriga i de ämnen som man undervisar i (drygt 62 respektive 60 procent). En större andel är utbildade vid något av de större universiteten (63 respektive 47), ett resultat av att en stor andel har Uppsala universitet som sitt huvudsakliga lärosäte. En relativt tydlig skillnad mot det nationella mönstret är att en större andel av lärarna i Uppsala arbetar på en fristående gymnasieskola (knappt 24 procent jämför med 18 procent nationellt). Detta är huvudsakligen en effekt av hur spridningen av de fristående skolorna ser ut, denna är som mest utbredd inom de större städerna.²⁵³

²⁵² Antalet gymnasielärare har växt i antal, precis som är fallet med den nationella kohorten, i samband med gymnasieskolans expansion. 1978 var antalet gymnasielärare i Uppsala 519 st. Det är med andra ord en dryg fördubbling under de 30 åren fram till 2008.

²⁵³ I Stockholm där de fristående skolornas expansion varit som starkast var exempelvis 2008 nästan 50 procent av lärarna anställda på en fristående skola.

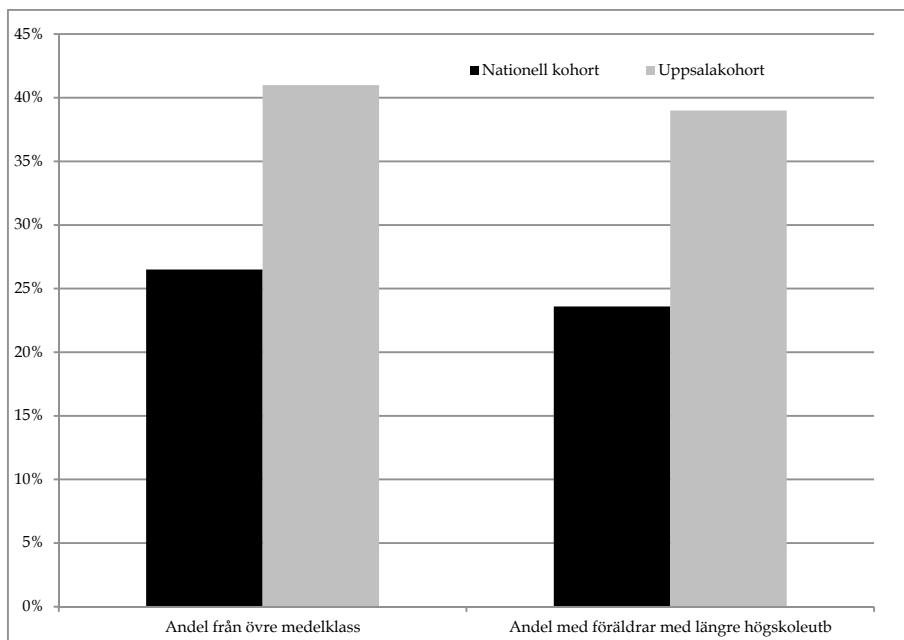
Diagram 28: Uppsalalärarna i jämförelse med den nationella kohorten.

Källa: Egna bearbetningar av avidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Om hänsyn även tas till lärarnas sociala bakgrund framträder däremot en tydlig skillnad mellan Uppsalalärarna och det nationella genomsnittet. En klart större andel av Uppsalalärarna kommer från högre sociala grupperingar och en större andel har föräldrar som har en längre högskoleutbildning som högsta utbildningsnivå. Dessa skillnader kan troligen delvis förklaras av Uppsalas akademiska prägel. En majoritet av de lärare som ingår i analysen har också sin examen från Uppsala. En faktor som troligen också påverkar är att det inom de större städerna och särskilt Uppsala finns en större konkurrens om lärartjänsterna, närheten till flera större lärosäten som utbildar gymnasielärare, särskilt Uppsala universitet och Stockholms universitet, påverkar också konkurrenssituationen.

Diagram 29: Uppsalalärarna i jämförelse med den nationella kohorten, social bakgrund och föräldrarnas utbildningsnivå.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Aktiva egenskaper och individer

Liksom i de nationella analyserna i kapitel sju är avsikten att arbeta med liknande uppsättning variabler med syftet att finna indikationer på särskiljande egenskaper och tillgångar som kan tänkas ha betydelse för att strukturera relationer mellan olika lärare.²⁵⁴ Arbetsgången har varit densamma som i föregående kapitel. Först konstrueras rummet av de aktiva variablerna och modaliteterna, därefter analyseras hur de supplementära egenskaperna förhåller sig till det rum som skapats. Särskilt fokus ligger på att analysera lärarnas positioner i relation till olika skolor och hur relationen mellan olika skolor, avseende de elever som man rekryterar, kan förstås i förhållande till lärarnas tillgångar.

Totalt har sex aktiva variabler använts, variablerna och kodningen av variabelvärdena framgår av tabell 12 nedan. En uppsättning variabler

²⁵⁴ Eftersom det finns skillnader mellan kohorterna har detta inneburit vissa omkodningar av variabler. Som exempel kan nämnas att typ av högskola/universitet som lärarna utbildats vid inte på samma sätt kan särskilja mellan olika typer eftersom en så pass stor andel av lärarna har sin utbildning från ett och samma lärosäte, Uppsala universitet.

fungerar som indikationer på lärarnas position på arbetsmarknaden, en uppsättning fångar lärarnas utbildningstillgångar och en avslutande uppsättning variabler bidrar med information om lärarnas sociala ursprung.

Tabell 12: Aktiva variabler och aktiva och passiva modaliteter.

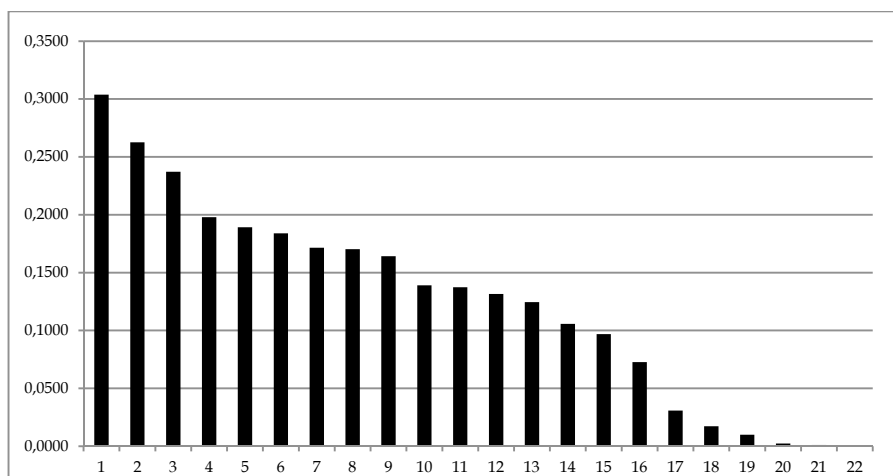
Variabel	Variabelvärden	Antal	Andel
1. Löneinkomst	Lön =< 15 000	126	14,5
	Lön 15 001–24 000	169	19,5
	Lön 24 001–28 500	310	35,8
	Lön 28 501–33 000	171	19,8
	Lön > 33 000	90	10,4
2. Typ av anställning	Tidsbegränsad anställning	156	18,0
	Fast anställd 1–99 %	191	22,1
	Fast anställd 100 %	462	53,3
	Fast anställd 0 % (passiv)	57	6,6
3. Utbildningsnivå	Utbildning högskola/univ. =>4 år	536	61,8
	Utbildning högskola/univ. 3 år	159	18,3
	Utbildning högskola/univ. =< 2 år	166	19,2
	Ingen uppgift (passiv)	6	0,7
4. Typ av högskola/universitet	Uppsala universitet	442	51,0
	Övriga univ./högskolor	225	26,0
	Univ./högskola ingen uppg. (passiv)	199	23,0
5. Föräldrarnas sociala position, hushåll	Övre medelklass	263	30,4
	Medelklass	242	27,9
	Lägre medelklass	144	16,6
	Arbetarklass	119	13,7
	Ingen uppgift (passiv)	98	11,3
6. Föräldrarnas yrkessektor, hushåll	Jordbruk/Industri	139	16,1
	Handel/Service	115	13,3
	Offentlig administration/Övr. adm.	135	15,6
	Hälso- och sjukvård	153	17,6
	Undervisning	252	29,1
	Ingen uppgift (passiv)	72	8,3
Antal variabler: 6	Antal aktiva modaliteter: 22	Tot. ind.: 866	

Mönstret går igen – tolkning av de tre första axlarna

Inledningsvis kan konstateras att resultaten från analysen av Uppsala-population till stora delar liknar resultaten från den nationella kohorten. En del olikheter kan dock konstateras. Som kommer demonstreras nedan ges vissa tillgångar större betydelse i Uppsalorummet och fördelningen av dessa tillgångar längs de olika axlarna ser något annorlunda ut.

Nedan har de tre första axlarna tolkats. Egenvärden och modifierade egenvärden redogörs för i diagram 30 och tabell 13. Lägg de tre första axlarna samman nås en modifierad andel på 80,8 procent av den totala variansen.

Diagram 30: Egenvärden axel 1–22.

Tabell 13: Egenvärden och modifierade egenvärden, axel 1–8.

Axel	1	2	3	4	5	6	7	8
Egenvärde (λ)	0,3038	0,2626	0,2371	0,1979	0,1893	0,1840	0,1716	0,1703
Modifierat egenvärde	0,4124	0,2393	0,1558	0,0621	0,0471	0,0389	0,0229	0,0214
Modifierat egenvärde (%)	41,2	23,9	15,6	6,2	4,7	3,9	2,3	2,1
Kumulativt modifierat egenvärde (%)		65,2	80,8	87,0	91,7	95,6	97,9	100,0

De olika huvudtemanans bidrag till de tre första axlarnas varians redogörs för i tabell 14. Till den första axeln, som är mest betydelsefull, bidrar lärarnas sociala bakgrund (53 procent) och utbildningstillgångar (39 procent) mest. Lärarnas position på arbetsmarknaden (53 procent) bidrar mest till den andra axeln tillsammans med lärarnas sociala bakgrund (36 procent) medan lärarnas position på arbetsmarknaden har klart störst bidrag till den tredje axeln (72 procent). Redan här kan en del olikheter i relation till analysen av den nationella kohorten konstateras. I Uppsala spelar de egna utbildningstillgångarna en klart större roll för differentieringen längs den första axeln. Troligen är en bidragande faktor till detta de särskilda förutsättningar som präglar Uppsala som nämnts tidigare, den akademiska kontexten och att lärarna generellt sett har mer av tillgångar i jämförelse med den nationella kohorten.

Tabell 14: Huvudrubrikernas bidrag till de första tre axlarna.

	Axel 1	Axel 2	Axel 3
Position på arbetsmarknaden	7,7	53,3	72,4
Utbildningstillgångar	38,9	11,2	5,1
Social bakgrund	53,4	35,5	22,5
Totalt	100,0	100,0	100,0

Längs den första axeln, som sammanfattar drygt 41 procent av skillnaderna i materialet, skapas en åtskillnad som baseras på lärarnas sociala ursprung i kombination med deras utbildningstillgångar. Variabler och variabelmodaliteter som bidrar över genomsnittet för respektive axel visas i graf 13–15 nedan.²⁵⁵ Fem av de totalt nio modaliteter som bidrar över genomsnittet till variansen i den första axeln kan härföras till olika aspekter av föräldrarnas yrkesposition medan totalt fyra modaliteter kan sammankopplas med lärarnas utbildning.

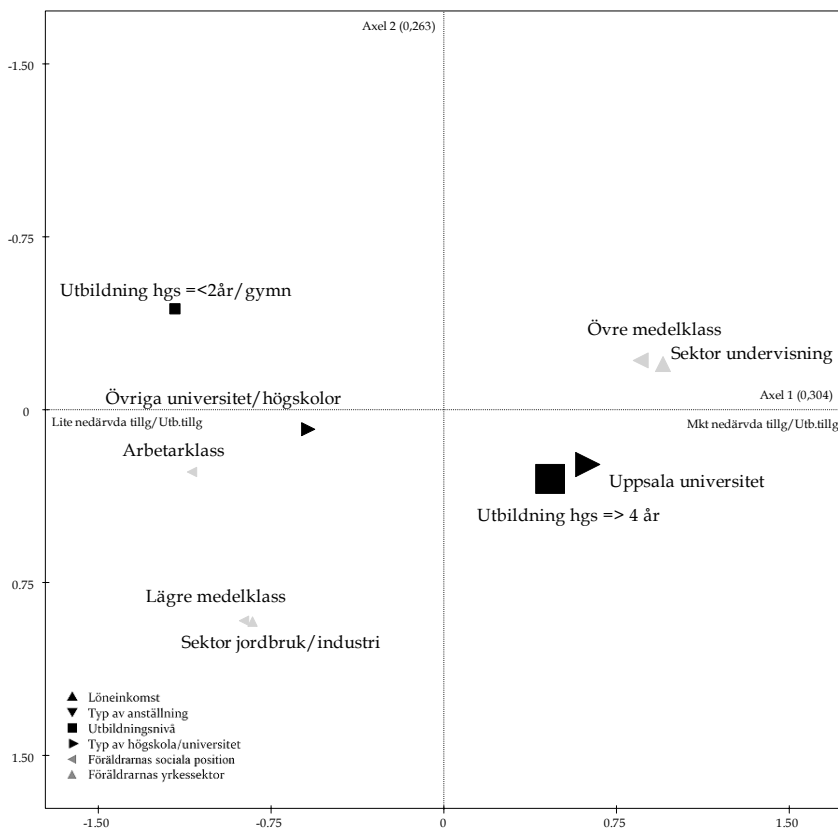
I grafens högra del återfinns lärare som har en bakgrund i den medelklassen (12,2 procent av axelns totala varians) samt lärare som har någon förälder som arbetat/arbetar inom undervisningssektorn (14,4 procent). Dessa indikatorer på socialt ursprung står i motsättning till lärarna i den vänstra delen av grafen där lärare som kommer från arbetarklasshem (9 procent) och de lägre medelklasserna (6,9 procent) återfinns. I denna del av grafen finns också en ansamling av lärare vars föräldrar arbetat/arbetar inom jordbruks- eller industrisektorn (6,1 procent). De variabler som kompletterar den första axelns struktur har att göra med lärarnas egna utbildningstillgångar. Vad gäller dessa framstår en tydlig motsättning mellan lärare som har sin examen från Uppsala universitet (10,7 procent) och en högskoleutbildning som är fyra år eller längre (6,9 procent) å ena sidan och å andra sidan lärare som har en kortare högskoleutbildning alternativt enbart gymnasieutbildning (13,1 procent) och sin examen från ett annat lärosäte än Uppsala universitet (4,9 procent).

Sammanfattningsvis kan man säga att den första axeln kombinerar egenskaper som har att göra med dels lärarnas sociala ursprung och dels de egna utbildningstillgångarna, där framträder en uppdelning mellan lärarna som har sin examen från Uppsala universitet och lärare med en examen från ett annat lärosäte. Denna axel påminner om men skiljer sig samtidigt åt från analysen av den nationella kohorten där den första axeln var en mer renodlat social dimension. I den nationella analysen kunde dessa skillnader kopplas till en åtskillnad mellan olika

²⁵⁵ Tröskelvärdet för variabler beräknas med $100/Q$ där Q är antalet aktiva variabler, det vill säga $100/6$ eller 16,7 procent, och för modaliteterna $100/m$ där m är antalet aktiva modaliteter, med andra ord $100/22$ eller 4,55 procent.

generationer av lärare, jag återkommer nedan till om samma slutsats kan dras utifrån Uppsalapopulationen.

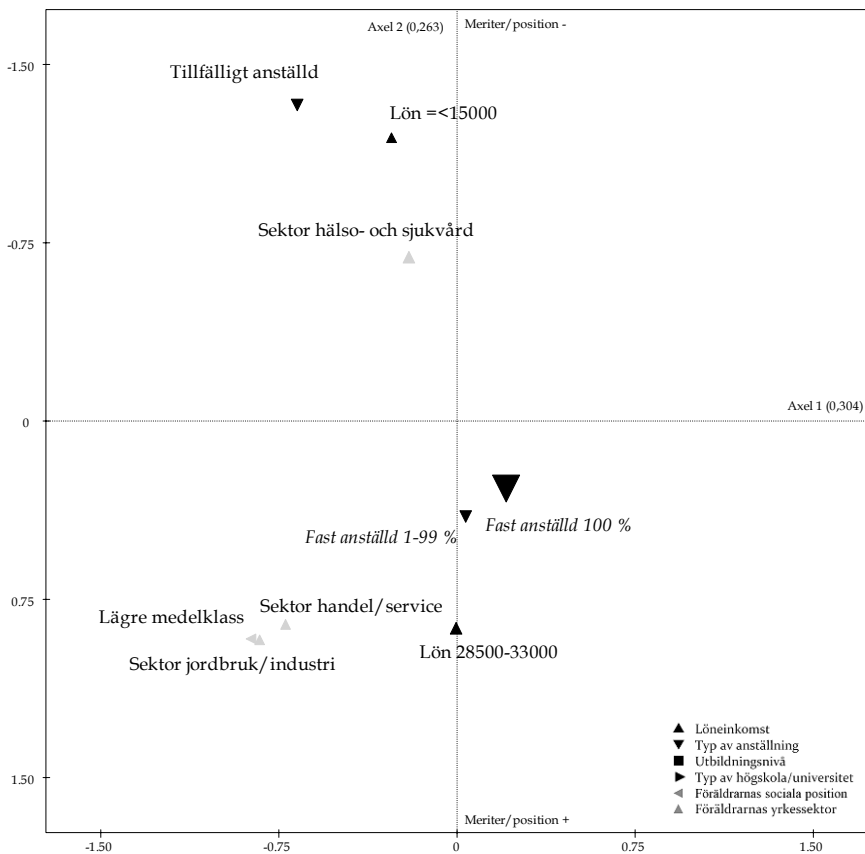
Graf 13: De mest bidragande aktiva modaliteterna till axel 1 (horisontell). Planet av axel 1 och 2.

Analysens andra axel kombinerar modaliteter som hänger samman med lärarnas position på arbetsmarknaden och deras sociala ursprung. Särskilt betydelsefull för att skapa åtskillnad mellan olika lärare är modaliteten *Tillfälligt anställd*, det vill säga lärare som inte har en fast anställning (20 procent av axelns totala varians) samt lärare som har de lägsta lönerna i materialet (13 procent). Dessa medelpunkter i grafens övre del står i opposition till lärare med en högre löneinkomst (28 500–33 000) och som har en fast anställning i någon form (dessa modaliteter överstiger dock inte tröskelvärdet för axeln men betydelsefulla för att förstå axelns struktur). Längs den andra axeln återfinns även en uppdelning utifrån föräldrarnas yrkessektor. I grafens övre del återfinns lärare med föräldrar som har en bakgrund i hälso/sjukvårdssektorn medan grafens nedre del samlar lärare med föräldrar med en

bakgrund i handels/servicesektorn samt jordbruks- eller industri-sektorn samt med en bakgrund i de lägre medelklasserna.

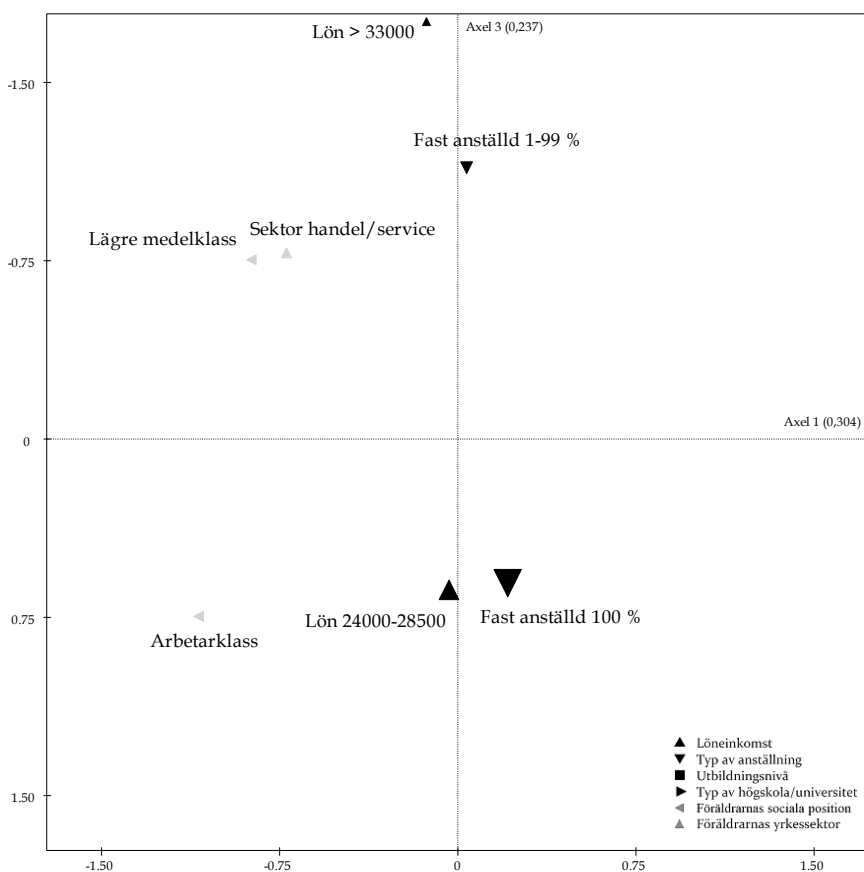
Graf 14: De mest bidragande aktiva modaliteterna till axel 2 (vertikal). Planet av axel 1 och 2.

Den tredje axeln i analysen av Uppsalalärarna skapar, liksom föregående analys av den nationella kohorten, en uppdelning inom gruppen lärare som är fast anställda. Å ena sidan återfinns i grafens nedre del en grupp lärare som kan ses som en "genomsnittlig" lärare som kännetecknas av att ha fast anställning, arbetande heltid och som har en löneinkomst som befinner sig någonstans runt genomsnittet för en gymnasielärare i Uppsala och å andra sidan, uppåt i grafen, en grupp lärare som har den högsta löneinkomsten men där en stor andel inte arbetar heltid med undervisning.

SKOLLÄRARE

Graf 15: De mest bidragande aktiva modaliteterna till axel 3 (vertikal). Planet av axel 1 och 3.

Analysen av Uppsalarummet liknar till stor del de åtskillnader som åskådliggjordes i analysen av den nationella populationen. Detta är knappast förvånande då samma uppsättning av variabler använts även om kodningen av enskilda variabelvärden till viss del skiljer sig åt. En del olikheter går däremot att notera, bland annat kan konstateras att lärarnas egna utbildningstillgångar har en större betydelse för Uppsalalärarna längs den första axeln. I första hand handlar det om en åtskillnad i utbildningslängd men också en åtskillnad mellan de som har en examen från Uppsala universitet och de som har utbildat sig vid ett annat universitet eller högskola. Med hjälp av de supplementära egenskaperna är det möjligt att diskutera vad dessa skillnader beror på samt huruvida spridningen av andra typer av egenskaper följer samma mönster.

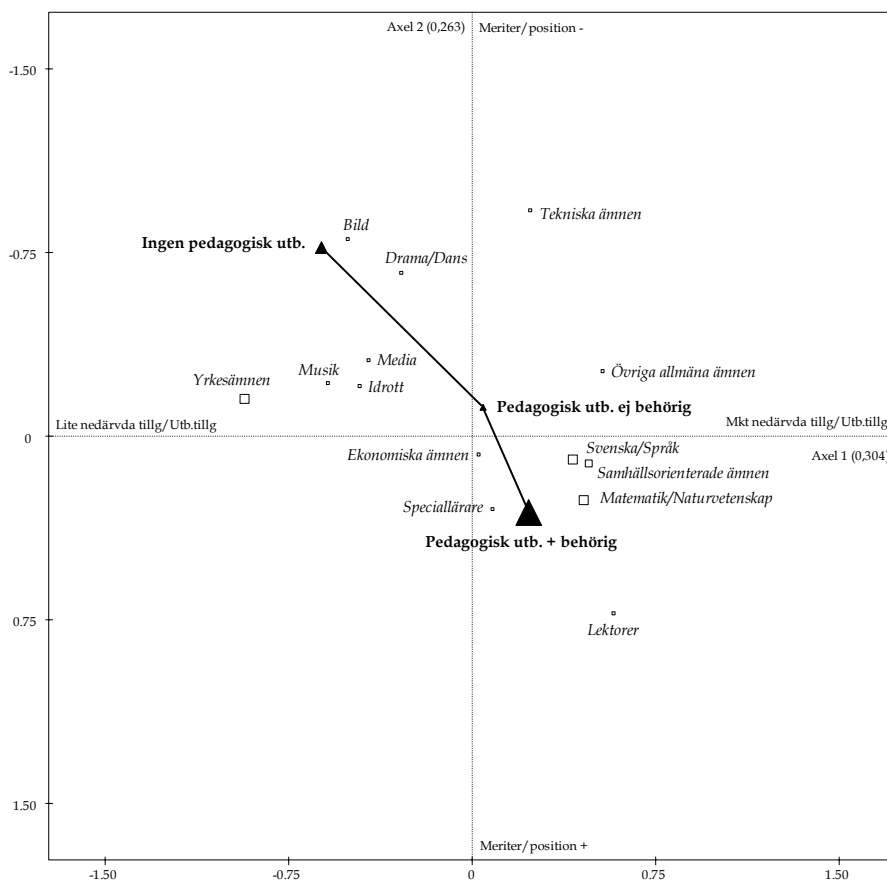
Lärarkaraktäristik i det regionala rummet

En viktig differentierande faktor även i analysen av Uppsalalärarna är de ämnen som lärarna undervisar i. Liksom i det nationella lärarrummet har lärare i de teoretiska ämnena, matematik/naturvetenskap, samhällsorienterande ämnen, och svenska/språk, en position i rummet där det finns en större ansamling lärare från högre sociala skikt och som är mer meriterade. Dessa återfinns i större utsträckning till höger längs den första axeln som tolkats som en kombination av lärarnas sociala ursprung och tillägnade utbildningsmeriter. Yrkeslärarna kommer i större utsträckning från arbetarklassbakgrunder och tillsammans med flera av praktisk/estetiska ämnena (musik, bild, drama/dans, media och idrott) kännetecknas de av att i större utsträckning ha kortare utbildning. Tas även hänsyn till lärarnas behörighet för undervisning kan konstateras att lärarna som inte har en pedagogisk utbildning har en position som drar åt det övre vänstra hörnet i graf 16 nedan, det vill säga i de delar av rummet där tidigare nämnda praktiskt/estetiskt orienterad lärarna har sina positioner. Denna struktur liknar för övrigt den som framkom i analyserna av den nationella kohorten. Lärare som har formell behörighet även för de ämnen man undervisar i, har sin position i den nedre högra delen av grafen i det område där medelpunkterna för majoriteten av de teoretiskt orienterade ämneslärarna återfinns.

Liksom i analysen av det nationella lärarrummet intar lektorerna en tydligt utmärkande position men till skillnad från den nationella analysen är denna position inte på samma sätt extrem och inte heller lika tydligt kopplad till lärarnas utbildningstillgångar. Detta är troligtvis ett resultat av att lektorerna i Uppsala, i jämförelse med den nationella kohorten, inte i lika stor utsträckning särskiljer sig när det gäller exempelvis utbildningstillgångar men också att de inte, proportionellt sett, är en lika exklusiv grupp som i en jämförelse med riket. Även gymnasielärarna med en ämnesinriktning mot matematik/naturvetenskap har en position mot det högra nedre hörnet av grafen, där utbildningsmeriterna är tydligast utmärkta. Även gruppen speciallärare och i viss mån övriga lärare i teoretiska ämnen har en position som ligger nära denna meritpol.

SKOLLÄRARE

Graf 16: Lärarkategorier och pedagogisk kompetens som supplementära variabler. Planet av axel 1 och 2.

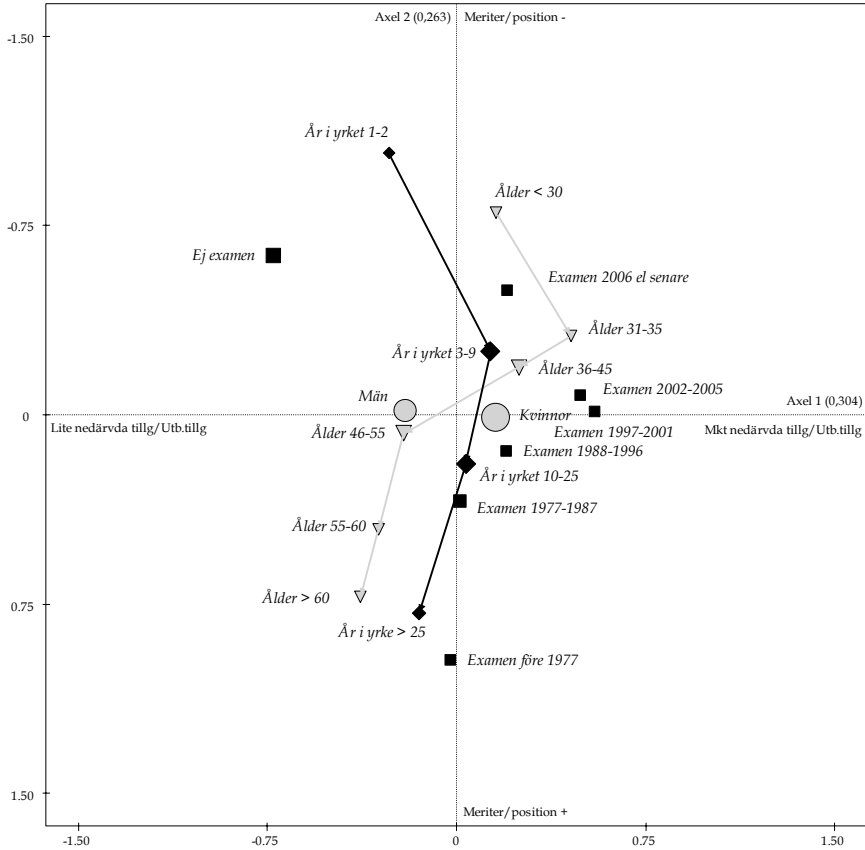

Nästa steg blir att se hur de supplementära variablerna kön, ålder och lärarerfarenhet kan hjälpa till att förklara rummets struktur. Liksom i det nationella rummet är skillnaderna mellan könen små, enbart märkbar längs den första axeln vilket kan förklaras med att de manligt kodade yrkesämneslärarna i huvudsak positionerades i den vänstra delen av rummet.

Större skillnader framträder om hänsyn tas till lärarnas ålder och yrkeserfarenhet. Särskilt den andra axeln är tydligt knuten till både ålder och lärarerfarenhet. Åldersvariabeln har också en spridning längs den första axeln (mellan lärare som är 31–35 och 46–55 år) men denna åtskillnad är inte lika accentuerad som i analysen av den nationella kohorten. Inte oväntat finns de största skillnaderna längs den andra axeln, som tolkats som en åtskillnad vad gäller position på arbetsmarknaden, mellan lärare med liten yrkeserfarenhet (1–2 år) och lärare med väldigt lång yrkeserfarenhet (> 25 år), ett avstånd på dryga 1,8

standardavvikelser. Mellan dessa ytterpositioner återfinns lärarna som arbetat 3–9 respektive 10–25 år som båda är relativt centrerade i rummet men där gruppen med längre yrkeserfarenhet positionerar sig längre söderut i grafen.

Graf 17: Kön, antal aktiva år som lärare, examensår och ålder som supplementära variabler. Planet av axel 1 och 2.

Som ett komplement till variablerna som berör ålders- och yrkeserfarenhet har även lärarnas lärarexamensår använts som ett supplementärt element. Examensåret hänger tydligt samman med yrkeserfarenheten men lärarna som tog en examen mellan åren 1997 till 2005 positionerar sig något längre högerut i grafen vilket indikerar ett något högre socialt ursprung och närmar sig de positioner där vi finner medelpunkterna lärarna i de teoretiska ämnena. Dessa modaliteter står längs den första axeln i opposition till de som inte har en examen vilka återfinns i de delar av rummet som samlar lärare i yrkesämnena och flertalet av de praktisk/estetiska ämnena.

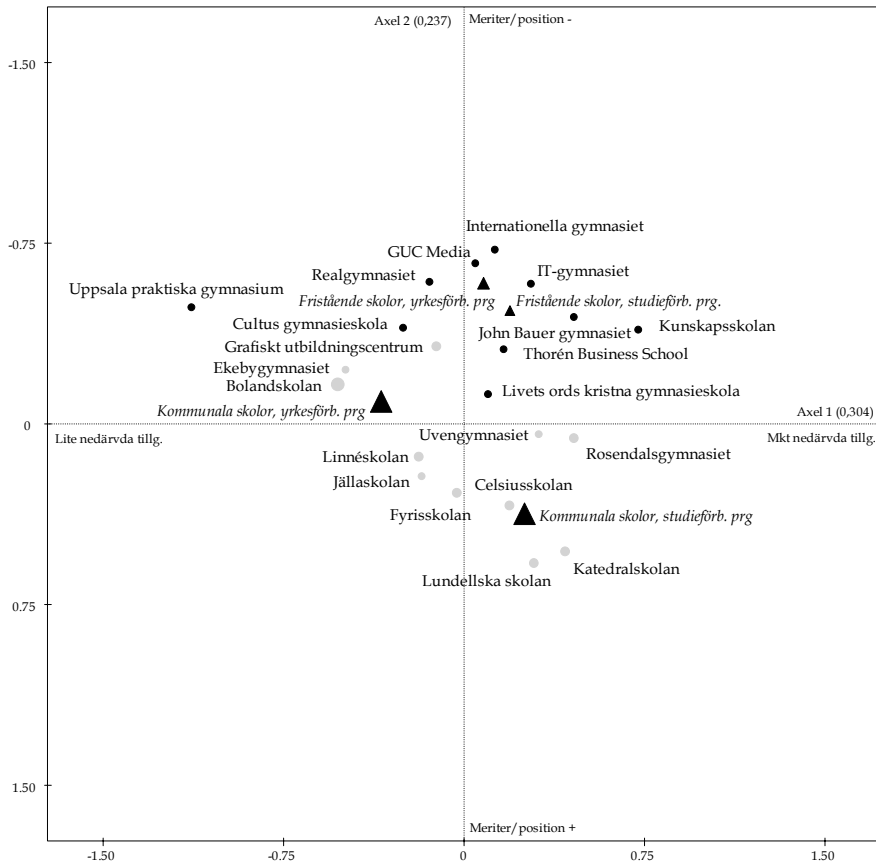
En skolhierarki

Hur sprider sig då Uppsalaskolorna i det lärarrum som upprättats ovan, och hur kan detta relateras till skolornas elevrekrytering som kartlades i kapitlets inledning?

För att få en bättre bild av olika skoltypers placering i rummet gjordes inledningsvis en klassificering av de olika skolorna utifrån fyra huvudtyper²⁵⁶: kommunala respektive fristående skolor som karaktäriseras av att de erbjuder studieförberedande program och kommunala respektive fristående skolor som i sin tur erbjuder i huvudsak yrkesförberedande program. Störst åtskillnad mellan dessa grupper av skolor återfinns längs med den andra axeln. De fristående skolorna, såväl de som i huvudsak har studieförberedande som yrkesförberedande program, positionerar sig uppåt längs den andra axeln och står i tydlig opposition till de kommunala skolorna med studieförberedande program längre nedåt i grafen och däremellan, med en dragning vänsterut, återfinns de kommunala skolorna med yrkesförberedande program. Ett annat sätt att beskriva denna åtskillnad är att lärarna på de fristående skolorna i större utsträckning karaktäriseras av att vara yngre, ha tillfälliga anställningar och lägre löner. Detta medan de kommunala skolorna med studieförberedande program i stället karaktäriseras av en större andel lärare ur den äldre generationen, med fasta anställningar och mer omfattande utbildningsmeriter (längre utbildning och i större utsträckning utbildade vid Uppsala universitet).

²⁵⁶ Klassificeringen har gjort utifrån den typ av utbildningsprogram som i huvudsak präglar gymnasieskolorna, vissa skolor har en kombination av utbildningsprogram och då har indelningen baserats på antalet elever på studie- resp. yrkesförberedande program. I gruppen *kommunala skolor med studieförberedande program* ingår: Celsiusgymnasiet, Fyrisskolan, Lundellska skolan, Katedralskolan och Rosendalsskolan. *Kommunala skolor med yrkesförberedande program*: Bolandsskolan, Ekebygymnasiet, Grafiskt utbildningscentrum, Jällaskolan och Linnéskolan. *Fristående skolor med studieförberedande program*: Internationella gymnasiet, Jensen gymnasieskola, Kunskapsgymnasiet, Livets ords kristna gymnasium, Thorén Business School och Waldorfskolan. *Fristående skolor med yrkesförberedande program*: Cultus gymnasieskola, GUC media, IT-gymnasiet, John Bauergymnasiet, Realgymnasiet och Uppsala praktiska gymnasium.

Graf 18: Skolor och skoltypers positioner i lärarrummet. Planet av axel 1 och 2.

De olika skoltyperna formar genom sina positioner en triangulär struktur och de kommunala skolorna intar olika platser i rummet baserat på de typer av utbildningar som de ger. Däremot är avstånden mellan fristående skolor med studieförberedande program och fristående skolor med yrkesförberedande program små avseende vilka lärare de rekryterar. Båda dessa skoltyper står därmed i opposition till främst de kommunala skolorna med studieförberedande program längs den andra axeln.²⁵⁷

De enskilda gymnasieskolorna intar olika positioner i lärarrummet, och positionerna hänger också samman med vilka gymnasieprogram de erbjuder. Därav framträder längs den första axeln en uppdelning mellan de skolor som har en yrkesorienterad profil och de skolor med

²⁵⁷ Avståndet mellan de kommunala skoltyperna längs den första axeln uppgår till dryga 0,5 standardavvikelser och mellan de kommunala skolorna med yrkesförberedande program och de fristående skoltyperna är avstånden längs den andra axeln 0,8 resp. 0,9 standardavvikelser.

en mer studieförberedande profil. Spridningen är också relativt stor längs den andra axeln. Positionerade längst ned i den högra delen av grafen där lärarna i större utsträckning kännetecknades av att ha mer meriter och lång yrkeserfarenhet återfinns de två tidigare läroverksskolorna Katedralskolan och Lundellska skolan. Dessa står i tydlig opposition till främst de fristående skolorna, sådana med yrkesförberedande såväl som studieförberedande profil. Ett flertal ytterligare skolor, företrädesvis kommunala skolor intar positioner i de nedre delarna av grafen. För att förstå skillnaderna mellan dessa kan det vara en idé att tillfälligt påminna oss om analysen av Uppsalas gymnasiefält som inledde detta kapitel. Den sociala översiktskartan över rekryteringen av elever till Uppsalas gymnasieskolor gav oss bland annat en social hierarki där just Katedralskolan och Lundellska skolan tillsammans med Rosendalsgymnasiet rekryterar en klart större andel elever med mycket tillgångar med sig, nedärvda såväl som förvärvade. Avstånden mellan dessa skolor och de fristående skolorna, även de med en dominans av studieförberedande program, var tydlig längs denna sociala dimension. Det symboliska kapital som Katedralskolan och Lundellska skolan är bärare av, som skolor med erkänt gott rykte och renommé, och den dominans man intar i gymnasiefältet avseende de elever man rekryterar, med mycket förvärvat och nedärvt utbildningskapital, kan därmed också relateras till lärarnas tillgångar.

Lärrarekrytering i en lokal kontext – tillgångar som följer tillgångar

Den inledande analysen av Uppsalas gymnasiefält demonstrerade hur olika utbildningar och gymnasieskolor intog olika positioner i förhållande till varandra avseende vilka studenter de rekryterar. Elevernas tillgångar i termer av kön, socialt ursprung och nedärvt och förvärvat utbildningskapital, bidrog till att skapa tydliga avstånd mellan å ena sidan skolor som karaktäriseras av att i huvudsak erbjuda studieförberedande inriktningar respektive skolor med i huvudsak yrkesförberedande inriktningar och å andra sidan mellan fristående och kommunala skolor. De sistnämnda dominerades i sin tur av några få skolor som rekryterade elever med mycket tillgångar av olika slag med sig i bagaget.

Skolorna i Uppsala intar också olika positioner i det lärarrum som analyserats. Dessa olikheter, som kan vara en effekt av skolors olikartade rekryteringsstrategier där olika tillgångar och värden ges olika vikt, tenderar att skapa olikheter som förstärker den redan befintliga differentieringen i förhållande till vilka elever som skolorna rekryterar.

Hur lärarna själva förhåller sig till olika skolor och de värden som de representerar utgör en fråga för efterföljande kapitel men det förefaller som om vissa typer av investeringar är mer centrala för att få tillträde till vissa skolor i detta rum.

En egenskap som visat sig vara central när det gäller att särskilja olika skolors lärare i den geometriska dataanalysen är lärarnas yrkeserfarenhet och utbildningstillgångar. En enkel jämförelse mellan de jämförda Uppsalaskolorna (tabell 15 nedan) tydliggör att denna typ av tillgångar inte är jämt fördelade. De kommunala skolorna skiljer sig, som tidigare noterats, från de fristående. Bland annat kan konstateras att de lärare som har väldigt lång yrkeserfarenhet är i minde utsträckning spridda över de olika skoltyperna – på vissa skolor förekommer de inte alls medan de på andra dominerar andelsmässigt – men även att det bland de kommunala skolorna finns en intern spridning.

Tabell 15: Lärarakaraktäristik, yrkeserfarenhet och behörighet, Uppsalas gymnasieskolor 2008, andelar (kommunala skolor gråmarkerade).

Skola	Andelar	
	yrkeserfarenhet >16år	Behöriga lärare
Fyrisskolan	54,3	75,3
Lundellska skolan	53,7	91,0
Linnéskolan	49,1	67,3
Katedralskolan	47,3	83,8
Celsiusgymnasiet	46,9	82,8
Ekebygymnasiet	41,7	61,1
Bolandsskolan	38,2	58,8
Rosendalskolan	34,5	78,2
Jällaskolan	29,6	56,8
Uvengymnasiet	26,4	52,6
Uppsala praktiska gymnasium	20	60,0
GUC media	19,2	53,8
Grafiskt utbildningscentrum	13,8	50,0
Livets ords kristna gymnasium	11,1	55,6
Internationella gymnasiet	6,7	53,3
Jensen gymnasieskola	0	71,4
John Bauergymnasiet	0	52,0
Kunskapsgymnasiet	0	75,0
Realgymnasiet	0	37,5
Thorén Business School	0	46,7
Cultus gymnasieskola	0	45,5
IT-gymnasiet	0	44,1

Källa: Egna bearbetningar av avidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Den geometriska dataanalysen lyfter också fram skillnader i lärare-rekryteringen mellan skolor med en ”hög” rekryteringsprofil hos sina elever (avseende socialt ursprung och betyg), som i större utsträckning har lärare med mer utbildningsmässiga tillgångar såväl som mer erfarenhet av lärararbete, medan skolor med en ”lägre” rekryteringsprofil har lärare med mindre tillgångar, ett förhållande som också kan vara

ett resultat av medvetna rekryteringsstrategier från skolornas sida.²⁵⁸ I en stad som Uppsala där den akademiska kontexten spelar en betydande roll är det kanske därför inte oväntat att vid de skolor där elevernas förvärvade och tillägnade utbildningstillgångar är stora är också lärarnas akademiska tillgångar större.

Inträdet på vissa skolor förefaller också kräva vissa typer av investeringar. Ytterligare en karaktäristik som är talande för de lärare som återfinns på de skolor med en mer socialt selektiv rekrytering, och som jag redan kunnat konstatera i större utsträckning har mer yrkeserfarenhet, är att man också haft fler anställningar på andra skolor innan nuvarande. På exempelvis Katedralskolan har närmare hälften av lärarna haft tre tidigare anställningar innan sin nuvarande. Detta skulle kunna vara ett resultat som bekräftar hypotesen att anställningar på vissa skolor kan fungera som ett led i en karriärväg, men som inte nödvändigtvis behöver medföra andra typer av förmåner (som högre lön). Resultaten talar snarare för faktorer som har att göra med att den omgivande miljön – skolan, eleverna, ledning – och de förväntningar man har på dem i större utsträckning harmonierar med de egna professionella idealen.

Tabell 16: Genomsnittligt antal skolor som Uppsalalärarna arbetat på innan nuvarande anställning.

Skola	Antal skolor	Skola forts.	Antal skolor
Katedralskolan	3,53	SRK Skogstibble	2,50
Rosendalsskolan	3,48	Livets ords kristna gymnasium	2,48
Lundellska skolan	3,41	Cultus gymnasieskola	2,46
Linnéskolan	3,38	Internationella gymnasiet	2,44
Fyrisskolan	3,29	Jällaskolan	2,39
Celsiusgymnasiet	3,20	Thorén Business School	2,29
GUC media	3,12	Uvengymnasiet	2,29
Kunskapsgymnasiet	3,10	John Bauergymnasiet	2,13
Ekebyggnasiet	2,95	IT-gymnasiet	1,95
Waldorfskolan	2,79	Uppsala praktiska gymnasium	1,73
Bolandsskolan	2,68	Jensen gymnasieskola	1,63
Grafiskt utbildningscentrum	2,67	Realgymnasiet	1,63

Källa: Egna bearbetningar av avidentifierad individbaserad statistik från SCB.

²⁵⁸ Dessa skillnader mellan skolor stämmer också väl överrens med resultaten i Mikael Palmes studie av hur olika skolor i Stockolmsområdet väljer att lyfta fram sina lärartillgångar där skolor med hög rekrytering vad gäller eleverna i större utsträckning valde att lyfta fram lärarnas akademiska kunskapsnivå medan skolor med lägre rekrytering i större utsträckning valde att betona lärarnas sociala egenskaper och "ledarskap". Mikael Palme, *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*, s. 216.

Sammanfattning och slutsatser

I detta kapitel har relationen mellan Uppsalas gymnasielärare och deras tillgångar analyserats, och ett särskilt intresse har ägnats åt studera dessa tillgångar i relation till Uppsalaskolornas positioner avseende de elever de rekryterar. En utgångspunkt har varit att dessa sociala skillnader mellan olika skolor är centrala för att förstå lärarnas arbetsmarknad och hur olika yrkeskarriärer utvecklar sig.

Den sociala kartan över Uppsalas gymnasieskolor som bildar startpunkten på analysen kunde beskrivas som en tydlig tvådimensionell struktur där den första dimensionen utgjordes av skillnader mellan å ena sidan flickdominerade utbildningar och å andra sidan pojkdominerade utbildningar. Särskilt tydlig var denna åtskillnad när det gäller de yrkesförberedande gymnasieprogrammen. Den andra dimensionen utgjordes av en socialt hierarkisk åtskillnad där det fanns stora skillnader mellan å ena sidan program som samlade elever med mycket tillgångar – högt socialt ursprung, hög utbildningsnivå och höga inkomster hos föräldrarna och höga betyg från grundskolan – och å andra sidan program som rekryterade elever med mer begränsade tillgångar. Utifrån de enskilda gymnasieprogrammets rekrytering kunde sedan skillnader tydliggöras mellan olika skolor i detta rum. Skolor som hade en övervikt av yrkesförberedande program hade en socialt mindre selekterad elevsammansättning och beroende av vilken typ av yrkesförberedande program de erbjöd hamnade de dessutom på skilda positioner längs den axel som definieras av skillnader mellan könen. Även i den socialt hierarkiska dimensionen framträdde tydliga skillnader mellan skolor. Särskilt märkbara var avstånden mellan skolor som i huvudsak erbjöd studieförberedande program kontra de skolor med i huvudsak yrkesförberedande program, men det fanns också skillnader som inte kunde förklaras utifrån på de typer av utbildningar som skolorna gav. En sådan skillnad framträdde mellan några av de traditionella läroverken i Uppsala och andra kommunala skolor och de fristående skolorna med studieförberedande program där de förstnämnda hade en socialt sett mer selektiv rekrytering. Med utgångspunkt i denna sociala struktur ställdes därefter frågan hur dessa skillnader kunde relateras till fördelningen av lärarnas tillgångar.

I den multipla korrespondensanalysen framkom liknande mönster som i analysen av den nationella kohorten från föregående kapitel. Några olikheter kunde dock noteras. I en första axel särskildes lärare baserat på deras sociala ursprung men även deras utbildnings-tillgångar. Den andra axeln definierades i huvudsak, liknande den nationella kohorten, av skillnader i relation till lärarnas position på arbetsmarknaden samt lärarnas sociala bakgrund, medan den tredje axeln var tydligt kopplad till lärarnas position på arbetsmarknaden. De

ämnen som lärarna undervisade i hade också betydelse för positionerna i detta rum där lärare i de teoretiska ämnena dels kännetecknades av högre socialt ursprung och dels större utbildningstillgångar och stod i opposition till framför allt yrkeslärarna längs den första axeln. Längs den andra axeln fanns en åtskillnad mellan lärarna i de teoretiska ämnena som i högre grad kännetecknades av att ha en stabil position på arbetsmarknaden och behöriga för den tjänst man verkade inom och lärare inom vissa praktisk estetiska ämnen och tekniska ämnen som återfanns i de motsatta delarna av lärarrummet. Skillnaderna längs den andra axeln kunde också tydligt relateras till lärarnas yrkeserfarenhet och senioritet.

Särskilt utrymme ägnades åt att studera Uppsalaskolornas positioner i lärarrummet. En första notering som kunde göras var att det fanns tydliga skillnader mellan framför allt de fristående skolorna och de kommunala skolorna med studieförberedande program. De senare intog en position i rummet där lärarna i större utsträckning hade mer meriter, längre yrkeserfarenhet och en mer stabil position på arbetsmarknaden. Det fanns också tydliga skillnader inom gruppen kommunala skolor. Särskilt utmärkande var de två tidigare läroverksskolorna Katedralskolan och Lundellska skolan som mer än några andra skolor stod i opposition till de fristående gymnasieskolorna vad gällde lärarnas tillgångar. En slutsats av dessa analyser var att hos de skolor där de utbildningsmässiga och sociala tillgångarna bland eleverna är stora tenderar lärarkårens samlade tillgångar vara större. Det bör poängteras att dessa skillnader bör ses i ljuset av den marknadsanpassning som skett av gymnasieskolan och i vilken lärarna både kan ses som en aktör, genom att man söker sig till vissa typer av skolor, men också som en institutionell tillgång i skolornas marknadsföring. På så sätt bör den tillgång som lärarna besitter när det gäller exempelvis yrkeserfarenhet (och som har visat sig variera stort mellan olika skolor) i första hand förstås som en *symbolisk tillgång*, som vissa skolor kan framhäva, och inte som en "teknisk" kvalitet i den meningen att mer erfarna lärare också per automatik är bättre lärare och bedriver en kvalitativt bättre utbildning.

I ett vidare perspektiv är det lockande att relatera dess skillnader i lärarrekrutering vid de fristående skolorna till de mönster som bland annat Agnès van Zanten funnit i studier av franska skolor. Lärarna vid de "bästa" skolorna, som också var de lärare som hade de bästa kvalifikationerna och var mer seniora i betydelsen stor yrkeserfarenhet, hade ett annat sätt att förhålla sig till sin profession. De betraktade sig i högre grad som en grupp tillhörande de fria professionerna och var på så sätt mindre beroende av de krav som ställdes på dem från ledning, föräldrar och elever. Man var också i mindre utsträckning påverkad av de utbildningspolitiska förändringarna som genomdrevs. Detta stod i

motsatsförhållande till lärarna på vissa privata skolorna som i högre grad var bundna av skolledningens välvilja (och där rektorn hade större utrymme att fritt rekrytera lärare utifrån tycke och smak). Här var lärarna mindre kvalificerade och i mindre utsträckning villiga att uttrycka starka professionella ideal, inte minst eftersom risken var större att de då skulle förlora sina arbeten.²⁵⁹

Avslutningsvis har detta kapitel demonstrerat hur lärare kan fungera som en institutionell tillgång och på så sätt förstärka andra faktorer, som bland annat elevrekryteringen, skolans läge, anciennitet, marknadsföringsinsatser etcetera, som bidrar till den enskilda skolans "rykte" och attraktivitet. Ett sådant mönster som uppmärksammats i föreliggande kapitel är det faktum att de skolor som kan förväntas förbereda eleverna för utbildningsbanor med "hög" lutning också i större utsträckning värdesätter lärarnas egna utbildningstillgångar och yrkeserfarenheter. Detta förhållande verkar i andra änden också uteslutande då vissa egenskaper hos vissa lärare troligen framträder som icke-önskvärda bland vissa skolor. En fråga som väcks i anslutning till dessa resultat är hur dessa relationer mellan olika skolor framträder bland de som är på väg att göra sitt inträde i detta sociala rum? Hur ser lärarstudenter på relationen mellan olika skolor? Vilka skolor framträder som mer eftertraktade och varför? Frågor som dessa behandlas i avhandlingens avslutande empiriska kapitel.

²⁵⁹ Agnès van Zanten, "Educational Change and New Cleavages Between Head Teachers, Teachers and Parents: Global and Local Perspectives on the French Case", *Journal of Education Policy*, vol. 17, nr 3, 2002.

De etablerade och kandidaterna – intervjuer med lärare och lärarstudenter

De statistiska analyserna från föregående kapitel har kartlagt de strukturella förhållanden som råder på lärarnas arbetsmarknad – nationellt såväl som regionalt – samt de förändringar som skett över tid i rekrytering till utbildning och yrke. Dessa analyser har demonstrerat att det på lärarnas arbetsmarknad existerar en differentiering som bland annat kan förstås utifrån fördelningen av lärarnas olika tillgångar där lärare med mycket meriter särskiljdes från de med mindre och att dessa lärare ockuperade olika positioner i det lärarrum som skapats. I analyserna av Uppsalas gymnasielärarrum kunde även dessa skillnader sättas samman med olika skolors positioner på "gymnasiefältet" där de skolor som rekryterade elever med större mängd tillgångar också hade en lärarkår som kännetecknades av att ha mer meriter. Vad de statistiska analyserna har svårare att beskriva är hur dessa villkor ter sig på ett mer subjektivt plan för redan verksamma lärare och de lärarstudenter som är på väg att träda in på arbetsmarknaden.

Avhandlingens avslutande empiriska kapitel tar utgångspunkt i resultaten från tidigare kapitel och fördjupar ett antal centrala teman i intervjuer med verksamma gymnasielärare i Uppsala och lärarstudenter på väg att avsluta sin utbildning vid Uppsala universitet. Valet av de teman som behandlas har gjorts utifrån två huvudprinciper. För det första behandlas sådant som avser fördjupa och nyansera resultaten som framkommit i de statistiska analyserna. För det andra har vissa tematiker mejslats ut utifrån att det i intervjuerna uppträtt mönster och likheter i lärarnas och lärarstudenternas syn- och förhållningssätt till de frågor som diskuterats. En utgångspunkt för urvalet av dessa teman, och som kan kopplas till frågan om studiens validitet, är att det handlar om återkommande utsagor och förhållningssätt som förekommer oberoende av varandra och baseras inte på enskilda studenters eller lärares uttalanden.²⁶⁰

²⁶⁰ Detta samspel mellan de intresseområden som genererats av de statistiska analyserna, såväl som av genomgången av tidigare forskning och de gemensamma förhållningssätt som studenterna ger uttryck för i sina utsagor har varit en viktig ut-

På ett övergripande plan kan man säga att de teman som utgör huvudfokus nedan berör dels lärarnas och lärarstudenternas väg fram till läraryrke och lärarutbildning dels olika aspekter av lärares yrkeskarriärer. I analyserna används begreppet *yrkesstrategi* som ett verktyg för att karaktärisera olika förhållningssätt till yrket. Strategibegreppet ska i det här sammanhanget förstås i den betydelse som det kommit till användning i Bourdieus sociologi, det vill säga handlingar som inte nödvändigtvis baseras på genomtänkta och kalkylerade val utan som lika gärna kan vara omedvetna och framstå som mer eller mindre givna i relation till individers och grupperns tillgångar och resurser. I analyserna av intervjuerna med både lärarna och lärarstudenterna handlar det i huvudsak om att koppla samman lärarnas och studenternas hållning, inställning och artikulerade åsikter om yrket och framtidsplaner med deras positioner och dispositioner.²⁶¹

Kapitlet inleds med lärarna – *De etablerade* – och en kort beskrivning av dessa och intervjugenomförandet. Här läggs särskilt fokus på hur gymnasielärarna resonerar om sina arbetsförhållanden, förhåller sig till sin yrkeskarriär samt hur man ser på relationen mellan olika skolor i Uppsala.

Intervjuerna med lärarstudenterna – *Kandidaterna* – syftar till att diskutera och analysera lärarstudenternas förhållningssätt till sitt framtida yrke. Av särskilt intresse är att undersöka huruvida lärarstudenterna i sina resonemang ger uttryck för olika yrkesstrategier och hur dessa skilda strategier kan förstås. Övergripande handlar intervjuerna också om att förstå hur dessa studenter orienterar sig i en föränderlig arbetsmarknad med större skillnader mellan olika skolor. Bland annat utreds frågan vad studenterna eftersöker för egenskaper hos skolor när man söker anställning. Finns det exempelvis bland studenterna föreställningar om den "ideala" arbetsplatsen? Och i sådana fall, hur ser dessa föreställningar ut och vilka variationer går att finna mellan olika grupper av lärarstudenter med olika bakgrunder och erfarenheter?

Avslutningsvis knyts dessa två delar samman för en mer generell diskussion som återknyter till tidigare kapitels huvudresultat.

gångspunkt för att kunna diskutera studiens fynd på en mer generell nivå. Det finns naturligtvis i intervjusituationen alltid en risk att intervjuaren, utifrån sin sociala position, påverkar informanten på olika sätt (för en diskussion om sådan påverkan se Pierre Bourdieu, "Understanding", i Pierre Bourdieu (red.), *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*, Stanford: Polity Press, 1999) och intervjuerna har varit "styrda" på så sätt att det funnits en mall för vilka frågor som jag ville skulle behandlas. Det har dock inte funnits anledning att misstänka att intervjuerna tillrättalagts eller anpassats utifrån att studenterna eller lärarna skulle ha en föreställning om vilka svar som "borde" ges.

²⁶¹ Bourdieu poängterar att strategier så som de utvecklas är genererade av habitus och sker i mötet mellan habitus och de sociala omständigheterna som är rådande, Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*, Cambridge: Polity Press, 1990 [1980], s. 62.

De etablerade

De lärare som intervjuats för denna studie har titulerats *de etablerade*. Att jag valt denna benämning beror på att dessa lärare kännetecknas av att de är synnerligen väl etablerade på arbetsmarknaden, på sina respektive skolor och i sin yrkesroll. Samtliga har många års yrkeserfarenhet²⁶² och fasta anställningar på kommunala skolor i Uppsala. Ett annat utmärkande drag att samtliga, åtminstone i viss utsträckning, undervisar på det naturvetenskapliga programmet på sina respektive gymnasieskolor.²⁶³ En majoritet är lärare i något naturvetenskapligt ämne och flera av lärarna har agerat som ämnesföreträdare på sina respektive skolor och en majoritet har dessutom många års erfarenhet av att handleda lärarstudenter. Lärarna är på ett sätt både representativa och icke-representativa för kollektivet gymnasielärare. Representativa för att de är av olika kön, representerar olika åldersgrupper, har varierande yrkeserfarenhet (även om ingen är ny i yrket) och de undervisar i olika skolämnen. Samtidigt är lärarna icke-representativa utifrån att de har en väldigt stabil position på arbetsmarknaden, och en etablerad position på sina respektive skolor samt för att de samtliga är gymnasielärare på skolor med kommunal huvudman. Saknas gör därför lärare som inte uppbär dessa egenskaper (som jag i de statistiska analyserna konstaterat utgör en motpol till denna grupp lärare) samt även lärare på fristående skolor.²⁶⁴ I det här fallet bör denna homogenitet betraktas som en metodologisk poäng. Tanken är att här få perspektiv från en position på arbetsmarknaden som kännetecknas av hög stabilitet och från lärare som har lång yrkeserfarenhet att dela med sig av. Ambitionen är att fånga hur lärarna utifrån just denna position – som också kan ses som en tydlig kontrast till studenterna som ännu inte gjort sitt inträde på arbetsmarknaden och därmed befinner sig i andra änden av en yrkesbana – förhåller sig till sin profession och sin yrkeskarriär.

²⁶² Läraren med kortast yrkeserfarenhet har arbetat drygt fem år som lärare, dock ligger de flesta av lärarna i spannet 10–30 år.

²⁶³ Detta var en ursprunglig ambition när urvalet till dessa intervjuer gjordes eftersom en del av intervjuerna skulle behandla lärarnas syn på det naturvetenskapliga programmet och dess förändringar. Att lärarna i huvudsak arbetar på det naturvetenskapliga programmet är samtidigt en sanning med modifikation eftersom tjänstestrukturen på de flesta gymnasieskolor innebär att man som lärare oftast undervisar i sina ämnen på flera olika utbildningsprogram. Totalt representerar lärarna fyra gymnasieskolor Katedralskolan, Rosendalsskolan, Celsiusgymnasiet och Fyrisskolan. Flera av lärarna har dock erfarenheter sedan tidigare från andra gymnasieskolor i kommunen.

²⁶⁴ Urvalet av intervjuer har diskuterats i kapitel 3, *Metoder och material*.

Tabell 17: Översikt över intervjuade gymnasielärare.

Namn*	Kön	Åldersklass	Yrkeserfarenhet	Ämnen
Hans	Man	40–50	10–20 år	Biologi, Kemi
Kristina	Kvinna	30–40	5–10 år	Biologi, Naturkunskap
Mats	Man	30–40	5–10 år	Matematik, Fysik
Margareta	Kvinna	> 60	> 30 år	Svenska, Tyska
Rolf	Man	40–50	20–30 år	Biologi, Kemi
Ann-Kristin	Kvinna	> 60	20–30 år	Biologi, Kemi, Naturkunskap
Hans-Åke	Man	40–50	10–20 år	Matematik, Fysik
Annika	Kvinna	30–40	10–20 år	Svenska, Historia
Magdalena	Kvinna	50–60	20–30 år	Biologi, Kemi
Charlotte	Kvinna	30–40	10–20 år	Samhällskunskap, Svenska

* Namnen är fiktiva.

Vägar in i yrket

Inledningsvis beskrevs gymnasielärarna som en grupp vars yrkesmässiga position till stora delar liknade varandra. Till skillnad från studenterna kännetecknades de intervjuade lärarna i högre grad av social homogenitet. En ganska stor andel av lärarna kommer från liknande hemförhållanden vad gäller föräldrarnas utbildningsnivå och uppväxtmiljöer vilket gör det svårare att härleda specifika hållningar och ställningstaganden till yrket utifrån deras sociala ursprung och dispositioner. Även om det bland lärarna finns skillnader i de sociala uppväxtvillkoren och vissa skillnader i nedärvt kulturellt kapital har detta inte varit en faktor som fått genomslag i tolkningen av intervju svaren. Likriktningen i lärarnas olika förhållningssätt kan också tolkas som en effekt av att man anammat liknande värderingar utifrån den sociala position som är gemensam för dem och gör också att det är svårare att hitta tydliga skillnader i intervju svaren.

En egenhet som framträtt när lärarnas bakgrund diskuterats är att det finns en relativt stor andel av dessa lärare som i sin familjehistoria på olika sätt har släktskap till läraryrket antingen genom att någon av föräldrarna eller någon närliggande släkting är eller har varit lärare till yrket. En av dessa är Hans. På frågan om detta är något som påverkat honom i hans eget yrkesval svarar han:

Hans: Jag vill gärna tro själv att jag inte har påverkats av det men mamma är lärare, lågstadielärare och speciallärare... Kanske... I mitt hem har väl alltid kunskap varit viktigt, man har intresserat sig för hur saker och ting fungerar och så där, det kan väl spela roll. Men inte var jag. Jag trodde ju aldrig att jag skulle bli lärare innan 20, det trodde jag inte, det var just den där upptäckten att det sociala mötet var så viktigt och att det så otroligt roligt när man stod där [framför klassen], det var det som var helt avgörande, så innan dess trodde jag aldrig att jag skulle bli lärare, utan det var bara känslan.

Även om Hans inte ser att föräldrarna haft direkt påverkan på hans eget yrkesval poängterar han att det under uppväxttiden funnits ett klimat som stimulerat kunskapssökande. Bland lärarna är förekomsten av lärare i den nära släkten påfallande och vidgar man radien till att även omfatta släktingar på lite mer distans, framträder än större närhet till läraryrket.

Emil: Har du fått insyn i läraryrket på något annat sätt? Har du några lärare i släkten?

Kristina: Min pappa har ju gått lärarutbildning, men han har kanske inte arbetat så mycket som lärare men på min mammas sida så är det... min mammas syster är gift med en man som har varit studierektor och lärare, på den sidan är det väldigt många lärare. Även mina kusiner är lärare... och sen i och för sig pappas syster har också varit lärare, jo så vi har nog en del lärare i släkten om jag tänker efter. Men inte direkt mina föräldrar eller så.

På frågan om lärarna tror att denna sociala närhet till läraryrket har påverkat dem att välja yrket betonar de allra flesta att så inte varit fallet, förutom en av lärarna (Rolf) som något skämtsamt beskriver det som: "jag är ju fjärde generationen lärare, så jag såg väl ingen annan möjlighet". Däremot betonas att valet att studera vidare varit givet även om det inte för alla fanns fokus på läraryrket inledningsvis.

För flera av lärarna har vägen till läraryrket inte varit spikrak, flera har testat andra yrken innan man bytte till lärarbanan. Det som ändå är gemensamt är ett starkt personligt intresse för undervisning och, som man beskriver det, en förhoppning om att få föra vidare kunskaper samt beskriva och förklara problemställningar. I ett par fall framträder också argument som mer grundas i den egna personligheten, att man gillar att stå i centrum eller gillar att stå framför en klass och berätta om något som man har mycket kunskap om. Variationen i arbetet som yrket ger förefaller vara central. Eller som Ann-Kristin uttryckte det "att man aldrig har tråkigt".

En tydlig skillnad framträder dock inom lärargruppen. Bland dem som kan kategoriseras som lärare i naturvetenskapliga ämnen såsom biologi, kemi, fysik och matematik, förefaller det vara vanligare att man läst en naturvetenskaplig, eller åtminstone delar av en naturvetenskaplig utbildning innan man påbörjat sin lärarutbildning. Som exempel kan nämnas några lärare som har en examen i biologi respektive kemi, någon har läst en civilingenjörsutbildning och flera har påbörjat en längre naturvetenskaplig utbildning och sedan bytt spår.²⁶⁵

²⁶⁵ Det bör också tilläggas att samtliga bland de naturvetenskapliga lärarna har gått det naturvetenskapliga programmet (eller linjen) på gymnasiet, medan språk- och de samhällsvetenskapliga lärarna samtliga har gått samhällsprogrammet.

Detta signalerar att det bland dessa lärare finns ett stort fokus på undervisningsämnena, även bland de lärare som tidigt haft planer på att läsa en lärarutbildning. I några fall har det också funnits planer på en forskarutbildning (en av lärarna är också disputerad i sitt ämne).

Hos ett fåtal av de intervjuade lärarna fanns det ett större socialt avstånd till högre studier då de kom från familjer utan någon studietradition. Dessa lärare beskriver sig själva som den första generationen att studera på universitetet. Här återkommer också bilden av att valet av högre utbildning var ett stort steg att ta och valet stod i huvudsak mellan olika professionsutbildningar. Någon nämner att man hade som avsikt att läsa biologi, men i stället för att läsa biologi som fristående kurs valde man lärarutbildning med naturvetenskaplig inriktning, man visste helt enkelt inte att man kunde göra något annat än att bli lärare om man läste biologi. Lärarutbildningen blev på så sätt ett val som på ett naturligt sätt hängde samman med ämnesvalet.

Det finns i beskrivningarna som lärarna ger om vägen fram till läraryrket tydliga gemensamma drag. Några drivkrafter som återkommer i intervjuerna är dels det stora ämnesintresset och dels den kunskapsförmedlande delen av yrket. Drivkraften att nå professionell utveckling genom att utveckla sina ämneskunskaper var något som återkom när lärarnas syn på sin egen karriär diskuterades.

Att ”göra karriär”

Emil: Hur gör man annars om man är lärare och vill göra karriär?

Rolf: Man gör ju inte det, min karriär var ju färdig -97, då fick jag en fast tjänst som gymnasielärare och de här olika sysslorna som finns, att man är ämnesföreträdare och sånt här det är ingen egentlig karriär, det blir ingen automatisk löneökning genom det heller. Det kan man ju göra om man tycker är roligt eller om man inte tycker är roligt. Skolledare är ju en, men det är ett helt annat jobb, det vill jag inte ha.

Begreppet karriär tål att problematiseras, inte minst när det gäller läraryrket.²⁶⁶ Som Ball och Goodson påpekar finns det både en subjektiv och en objektiv definition av en yrkeskarriär.²⁶⁷ Inom många yrken existerar exempelvis objektiva och på förhand definierade karriärsteg

²⁶⁶ Simon Rolls & Helle Plauborg, “Teachers’ Career Trajectories: An Examination of Research”, i Martin Bayer et al. (red.), *Teachers’ Career Trajectories and Work Lives*, Professional learning and development in schools and higher education, Dordrecht; New York: Springer, 2009, s. 9ff.

²⁶⁷ Stephen Ball & Ivor F. Goodson, “Understanding Teachers: Concepts and Contexts”, i Stephen Ball & Ivor F. Goodson (red.), *Teachers’ Lives and Careers*, London: Falmer, 1985, s. 11.

som vart och ett befinner sig i ett hierarkiskt förhållande till varandra. Ett steg uppåt i en sådan hierarki medför vanligtvis olika typer av förmåner, den vanligaste kanske i form av löneökning, men ett karriärsteg kan också innebära andra förändringar i yrkesrollen, som nya ansvarsområden och ökad social status. Inom läraryrket har det av tradition saknats sådana på förhand definierade karriärvägar. I den forskning som analyserat lärares karriärvägar är det därför vanligare att man anför ett bredare perspektiv på lärares yrkeskarriärer. Exempelvis genom att se på en karriär som en process av såväl professionell som personlig utveckling kopplat till yrkesrollen.²⁶⁸ I följande stycken handlar det framför allt om att karaktärisera hur lärarna förhåller sig till sitt yrke och huruvida det finns skillnader i dessa förhållningssätt.

Liksom Rolf i det inledande citatet har de övriga lärarna ett oproblematiskt förhållande till de, objektivt sett, begränsade möjligheterna till karriärutveckling. De allra flesta är medvetna om premisserna för yrket och man är inte särskilt intresserade av ledningsarbete eller annat administrativt arbete som skulle innebära att man skulle få skärpa ner på tiden i klassrummet.

Emil: Hur ser du möjligheterna att avancera karriärmässigt?

Hans: Det är inget problem för mig, jag har inget problem med att jag inte kan få en högre befattning på något sätt och det kan jag väl i och för sig. Man kan ju gå i lite olika riktningar mot skolledning eller skolutveckling eller Skolverket, men jag är inte intresserad. Jag tycker att det är jätteroligt att undervisa, jag känner att kontakter med elever är det som håller liv i yrket jag skulle inte tycka det var roligt att sitta i högre utsträckning på ett kontor utan snarare tvärtom, det skulle bli tråkigare. Det är just det här mötet med eleverna som gör att det blir kul och den karriär som man möjligtvis gör är i sin kompetens och man lära sig saker hela tiden och jag tycker att man förbättrar saker varje år, varje månad och det är kanske... jag tycker det dyker upp något som gör varje område roligare och det är en typ av karriär för min egen del som jag tycker räcker. Jag är inte intresserad av vare sig...

Emil: Men upplever du att det är en vanlig inställning?

Hans: Jag vet inte, jag kan säga att jag hade kanske lite mer problem med det när jag var mellan 25–30 och kurskompisar som... man såg vilka förmåner som man kunde få på den utbildningen i sitt yrke som man aldrig kunde få som lärare, men samtidigt skulle jag inte vilja byta med dem ändå.

²⁶⁸ Martin Bayer et al., "Introduction to Teachers' Career Trajectories", i Martin Bayer et al. (red.), *Teachers' Career Trajectories and Work Lives*, Professional Learning and Development in Schools and Higher Education, Dordrecht; New York: Springer, 2009, s. 2.

Liksom Rolf och Hans så är det ingen av de intervjuade lärarna som är särskilt intresserade av att bli skolledare utan förespråkar i stället möjligheterna att utveckla sina professionella kompetenser. Annika skulle gärna se att man införde möjligheter att som lärare få ägna sig åt och fördjupa sig i sina ämnen, detta trots att hon vet att det inte kommer medföra någon positionsförändring. Annika ger med andra ord uttryck för vad man skulle kunna kalla en mer subjektiv karriärutveckling. I forskningen kring lärares karriärutveckling är detta en vanligt förekommande inställning bland lärare, som liksom de intervjuade lärarna här, befinner sig i en etablerad position och som har ett val att göra mellan att fortsätta fördjupa sig i sin professionella roll som lärare eller att söka sig mot skolledningsuppdrag.²⁶⁹

Annika: Ett sätt är väl att bli skolledare eller att man engagerar sig i olika grupper, man kan ju engagera sig så att man är mer delaktig i utvecklingsarbetet i skolan och mer åt det här skolledarhållet, eller att man är ämnesansvarig och sen engagerar sig på den vägen. Men som sagt annars är det ju inte speciellt mycket och det är väl lite tråkigt för det jag själv känner är att jag skulle vilja ägna mig mer åt mina ämnen, att få förkovra mig mer att fortbilda mig inom mina ämnen så att jag kunde fortsätta att vara en lärare, eller att bli en bättre lärare. Även mer pedagogiska samtal och mer fokus på det pedagogiska, nu hamnar vi i det här att det är så väldigt mycket elevvårdande. Och det var ju inte därför man blev lärare. Det är väl det som man känner som en begränsning. Även om det inte leder till en direkt positionshöjning så har man ändå en stolthet i sin profession. Det går ju att engagera sig i det här med att utbilda lärarstudenter och att man då har kontakt med universitetet, det finns ju de här vägarna fast de inte är klockrena.

Det är tydligt att för dessa lärare finns grunden för professionen i klassrummet och den verksamhet som är tätt knuten till lärarnas undervisning. Detta innebär också att alla avsteg från denna praktik ses som en negativ utveckling från lärarnas sida. Samtliga lärare lyfter under intervjuerna fram det som man upplever vara ökade krav på dokumentation och administrativt arbete under de senaste decennierna. En utveckling som man anser försvårar deras arbetssituation.²⁷⁰ Lärarnas beskrivning av graden av tillfredsställelse i yrkesrollen förefaller vara tätt knuten till deras möjligheter att agera autonomt och fria från yttre pålagor. Frågan är om lärarna också upplever eller har föreställningar om huruvida dessa möjligheter varierar mellan olika skolor och program, denna fråga behandlas härnäst.

²⁶⁹ Simon Rolls & Helle Plauborg, "Teachers' Career Trajectories: An Examination of Research", s. 18.

²⁷⁰ Detta förhållande kan ses i ljuset av de beskrivningar av läraryrkets förändringar som visat hur allt mer av lärarnas tid går åt till administrativa göromål, se bl.a. Lärarförbundet, *Vem hinner vara lärare i gymnasieskolan*.

Undervisningsvillkor som statusmarkör

I föregående kapitel analyserades Uppsalas gymnasieskolor utifrån dels den elevrekrytering som karaktäriserade skolorna och dels fördelningen av lärarnas tillgångar i relation till dessa skolor. Resultaten av dessa analyser visade att skolornas olikartade elevrekrytering, eller de elevprofiler baserade på kön och socialt ursprung som kännetecknade respektive skola, skapade avstånd och hierarkier mellan olika skolor. Dessa avstånd kunde delvis förklaras utifrån de program som fanns på skolorna. Exempelvis existerade stora könsmissiga avstånd mellan de som i huvudsak erbjöd mer flickdominerade yrkesförberedande gymnasieprogram – som barn- och fritidsprogrammet och omvårdnadsprogrammet – och de som erbjöd mer pojkdominerade motsvarigheter – som byggprogrammet och elprogrammet. Men det fanns också avstånd som inte lika enkelt kunde förklaras utifrån olika gymnasieprogramms förekomst, bland annat de skillnader som framträdde mellan fristående och kommunala skolor men även inom de kommunala skolorna. Ett resultat från föregående kapitel var att dessa skillnader mellan skolor också kunde identifieras i det lärarrum som skapades. Skolor som rekryterade elever med mer tillgångar tenderar de även ha lärare med större tillgångar, särskilt utbildningstillgångar och mer lärarerfarenhet. Frågan är hur detta, genom statistiken, konstruerade förhållande upplevs av de lärare som intervjuats? Upplever man att det existerar en hierarki mellan olika skolor eller program, och vad är det i sådana fall som skapar denna hierarki?

Med lärarna diskuterades under intervjuerna om ett byte av skola också kunde innebära ett lyft karriärmässigt på ett mer symboliskt plan. Lärarnas svar är här knappast entydiga. Bland några av dem finns dock antydningar om att det existerar en slags dominansordning mellan olika skolor i kommunen. Annika har sin bild klar för sig hur detta förhållande ser ut.

Emil: Kan man tänka sig att byte av skola skulle kunna ses som ett karriärlyft?

Annika: Jaja, men då är ju Katedralskolan, det är ju den finaste skolan. Att byta till Katedralskolan är ju ett steg i karriären och det var ju också, i varje fall förr i tiden, det var ju hit många ville. Och sen också t.ex. här så har ju IB-programmet varit kanske lite av ett karriärsteg eftersom man börjar på ett helt annat program, man undervisar på engelska, ett helt annat skolsystem och sådant. Det är ju väldigt svårt, det spelar ju ingen roll om du byter skola i Uppsala kommun heller, du får ju inte bättre lön för det, för det är ju fortfarande samma arbetsgivare.

Av Annikas resonemang följer att det är kombinationen av skola och program, för hennes del IB-programmet, som fungerar som "ett steg i

karriären”. Lärarnas resonemang bygger dock inte på att ett byte av skola också skulle innebära ökad lön eller att man på ett objektivt plan betraktar det som en eftersträvansvärd position. Snarare bör man tolka resonemangen som en medvetenhet om att olika skolor har olika attraktionskraft – eller status – utifrån de skiftande förutsättningar som finns vad gäller den undervisning som bedrivs. I det här fallet förefaller detta också sammanfalla med skolor som attraherar utbildningsstarka grupper av elever. Margareta hade själv tidigare en anställning på Katedralskolan och resonerar så här.

Emil: Har det betydelse vilken skola man jobbar på?

Margareta: Absolut, nu jobbade jag ganska begränsad utsträckning på Katedralskolan men där kan jag ändå säga att det var mycket mer lugn och ro. Där kunde jag vara lärare i den traditionella bemärkelsen i mycket, mycket högre utsträckning än vad jag har varit här under de här tre åren här har jag inte haft den möjligheten att ägna mig så mycket åt mina ämnen. Och inte heller så mycket utrymme att ägna mig åt mina elever när det gäller ämnena. Utan det har varit väldigt mycket elevvård och mentorskap.

Även om möjligheterna att göra karriär är av sekundär betydelse för de intervjuade lärarna finns det i samtalen tydliga resonemang om att en anställning på vissa skolor kan innebära ett steg i karriären på ett personligt plan. I Margaretas fall handlade det bland annat om möjligheterna att vara vad hon kallar ”lärare i den traditionella bemärkelsen” som i hennes fall är en reaktion på att mycket av hennes arbetstid nu för tiden handlar om andra saker än undervisning och undervisningsplanering. För Margareta är det en väsentlig del i den professionella utvecklingen att kunna få ägna sig åt sina ämnen och att det finns en undervisningsmiljö som präglas av ”lugn och ro”.

För att använda Katedralskolan som ett intressant exempel kan man tolka detta som att den akademiska kontext som skolan representerar tillsammans med en stark tradition av att utbilda framtida akademiker kan tänkas attrahera vissa lärare som håller högt den typ av undervisning som också värdesätts av dessa grupper.²⁷¹ Men troligen gäller också det omvända, att skolorna sätter värde på vissa specifika egenskaper hos de lärare som de rekryterar. Det är möjligt att man i större utsträckning får agera lärare i den mer traditionella bemärkelsen och ägna mindre tid åt studiesociala och administrativa göromål. Situat-

²⁷¹ Exempelvis vittnar lärarna på det naturvetenskapliga programmet om att eleverna där i stor utsträckning efterfrågade undervisning som liknade den som gavs vid universitetet där bland annat regelrätta föreläsningar var ett viktigt inslag, se Emil Bertilsson, *Lärarna på skolans kungsväg. Om det naturvetenskapliga programmet på några gymnasier i Uppsala*, s. 49.

ionen på skolan, tillgången till resurser och möjligheten till professionell utveckling har i tidigare studier konstaterats vara stark faktor för att få lärare att stanna på samma arbetsplats.²⁷²

Emil: Hur upplever du skillnaden att jobba här [nuvarande gymnasieskola] och på Katedralskolan?

Annika: Mycket stor skillnad. Väldigt stor skillnad.

Emil: När det gäller?

Annika: Där undervisade jag bara på IB-programmet och det är ju elever som de allra flesta är väldigt ambitiösa och vill någonting. Så det är väldigt stor skillnad, sen är det väldigt stor skillnad i organisation och arbetsvillkoren, hur det ser ut runtomkring också.

Även om de intervjuade lärarna inte ger en helt enhetlig bild av detta förhållande mellan olika skolor i kommunen poängterar samtliga att en förutsättning för att kunna utvecklas professionellt är att man ges de rätta förutsättningarna och resurserna för detta. Samtidigt framträder en bild av att dessa förutsättningar inte är jämt spridda bland Uppsalas gymnasieskolor. För vissa av lärarna är möjligheterna att bedriva den typ av ämnesundervisning som man önskar kopplad till att eleverna har rätt kunskapsnivå och studiemotivation. Som Hans-Åke som en stor del av sin tid undervisar på NV-programmet uttrycker det:

Hans-Åke: De är mer studiemotiverade på NV, många har ett mål att de ska fortsätta på högskolan att de ska bli läkare osv. Så det finns en större grupp av de här eleverna som verkligen ger järnet än t.ex. på andra program. Det är mindre disciplinsvårigheter i en NV-klass, för de är ju här för att lära sig, det är lättare.

För andra ligger dessa förutsättningar i att man får stöd från ledning och tillräckliga resurser för att kunna bedriva den undervisning som man önskar.

Mats: Vi har rätt fria händer att man kan komma med förslag och idéer, hur vi vill bygga upp matten t.ex. med timfördelning, hur vill vi göra med nivågruppering osv. Då känner vi att vi har stöd från dem [ledningen] och det skärs inte ner på timmarna utan vi kan kanske till och med få mer. Det var en lärare från [en annan gymnasieskola i Uppsala] som ringde igår och hon var så upprörd för att där skulle skolledningen skära ner på deras mattetimmar och hon ville veta hur

²⁷² Susan Moore Johnson & Sarah E. Birkeland, "Pursuing a "Sense of Success": New Teachers Explain Their Career Decisions", *American Educational Research Journal*, vol. 40, nr 3, s. 581–617, 2003.

det ser ut på vår skola så att hon kunde kontra. Då kände jag att vilken tur att vi har det stöd som vi har. Sen kan man titta på fysikinstitutionen också, vi har ju fått jättefina stora nya lokaler och det är ingen institution som har så här stor prelokal.

Att man på vissa skolor har möjlighet att vara ”lärare i den traditionella bemärkelsen”, som Margareta uttrycker det, kan också tolkas som en reaktion på de förändringar som flera av lärarna upplever att yrket kommit att genomgå, exempelvis att det administrativa arbetet tar upp allt mer av arbetstiden. Uttrycket bör därför i första hand ses som en strävan efter att få ägna sig åt sina ämnen och undervisningen kopplat till dessa och att man samtidigt har tillräcklig professionell autonomi för att utöva denna praktik utan yttre pålagor.

Lärarna om lärarstudenterna

För de intervjuade lärarna utgjorde handledningen av lärarstudenter en viktig del i deras yrkesroll då man ansåg att detta arbete var ett viktigt möte med den kommande generationen lärare. Även om handledningsuppgiften sågs som givande yttrycktes det en viss oro bland lärarna om kompetensen hos vissa av de blivande lärarna. Rolf har bildat sig en tydlig uppfattning om vad han ansåg fattas dagens lärarstudenter:

Rolf: Jag har lärarstudenter varje år. Lärarutbildningen varierar väldigt mycket men den direkta förberedelsen för yrket, om man tar de konkreta sakerna, den har ju minskat i mina ämnen. För fem, sju, åtta år sedan kunde lärarstudenterna en hel del försök när de kom hit, de hade en viss idé om vilka läroböcker som fanns, de hade kanske provat på mycket av hantverket och idag... jag har ju haft studenter som haft ingenting utav det. I vissa varianter av lärarutbildningar, men de har ju gjort andra saker, projekt, enkätundersökningar och grejer. Men jag tycker att de är rätt handikappade när de kommer hit och inte... man vill exempelvis att de ska ha tre lektioner i genetik i den här klassen men de har inga referensramar för det, och det är tråkigt, då får jag säga till dem att du kan göra det, eller det, eller det, och det hade gett dem andra kvalifikationer att ta hand om problemet om de hade haft någon [ohörbart], men det har de inte.

Det som framför allt gör Rolf bekymrad är att det saknas tillräckliga ämneskunskaper och kunskaper om hur dessa ämnen ska vidareförmedlas. Just denna ”brist” är något som återkommer i flera av lärarintervjuerna. Några av lärarna har en mer pragmatisk hållning och menar att förvisso har de ämnesmetodiska kunskaperna gått ned men samtidigt har dagens lärarstudenter andra kompetenser som de själva saknar (bland annat nämns olika tekniska färdigheter och kunskaper i

informationsteknologi). Mats är mer explicit i sin kritik och lägger mycket av skulden på lärarutbildningen som han menar inte ger studenterna de redskap som behövs för ett yrkesarbete som lärare utan lägger tonvikten vid andra kunskaper som "gruppdynamik" eller "nåt annat trivialt ämne".

Mats: Jag har exjobbare som är på gymnasienivå. Det som man hör är att det saknas... de tar inte studenterna på allvar på lärarutbildningen tycker jag. Där kommer det en ung person, kanske, relativt ung i alla fall, och vill bli lärare och sen... de tas inte emot "Oh, vad trevligt att ni vill bli lärare, nu ska vi göra er till lärare" utan då börjar de "här ska du få gå en kurs i gruppdyamik" och "här ska du få gå en kurs i..." nåt annat trivialt ämne, men det är inte det... den första kursen ska vara "nu ska ni bli lärare, en lärare ska kunna det här och det här och det här" och sedan ska man försöka lära dem det, inte gruppdyamik det är ju... säg en ingenjörstudent placeras inte i en kurs i gruppdyamik den första kursen utan han sätts i en mattekurs eller en teknikkurs eller en biolog sätts inte i en gruppdyamik kurs utan nu ska du ut här på havet och fånga en massa organismer och så ska vi göra experiment för det gör biologer "vi ska fånga ert intresse, ni har kommit hit för att läsa biologi" medan lärarstudenter "jaha, ni ska bli lärare, gruppdyamik är bra och ni kan lära er hur arbetslagen fungerar".

Vad gymnasielärarna ger uttryck för är ett slags oro över de lärare som så småningom ska ta över. Hur ska man då förstå denna upplevda generationsklyfta? En tolkning är att det är ett uttryck för olikartade professionella ideal. Som vi kommer se nedan existerar olikheter mellan de etablerade lärarna och en stor grupp av lärarstudenterna i hur man förhåller sig till yrket. Generationsskillnaderna kan också ses i ljuset av skillnaderna mellan de äldre lärarna, som gjorde sitt inträde på lärarutbildningen då denna hade en helt annan status och ett annat söktryck. Studenterna å sin sida påbörjade en lärarutbildning i en period då både utbildning och yrke varit ifrågasatta. Det är troligt att dessa skillnader i villkor framkallat olika självbilder kopplade till yrkesverksamheten. Rolf i citatet ovan poängterar att många av dagens studenter saknar "hantverket" och det är just detta hantverk som de intervjuade lärarna lyfter fram som en viktig ingrediens i deras eget professionella värv. Den professionella självbilden är därför tydligt knuten till dessa förmågor.

Kandidaterna

Till följande avsnitt som behandlar intervjuer med lärarstudenter har den övergripande rubriken *kandidaterna* valts. Rubriken signalerar att lärarstudenterna intervjuades i en period av deras liv då de stod på tröskeln att göra sitt första inträde på arbetsmarknaden. Studenterna befann sig således, i jämförelse med de intervjuade lärarna, i den motsatta änden av en yrkesbana. Givet sin position i utbildningssystemet – sista terminen på lärarutbildningen – hade studenterna börjat fundera över möjligheter och svårigheter som var förknippade med detta inträde. I några fall hade man också, på grund av de problem man stött på, börjat omförhandla de ursprungliga planer man haft. Exempelvis innebar för vissa studenter svårigheterna att finna ett arbete att man breddat sin bild av vilken typ av skola som man avsåg söka sig till och hur långt man var beredd att flytta för att få ett arbete, medan för andra utvecklades andra typer av strategier där yrkesarbete som lärare inte ingick som en komponent. Som demonstreras längre fram framkom i intervjuerna olika förhållningssätt till framtiden och inträdet på arbetsmarknaden, olikheter som här tolkats som olika yrkesstrategier som i sin tur kan kopplas till studenternas bakgrund och familjesituation. Innan dessa förhållningssätt diskuteras är tanken att redogöra för studenternas sociala och geografiska härkomst på en mer övergripande nivå.

Lärarstudenternas sociala hemvist

I intervjuerna med lärarstudenterna ägnades en hel del av samtalet åt att beskriva vägen fram till lärarutbildningen. Denna resa innefattade även den egna familjehistorien, uppväxtmiljön och studenternas tidigare skolgång.

Studenternas sociala bakgrundshistoria kan, precis som rekryteringen till gymnasielärarutbildningen på ett övergripande plan, ses som relativt differentierad. Knappt hälften av studenterna kommer från hem där varken mor eller far har någon erfarenhet av högre studier (i tabell 18 nedan redovisas bland annat föräldrarnas yrkespositioner). En annan grupp är studenter från hem med större studievana där åtminstone en av föräldrarna har en längre högskoleutbildning (i de flesta fall har dock båda föräldrarna en längre högskoleutbildning). I analysen av intervjusvaren har det visat sig vara fruktbart att arbeta med denna grövre indelning vad gäller de nedärvda utbildningstillgångarna när de olika intervjusvaren och när de förhållningssätt som framträder gentemot yrket ska kontrasteras mot varandra.

Tabell 18: De intervjuade studenterna och föräldrarnas huvudsakliga yrken och geografiska hemvist.²⁷³

Namn*	Inriktning	Faderns yrke	Moderns yrke	Gym	Uppväxtort
Kristina	Gy Eng/Rel	Lärare (ej yrkesverksam)	Lärare praktiskt ämne	SA-int	Mellanstor stad
Stefan	Gr/Gy Sv/Hi	Kval. arb.prod.	Barnskötare	Teknik	Landsbygd
Anna	Gr/Gy Fr/En	Kval. arb.prod.	Lägre tjänsteman	SH-hu	Landsbygd
Emma	Gy Sp/En	-	Arbetare inom service	BF	Större stad
Johan	Gy Re/En	Tjänsteman mellannivå (off sektor)	Högstadielärare	NV	Mellanstor stad
David	Gy Sv/Hi	Civilekonom	Förskollärare	SA	Mindre tätort
Erik	Gr/Gy En/Sv	Kulturarbetare	Kulturarbetare	SA-sa	Större stad
Jonas	Gr/Gy Hi/Re	Präst	Övr. kyrkligt arbete	NV	Mellanstor stad
Eskil	Gy Hi/Idr	Ekonom (off sektor)	Tjänsteman på mellannivå	NV-da	Mindre tätort
Ulrika	Gr Hk/Hi	Lantbrukare	Arbetare inom service	HR	Landsbygd
Kerstin	Gy Sv/Sh	Säljare	Lärarytildare	SA-int	Större stad
Anders	Gy Eng/Sp	Vårddyrke	Vårdlärare	SA-sa	Mindre tätort
Karl	Gr/Gy Ma/IKT	Egen företagare	Läkare	NV	Större stad
Maria	Gr Sv/Eng	Egen företagare	Tjänsteman på mellannivå	SA-it	Mellanstor stad
Peter	Gr/Gy Sh/Hi	Vårddyrke	Vårddyrke	SA-ek	Mellanstor stad
Nils	Gy Ma/Ge	Kval. arb.prod.	Bankkassörska	SA-ek	Mindre tätort
Karin	Gy Sv/Hi	Verksamhetschef (off. Sektor)	Sjuksköterska	SA-sa	Landsbygd
Johanna	Gr/Gy Sv/Eng	Ekonom	Mellanstadielärare	NV	Större stad
Sara	Gy Sp/Eng	Arbetare inom produktion	Lärare yngre år	SA-hu	Mellanstor stad
Erika	Gy Sh/Sp	Kval. arb.prod.	Arbetare inom service	SA-sa	Landsbygd
Ola	Gy Sh/Hi	Kval. arb.prod.	Arbetare inom service	SA-sa	Mellanstor stad

* Namnen är fiktiva.

Ett antal av studenterna har föräldrar som själva arbetar/arbetat som lärare men däremot är ingen av föräldrarna med lärarbakgrund ämneslärare i ett teoretiskt ämne, det vill säga den typ av lärarkategori som dessa lärarstudenter själva utbildats till (en av föräldrarna är högstadielärare). I stället handlar det framför allt om klasslärare eller förskollärare, yrken som företrädesvis mödrarna har. Sett till totalpopulation av lärarstudenter i Uppsala och deras sociala bakgrundshistoria utgjorde dessa studenter ett relativt representativt urval.²⁷⁴

I fråga om kön är elva av de intervjuade studenterna män. Sett till samtliga lärarstudenter i Uppsala vid den här tiden är detta att betrakta som en ganska rimlig fördelning. Visserligen är kvinnorna tydligt överrepresenterade på vissa ämnesinriktningar (som exempelvis språklärarytildningarna) men männen är i majoritet på lärarytildningen med inriktning mot samhällsvetenskapliga ämnen. Denna fördelning är också uppenbar i intervjumaterialet där en majoritet av de intervjuade kvinnliga lärarstudenterna hade en språkinriktning.

²⁷³ De yrken som utgjort den huvudsakliga yrkesverksamheten under studenternas uppväxttid.

²⁷⁴ I tabell 50 i appendix redovisas könsfördelning och föräldrarnas utbildningsnivå för de studenter som var registrerade på en lärarytildning i Uppsala vt-09.

Det samhällsvetenskapliga programmet dominerar bland studenternas tidigare utbildningsgångar. En handfull studenter har läst det naturvetenskapliga programmet och ytterligare några ett yrkesförberedande program.

Den geografiska hemvisten är också differentierad. En första observation som kan göras är att enbart en av studenterna är uppväxt i Uppsala och ytterligare en student i en tätort relativt nära Uppsala. Övriga studenter är ett talande exempel på Uppsala universitets omfattande upptagningsområden. Bland de intervjuade studenterna finns representation från landets alla delar och en blandning när det gäller studenter uppväxta på landsbygden respektive någon större stad. En skillnad som framträder är att studenterna som kommer från hem med mindre utbildningstillgångar också i större utsträckning är uppvuxna på landsbygden eller i någon mindre ort.

Den familjära skolmiljön och ämnesintresset

Bland de etablerade gymnasielärarna som intervjuats för denna studie betonades att yrkesvalet i hög grad grundades i ett stort ämnesintresse. Lärarutbildningen fanns för många av dessa lärare inte med i det första valet av högskoleutbildningar utan var något som blev aktuellt först senare. Här skiljer sig lärarna delvis från studenterna då studenterna förefaller haft en smalare utbildningshorisont och större utsträckning valt lärarutbildningen som ett första utbildningsval. Däremot varierar de anförda motiven för detta val.

Hur studenter och ungdomar orienterar sig mot olika yrkesområden är en komplicerad fråga att utreda och utgör ingen specifikt tema för denna studie. Däremot kan det vara värt att nämna att det inom forskningen om läraryrket finns ett flertal studier som exempelvis behandlat betydelsen av den egna skolerfarenheten för sannolikheten att påbörja en lärarbana.²⁷⁵ Denna typ av berättelser – som omfattar känslan av att den egna skolgången varit lyckosam och att olika lärare under skolgången fungerat som positiva förebilder – är något som återkommer även i intervjuerna med studenterna.²⁷⁶ Särskilt fram-

²⁷⁵ Lortie skriver exempelvis att "Widespread contact with each generation is a powerful recruitment resource possessed by few occupations" samtidigt poängterar Lortie att yrkets attraktionskraft inte är universellt och lanserar hypotesen att dragningen till yrket är mindre bland dem som eftersöker nya upplevelser och utmaningar, Dan C. Lortie, *Schoolteacher. A Sociological Study*, s. 29. Se också Sverker Lindblad & Héctor Pérez Prieto, "School Experiences and Teacher Socialization: A Longitudinal Study of Pupils who Grew Up to be Teachers", *Teaching and Teacher Education*, vol. 8, nr 5–6, s. 465–470, 1992.

²⁷⁶ Liknande tematik går att finna även i Margareta Nilsson Lindström, *Att bli lärare i ett nytt skollandskap. Identitet och utbildning*, Lund: Arkiv förlag, 2012, s. 48ff. Se också Magnus Persson, "Vägen till lärarutbildningen. Motiv och föreställningar hos blivande

trädande är detta bland studenter som kommer från hem med mindre utbildningstillgångar.

Bland dessa mindre utbildningsstarka studenter framträder i större utsträckning ett förhållningssätt där läraryrket representerar något konkret och ett yrke där man befinner sig i en välbekant miljö. Vi kan ta Stefan som ett exempel som själv beskriver sin bakgrund i en familj där väldigt få läst vidare efter gymnasieskolan. I samtalet med sina föräldrar kring valet av utbildning anger Stefan att hans pappa uttryckte viss tveksamhet kring lärarutbildningen då han ifrågasatte om utbildningsinvesteringarna skulle betala av sig, rent ekonomiskt. Den ekonomiska avkastningen skulle varit större om han efter gymnasiet valt att börja jobba och kanske följt samma bana som pappan i snickeribranschen, menade Stefans pappa. Trots att Stefan beskriver sin hemmiljö som "allmänt utbildningsskeptisk" och trots att han hade ganska dåliga betygsresultat i gymnasieskolan poängterar han vid flera tillfällen att skolmiljön var en miljö som han kände sig trygg i och trivdes i och att detta var en viktig faktor som fick honom att söka sig till en lärarutbildning.

Stefan: Jag tänkte nog alltså, jag känner nog lite grann att som en lärarutbildning det var ganska konkret så där, alltså man... Jag visste vad det är, man vet vad man kommer arbeta med på något sätt. [...] Jag kände mig hemma i den miljön liksom [...] nära och lättförståeligt men också kul och intressant.

Även Peter och Nils är inne på samma spår. Båda kände att läraryrket var ett yrke som var bekant och konkret och en starkt bidragande orsak att de sökte sig till en lärarutbildning var den trivsel de kände när de själva gick i skolan.

Nils: [...] jag har alltid trivts i skolan och tyckt att det varit en trevlig miljö och ganska omväxlande jobb och så. Det var väl kanske motiven på nåt sätt. Jag kan inte sätta fingret på dem riktigt.

Peter: Grejen var den att jag var väl en av de sista som blev intvingade att göra lumpen tror jag. Eller så var jag väl inte tillräckligt smart att lyckade ljuga mig därifrån men jag hamnade där i alla fall och jag tyckte det var fruktansvärt tråkigt och kände att, gud vad skönt det var att gå i skolan och på nåt sätt där var det väl då att jag... jag hade väl rätt klart för mig att jag skulle läsa vidare, nån gång i alla fall, i livet. Hade väl ganska bra betyg och så från skolan och... men kände väl att jag trivdes bra i skolan och så här och trivdes väl att vara med folk så att då blev det helt enkelt...

gymnasielärare vid Växjö universitet", *Praktiske Grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab*, nr 4, s. 59–76, 2009.

Bland studenterna med mer begränsade utbildningstillgångar och där universitetsutbildning inte varit något självklart val utifrån familjebilden kan man i några av svaren också spåra en viss strävan efter social mobilitet. Det faktum att man, till skillnad från övriga i familjen, påbörjat högre studier är en väg mot en positionsförändring.

Nils: Ja på farsans sida finns, finns ju i stort sett ingen [släkting] kvar, det är ju bara farmor, men på morsans sida, ett fyrtiotal, där är vi inte många som har akademisk utbildning alls, utan det är jag nu då och så syrran och så är det väl ett par till. [...] Morsan och farsan, de har ju inte så där mycket kunskap om hur det fungerar.

Dessa ovan beskrivna motivbilderna kan kontrasteras mot studenter som kommer från hem med mer utbildningstillgångar i familjen. Bland dessa studenter är det vanligt att i stället ge uttryck för vad man skulle kunna kalla mer "idealistiska" motiv. Lärarutbildningen framstår här som ett rimligt utbildningsval då man har en ambition att arbeta med och hjälpa ungdomar och bidra till deras kunskapsutveckling. Ibland formuleras detta också som ett allmänt "intresse för människor".

Emil: Om du ska försöka ange det huvudsakliga motivet till att du valde en lärarutbildning?

Eskil: Det är nog för att jag kände att det kunde ge mig en möjlighet att hjälpa andra och påverka andra i nån slags riktning. Och jag har alltid tyckt att det var kul att hålla i grejer... lite kul att stå i centrum.

Även David anför liknande motiv:

David: Ja... ett av de grundläggande... anledningarna är att jag tycker om att arbeta med människor och det har jag länge vetat att jag velat göra i någon form och sen har jag haft många funderingar och så slutligen så fick jag kapitulera för min humanistiska läggning. Då blev det lärare.

Ytterligare en skillnad som framträder mellan de båda studentgrupperna är att bland de mer resursstarka studenterna finns också ett tydligare ämnesfokus i betydelsen att man anger att en grund för utbildningsvalet också ligger i att man hade ett intresse för ett specifikt ämne. Här finns också, en liten, grupp studenter som har det gemensamt att de påbörjat sina studier med att läsa sina ämnen och först senare valt att påbörja en lärarutbildning. För Karin, som innan hon påbörjade lärarutbildningen läste ett år på juristprogrammet, framstår kombinationen av dessa egenskaper som det som för hennes del gjort lärarutbildning till ett attraktivt utbildningsval.

Emil: Varför blev det en lärarutbildning då?

Karin: Eh... Det var ju mitt intresse för svenskämnet först och främst. Att jag själv tycker väldigt mycket om svenska, dels det språkliga och dels det litterära. Så det var det ämnet som drog in mig på den här utbildningen. Och sen så, givetvis då människointresset, eller att man vill jobba med människor.

Det är tydligt att det bland de mer resursstarka fanns tydligare artikulera-
derade motiv till valet av utbildning där ämnesintresset i kombination
med möjligheterna att arbeta med ungdomar fungerade som de
främsta motiven. Bland dessa studenter har såväl utbildningsvalet som
det som sker på utbildningen varit naturligt att diskutera med föräld-
rarna. David poängterar att även om hans föräldrar kanske hade före-
ställning om ett annat yrkesval så har de alltid varit stöttande.

Emil: Hur ser dina föräldrar på ditt val av utbildning? Diskuterade ni
det hemma?

David: Ja, eh... [...] De har väl alltid försökt få mig att läsa medicin, båda
två. Även om de inte riktigt numera erkänner att de har alltid för-
sökt att tala väl om hur bra det är. Men det är, eftersom de båda är
ganska humanistiskt lagda, så där, så de har alltid avrått mig från att
utbilda mig till nånting inom humaniora. De tycker att det är ett om-
råde som är så underbetalt och så svårt att få jobb.

Emil: Diskuterar ni också utbildningens innehåll och sånt där?

David: Ja, med båda, men kanske framför allt med mamma kanske. Hon
är kanske mer intresserad.

Jonas har liknande erfarenheter och pekar också på att hans föräldrar
 varit väldigt stödande i valet av utbildning och att han och hans för-
äldrar under hela gymnasietiden diskuterat vad man skulle bli. Jonas
menar också att hans föräldrar blev glada när han påbörjade en lärar-
utbildning.

Jonas: De tycker nog att det är kul. Det finns många lärare i släkten i
övrigt på både mammas och pappas sida, så de brukar säga lite så där
att det var jag som... det var jag som axlade ansvaret i vår familj.

Ulrika, som är den första i sin familj att läsa vidare, poängterar att
hennes föräldrar var stolta över att hon läst vidare och var på det sättet
stödande i de val hon gjort. Men till skillnad från studenterna som
hade föräldrar som själva har en högre utbildning diskuterar man mer
sällan valet av utbildning och utbildningens innehåll.

Emil: Hur ser dina föräldrar på det här med ditt val av utbildning, är det något ni diskuterat?

Ulrika: Vi har inte pratat så mycket om det... jag tror de är lite stolta kanske, jag vet inte. Jag är ju den första i min familj som läser på universitet då. Mina bröder kommer inte göra det, tror jag inte...

Emil: Men ni har inte diskuterat utbildningen hemma eller så?

Ulrika: Nej, det har vi inte gjort. De är ju inte så insatta i det hela på så sätt. Det skulle vara att eftersom min minsta bror går fortfarande i grundskolan och så, så har ju alltid, min mamma frågat lite om saker och ting, hur det fungerar. [...] Så hon har ju fått mer förståelse om själva läraryrket kanske så. Hur det funkar och så.

En tolkning av de här hänfödda motiven bland studenterna är att för de studenter som har sitt ursprung i hem med mindre utbildningstillgångar förefaller studievelet mer fjärmat från familjen, man diskuterar inte i lika stor utsträckning utbildningsvalet hemma och man diskuterar heller inte utbildningens innehåll i lika hög grad. Avsaknaden av ett kulturellt kapital förankrat i utbildningssystemet och den kännedom om utbildningssystemets funktioner som detta medför bidrar till att dessa studenter inte på samma sätt använder sina föräldrar som diskussionspartner i utbildningsfrågor. Vidare står läraryrket för dessa studenter för något tryggt, något som är välkänt och konkret och skolmiljön i sig är en miljö som man känner till och trivs i. Detta kan kontrasteras mot de mer utbildningsstarka lärarstudenterna i stället lyfter fram värden som har att göra med den kraft läraryrket har i möjligheterna att påverka ungdomar och samhällsutvecklingen i stort. Detta synsätt på yrket kombineras ofta med ett starkt ämnesfokus. Här finns med andra ord tydligt skilda förhållningssätt till yrket. De mer resursstarka studenterna ligger i sina resonemang närmare de etablerade lärarnas utsagor om vad som utgör yrkets kärna.

En aspekt av det i familjen existerade utbildningskapitalet är att utbildningsvalet och det som sker på utbildningen har en närmare koppling till familjen. Man diskuterar utbildningens innehåll men även yrkets förändringar. Kanske inte förvånande var detta särskilt vanligt bland de studenter som hade föräldrar som själv utbildat sig till lärare, där kretsade diskussionerna ofta kring detaljerade innehållsfrågor såväl som yrkets förändrade villkor.

Studenternas yrkesorienteringar

Lärarstudenterna intervjuades vid en tidpunkt av sin utbildning då man närmade sig en tydlig brytpunkt, en brytpunkt i vilken flera val skulle göras. För de allra flesta innebar lärarutbildningens avslut också ett avslut från flera års högre studier där nästa process stod i att finna ett arbete. Flera av studenterna som intervjuades hade redan påbörjat sökandet efter arbete, ett fåtal hade också redan fått en anställning som lärare.

Övergången mellan utbildning och arbetsmarknad är av intresse att studera närmare då studenternas handlingar och orienteringar, må de vara medvetna och välartikulerade eller mindre medvetna och oklara, kan tolkas som ett uttryck för olika yrkesstrategier. Mot bakgrund av det som framgått av de statistiska analyserna där jag kunnat konstatera hur fördelningen av lärare i olika delar av landet och på olika skolor är tydligt differentierat är det relevant att fråga sig om studenterna i sluttampen av sin utbildning börjat utveckla skilda strategier att möta denna arbetsmarknad.

Stanna i Uppsala eller återvända till hemorten

Den första avvägningen som framträder i samtalet med studenterna är den som har att göra med en rent geografisk avgränsning. Här handlar det framför allt om, och i sådana fall i vilken utsträckning, man är beredd att flytta för att få ett arbete. Två skilda förhållningssätt utkristalliserar sig här. Å ena sidan en grupp studenter, som är något färre till antalet, som kan beskrivas som "hemvändare". Dessa studenter har gemensamt att de har flyttat ganska långa avstånd till Uppsala för att läsa lärarutbildningen. Samtliga kommer från mindre orter eller är uppväxta på landsbygden, och förefaller vara väl stadgade på den hemort som man lämnat. Dessa studenter har ett väldigt riktat sökande efter arbete, där den egna hemorten eller dess närhet utgör högsta prioritet. Å andra sidan utmärker sig en grupp studenter som har en tydlig ambition att stanna kvar i Uppsala eller Stockholmsområdet. I denna grupp finns både de studenter som har sitt ursprung i Uppsala eller dess närhet men också studenter som flyttat längre avstånd till Uppsala för att studera. För vissa handlar det om att invänta att partnern ska avsluta sin utbildning innan man tar ett slutgiltigt beslut. De flesta har stadgat sig i Uppsala genom att skaffa sig ett socialt nätverk och aktiviteter vid sidan av studierna.

De flesta av studenterna är medvetna om att konkurrensen om lärartjänster i Uppsala är hård och att det därmed är svårt att hitta ett första jobb på en skola i Uppsala.

Anna: Jag har nog alltid haft den inställningen att, få jobb i Uppsala är väldigt svårt så det kan vara nyttigt att flytta iväg ett tag och sen när man har mer kött på benen så tror jag man blir mer konkurrenskraftig just i Uppsala. Jag trivs bra här, så det blir att försöka hitta nåt jobb. Det är jättesvårt, var ska man titta, hur ska man söka och så där.

Uppsalas arbetsmarknad för lärare upplevs av flera som "tuff" och konkurrensutsatt. Det är något som många diskuterat sinsemellan på utbildningen och när man varit ute på den verksamhetsförlagda utbildningen. Johan tillhör också de av studenterna som gärna skulle vilja stanna kvar men som själv inser att det kan bli svårt och han har därför börjat omförhandla sin ursprungsplan.

Emil: Är det just Uppsala du har fokus på? Du vill stanna kvar här?

Johan: Grejen är att jag känner väl på sätt och vis att... Dels tror jag Uppsala, när man är färdigpluggad här, när man är klar med universitetet så tror jag att Uppsala kan nog nästan bli en jobbig stad att bo i. Den är så väldigt universitetscentrerad. Och sen så tror jag liksom att här, här får man ju inte jobb. Lärarutbildningen, jag vet inte om det är, Uppsalas största utbildning, men av dem. Och jag menar under perioden när folk träffar sin partner och skaffar barn. Det är ju många som kommer att vilja vara kvar i Uppsala. Och det kommer ju bli sån hugg-sexa om jobben, alltså, så det finns ju inte... Sen det är ju klart, som fästmön, hon verkar ju vilja... Om hon bestämmer sig för att doktorera så kan ju inte jag gärna stå i vägen för det, då får jag väl... Men jag menar det föds ju mindre barn i Sala och Morgongåva, det var ju där man tänkte att man skulle kunna få nåt men det är ju rätt kört det med.

Utmärkande för de studenter som avser slå sig in på arbetsmarknaden i Uppsala är att de är något yngre, inte lika stadgade när det gäller förhållanden eller familj – även om några anför att Uppsala är det första alternativet eftersom man har en partner som studerar här – de kommer också i större utsträckning från större städer runt om i Sverige eller Uppsala och dess närhet. De så kallade hemvändarna å sin sida har i större utsträckning en landsbygdsbakgrund, är något äldre och flera har fasta förhållanden eller är gifta. Ulrika har redan bestämt att hon ska flytta tillbaka till sin pojkvän som hon haft ett distansförhållande med under utbildningstiden:

Emil: Vill du vara kvar här [i Uppsala]?

Ulrika: Nej, nej, jag kommer flytta till [hemorten] nu, så jag kommer inte att vara kvar i Uppsala överhuvudtaget. Så att jag flyttar till min pojkvän, till hans hus då. [...] Eftersom han äger ett då, så måste jag ju vara runt omkring där nånstans då.

Anknytningen till hemorten och det sociala liv som finns där är något som återfinns även i Peters resonemang om framtiden.

Emil: Om man tittar på när du letar efter lärarjobb, vad har du för preferenser egentligen? Har du någon geografisk avgränsning?

Peter: Ja, det har jag ju faktiskt. Jag har väl, när jag började söka så fanns det ett jobb ute för min ämneskombination i Sverige och det var i Övertorneå men det tyckte jag var lite väl... Ja, jag kände inte för att flytta till Övertorneå för att börja jobba faktiskt. Men jag skulle väl helst vilja hålla mig nånstans kring [hemorten och närliggande orter], där jag ändå har vänner eller släktingar på nåt sätt.

Ett sätt att tolka denna dragning åt hemorten är att se dem som uttryck för att vissa studenter medvetet eller omedvetet söker sig till miljöer som är välbekanta för dem. Sådana tendenser har uppvisats i tidigare studier av lärares yrkesorienteringar.²⁷⁷ Detta behöver inte innebära hemorten utan kan lika gärna vara miljöer som liknar den som präglade uppväxten och som man är bekant med sedan tidigare. I ett bourdieuskt perspektiv kan detta förhållande tolkas som ett resultat av studenternas olika habitus och hur individers olika uppväxtvillkor påverkar de dispositioner och i förlängningen de olika strategier som utvecklas. För studenter som har mindre utbildningstillgångar med sig hemifrån och som värderar skolan som en ”trygg” miljö förefaller man sätta högre värde på de egenskaper som hemorten och dess skola representerar.²⁷⁸ Bland dessa studenter framträder också, som jag ska demonstrera nedan, ett annat förhållningssätt till arbetsmarknaden i stort.

”... jag ska bara ha ett jobb”

En annan dimension av studenternas yrkesorienteringar är de attribut man tillskriver en önskvärd arbetsplats och huruvida man är öppen eller selektiv ifråga om vilka skolor man beredd att söka sig till. I samtalet med studenterna ägnades mycket tid åt att diskutera olika aspekter av detta inträde på arbetsmarknaden, bland annat hur man resonerade vad gällde jobbsökandet och vilka möjligheter och hinder man såg framför sig. Den sammantagna bilden av arbetsmarknaden för

²⁷⁷ Donald Boyd et al., ”The Draw of Home. How Teachers' Preferences for Proximity Disadvantage Urban Schools”, *Journal of Policy Analysis and Management*, vol. 24, nr 1, 2005.

²⁷⁸ Margareta Nilsson Lindström beskriver i sin studie av lärarstudenter i Växjö en läraridentitet nära knutet till den så kallade ”Byskolan” som kännetecknas av kontinuitet och igenkänning och var vanligt förekommande bland studenter uppväxta på mindre orter, Margareta Nilsson Lindström, *Att bli lärare i ett nytt skollandskap. Identitet och utbildning*, s. 99ff.

gymnasielärare vid tiden för intervjuerna, 2009, var att det var en ganska svår arbetsmarknadssituation men möjligheterna att finna jobb var tydligt knuten till studenternas olika ämnesinriktningar och i viss mån huruvida man var beredd att flytta på sig. Majoriteten av studenterna som intervjuades hade en inriktning mot något av de samhällsorienterade ämnena eller språkämnen och för dessa studenter var jobbmöjligheterna klart mer begränsade än för de med inriktning mot matematik och naturvetenskap.

Ett resultat av intervjuerna var att studenterna hade väldigt olika sätt att förhålla sig till sitt jobsökande och till arbetsmarknaden i stort. Bland de studenter som kom från mer resurssvaga hem var det påfallande många som hade vad man skulle kunna beskriva som ett mer "ängsligt" förhållningssätt till arbetsmarknaden. Dessa studenter uttryckte i högre grad oro för den framtid man gick till mötes men särskilt utmärkande var att det viktigaste för dessa studenter var att få ett arbete direkt, detta oavsett vilken skola det handlade om. Det fanns med andra ord mindre utrymme för att vara kräsen eller att ha allt för avancerade önskemål om den framtida arbetsplatsen.

Emil: Hur gör du när du söker jobb? Letar du efter några särskilda skolor, eller är det vissa profiler som tilltalar dig?

Ulrika: Nej, inte så att jag tänkt på nåt sånt på så sätt, utan jag har bara tänkt att jag ska bara ha ett jobb, ungefär.

För Ulrika som skulle flytta hem till sin sambo var en snabb etablering på arbetsmarknaden central och det var snarare den geografiska avgränsningen, och närheten till hemmet, som var av betydelse. För Stefan var också det viktigaste att snabbt få in en fot på arbetsmarknaden men hade till skillnad från Ulrika inga större krav när det gällde den rumsliga avgränsningen utan sökte jobb på många olika håll och i många olika delar av landet.

Stefan: Just nu känner jag, "ut och jobba". Och enligt det sättet så söker jag, jag söker allt, vitt och brett, från praktiska gymnasier till topp-teoretiska i Stockholm, ja, men överallt. Så söker jag för att jag ska jobba liksom.

Även Peter tyckte att det skulle vara skönt att få in en fot på arbetsmarknaden och i samtalet jämför han sig med många av sina vänner som inte gjort samma utbildningsinvesteringar men som tidigt börjat arbeta och tjäna pengar.

Emil: Vad har du för planer nu?

Peter: Ja... förhoppningsvis så ska jag väl få ett jobb. Det ser väl lite dåligt ut att kunna få det. Jag ska på en arbetsintervju här faktiskt nästa vecka. [...] Det skulle vara ganska skönt att komma ut och jobba ett tag och tjäna lite pengar, det... Man har ju många kompisar hemifrån som... ja, som gick bygg och så där och de har ju jobbat sen de var nitton då och de har ju alltid kunnat kosta på sig att åka på semester och såna här saker som man själv aldrig kunnat gjort. Man har ju alltid fått knega på sommaren och så där. Så det vore ju skönt att få göra nåt sånt för en gångs skull.

Som en jämförelse har Jonas, som kommer från ett akademiskt orienterat hem, en snävare sökprofil. På frågan om vad han vill ska känneteckna skolan som han får anställning på svarar han:

Jonas: Det skulle nog vara en gymnasieskola i Uppsala med... Vara på ett, typ, studieförberedande program med studiemotiverade elever. Det skulle vara det bästa tror jag. Som... Jag tror man får roligast lektioner då. Fast kanske minst utmanande. Ja, jag vet inte. Eller, det är utmanande på olika sätt, det är ju mer ämnesutmanande med studiemotiverande, liksom.

För Jonas är en förutsättning för att han ska trivas också att skolmiljön ska överresstämma med hans förväntningar. Jonas är en av de studenter som kanske tydligast uttrycker ett mer akademiskt förhållningssätt till läraryrket där mycket fokus ligger på ämnena. Jonas inställning är att de studiemotiverade eleverna gör att han som lärare har möjlighet att utveckla sin undervisning i relation till sina ämnen. Jonas resonemang påminner i stor utsträckning om de resonemang de verksamma lärarna förde med en tydlig ämnesorientering.

Den akademiska prägeln som vissa skolor i Uppsala har kan också vara mindre tilltalande för vissa studenter. Erika som också reflekterat över vilken typ av skola hon helst skulle vilja arbeta på tror att den akademiska kulturen skulle passa henne mindre väl. För Erika som är uppvuxen på den norrländska landsbygden och där båda föräldrarna saknar högre utbildning tror inte att miljön vid de mer akademiskt orienterade skolorna, som också rekryterar elever från utbildningsstarka grupper, skulle passa henne.

Erika: Alltså, jag skulle ju hellre jobba på, om jag nu tar och glömmer bort tanken på Globala gymnasier och så där, så skulle jag ju hellre jobba i Tierp på gymnasiet än på Katedralskolan, därför att jag kan identifiera min egen bakgrund mer med de eleverna. Alltså... än de akademikerbarnen som går på Katte, om du förstår vad jag menar så. Så jag skulle nog inte välja att söka i första hand till, vad hette den här, Lundellska eller till Katte, så. Efter, liksom, vad man har hört när andra

folk har gjort praktik och så där, eller Sigtuna Läroverket eller sånt här, det skulle inte riktigt vara min, min grej, så.

Bland studenterna som kommer från hem med mer utbildnings-tillgångar finns också i större utsträckning en reservplan som inte har med att söka ett lärarjobb att göra. På frågan om han är angelägen om att få ett lärarjobb direkt efter avslutad utbildning svarar Erik så här:

Erik: Inte så mycket, utan om jag inte får ett, får ett lärarjobb då, då kommer jag, då kommer jag läsa i höst så att... I och med att jag har... jag har jobbat med nu, som när jag har jobbat på Arlanda så det har varit ganska mycket under terminerna, så att... Och då känner man ju att såna jobb passar inte mig på samma sätt utan det är... Jag vill att det ska vara lite mer kreativt arbete.

Emil: Vad tänkte du läsa då?

Erik: Av rent personligt intresse skulle jag kunna läsa till exempel filmvetenskap eller mer, mer på litt. vet och så där. Just kulturella inriktningar, så där.

För Erik blir fortsatta studier en möjlighet om det skulle visa sig svårt att få ett lärarjobb. Erik har också en mer avslappnad inställning till jobsökandet och ser i stället möjlighet att fördjupa sig i ämnen som han är intresserad av.

”Jag söker inte till fristående skolor”

Utifrån ovanstående analyser har jag försökt mejsla ut skillnader i studenternas yrkesorienteringar och resonerat kring hur dessa kan förstås. Även om dessa skillnader framstod tydligt i intervjuerna fanns också sådant som förenade studenterna. Den kanske tydligast framträdande dimensionen i intervjuerna när studenternas yrkesorienteringar diskuterades var den tveksamhet som uttrycktes gentemot de fristående skolorna. Av de 21 intervjuade studenterna var det fem som inte på något sätt utmålade tvivel att söka ett jobb på en fristående skola alternativt tog upp huvudmannaskapet som en faktor när jobsökandet diskuterades. Av dessa fem gav de flesta svaret att de inte hade någon åsikt i frågan om fristående kontra kommunala skolor, eller att det inte spelade någon roll, medan en av studenterna uttryckte den rakt motsatta åsikten, att man helst ville få en anställning på en fristående skola.

En klar majoritet av studenterna var med andra ord tveksamma till att söka jobb som annonserades ut hos de fristående skolorna. Det fanns dock grader av denna tveksamhet och de argument som fördes

fram var av olika karaktär. Ett par av studenterna uttryckte rent ideologiska tvivel som bottnade i ett politiskt ställningstagande, som Eskil vars tydliga vänsteråsikter låg bakom att han "av principskäl" inte ville arbeta på en fristående skola. Eller Peter som uttryckte tveksamhet till idén om en skolmarknad där elever skulle "lockas" med olika erbjudanden.

Peter: Ja, det är klart att jag är väl mer... ja, heltidstjänster är man väl självklart ute efter då i första hand och även kommunala skolor har jag väl faktiskt också varit ute efter. Nu är det ju bara friskolor som anställer folk så att det har ju... det är väl två friskolor som jag ska på här på intervju, till.

Emil: Varför just kommunala skolor?

Peter: Jag vet inte. Jag har väl haft lite ideologiska problem då ibland med friskolorna. Men det finns även andra grejer som jag tycker är lite knepigt. Ja, det är som den ena skolan som jag till, de har ju till exempel då fem veckors semester då i stället för tio veckor då. [...]... och även i Vallentuna när jag var där, jag blev lite tveksam till den här friskole-tanken alltid, om den är så, är så god. Jag tycker man ibland kanske har... Det blir att man lägger resurser på fel saker tycker jag. Det blir det här att man ska sälja in och se eleverna som kunder hela tiden, det blir lite konstigt det här när man ska locka med, man ska locka med datorer och man ska sätta upp reklam på pendeltåg och såna här grejer för flera hundratusen. Jag vet inte, jag tycker det är fel väg att gå...

Lika vanligt som de ideologiska argumenten är att man hänför sitt ställningstagande till en föreställning om att de fristående skolorna inte kan erbjuda samma professionella villkor som skolorna med kommunala huvudmän. Ola argumenterar på följande sätt:

Ola: [...] man har så där, lite grand ambivalent inställning till friskolorna också då men...

Emil: Är det nåt som påverkar dig när du tittar på lediga jobb?

Ola: Ja, lite grand faktiskt. Alltså, jag är lite grand... det man läser om, alltså, med tanke på lärartätheten, de kompisar jag har som visar schema, va, hur mycket de... alltså, det finns ju inte... de har ju så mycket lektioner på en vecka så det är ju helt otroligt. Man kan inte hålla en bra nivå när man har så mycket lektioner, va. Tror jag. Och man ser... man får... jag har fått, haft elever som kommer då från friskolor som har lagt ner och ska vi... eller vi, men ska kommunen måsta ta hand om dem? Och så kommer de dit med betyg som är skyhöga och så märker man att det är, liksom, en väldigt så här, diskrepans mellan vad de har fått och vad de verkar egentligen ligga på för nivå. Inte alla, men en del. Och det gör ju att man blir kanske lite fundersam.

Studenternas resonemang i fråga om de fristående skolorna kan ses som en konflikt mellan studenternas professionella "idealbild" och de villkor som i själva verket råder på lärarnas arbetsmarknad. Annas resonemang kan fungera som ytterligare ett exempel på detta.

Emil: Tittar du nånting på vad det är för typ av skolor eller vad de har för profil?

Anna: Ja, det gör jag. Jag söker inte till friskolor. Eller jag sökte till en friskola och sen så tittade jag på hur de hade lagt upp sin profil och [ohörbart] på hemsidan och sen så var jag på intervju och det stämde inte alls och då fick jag mina fördomar som jag hade om friskolor bekräftade, tyvärr. För jag tänkte, jag provar och söker till en friskola. Jag har mina fördomar och det kan ju vara så att det inte stämmer överens. Men på den här skolan så stämde det överens, så kände jag att jag inte ville jobba inom det.

Emil: Och vilka fördomar är det?

Anna: Just det här att det känns att eleverna är bara en pengapåse och de skulle dra ner och de pedagogiska ideologierna som de arbetade efter, de men... när de menade att elevantalet påverkar inte den individuella elevens resultat utan det har bara med läraren att göra så nu ska vi införa experimentklasser. Då har ni 80 elever som ni undervisar tre gånger i veckan, två gånger i veckan så får ni träffa basgrupper på 40. Då kände jag att så här, nej, det är för mycket företag för mig. Kan fungera jättebra för andra lärare men inte för mig, för jag tror inte på det. Och då kan inte jag jobba under de förutsättningarna. För jag tror på små klasser, hög lärartäthet.

Tveksamheterna inför de fristående skolorna tar i vissa fall också lite oklara uttryck. Som Maria som inte riktigt kan sätta fingret på vad det är som föranleder denna tveksamhet.

Maria: Ja, alltså, på en friskola så tänker jag att, att det blir lite för, alltså, företagsinriktat på nåt sätt, alltså, att... Jag har... jag... Årligt talat så vet inte jag så jättemycket om friskolor. På ett sätt. Så att jag vet inte... väldigt flummigt känner jag nu men... Ja, jag vet inte riktigt.

Dessa beskrivningar av de fristående skolorna och de förändrade yrkesvillkor som relaterades till denna beskrivning var väldigt vanligt förekommande i studentintervjuerna. En student som i motsats till detta uttryckte sig i mer positiva ordalag om de fristående skolorna var Kerstin. Kerstin är, trots att hon är unik i sammanhanget, intressant eftersom hon ger uttryck för ett mer karriärorienterat förhållningssätt

till läraryrket.²⁷⁹ För henne tillför de fristående skolorna de utvecklingsmöjligheter som saknas i de offentliga skolorna. De fristående skolorna beskrivs av Kerstin som mer progressiva där det finns större möjligheter att utvecklas karriärmässigt. I Kerstins beskrivning av läraryrket framträder ett förhållningssätt där särskilt de personliga utvecklingsmöjligheterna framhålls. Den ”breddning” av sin yrkesroll som Kerstin tänker sig i framtiden är hon också medveten om kommer innebära ett steg bort från en yrkeskarriär som lärare.

Emil: Hur tänker du nu när du ska söka jobb, är det något särskilt du letar efter?

Kerstin: Jag... Nu har jag väl i och för sig känt då eftersom det är så dåliga tider nu och så där, det finns ju inte så mycket jobb och så där så har jag väl tänkt att, liksom, man måste bara få in en fot nånstans först och så där men jag har ju gärna tänkt mig ändå att jag har velat söka mig till en friskola därför att jag vet att det finns fler utvecklingsmöjligheter där, att jobba med diverse olika saker. Så det har jag tyckt varit kul.

Emil: Hur menar du då, att det finns...?

Kerstin: Jag har fler... flera kompisar som har, som, som jobbar på friskolor som har fått andra typer av tjänster. Informatörer och... alltså, att de har jobbat i ledningen för själva skolan och konceptet och liksom mer i... så där med ekonomi eller med... ja, lite andra grejer. Även pedagogiska tjänster egentligen, som så här pedagogiska utvecklare, ja, allt möjligt men andra typer av tjänster än just traditionell lärartjänst och ja, min... ja erfarenhet är väl att det, liksom, inte finns lika mycket möjligheter på kommunal skola. Och jag tänker ju ändå... jag, jag är ju nöjd med mitt yrkesval och så där och jag tycker det ska bli jättekul att jobba som lärare men samtidigt så tänker jag nog ändå att jag kommer ju inte jobba med hela tiden utan det känns som det är roligt att... Jag vill gärna utvecklas lite. Alltså, det gör man väl säkert inom sitt yrke ändå men finns det vägar att komma förbi så där, och... eller hitta på andra grejer så skulle jag nog gärna vilja göra det. Och det var nog lite så jag snöade in på den här ekonomibiten också för det ingår ju lite grand ekonomi då i min... i mitt samhällsblock och då insåg jag liksom att, läser jag till sextio poäng till så kan jag ta ut en civilekonomexamen och liksom det kan ju aldrig vara dåligt tänker jag. [...] Så att jag tänker nog att det kan vara kul att bredda... Ja, men lite så här, bredda upp så mycket som möjligt så kanske man kan hitta på lite, lite allt möjligt.²⁸⁰

²⁷⁹ Detta förhållningssätt liknar en av de yrkesorienteringar (”lärare i skolan på marknaden”) som Margareta Nilsson Lindström funnit i sina intervjuer med lärarstudenter i Växjö, *ibid.*, s. 119ff.

²⁸⁰ I intervjun med Kerstin uttryckte hon också mycket kritik mot lärarutbildningen för att den enligt henne var allt för vänsterorienterad. Hon saknade också en diskussion om det ”nya skollandskapet” och de fristående skolornas roll i detta, följande citat demonstrerar hennes tankegångar: ”skolan håller ju verkligen på att förändras och det

Kerstins historia till trots är slutsatsen att det finns en omfattande skepsis bland lärarstudenterna till de fristående skolorna och att det bland studenterna finns en utbredd föreställning att de fristående skolorna erbjuder sämre professionella villkor.

Med bakgrund av de karriärmönster som de statistiska analyserna åskådliggjort framträder här ett tydligt glapp mellan vad som framkommit är lärarstudenternas föreställningar om yrket och de förhållanden som råder på lärarnas arbetsmarknad. De statistiska analyserna har bland annat visat att de fristående skolorna i större utsträckning rekryterar nyexaminerade lärare och som Peter påpekat i citatet ovan är det inom den expanderande friskolesektorn som de flesta anställningarna finns. Peter har, trots att han är avogt inställd till de fristående skolorna, ändå sökt anställningar på fristående skolor. Det är rimligt att tänka sig att bland de studenter som har ett större arbetsmarknadsfokus och där det finns ett önskemål om att snabbt få en anställning efter avslutad utbildning tvingas man i större utsträckning anpassa sig efter de villkor som finns på arbetsmarknaden trots att man uttrycker tveksamheter till de fristående skolorna som idé.

Sammanfattning och slutsatser

I detta avsnitt har jag haft som avsikt att problematisera gymnasielärares och lärarstudenter förhållningssätt till läraryrket utifrån ett par centrala teman. Bland annat har jag försökt förstå lärares och lärarstudenters olika yrkesstrategier utifrån de strukturella förhållanden som kartlagts i de föregående statistiska kapitlen. Med den utgångspunkten har intervjuerna med gymnasielärarna i Uppsala och lärarstudenterna vid Uppsala universitet både förstärkt och nyanserat huvudresultaten från föregående empiriska avsnitt.

Inledningsvis konstaterades att de intervjuade gymnasielärarna utgör en homogen grupp både avseende deras utbildningsbanor och den position man innehar på arbetsmarknaden, vilket också poängterades i textens inledning där jag argumenterade för värdet av att få perspektiv från en mer "etablerad" position på lärarnas arbetsmarknad. När det gäller de teman som behandlades under intervjuerna rådde också större samstämmighet i förhållningssätt bland lärarna i jämförelse med studenterna. En tolkning av detta är att denna likriktning är ett resultat av att lärarna, givet sin sociala position över tid utvecklat

är ju otroligt mycket friskolor och så där och man pratar ingenting om det här på utbildningen och man har heller inte i princip möjlighet att hamna på en friskola under sin praktik. [...] Och, ja, det verkar som att de är ganska kritiska mot det [fristående skolor] också och... Ja, och så där. Och jag tycker inte riktigt det hör hemma i undervisningen och så där."

någorlunda likartade förhållningssätt till sin profession. Här framkom bland annat bilden att det viktigaste för dessa lärare var att nå professionell utveckling i sin yrkesroll och detta var något som i huvudsak skulle uppnås genom att fördjupa sig i sina ämnen och sin undervisning. För dessa lärare var begreppet karriär – som det ofta förstås, som en hierarki av sociala positioner – umbärligt. I stället låg fokus på att få förutsättningarna att utvecklas i relation till sina ämnen och undervisningsmetoder. Ämnesintresset stod också ut som en central komponent när det gällde motiven till varför man valt lärarbanan. De nämnda förutsättningarna för att lyckas med detta yrkesprojekt kunde dels kopplas till graden av frihet från yttre pålagor (eller professionell autonomi för att använda ett uttryck hämtat från professionsforskningen²⁸¹) och dels de olika skolornas förutsättningar (särskilt ekonomiska men också det elevunderlag som fanns). Det kan vara en idé att uppehålla oss vid det detta fynd eftersom det säger något intressant om den diskussion som förts kring läraryrkenas professionella ställning. Från statligt håll, och även uppmärksammat av Sveriges Kommuner och Landsting (SKL)²⁸², har på senare år behoven av att skapa tydliga karriärvägar i läraryrket framhållits som en åtgärd för att höja yrkets attraktionskraft. Införandet av olika karriärtjänster (som exempelvis kategorin förstelärare) utgör ett sådant exempel, samtidigt som man framhåller de redan existerande karriärvägarna som studierektor, arbetslagsledare, huvudlärare etcetera. Sett i ljuset av de resultat som framkommit i denna studie är det intressant att konstatera att det bland lärarna snarare finns en önskan att utvecklas i det man såg som kärnan i yrket, nämligen undervisningen och ämneskompetensen. För lärarnas del sågs snarare mindre administrativa uppgifter och inte mer (som man såg som en följd av en sådan typ av karriärutveckling²⁸³) som en väg framåt mot en professionalisering och en utveckling karriärmässigt.

Vissa av lärarna uttryckte också att förutsättningarna att agera i enlighet med vad man själv ansåg vara den professionella kärnan i yrket varierade mellan olika skolor i kommunen och utifrån vilka program man undervisade på och i förlängningen vilka elever man hade

²⁸¹ Flera professionsteoretiker bl.a. Eliot Freidson har lyft fram yrkesgruppers autonomi som en del av det som kännetecknar en profession se Eliot Freidson, *Professionalism. The Third Logic*.

²⁸² Sveriges Kommuner och Landsting, *Ett samlat karriärsystem för lärare*, 2013.

²⁸³ I den promemoria från regeringskansliet som lämnat förslag i frågan om lärares karriärtjänster anges bl.a. att en förstelärare ska ansvara för introduktionen av nya lärare, coacha andra lärare, initiera pedagogiska samtal, initiera och leda projekt i syfte att förbättra undervisningen, vara examensansvarig på gymnasieskolan, ansvara för att lärarstudenter tas emot på ett bra sätt och vara huvudansvarig för ett ämne, Utbildningsdepartementet, *Karriärvägar m.m. i fråga om lärare i skolväsendet*, U2012/4904/S, Promemoria, Stockholm, 2012, s. 28.

att undervisa. Lärare som representerade en mer ”traditionell” syn på undervisning (vilket var fallet med flera av de intervjuade lärarna) kände sig också mer hemma i en skolmiljö som också värderade dessa egenskaper högt.

Studentintervjuerna gav oss en delvis annan bild av läraryrket. Till skillnad från de etablerade lärarna utgjorde dessa studenter en heterogen grupp avseende både social bakgrund och tidigare utbildningsmeriter. I kapitlet relaterades de olika förhållningssätten till yrket till studenternas bakgrunder. Framför allt uppenbarade sig en åtskillnad mellan de studenter som hade sin bakgrund i hem med mer utbildningstillgångar och de studenter som kom från hemmiljöer där närheten till utbildningssystemet inte utgjorde en del av familjehistorien. Studenter med mindre kulturellt kapital med sig hemifrån motiverade i större utsträckning sitt val av läraryrke utifrån att skolan som institution och social miljö representerade en slags trygghet och familjaritet. För studenter med mer utbildningstillgångar var motiveringarna andra. Bland dessa studenter kombinerades motiv som kunde hänföras till å ena sidan ett starkt ämnesintresse och å andra sidan ett slags idealistiskt förhållningssätt där man betonade dels yrkets samhällliga betydelse och dels önskan att arbeta med och hjälpa ungdomar i deras kunskapsutveckling.²⁸⁴ Bland studenterna med svagare egna resurser utvecklades även ett annat förhållningssätt till det möte med arbetsmarknaden som studenterna stod inför. Särskilt tydligt var en större oro inför att inte hitta en anställning. Dessa studenter framstod som mer angelägna att snabbt komma ut i arbete och var därmed också mindre selektiva i sin sökprocess. Bland de mer resursstarka studenterna uttrycktes tydligare önskemål om de skolor som man avsåg söka sig till, och ibland även de elever som man önskade undervisa. Dessa olika förhållningssätt och yrkesstrategier har tolkats som ett resultat olikheter i kulturellt kapital och från hemmet nedärvda utbildningstillgångar. Studenter med mer tillgångar signalerade i större utsträckning trygghet i relation till framtiden och var också mer öppna för att finna annan sysselsättning om man inte skulle få en anställning.

Gemensamt för nästan samtliga av de intervjuade lärarstudenterna var en stark skepsis gentemot fristående skolor. Denna skepsis hade i några fall ideologiska grunder men vanligast var ändå att den grundade

²⁸⁴ Här kan jämföras med Hultqvist och Palmes analyser av lärarstudenters möte med lärarutbildningen där studenter med ett större mått av kulturellt kapital betraktade utbildningen som ett individuellt projekt som man hade full kontroll över i jämförelse med studenter med svagare egna resurser som i större utsträckning betraktade lärarutbildningen som en miljö som man var utlämnad åt och som man vill bli omhändertagen av, Elisabeth Hultqvist & Mikael Palme, *Om de kunde ge en mall. En studie av lärarstudenternas möte med lärarutbildningen*, s. 34f.

sig i en föreställning om att dessa skolor inte kunde erbjuda samma professionella villkor som de kommunala.

Utifrån intervjuerna med lärare och lärarstudenter och sammankopplat med de resultat som framkommit i de föregående kapitlen kan en del generella slutsatser dras. En första och centralt fynd är de tydliga skillnader som fanns mellan de etablerade lärarna och studenterna (även om det här också fanns variationer) hur man förhöll sig till läraryrket och de professionella ideal man gav uttryck för. I kapitlet har dessa skillnader tolkats utifrån lärarnas och studenternas olika resurser och tillgångar. De etablerade lärarna betonade i väldigt hög utsträckning yrkeskompetenser som var kopplade till tanken om en mer "traditionell" lärarroll där ämnesundervisningen och elevernas kunskapsutveckling och själva "hantverket" i yrket framstod som det centrala. För vissa av studenterna, särskilt bland de som hade större mängd av kulturellt kapital hemifrån förekom liknande resonemang där man betonade betydelsen av starka ämneskunskaper och en vilja att förmedla dessa kunskaper till kommande generationer. Däremot framträdde tydliga skillnader i jämförelse med de studenter som hade sitt ursprung i mer resurssvaga hem. Bland dessa lärarstudenter – som tidigare kapitel visat blivit en allt större grupp på lärarutbildningarna – och som också var i majoritet bland de intervjuade studenterna, var denna koppling till den professionella basen långt ifrån lika framträdande. I lärarnas resonemang fanns också tveksamheter huruvida studenterna man mötte i egenskap av handledare hade de förmågor som krävdes när det gällde yrkeshantverket som var en viktig del av deras egna professionella självbild.

Ett andra fynd som är värt att lyfta fram är det komplexa förhållande som utkristalliserat mellan studenternas hållning till de fristående skolorna och den arbetsmarknad som de var på väg att träda in i. Inte minst med tanke på resultaten från de statistiska analyserna där en av slutsatserna var att det fristående skolorna i större utsträckning rekryterade nyutbildade lärare. Om man ser möjligheterna till en professionalisering grundat i att yrkesföreträdarna har möjlighet att kollektivt arbeta för sin sak är det möjligt att de här framkomna resultaten pekar mot ett förhållande som försvårar en sådan process. Här framträder i stället en spänning mellan olika generationer inom professionen. Å ena sidan studenterna som träder in på en arbetsmarknad som för många innebär något annat än vad man föreställt sig och hoppats på och å andra sidan de etablerade i yrket som i sin tur uttrycker tveksamhet till

SKOLLÄRARE

en del av dessa lärarstudenters förmågor vad gäller de kompetenser som man själv ser som kärnan i det professionella arbetet.

DEL IV
AVSLUTNING

Sammanfattning och slutsatser

I detta avslutande kapitel kommer jag sammanfatta huvudresultaten från avhandlingens empiriska delar och sätta dem i relation till studiens huvudfrågeställningar. Kapitlet avslutas med att dessa huvudresultat diskuteras utifrån ett par centrala teman. Först följer en kort rekapitulering av avhandlingens utgångspunkter och tillvägagångssätt.

Utgångspunkter och tillvägagångssätt

Inledningsvis tog avhandlingen avstamp i en generell diskussion kring lärarutbildningarnas och skolläraryrkenas ställning och den problem-bild som målats upp såväl i den offentliga debatten som i forskningen. Här konstaterades att inom forskningen har man, med vissa undantag, studerat läraryrkena utifrån en viss avgränsad problematik alternativt analyserat läraryrket på en mer övergripande nivå där de inomprofessionella skillnaderna inte varit framträdande. I denna avhandling har i stället förhållandet mellan utbildning och arbetsmarknad studerats genom analyser av rekryteringen till lärarutbildning och skolläraryrke. Vidare har fördelningen av lärares olika tillgångar på arbetsmarknaden studerats i relation till andra egenskaper såsom skillnader mellan lärarkategorier, geografiska skillnader och hur rekryteringen av lärare förhåller sig till olika skolors positioner.

Teoretiskt och metodologiskt har inspiration hämtats från Pierre Bourdieus sociologi. Framför allt har begreppen *kapital*, *tillgångar* och *socialt rum* befunnits användbara. Statistiska tekniker som nyttjats, vid sidan av beskrivande statistik, är olika varianter av korrespondensanalys samt logistisk regression.

I avhandlingens empiriska kapitel har olika aspekter av rekryteringen till lärarutbildningarna och läraryrkena stått i fokus och relaterats till mer övergripande förändringar som utbildningssystemen genomgått. Studierna är indelade i två empiriska delar (kapitel 4 till 6 respektive kapitel 7 till 9). Den första delen analyserade de övergripande förändringar och förskjutningar vad gäller rekryteringen som lärarutbildningarna och läraryrkena genomgått de senaste 30 åren. Den andra delen byggdes upp kring analyser där gymnasielärarnas arbets-

marknad studerades som ett rum, i den betydelse som Pierre Bourdieu lägger i begreppet, det vill säga ett rum i vilket det finns olika polariteter och hierarkier mellan olika lärargrupper som i sin tur relaterades till lärarnas tillgångar eller resurser. Materialet som använts i de flesta av avhandlingens studier har bestått av individbaserad statistik från Statistiska centralbyrån avseende tre totalpopulationer: verksamma skollärare under åren 1978–2008, registrerade högskolestudenter åren 1977–2009 samt avgångna från gymnasieskolan 1987–2008. Därutöver har intervjuer med verksamma gymnasielärare och lärarstudenter genomförts.

Förskjutningar i rekrytering till utbildning och yrke

I avhandlingens inledande empiriska del, *Rekrytering till utbildning och yrke 1977–2009*, låg fokus på att beskriva och analysera förskjutningar i rekryteringen till lärarutbildningarna och skolläraryrkena under de senaste tre decennierna. Under denna tidsperiod har mycket skett som på olika sätt kan tänkas ha påverkat dessa rekryteringsmönster. Bland annat har utbildningssystemen på alla nivåer, från den grundläggande utbildningen till den högre utbildningen, expanderat kraftigt. Utbildning som en generell tillgång har också blivit allt mer spridd i samhället i stort. Andra tydliga förändringar är de utbildningspolitiska till vilka kan räknas en decentralisering av skolans styrning, kommunalisering av lärartjänsterna och en ökad marknadsanpassning med mer konkurrens mellan olika skolor. Dessutom har även lärarutbildningarna reformerats vid ett flertal tillfällen under perioden. I den offentliga debatten har också allt mer fokus ägnats läraryrkenas och lärarutbildningarnas status och ställning. Ett syfte med studierna var att undersöka i vilken mån ändringar i rekryteringsmönster kan förklara lärarutbildningarnas och läraryrkenas ändrade ställning och position.

I kapitel 4, *Skollärarna*, gjordes en första notering om läraryrkenas förhållande till varandra så som det kommer till uttryck i officiella nomenklaturer och administrativa indelningar. Dessa indelningar är betydelsebärande eftersom de signalerar en mer ”officiell” syn på relationen mellan de olika skolläraryrkena. I kapitlet konstaterades att det över tid skett en tydlig harmonisering av de olika lärargrupperna baserat på de kvalifikationsnivåer som de olika klassificeringssystemen angav för yrkesutövningen. Ytterligare tecken på en sådan homogenisering som verkat simultant framträdde då löneutvecklingen för olika lärargrupper studerades. På en relativt kort tid har exempelvis löneavståndet mellan förskollärare å ena sidan och gymnasielärare och grundskollärare å den andra minskat tydligt.

En annan noterbar förändring är den tillväxt som samtliga lärargrupper genomgått vilket hänger samman med en kraftig expansion av ungdomsskolan. För gymnasielärarnas del har en ökad övergång från grundskola till gymnasieskola inneburit en stadig ökning av antalet lärare under de senaste tre decennierna. Ett par demografiska skiften i läraryrkenas sammansättning är värda lyfta fram. Andelen kvinnor ökade inom de flesta lärargrupper men inte alls i samma omfattning som under 1900-talets första hälft då antalet kvinnliga läroverkslärare ökade kraftigt (folkskolläraryrket hade redan vid denna tidpunkt genomgått en kraftig feminisering).²⁸⁵ Från slutet av 1970-talet och framåt handlar det snarare om att vissa kategorier av skollärare som tidigare haft en tydlig manlig dominans blivit mer kvinnodominerade. Särskilt gäller detta vissa ämneslärargrupper i gymnasieskolan, som exempelvis lärare i matematik, naturvetenskap och samhällsvetenskap. Just inom gymnasieskolan framträdde också en ökad differentiering internt med en kraftigt ökad andel lärare anställda inom fristående skolor och en ökad andel lärare utan lärarutbildning.

Ytterligare en betydelsefull demografisk förändring (som bidragit till en ökad differentiering inom yrket) gällde lärarnas åldersfördelning. Med gymnasielärarna som exempel demonstrerades hur en stor andel av de lärare som äntrade lärarbanan under gymnasieskolans expansion på 1970-talet nu kommit att lämna yrket och ersatts av en ny generation lärare. Detta generationsskifte avspeglades på ett övergripande plan också i lärarefarenheten, antalet lärare med längre erfarenhet av undervisning kom att minska i takt med att de mer erfarna lärarna lämnade yrket. Denna förändring kom att sätta ökat tryck på lärarutbildningarna att "producera" lärare. Generationsskiftet skedde med andra ord samtidigt som rekryteringen till lärarutbildningarna kom att genomgå flera förändringar vilket bidragit till att effekterna av en förändrad rekrytering blivit större.

I kapitlet *Lärarstudenterna* analyserades de förändrade rekryteringsmönstren till lärarutbildningarna. Särskilt fokus låg på att studera det lärarstudenterna har med sig i form av dels förvärvade utbildningstillgångar, som betyg och resultat på högskoleprovet, och dels nedärvda tillgångar, som föräldrarnas utbildningsnivå och yrkesposition. En viktig utgångspunkt var att studera dessa skiften *relationellt* där förändringarna relaterades dels till förändringar som högskolans andra utbildningar genomgått och dels internt inom lärar-

²⁸⁵ Denna utveckling har beskrivits i bl.a. Kerstin Skog-Östlin, *Pedagogisk kontroll och auktoritet. En studie av den statliga lärarutbildningens uppgifter enligt offentliga dokument kring folkskollärarutbildningen, läroverkslärarutbildningen och lärarhögskolan.*

utbildningarna där hänsyn togs till skillnader mellan olika typer av utbildningsinriktningar och lärosäten.

Ett huvudresultat i dessa analyser är att studenter med goda studiemeriter i större utsträckning kommit att välja bort lärarutbildningarna. Men det finns stora variationer beroende på vilken utbildning man talar om och vid vilka lärosäten. Särskilt stor har förändringen varit inom ämneslärarutbildningarna, framför allt de med inriktning mot matematik/naturkunskap och mot samhällsvetenskap. Även om skillnaderna internt, när lärarutbildningarna jämfördes med varandra, varit någorlunda likartade över tid – där ämneslärarutbildningarna har haft en socialt och utbildningsmeritmässigt mer selektiv rekrytering i jämförelse med grundskollärarutbildningarna som i sin tur haft en mer selektiv rekrytering än utbildningar med inriktning mot de yngre åren och förskollärarutbildningarna – visar analyserna att de största förskjutningarna när det gäller studenternas olika tillgångar återfinns inom lärarutbildningar som av tradition haft en högre social och utbildningsmässig rekrytering. Avstånden mellan lärarutbildningar med inriktning mot de äldre åldrarna och lärarutbildningar med inriktning mot de yngre åldrarna har därför minskat över tid. Denna förändring gäller även skillnader mellan olika lärosäten. De tydliga avstånd som funnits mellan exempelvis de större universiteten, som rekryterat studenter med mer tillgångar i bagaget, i jämförelse med de mindre universiteten och högskolorna, har kommit att minska över tid. Utvecklingen gör det rimligt att säga att även lärarutbildningarna internt kommit att homogeniseras sett till de studenter de rekryterat och de tillgångar dessa studenter besitter.

Den förändrade rekryteringen till lärarutbildningarna kan på ett plan ses som ett resultat av en ökad konkurrens från andra högskoleutbildningar. Denna ökade konkurrens åskådliggjordes i kapitel 6, *Relationen mellan gymnasieskola, lärarutbildning och läraryrke*, som tog utgångspunkt i fyra olika kohorter av gymnasiestudenter (som tog examen 1987, 1992, 1997 och 2002) och i vilken utsträckning dessa äntade en lärarutbildning. Med hjälp av logistisk regression studerades hur sannolikheten att dessa "potentiella" lärarstudenter påbörjade en lärarutbildning förändrades över tid. En första notering var att lärarutbildningen under denna period kom att förlora marknadsandelar som ett resultat av en ökad utbildningsexpansion inom högskolesektorn. Därutöver konstaterades att sannolikheten att påbörja en lärarutbildning, bland de gymnasieelever som sökt sig till högskolan, minskade över tid när hänsyn togs till elevernas nedärvda och förvärvade tillgångar. Särskilt stor effekt hade elevernas skolkapital. I de två sista kohorterna som undersöktes var sambandet mellan höga avgångsbetyg och ett bortval av lärarutbildning särskilt framträdande. Stora skillnader framträdde mellan gymnasieeleverna som avslutade

sin utbildning 1992 och de två senare avgångskohorterna. Den nedgång som konstaterats vad gäller lärarstudenternas tillgångar påbörjades med andra ord en bit in på 1990-talet och har sedan fortgått in på 2000-talet.

När den högre utbildningen kom att expandera, särskilt under 1990-talet med ett växande antal studenter och ett kraftigt ökat utbildningsutbud, innebar det med andra ord att lärarutbildningarna kom att utsättas för konkurrens från andra utbildningar. Detta förklarar dock inte automatiskt den relativa nedgången i lärarstudenternas tillgångar, särskilt vad gäller studenternas skolkapital och den förändrade sociala rekryteringen. Här ligger troligen en rimligare förklaring i en mer generell utveckling inom yrket där faktorer som skolläraernas löneutveckling, arbetssituation och förlust av professionell autonomi inverkat negativt.²⁸⁶ Om dessa externa faktors betydelse för rekryteringen vittnar det faktum att framför allt studenter med högre grad av skolframgång – och därmed större valmöjligheter utifrån de formella meriter som är gångbara inom den högre utbildningen – väljer bort en lärarutbildning. I analyserna av rekryteringsmönstren uppmärksammades särskilt att studenter som hade föräldrar med en lärarbakgrund kom att göra andra utbildningsval än lärarutbildningarna, en utveckling som kommit att innebära en minskning i den så kallade autoreproduktionen vilken tidigare varit tydligt framträdande inom läraryrkena. Att lärarbarnen, med den sociala närhet till yrket som det innebär, väljer bort lärarutbildningen säger något intressant om yrkets utveckling och förstärker tesen att de senaste decenniernas skolpolitiska förändringar inverkat negativt på lärarutbildningens attraktionskraft.

Ytterligare en förklaring till förändringarna i rekryteringen ligger troligtvis i hur relationen mellan de olika skolläraryrkena förändrats. När de olika lärargrupperna har kommit att närma sig varandra vad gäller såväl rekryteringen som position på arbetsmarknaden så är det en förändring som främst drabbar dem som befunnit sig i en dominerande position i förhållande till andra. För gymnasielärarna, som tidigare karaktäriserats av att rekrytera studenter med mer tillgångar i bagaget, har denna förändring inneburit en tydlig positionsförskjutning: samtidigt som avstånden till underliggande nivåer i skolsystemet minskar ökar avståndet till överliggande nivåer, det vill säga universitetslärarna. I avhandlingens första empiriska del noterades även att lektorn som undervisningstjänst i det närmaste kommit att försvinna från gymnasieskolan som en konsekvens av 1990-talets skolpolitiska förändringar. Denna utveckling kan sägas ha en symbolisk

²⁸⁶ Se ex. Niklas Stenlås, *En kår i kläm: läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier* och SOU 2014:5, *Staten får inte abdikera – om kommunaliseringen av den svenska skolan*.

betydelse då lektorerna ofta fungerat som en länk mellan universitet och gymnasieskola. Effekterna av dessa förändringar har i stället blivit att lektorn blivit en mer exklusiv resurs som koncentrerats till vissa specifik skolor i skollandskapet, särskilt sådana som har en tydlig akademisk profil.

Sammantaget visar resultaten från avhandlingens första empiriska del att rekryteringsförändringarna på flera plan har inneburit att de olika skolläraryrkena har kommit att närma sig varandra. De förändringar som förekommit på ett systemplan – som en mer sammanhållen lärarutbildning och ökad samverkan mellan olika skolformer – har förstärkts av en homogenisering avseende lärarstudenternas och lärarnas tillgångar. Detta har skett främst genom att förskjutningarna varit som störst inom de utbildningar som tidigare haft en relativt selektiv rekrytering och inträffat samtidigt med en generationsväxling inom yrket, vilket troligtvis förstärkt dess effekter på lärarnas arbetsmarknad.

En differentierad arbetsmarknad för gymnasielärare och ökade inomprofessionella skillnader

Ett grundantagande i avhandlingen har varit att förskjutningarna i rekryteringen till lärarutbildningarna och läraryrkena på olika sätt påverkat lärarnas arbetsmarknad. I avhandlingen identifierades, som tidigare nämnts, en tydlig förändring inom gymnasieläraryrket utifrån ålder och lärarerfarenhet som ett resultat av en generationsväxling. De lärare som äntrade yrket under 1970-talets expansion av gymnasieskolan har i hög utsträckning kommit att lämna yrket vilket föranlett en omfattande nyrekrytering av lärare. Denna generationsväxling skedde samtidigt med tydliga rekryteringsförskjutningar till lärarutbildningarna. Mycket talar för att detta inneburit att skillnaderna inom professionen ökat, inte minst sedan de äldre lärarna gjorde sitt inträde i yrket under en period då lärarutbildningen hade en annan position i högskolesystemet. Dessa så kallade ”effekter” av en förändrad rekrytering i kombination med en mer marknadsdriven skola är det som fokuserades i avhandlingens avslutande empiriska del (del III).

I kapitel 7, *Ett nationellt rum av gymnasielärare*, och i kapitel 8, *Uppsalas gymnasielärarrum*, användes specifik multipel korrespondensanalys för att studera fördelningen av tillgångar inom gymnasieläraryrket på nationell och regional nivå. Med den multipla korrespondensanalysen skapades ett mångdimensionellt rum där individerna (gymnasielärarna) intog positioner utifrån de egenskaper som karaktäriserade dem.

Inledningsvis analyserades en nationell kohort av gymnasielärare där grundpopulationen utgjordes av samtliga gymnasielärare i Sverige. Det gymnasielärrum som skapades karaktäriserades av tre betydelsebärande dimensioner. En första, en social dimension, separerade lärare med högre socialt ursprung och lärare vilkas föräldrar själva arbetat inom undervisningssektorn från lärare med lägre socialt ursprung vilkas föräldrar varit verksamma inom sektorerna jordbruk, industri och handel/service. En andra dimension som var tydligt kopplad till lärarnas position på arbetsmarknaden gjorde åtskillnad mellan lärare som kännetecknades av att inta en mer stabil position med mer egna utbildningsmeriter från de lärare som karakteriserades av en mindre stabil position och mindre utbildningstillgångar. Slutligen en tredje dimension som delvis korrigerade resultaten av framför allt den andra axeln och skilde ut lärare som hade en form av mellanposition i förhållande till de polariteter som den andra axeln lyft fram.

Nästa steg bestod i att förklara denna differentiering. Genom att använda anställningstiteln som en supplementär variabel synliggjordes en tydlig differentiering mellan olika gymnasielärarkategorier. Längs den andra axeln återfanns å ena sidan en åtskillnad mellan ämneslärare i teoretiska ämnen (matematik/naturkunskap, svenska/främmande språk och samhällsorienterade ämnen) och lektorerna (positionerade i en extremposition allra längst söderut längs den andra axeln) och å andra sidan lärare i de praktisk/estetiska ämnena (hemkunskap, media, drama/dans, idrott) samt yrkesämnena. Skillnaderna längs denna den andra axel synliggjorde en åtskillnad i status på arbetsmarknad där de sistnämnda lärarna i större utsträckning intog positioner som kännetecknades av tillfälliga anställningar och lägre löner, i kontrast till de förstnämnda med fasta anställningar och relativt sett högre löner. De utbildningstillgångar som var kopplade till denna opposition förstärkte detta mönster: lärarna med en högre professionell förankring hade också i större utsträckning mer utbildningstillgångar (högre utbildningsnivå och utbildningsexamina från något av de större universiteten), medan den motsatta polen samlade lärare utan högre utbildning alternativt kortare högskoleutbildning.

När samma typ av analys genomfördes på en mer avgränsad population, nämligen samtliga gymnasielärare i Uppsala, framträdde liknande oppositioner som i det nationella rummet. Gemensamt för båda dessa analyser var att de avtäckte en tydlig uppdelning relaterad till både lärarnas ålder och deras yrkeserfarenhet. Att de mer yrkeserfarna lärarna också kännetecknades av en mer stabil position på arbetsmarknaden är kanske inte förvånande, men dessa lärare intog också olika positioner i rummet när hänsyn togs till olika skoltyper. I den nationella analysen framträdde dessa skillnader tydligt i olikheter mellan kommunala och fristående skolor, där de senare känneteck-

nades av en klart större andel yngre lärare med mindre yrkeserfarenhet och en större andel obehöriga.

Även i en geografisk dimension framträdde skillnader mellan olika kommuner och kommuntyper. Dessa skillnader tolkades delvis som ett resultat av en ojämlig fördelning av skolor och program i landet (i vissa delar av landet, särskilt i glesbygdskommuner, har exempelvis de yrkesförberedande programmen en starkare ställning än i storstäderna). Tydligt var också att i så kallade ”rika” kommuner – det vill säga kommuner som kännetecknades av höga inkomster och/eller hög utbildningsnivå bland befolkningen – var lärarna i större utsträckning mer meriterade och erfarna. I analysen av Uppsalas gymnasielärare kunde förståelsen av dessa skillnader fördjupas genom att hänsyn även togs till skolornas rekrytering av elever. Då analysen av lärare relaterades till en analys av elevrekryteringen – närmare bestämt till hur skolor och utbildningsinriktningar fördelar sig i ett rum där positionerna bestäms av elevernas sociala ursprung – klargjordes skillnader mellan framför allt de fristående skolorna och de kommunala skolorna. De senare intog en position i rummet där lärarna i större utsträckning kännetecknades av mer meriter, längre yrkeserfarenhet och en mer stabil position på arbetsmarknaden. Det fanns också tydliga skillnader inom gruppen kommunala skolor. Som särskilt elitpräglade framstod Uppsalas två tidigare läroverksskolor som mer än några andra stod i opposition till de fristående gymnasieskolorna vad gällde lärarnas tillgångar. Utmärkande för just dessa två skolor var att de också i större utsträckning rekryterade elever från hem med mycket tillgångar av olika slag, särskilt utbildningstillgångar. En viktig slutsats av dessa analyser var att bland de skolor där de utbildningsmässiga och sociala tillgångarna bland eleverna var stora tenderade lärarkårens samlade tillgångar, särskilt utbildningstillgångar, att vara stora, vilket i sin tur ytterligare bidrog till den höga koncentrationen av utbildningskapital.²⁸⁷

Sammanfattningsvis demonstrerar dessa resultat hur resursstarka lärare, i ett mer marknadsanpassat utbildningssystem, kan fungera som en institutionell tillgång för enskilda skolor. Men vilket värde man gav erfarna eller akademiskt meriterade lärare varierade. De fristående skolorna hade (även om det finns tydliga undantag) en annan rekryteringsstrategi och anställde i större utsträckning nyutbildade gymnasielärare och lärare med mindre meriter. Resultaten sätter också ljuset

²⁸⁷ I linje med Mikael Palmes resonemang kan man se detta förhållande som ett uttryck för olika skolors strategier, där lärarna blir en del av de institutionella tillgångar som skolor besitter. Palme visade i sin studie att då rekryteringsprofilen hos skolorna är hög lyfter skollärdarna i större utsträckning fram betydelsen av lärarnas akademiska kunskapsnivåer, Mikael Palme, *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*, s. 216f.

på förhållandet att gymnasieläraryrket som profession är tydligt differentierad internt. En del av denna differentiering är en sådan som troligtvis, mer eller mindre alltid funnits, exempelvis mellan lärare med olika ämnesinriktningar. Den andra typen av differentiering är inte lika uppenbar och hänger samman med lärarnas position på arbetsmarknaden, geografiska skillnader och skillnader mellan skolutyer. Dessa skillnader har förstärkts som ett resultat av en allt mer differentierad gymnasieskola.

Skiftande förhållningssätt till yrket

En relation som i avhandlingen behandlats på en mer övergripande nivå i samtliga empiriska delar är den mellan utbildning och arbetsmarknad. I kapitel 6 konstaterades också förändringar i numerära förhållanden mellan lärarutbildning och lärarnas arbetsmarknad över tid. En allt mindre andel av de som påbörjade en lärarutbildning fortsatte med en yrkeskarriär som lärare medan det rådde ett stabilt förhållande mellan de examinerade från lärarutbildningarna och de som sedan äntrade lärarbanan. En omständighet som skvallrar om en ökning i avhopp från lärarutbildningarna över tid.

Förhållandet till arbetsmarknaden utgjorde också ett centralt tema i intervjuerna med lärarstudenter i slutskedet av sin utbildning. I avhandlingens avslutande empiriska kapitel ställdes frågan hur de strukturella förhållanden, som konstruerats med statistiska tekniker, framstod för redan etablerade gymnasielärare och lärarstudenter som var på väg att göra sitt inträde på arbetsmarknaden.

På ett mer övergripande plan har dessa analyser visat att faktorer som social bakgrund, kulturellt kapital och olika uppväxtvillkor har samband med studenternas och lärarnas yrkesorienteringar och förhållningssätt till yrket. Tydliga skillnader framträdde exempelvis mellan de etablerade lärarna och studenterna (även om det här också fanns variationer) beträffande vilka professionella ideal man gav uttryck för. De etablerade lärarna betonade i väldigt hög utsträckning yrkeskompetenser centrerade kring tanken om en mer "traditionell" lärarroll där ämnesundervisningen och elevernas kunskapsutveckling och själva "yrkeshantverket" – den verksamhet man bedrev i klassrummet – var det centrala. Här fanns tydliga skillnader i jämförelse med de studenter som hade sitt ursprung i hem med mindre utbildningstillgångar. Bland de sistnämnda – som var i majoritet bland de intervjuade studenterna – var denna koppling till den professionella basen långt ifrån lika framträdande. Man uttryckte i mindre utsträckning att man valt lärarutbildningen för att man hade ett brinnande intresse för sina ämnen eller undervisningen. Motiven bland dessa studenter låg mer på ett personligt plan. För dem utgjorde skolmiljön en

”trygg plats” som man var bekant med sedan tidigare och trivts i under sin skolgång. I lärarnas resonemang fanns också tveksamheter om huruvida de ”nya” studenterna besatt de förmågor som krävdes när det gällde yrkeshantverket som var en så viktig del av deras egna professionella självbild.

Inom studentgruppen noterades också variationer i förhållningssätt till arbetsmarknaden. Studenter med mindre kulturellt kapital med sig hemifrån motiverade som tidigare nämnts i större utsträckning sitt val av läraryrke utifrån att skolan som institution och social miljö representerade en slags trygghet och familjaritet. Här fanns också en större drivkraft att snabbt etablera sig på arbetsmarknaden vilket innebar att man var mindre selektiv i hur man närmade sig olika skolor och vilka sökstrategier som man använde. Bland de mer resursstarka studenterna fanns tydligare formulerade åsikter om den ”ideala” arbetsplatsen men här fanns också en större ambivalens till yrket genom att en större andel av studenterna var öppna för andra karriärvägar i framtiden eller funderade på att fördröja yrkesinträdet genom att fortsätta studier på universitetet.

Gemensamt för studenterna var dock den misstro man hyste till de fristående skolorna. Dessa tvivel hade ibland sina ideologiska grunder men vanligast var ändå att man hade en föreställning om att de fristående skolorna inte kunde erbjuda lika goda arbetsvillkor som de kommunala. Detta tvivel är värt att lyfta fram inte minst med tanke på resultaten från de statistiska analyserna där en av slutsatserna var att de fristående skolorna i hög utsträckning rekryterade nyutbildade lärare. I intervjuerna framträdde en tydlig spänning mellan olika generationer inom professionen: lärare i en etablerad position uttryckte tveksamhet vad gällde de blivande lärarnas kompetenser i fråga om det som man själv såg som kärnan i det professionella arbetet, studenterna å sin sida var i större utsträckning tvungna att anpassa sig efter de förhållandena på arbetsmarknaden vilka inte alltid sammanföll med de föreställningar om yrket man haft initialt.

Läraryrkenas homogenisering och heterogenisering

Ett huvudresultat när avhandlingens olika empiriska nedslag har sammanfattats är att skolläraryrkena (i avhandlingen särskilt exemplifierat genom närstudier av gymnasieläraryrket) under de senaste decennierna präglats av två, delvis motverkande, processer. Å ena sidan finns tendenser till en ökad homogenisering av de olika läraryrkena och av lärarutbildningen och å andra sidan växande skillnader inomprofessionellt. De homogeniseringstendenser som beskrivits har drivits på delvis av en ambition som i sina grunder kan spåras bakåt till den diskussion som förekom inför införandet av en allmän grundskola

men som på senare år förstärkts genom reformer av lärarutbildningen och som åsyftat ett närmande mellan olika skolstadier och ett mer sammanhållet skolsystem. När det gäller lärarutbildningsreformer har dessa – med undantag för den senaste som blev en realitet 2011 – inneburit ett närmande mellan lärarna i de olika skolstadierna.²⁸⁸ Även när det gäller villkor på arbetsmarknaden, där ett av exemplen utgörs av lönenivåerna, har de olika lärargrupperingarna kommit att närma sig varandra. Detta kan demonstreras bland annat genom att de underliggande nivåerna i skolsystemet minskat avståndet till de högre nivåerna vad gäller både ingångslön och lönen efter ett antal år i yrket – vilket lika mycket är en effekt av att de högre nivåerna har stannat upp i sin utveckling. Avhandlingens rekryteringsstudier har visat hur denna homogenisering även varit framträdande när det gäller lärarstudenternas och lärarnas tillgångar och resurser. Lärarutbildningens olika inriktningar har närmat sig varandra avseende studenternas sociala men framför allt utbildningsmässiga tillgångar. Detta har skett främst som en effekt av att förändringarna i rekryteringsmönster varit som störst på utbildningar som tidigare haft en i jämförelse mer selektiv rekrytering. Här finns med andra ord ett samspel mellan en mer överordnad ambition att homogenisera läraryrkena och ett socialt närmande mellan de olika utbildningsinriktningarna – två processer som därmed kommit att förstärka varandra.

Denna homogeniseringstrend, som kartlagts i avhandlingens första empiriska del, motverkas av – och kontrasterar mot – de skillnader som framträder mellan olika grupper av lärare internt på lärarnas arbetsmarknad. I avhandlingen användes gymnasielärarna som ett beskrivande fall vilket motiverades av att det är inom denna grupp lärare som de största förändringarna i rekrytering skett. De inomprofessionella skillnaderna har över tid förstärkts i samband med framväxten av ett mer differentierat skolsystem där de sociala och även resultatmässiga skillnaderna mellan olika skolor kommit att öka. Resultaten av dessa processer är en påtaglig intern differentiering inom gymnasieläraryrket. Homogeniseringen av lärarutbildningarna vad gäller individernas tillgångar bidrar också till en ökad heterogenisering inom yrket: ju mer lika lärarstudenterna blir varandra desto mer olika blir de den äldre generationens lärare. Denna utveckling förstärks av att gymnasieläraryrket genomgått en tydlig generationsväxling. Designen av de två systemen – å ena sidan utbildningen och å andra sidan arbetsmarknaden – kan därför sägas motverka varandra. Förändring-

²⁸⁸ Stina Hallsén visar bl.a. i sina analyser av lärarutbildningsdirektiv att det under senare delen av 1900-talet funnits ett starkt fokus på integrering av de olika lärarutbildningstraditionerna. Den senaste reformen 2011 utgör dock ett undantag där i stället en mer diversifierad lärarutbildning förespråkas, Stina Hallsén, *Lärarutbildning i skolans tjänst? En policyanalys av statliga argument för förändring*.

arna i rekrytering till lärarutbildning får tydliga efterverkningar på lärarnas arbetsmarknad, men effekterna förstärks av att skolans område samtidigt är utsatt för omfattande förändringar på en skolpolitisk nivå, med en högre grad av marknadsanpassning och konkurrens mellan skolor. Dessa förändringar bidrar ytterligare till skiktningen inom gymnasielärarkyrket. Dessa resultat har i begränsad utsträckning varit föremål för tidigare empiriska studier även om det finns internationell forskning som funnit liknande tendenser.

Avhandlingens bidrag

Sammantaget pekar avhandlingens olika delstudier mot att vi, för att förstå lärarutbildningens och läraryrkets positionsförskjutningar, måste väga samman och analysera flera olika processer som samverkar: en förändrad rekryteringsbas, förskjutningar i relationerna mellan olika grupper inom yrket och omfattande skolpolitiska reformer. Lägg därtill förändringar inom högskolesystemet och lärarutbildningarnas plats däri. Nedan diskuteras avhandlingens huvudresultat utifrån dess teoretiska och metodologiska bidrag.

Rekryteringen och förhållandet mellan utbildning och yrke

Den här avhandlingen har hämtat sin näring ur en utbildnings-sociologisk tradition där rekryteringsfrågor är centrala för att förstå hur olika former av *tillgångar* som individer bär med sig samspelar med individernas utbildnings- och yrkesval och hur dessa tillgångar strukturerar relationen mellan olika grupper av studenter och skollärare. Rekryteringen fungerar med andra ord som en nyckel till förståelsen av den aktuella utbildningens position i relation till andra utbildningar och är avgörande för att förstå å ena sidan lärarutbildningarnas position i högskolesystemet visavi andra högskoleutbildningar och å andra sidan de yrkeskarriärer som blir tillgängliga för skilda grupper av lärare. Dessa frågor har i begränsad utsträckning berörts i tidigare forskning om lärarutbildning eller läraryrke. Än mer frånvarande är ingående studier av relationen mellan utbildning och arbetsmarknad – det Bourdieu kallar förhållandet mellan ett ”reproduktionssystem” och ett ”produktionssystem”.²⁸⁹

Förändringar i utbildningssystemet ger efterverkningar på arbetsmarknaden: läraryrket påverkas av hur många lärare lärarutbildningen ”producerar” och framför allt av vilka tillgångar och kompetenser de

²⁸⁹ Pierre Bourdieu & Luc Boltanski, ”Titel och ställning. Om förhållandet mellan produktionssystemet och reproduktionssystemet”.

besitter. När det sker kraftiga förändringar i rekryteringen till lärarutbildningarna leder detta så småningom till att den sociala strukturen inom yrket förändras och som demonstrerats ovan kan detta även påverka relationen mellan olika generationer av lärare. Men som avhandlingen visat är även det omvända förhållandet gällande. De strukturella förhållandena som är rådande på arbetsmarknaden inverkar i högsta grad på utbildningens ställning och status och hur olika sociala grupper attraheras av en viss utbildning. Avhandlingen har visat att båda dessa ”verkande krafter” behöver vägas in i analysen för att läraryrkenas ställning och den enskilde lärarens position ska bli begriplig.

Gymnasieskolans struktur och lärarna

Den tidigare Bourdieu-inspirerade utbildningssociologiska forskningen av det svenska utbildningssystemet har varit en viktig inspirationskälla för föreliggande avhandling. Dessa studier har bland annat analyserat hierarkier och oppositioner inom den högre utbildningen och gymnasieskolan vad gäller student- och elevrekrytering och hur utbildningssystemet är strukturerat utifrån sociala och utbildningsmässiga tillgångar.

Föreliggande avhandling avser fungera som ett bidrag och komplement till de studier som haft sökarljuset inställt på den svenska gymnasieskolans struktur. Det kanske viktigaste som denna avhandling bidrar med till denna forskning är de resultat som visar hur lärarnas tillgångar samspelar med elevernas tillgångar och kapitalarter. I avhandlingens andra empiriska avsnitt konstaterades en slags strukturhomologi mellan rummet av lärare och rummet av elever och skolor. I analysen av gymnasiefältet i Uppsala relaterades skolornas positioner, utifrån de elever de rekryterade, med de positioner som lärare med olika former av tillgångar intog. Slutsatsen var att på de platser i gymnasiefältet där utbildningskapitalet var särskilt koncentrerat fanns också en hög koncentration av lärare med större mängd tillgångar – det vill säga mer utbildningstillgångar och lång yrkeserfarenhet. De mer akademiskt orienterade skolorna utmärkte sig även genom att de, mer än andra, hade som strategi att rekrytera lektorer. Sammantaget bidrar dessa resultat till ytterligare en dimension i förståelsen för hur den svenska gymnasieskolan är strukturerad.

Rekryteringen som ett bidrag till studiet av professioner

I avhandlingens inledning togs avstamp i den omfattande forskning som studerat läraryrkena utifrån en professionsteoretisk utgångspunkt. En fråga som ställdes i anslutning till detta var huruvida en studie av yrkesföreträdarnas och de blivande yrkesutövarnas tillgångar kunde

bidra till en ökad förståelse för professionens villkor. Inledningsvis refererades till arbeten som i ett historiskt perspektiv studerat läraryrkena i relation till en professionaliseringsprocess såväl som mer samtida studier som med utgångspunkt i skolpolitiska omstruktureringar och deras efterverkningar analyserat läraryrkenas professionella ställning. Det kanske viktigaste bidraget som denna avhandlings studier kan ge till denna forskningstradition är att peka på hur olika grupper av studenter och lärare, med olika slags tillgångar och resurser, attraheras eller väljer bort yrket i tider av stora skolpolitiska omstruktureringar och hur detta sedermera påverkar den interna skiktningen inom professionen. När denna skiktning också sätts samman med dessa individers positioner på arbetsmarknaden – exempelvis hur lärare med olika former av tillgångar fördelas mellan olika skolor – finns möjlighet att diskutera de objektiva villkoren för lärarnas professionella projekt.

Resultaten kan också relateras till en mer övergripande diskussion om vad dessa förändringar som beskrivits innebär för lärarnas professionalisering. Inom professionsforskningen har exempelvis konstaterats att 1990-talets skolpolitiska reformer kommit att innebära en förskjutning från en professionell och byråkratisk modell mot en mer marknadsanpassad modell som inneburit ökad styrning och kontroll och minskat professionellt handlingsutrymme för lärarna. Niklas Stenlås kallar exempelvis dessa förändringar ett uttryck för olika reformideologier. Reformerna, menar Stenlås, har haft som mål dels att reformera den offentliga sektorn och dels förändra lärarens roll i skolan. Sammantaget bidrar dessa reformideologier till att flytta makt från professionen (lärarna) till ledningen och "kunderna" (tjänstemän, skolledare, föräldrar och elever).²⁹⁰ Anders Fredriksson har visat hur olika sätt att styra skolan påverkat såväl lärarnas arbete i klassrummet som förutsättningarna för deras professionalisering och hur den förändrade styrningen under 1990-talet kom att innebära en förskjutning från en professionell modell mot en mer brukarvänlig modell.²⁹¹ Fredriksson menar att "det utbildningspolitiska systemskiftet kan ses som en seger för folkets inflytande över skolan men en förlust av status, autonomi och politiskt inflytande för lärarna".²⁹² Liknande trender har också uppmärksamats internationellt. Stephen Ball beskriver exempelvis hur nya krav på performativitet och utbildningens kommodifiering kommit att efterfråga en ny form av läraridentitet som i

²⁹⁰ Niklas Stenlås, *En kår i kläm: läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier*, s. 93f.

²⁹¹ Anders Fredriksson, *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*, s. 196.

²⁹² *Ibid.*, s. 197.

mindre utsträckning än tidigare kännetecknas av professionella ideal och normer.²⁹³

Hur kan då denna avhandlings resultat relateras till denna utveckling? Ett sätt är att betrakta de olikartade villkoren och en tilltagande differentiering inom yrket som något som försvårar en professionalisering eftersom det kan råda olika idéer om vilka värden som ska upprätthållas och vara kärnan i en sådan professionaliseringsprocess.²⁹⁴ Den differentiering mellan olika lärare som åskådliggjorts i de rum av lärare som konstruerats med hjälp av korrespondensanalys fann sin förklaring bland annat i skillnader mellan olika generationer men också i en intern stratifiering som kunde relateras till olika skolors olikartade rekrytering av lärare. I intervjuerna analyserades också förekomsten av olika professionella ideal bland lärare och lärarstudenter och hur dessa kunde relateras till individernas olika tillgångar. Följer vi tankegångarna från bland andra Susan Robertson – som pekar på att den typ av ”strukturellt tvång” som påtvingas lärarna i tider av stora omorganiseringar i olika grad begränsar lärarnas handlingsutrymme²⁹⁵ – är det rimligt att tänka sig att olika grupper av lärare har olika möjlighet att hantera och förhålla sig till förändringar som påverkar yrket. Samma typ av resonemang går att finna i Agnès van Zantens studier av franska skollärare där de som var mindre kvalificerade hade svårare att stå upp mot både de krav som skolläda och föräldrar ställde på dem och de pålagor som följde av utbildningspolitiska förändringar.²⁹⁶ Kort sagt: olika grupper av lärare har i olika grad möjlighet och kraft att stå upp för sina professionella ideal och dessa möjligheter hänger samman med lärarnas tillgångar och position. Dessutom indikerar resultaten att även om det finns en överrensstämmelse i vad som ska vara i centrum av det professionella projektet är förutsättningarna att leva upp till dessa olika i olika delar av utbildningslandskapet. Om man ser grunderna för en professionalisering i att yrkesföreträdarna har möjlighet att kollektivt och enhetligt arbeta för sin sak är det lätt att tänka sig att en ökad differentiering försvårar en sådan process. I stället framträder

²⁹³ Stephen Ball, “The Teacher’s Soul and the Terrors of Performativity”.

²⁹⁴ Susan Robertson menar att lärares professionella projekt som ett resultat av 1990-talets omstruktureringar kommit att bli mer av ett individuellt projekt som framhåller lärarnas ”entreprenöriella” kompetenser. En utveckling som riskerar att skapa sprickor inom kollektivet lärare och leda till ökad fragmentisering, Susan L. Robertson, *A Class Act: Changing Teachers’ Work, the State, and Globalisation*, s. 186.

²⁹⁵ *Ibid.*, s. 189.

²⁹⁶ Agnès van Zanten, “Educational Change and New Cleavages Between Head Teachers, Teachers and Parents: Global and Local Perspectives on the French Case”. Andy Hargreaves resonerar om att lärares reaktioner på utbildningspolitiska förändringar också kan relateras till skillnader mellan olika generationer där den yngre generationen är mer mottaglig för nya styrningsdirektiv, Andy Hargreaves, “Educational Change Takes Ages: Life, Career and Generational Factors in Teachers’ Emotional Responses to Educational Change”.

en spänning mellan olika generationer inom professionen som förstärkts i och med de förändringar som rekrytering till utbildning och yrke genomgått.

Ovanstående resonemang talar för värdet att kombinera studiet av professioners förändrade villkor med en forskningstradition som intresserar sig för vad individer besitter för tillgångar och hur detta strukturerar relationer mellan olika grupper inom professionen. I ett vidare perspektiv är det möjligt att relatera studier av exempelvis olika professioners och professionsutbildningars organisatoriska hemvist och historiska genes till Bourdieu-inspirerade studier som sätter fokus på de yrkesverksammas, eller studenternas, tillgångar och resurser i relation till ett socialt rum. Detta konstaterande leder oss in på ett mer metodologiskt orienterat resultat, nämligen betydelsen av att relatera reformförändringar till förändringar i rekryteringsmönster.

Förhållandet mellan reformförändringar och rekrytering

Avhandlingen studier visar att för att förstå hur olika yrkesgrupper eller utbildningar utvecklas och omformas räcker det inte med att enbart studera olika reformer och policyförändringar som på en mer övergripande nivå förändrar villkoren för en yrkesgrupps verksamhet. Lika viktigt är att relatera dessa förändringar till förändringar i rekryteringsmönster.

Som exempel tas i avhandlingen upp 2001 års lärarutbildningsreform som i flera sammanhang – inte minst i den utredning som låg som underlag till 2011 års lärarutbildning – kommit att lyftas fram som en faktor som påverkat rekryteringen till lärarutbildningarna på ett negativt sätt.²⁹⁷ Det är förvisso sant att den negativa trenden vad gäller rekryteringen till lärarutbildningarna har varit påtaglig under 2000-talets första decennium. Avhandlingens studier visar dock att de förändringar i rekrytering som lärarutbildningarna genomgått, och som inneburit att särskilt studenter med goda studiemeriter i allt större utsträckning väljer bort utbildningen, tog fart redan under första hälften av 1990-talet och att man således bör leta efter förklaringar på annat håll.

I avhandlingen argumenteras för att dessa rekryteringsförskjutningar snarare bör härledas till den kraftiga expansion som den högre utbildningen genomgått under 1990-talet och som inneburit en ökad konkurrens från andra högskoleutbildningar. Men också att andra komplexa förändringsprocesser behöver vägas in i problembilden.

²⁹⁷ Bland annat beskriver utredningen att söktrycket stadigt minskat sedan införandet av 2001 års lärarutbildning SOU 2008:109, *En hållbar lärarutbildning*, Statens offentliga utredningar, Stockholm: Fritze, 2008, s. 424.

Under 1990-talet påverkades skolan av omfattande besparingsinsatser, och reformer sjösattes som förändrade styrningen av lärarna och av lärarutbildningen. När de omfattande förändringarna av högskole-systemet kombinerades med en mer intensifierad debatt kring lärarnas yrkesvillkor, lönenivåer och en förändrad arbetsmiljö i skolorna fanns en grogrund för de rekryteringsförändringar som identifierats i avhandlingens studier.

Betydelsen av det längre tidsperspektivet – gymnasielärarna som exempel

I avhandlingens inledning argumenterades för betydelsen av det längre tidsperspektivet för förståelsen av lärarutbildningarnas och läraryrkenas förskjutningar. Gymnasielärarna kan i det här sammanhanget tas som ett tydligt exempel på hur ett längre historiskt perspektiv kan göra det lättare att tolka de förändringar som yrket genomgått under de senaste decennierna.

Läroverkslärarna som var en föregångare till dagens gymnasielärare var under stora delar av 1900-talet att betrakta som en slags social elit. Men även när gymnasieskolan under 1960-talet kom att ersätta läroverken kunde gymnasielärarna fortsatt upprätthålla en position baserat på ett *kulturellt kapital* och kunskap och expertis inom specifika ämnesområden, vilket i sin tur inneburit att yrket kunnat åtnjuta auktoritet och status. Detta samtidigt som ämneslärarutbildningarna kunde upprätthålla ett högre söktryck och en mer selektiv antagning, väl i paritet med många av universitetens prestigeutbildningar. Ett annat talande exempel var den närhet som läroverkslärarna och gymnasielärarna hade till universiteten, inte bara genom att man förberedde eleverna för fortsatta studier, utan även genom de nära band som lärarna hade med sina universitetsämnen och forskningen inom respektive ämnesområde (och som Florin och Johansson visat i många fall var starkare än samhörigheten med andra lärare inom kollegiet i skolan).²⁹⁸ Denna koppling till universiteten har kommit att försvagas bland annat som ett resultat av lektorernas uttåg ur gymnasieskolan.

I avhandlingen argumenteras för att denna typ av ackumulerad historia är något som numera återfinns inom vissa segment inom utbildningssystemet, företrädesvis skolor där denna historiska dimension förefaller finnas lagrad i strukturen och där det också finns en vilja att upprätthålla de akademiska traditionerna. I avhandlingens studier exemplifieras detta med den vikt som framför allt de mer traditions-tyngda skolorna (i Uppsalas fall skolorna med en historia som läroverk)

²⁹⁸ Christina Florin & Ulla Johansson, "Där de härliga lagrarna gro...". *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, s. 155.

lägger vid rekrytering av lärare med omfattande utbildningsmeriter, hur de i större utsträckning satsar på lektorstjänster och att de nära banden till universiteten i större utsträckning lever kvar.

För att förstå de förändringar som gymnasieläraryrket genomgått de senaste decennierna och för att förstå relationen mellan olika yrkesgrupper i skolan, behöver man ta hänsyn till denna dimension av yrkets historia.

Avslutningsvis kan det vara värt att återigen upprepa en viktig slutsats som kan dras utifrån avhandlingens huvudresultat. Om man vill förstå de förändrade villkoren för skollärarna som yrkesgrupp behöver man väga samman flera olika förändringsprocesser som tagit plats både inom det system som utbildar lärare och på den arbetsmarknad som lärarna träder in i. I den här avhandlingen har angreppssättet för att studera dessa förändringar och de effekter de genererar varit att ta utgångspunkt i rekryteringen till utbildning och yrke och hur individernas tillgångar formar relationer mellan olika lärarutbildningar och grupper av lärare. Genom att studera förändringar i rekryteringsmönster är det möjligt att säga något om det som Dan C. Lortie i sin numera klassiska studie av amerikanska skollärare kallar yrkets "rekryteringsresurser". Avhandlingen har demonstrerat att dessa resurser har försvagats de senaste 20 åren. Men, det är viktigt att tillägga att med kunskaper om hur olika omstruktureringar sammanfaller med förändringar rekryteringen till utbildning och yrke är det också möjligt att föra en mer kvalificerad diskussion om de effekter som olika politiska åtgärder kan tänkas ha. Förhoppningsvis kan denna avhandling vara ett bidrag till att fylla en sådan kunskapslucka.

Summary

Educational and Professional Recruitment 1977–2009

Starting points and methods

The dissertation begins with a general discussion of the position of teacher education programmes and the teaching profession and the depiction of the problems that have been raised in both public debate and in research. Here it was ascertained that within research, with certain exceptions, somewhat delimited problem areas of the teaching profession have been studied, or alternatively the teaching profession has been analysed on a more general level, where the internal professional differences have not come to the fore. A central theme highlighted in the research has been to demonstrate how the waves of reform within the education sector have served to reduce the professional scope of action of teachers, and in this way have resulted in changed working conditions and, over the long term, a diminished professional status, or deprofessionalisation. This dissertation has approached this problematic by studying the relationship between education and the job market by analysing how people are recruited to teacher education and the teaching profession. In addition the distribution of different assets of teachers in the job market has been studied in relation to other factors, such as differences between teacher categories, geographical differences and how the recruitment of teachers is related to the positions of different schools.

Theoretically and methodologically inspiration has been taken from the sociology of Pierre Bourdieu. Primarily the terms *capital*, *assets* and *social space* have been found to be applicable. The statistical techniques that have been applied, in addition to descriptive statistics, are different variants of correspondence analysis and logistic regression.

The first empirical section (Part 2, Recruitment to teacher education and the teaching profession 1977–2009) analysed the overall changes and shifts that recruitment to teacher education programmes and the teaching profession has gone through over the past 30 years. The statistical analyses and the associated time intervals studying the influx of people to the teaching profession and to teacher education

programmes have been central empirical contributory aspects in this chapter. The time interval extends as far back as 1977 and as far forwards as 2009. The concluding chapter of the second part also examined how the different assets of high-school students affected the probability of their entering into teacher education, and how this has changed over time.

The second empirical part of the dissertation (Part 3, The space of upper secondary teachers – national and region analyses) is based on analyses where the job market for teachers in upper secondary schools (for a specific year, 2008) has been studied as a space, in the meaning of the term as described by Pierre Bourdieu, that is to say a space in which there are different polarities and hierarchies between different teacher groups that can be related to the assets of the teachers and their resources. These differences have then been discussed from the positions of different schools and geographical variations, among other factors. Interviews of working teachers and of students who have almost completed their teacher education have also been performed. The results of these empirical chapters have been interpreted in relation to the shifts in recruitment to teacher education and the teaching profession that have been discussed in part 2 of the dissertation.

The material that has been used in the majority of the studies in the dissertation has consisted of individual-based statistics from Statistics Sweden (Statistiska centralbyrån) with regard to two total populations: all students in tertiary education 1977–2009 and all schoolteachers for the years 1978–2008. Interviews with teachers actively teaching in upper secondary schools and with students in teacher education have also been carried out.

Shifts in recruitment to teacher education and the profession

In the introductory empirical part of the dissertation, *Recruitment to teacher education and the profession 1977–2009*, the focus was placed on describing and analysing the shifts in the recruitment of people to teacher education programmes and the schoolteacher profession over the past three decades. During this period a lot has happened that in different ways can be considered to have had an impact on recruitment patterns. Among other things the education system has greatly expanded at all levels, from primary to tertiary education. Education as a general resource has also become more widespread in society in general. Other distinct changes are in the education policies, including decentralisation of school governance, municipalities becoming more responsible for employing teachers and an increased pressure to adapt

to the market as there is increased competition between different schools. In addition, teacher education programmes have also been reformed on a number of occasions during this period. In the public debate more and more focus has been placed on the status and social standing of the teaching profession and teachers training programmes. One of the objectives of carrying out the studies was to investigate the degree to which changes in recruitment patterns could explain the change in status and social standing of teachers and teachers training programmes.

An initial observation concerned the internal relationships between different groups within the teaching profession and how these are expressed in official nomenclature and administrative categorisations. These categorisations are of importance as they indicate a more “official” view of the relationships between the different professions within the teaching profession. In chapter 4, *Schoolteachers*, it was ascertained that a distinct harmonisation of the different teacher groups had become established over time, based on the level of qualifications that the different classification systems accorded the teaching carried out by the group. Further simultaneous indications of such a homogenisation became apparent through studying the development of pay scales for the different teacher groups. In a relatively short space of time the discrepancy in salary levels between a kindergarten teacher on the one hand and an upper secondary or primary school teacher on the other has clearly diminished.

Another notable difference is the growth that all of the teacher groups has experienced, which is consistent with the powerful expansion of youth education. From the point of view of the teachers in upper secondary schools, the increased transition from primary school to upper secondary school has meant a continuous increase in teacher numbers over the past three decades. Some demographic shifts in the composition of the teacher groups are worth highlighting. The proportion of women in the majority of the teacher groups increased, but not at all to the same extent as during the first half of the 20th century, when the number of female teachers in secondary schools dramatically increased (the primary school teaching profession had already at that point undergone strong feminisation). From the end of the 1970s onwards it was more a matter of certain teacher categories that had previously been distinctly male-dominated becoming more female-dominated. This is particularly true of certain specialist subject teacher groups in upper secondary schools, such as mathematics, science and social science teachers. Particularly within the upper secondary schools an increased internal differentiation became apparent, with a strong increase in the proportion of teachers employed by independent

schools, as well as an increased proportion of teachers lacking teacher education.

Another important demographic change (that has contributed to an increased differentiation within the profession) concerns the age distribution of the teachers. Taking teachers in upper secondary schools as an example, it can be demonstrated that a large proportion of the teachers who entered the teaching profession during the period of expansion of upper secondary schooling in the 1970s are now leaving the profession and being replaced by a new generation of teachers. This generation shift was reflected on a general level also by teaching experience, i.e. the number of teachers with greater experience of providing tuition decreased as more of the more experienced teachers left the profession. This change imposed increased pressure on teacher education programmes to “produce” teachers. In other words the generation shift happened at the same time as recruitment to teacher education programmes underwent several changes, which contributed to augmenting the effects of the changes in recruitment.

In the chapter *Student teachers* the changes in teacher education recruitment patterns were analysed. A particular focus was placed on studying what the student teachers brought with them, partly in the form of acquired educational assets, such as certificates and the results of university entrance exams, and partly their inherited assets, such as the education levels and professional status of their parents. An important starting point was to study the shifts *relationally*, where the changes are related partly to the changes that other university education programmes have also undergone and partly to examine the internal changes in teacher education programmes, taking into account the differences between the different types of education specialisations and the seats of learning.

A major result shown by these analyses is that students with good educational qualifications to a greater extent do not choose to enter teacher education programmes. But there is great variation, depending on the education itself and the individual seat of learning. The changes have been particularly large within specialist subject teacher education programmes, for example those specialising in mathematics, science subjects and social sciences. Even if the internal differences, when teacher education courses are compared with each other, have been relatively similar over time, where specialist subject courses have had a socially and educationally more selective recruitment in comparison to primary school teacher education programmes, which in turn have had more selective recruitment than courses specialising in the teaching of younger children and kindergarten teacher education, the analyses demonstrate that the greatest shifts when it comes to the different assets of the students are to be found within the teacher education

programmes that have traditionally experienced higher social and educationally qualified recruitment. The gap between teacher education focused on teaching older children and teacher education focused on teaching younger children has therefore diminished over time. This change also applies to the differences between the different seats of learning. The distinct distance that has existed, for example between the larger universities that have traditionally recruited students with more assets, in comparison to the smaller universities and colleges, has decreased over time. This development makes it reasonable to also state that teacher education programmes have become more homogeneous internally, with respect to the students recruited and the assets those students possess.

The change in recruitment to teacher education programmes can on one level be seen to be a result of increased competition from other university course programmes. This increased competition is documented in chapter 6, *Relationships between upper secondary schools, teacher education and the teaching profession*, which was based on four different cohorts of upper secondary school students (graduation years 1987, 1992, 1997 and 2002) and examined the extent to which these entered teacher education. Binary logistic regression studies were used to study how the probability that these “potential” student teachers would enter into teacher education changed over time. An initial observation was that teacher education during this period lost its share of the market as a result of an increased education course expansion within the university sector. In addition it was seen that the likelihood of entering into teacher education among the upper secondary school leavers applying for university courses reduced over time when the inherited and acquired assets of the students were taken into account. The educational capital of the students had a particularly large effect. In the two latter cohorts investigated the correlation between a high final examination pass grade and electing not to enter teacher education was particularly obvious. Major differences were apparent between the upper secondary school pupils who completed their education in 1992 and the two latter cohorts of school leavers. The decline that was determined in terms of the assets of student teachers began in other words some time after the beginning of the 1990s and has since continued into the 21st century.

In other words, when higher education expanded, particularly during the 1990s when student numbers increased dramatically and the choice of education courses widened, teacher education became exposed to competition from other educational career paths. This does not automatically explain however the relative decline in the assets of student teachers, particularly with regard to the educational capital of the students and the altered social recruitment. Here a more reason-

able explanation is probably the more general developments within the profession, where factors such as salary development, working conditions and loss of professional autonomy have had negative impacts. That these external factors are important to recruitment is demonstrated by the fact that it is primarily students with higher levels of educational qualifications, and therefore a wider range of options, based on the formal requirements of the higher education courses available, who elect not to enter teacher education. In analysing the recruitment patterns it was observed that particularly students with parents with a teaching background made other educational career choices than teaching. This is a development that leads to a reduction of what is termed auto-reproduction, which is something that has previously been a distinct characteristic within the teaching profession. That the children of teachers, with their inherent social proximity to the profession, elect not to enter teacher education says something interesting about the development of the profession and reinforces the theory that the changes in school policies of recent decades have had a negative impact on the power of attraction of teacher education.

A further explanation of the changes in recruitment is likely to be found in how the relationships between the different teaching groups within the profession have changed. As the gap between the different teaching groups has become narrower, in terms of both recruitment and position on the job market, the changes have most affected those who previously occupied a dominant position with respect to the others. For upper secondary school teachers, a profession previously characterised as being recruited from students possessing more assets, this change has meant a distinct positional shift: as the distance to the lower tiers in the school systems has narrowed, so has the gap to the upper tiers, that is to say the university teachers, simultaneously widened. In the first empirical part of the dissertation it was also noted that lecturers providing tuition services have almost disappeared from upper secondary schooling as a consequence of the reforms to schooling policies in the 1990s. This development can be said to be of symbolic importance, as the lecturers have often functioned as a link between the universities and the upper secondary schools. The effects of these changes have been instead to make lecturers a more exclusive resource concentrated in certain specific schools in the educational landscape, in particular in those with a distinct academic profile.

Taken together, the results from the first empirical part of the dissertation demonstrated that the changes in recruitment on several levels have meant that the different teaching groups within the teaching profession have become more homogeneous. The changes that have occurred on a systemic level, as a more coherent teacher education with increased collaboration between different forms of

education, have been augmented by a homogenisation with regard to the assets of the teachers and student teachers. This has come about primarily because the shifts have been greatest within the career paths that have previously had a relatively selective recruitment and have occurred at the same time as there has been a generation shift within the profession, which has probably reinforced these effects on the job market for teachers.

A differentiated job market for upper secondary school teachers and increased internal professional differences

A basic assumption of the dissertation has been that the shifts in recruitment to teacher education and the teaching profession have in different ways affected the job market for teachers. As previously mentioned, a distinct change in the composition of teachers in upper secondary schools has been identified in the dissertation with respect to age and teaching experience, as a result of the generation shift originating from the education expansion at the end of the 1970s that created an extensive new recruitment of teachers. This generation shift has taken place at the same time as there has been a distinct shift in recruitment to teacher education programmes. There is much to indicate that this has meant an increase in the differences within the profession, not least as the older teachers joined the profession during a period when teacher education occupied another position in the university system. These so called 'effects' of a change in recruitment in combination with a more market-driven education system are the focus of the final empirical part of the dissertation (Part III).

In chapter 7, *The national space of upper secondary teachers*, and in chapter 8, *The space of upper secondary teachers in Uppsala*, specific multiple correspondence analysis has been used to study the distribution of assets within the upper secondary school teacher group at the national and regional level. Using these multiple correspondence analyses a multidimensional space has been created where individuals (upper secondary school teachers) have been mapped to the position they occupy based on the features that characterise them.

Initially a national cohort of upper secondary school teachers was analysed, where the starting population was composed of all teachers in upper secondary schools in Sweden. The space of upper secondary school teachers' that was created is characterised by three significant dimensions. The first, a social dimension, separated teachers originating from higher social backgrounds and teachers whose parents had themselves worked within the teaching sector from those originating

from lower social backgrounds whose parents had worked within the agricultural, industrial and retail/service sectors. Another dimension that was clearly linked to the position of the teachers on the job market differentiated between teachers characterised by having a more stable position with more personal educational qualifications from those teachers characterised by a less stable position and fewer educational assets. The third dimension partially compensated for the results of primarily the second axis and differentiated between teachers occupying a form of middle position in relation to the polarities highlighted by the second axis.

The next stage was to explain this differentiation. Using job title as a supplementary variable, a clear differentiation between the different categories of teachers in upper secondary schools could be identified. Along the second axis there was on one hand a difference between the specialist subject teachers of theoretical subjects (mathematics/natural sciences, Swedish/foreign languages and social science-oriented subjects) and lecturers (positioned in an extreme position at the southernmost pole of the second axis), and on the other hand the practical/aesthetic subject teachers (domestic science, media, drama/dance, athletics) and manual crafts teachers. The differences along this axis reveal a difference in status on the job market, as the latter group of teachers occupied positions that to a higher degree were characterised by temporary employment and lower salaries, in contrast to the prior group who had permanent positions and comparatively relatively higher salaries. The educational assets associated with these dichotomies also reinforced this pattern: teachers with a higher professional position also to a greater extent had more educational assets (higher level of education and qualifications from a larger university), while teachers without a university education or alternatively those with a less extensive university education were clustered at the opposite pole.

When the same type of analysis was performed on a more delimited population, that of the upper secondary school teachers in Uppsala, similar dichotomies to those of the national space were revealed. Common to both of these analyses was that they revealed distinct divisions related to both the age of the teacher and his or her career experience. It is perhaps not so surprising that those teachers with more teaching experience were characterised by more stable employment positions on the job market, but these teachers also occupied different spatial positions when different school types were taken into consideration. In the national analysis these differences could be clearly seen when distinguishing between municipal and independent schools, with the latter characterised by a distinctly larger proportion of younger teachers with less teaching experience and a greater proportion of those without teaching qualifications.

In the geographic dimension there were also obvious differences between different municipalities and municipality type. These differences were interpreted to be due partly to an unequal distribution of schools and programmes throughout the country (in certain parts of the country, particularly in rural municipalities, for example, the vocational training programmes have a stronger position than in the cities). It was also distinctly apparent that in the 'more wealthy' municipalities, or in other words the municipalities characterised by higher incomes and/or higher education levels within the population, the teachers were to a greater extent more qualified and more experienced. In the analysis of the upper secondary school teachers in Uppsala the understanding of these differences could be examined in greater depth by also taking the recruitment of pupils to the schools into account. As the analysis of the teachers was related to an analysis of the recruitment of pupils, or more accurately to how the schools and educational specialisations were distributed in a space where the positioning was determined by the social background of the pupils, the differences between primarily the independent schools and the municipal schools could be elucidated. The latter occupied a position in the space where teachers to a higher degree were characterised by having more qualifications, more extensive teaching experience and a more stable position on the job market. There were also distinct differences within the group of municipal schools. The two schools that were previously the grammar schools in Uppsala stood out as particularly characteristically elite and occupied, more than other schools, the opposite end of the spectrum to the independent upper secondary schools in terms of the assets of their teachers. Distinguishing for these two schools was also that they to a greater extent recruited pupils from home backgrounds with a wealth of assets of different types, particularly educational assets. An important conclusion from these analyses was that in the schools where the educational and social assets of the pupils were great the collective assets of the teachers, particularly the educational assets, also tended to be great, which in turn further contributed to the high concentration of educational capital.

In summary, these results demonstrate how teachers with stronger resources can function as institutional assets for individual schools in a more market-adapted educational system. But the value placed on experienced or academically merited teachers varied. The independent schools had (even if there were distinct exceptions) another recruitment strategy and employed newly qualified upper secondary school teachers and less qualified teachers to a greater extent. The results also highlight that the relationships within the profession of upper secondary school teachers are obviously internally differentiated. One aspect of this differentiation is of a type that has probably more or less

always existed, for example between teachers with specialisations in different subject areas. The other aspect of differentiation is not as obvious and is associated with the position of teachers on the job market, geographical differences and differences between school types. These differences have been augmented by a more and more differentiated upper secondary schooling.

Shifting disposition towards to the profession

A relationship that is addressed on a more general level in the dissertation in all of the empirical sections is the relationship between education and the job market. In chapter 6 it was determined that there has also been a change in the numerical relationship between teacher education and the job market for teachers over time. An ever decreasing portion of those entering teacher education progressed to a career in the teaching profession, while there was a stable relationship between those graduating from teacher education programmes and those who subsequently embarked on a teaching career, a circumstance that hints at an increased defection over time.

The relationship to the job market was also a central theme in the interviews with student teachers in the final stages of their training. In the concluding empirical chapter of the dissertation the question was addressed of how the structural relationships that were generated using statistical techniques were perceived by actively teaching upper secondary school teachers and student teachers on their way to entering the job market.

On a more general level these analyses have demonstrated that factors such as social background, cultural capital and different conditions while growing up are associated with the career orientations of students and teachers and their disposition towards the profession. Distinct differences became apparent, for example between the established teachers and students (even if there were also variations) in terms of the professional ideal expressed. The established teachers emphasised professional competence to a very high degree, centred on the concept of a 'more traditional' teaching role, where specialised subject tuition and the knowledge development of the pupils and the 'professional skills' themselves (the work performed in the classroom) were the central factors. Here there are distinct differences in comparison to the students originating from home backgrounds with fewer educational assets. Among the latter, who made up the majority of the students interviewed, the association to the professional base was far from being as prominent. To a lesser extent they said that they had chosen to train as a teacher because of a passion for their subject area or for tutoring. The motivation for these students lay more at a per-

sonal level. For them the school environment was a 'safe place' that they were already familiar with and they had enjoyed their own school days. In the replies of the teachers there was also doubt expressed about whether the 'new' students had the abilities required in terms of the professional skills that were such an important part of their own professional self-image.

Within the student group variations were also observed in their disposition towards the job market. As mentioned previously, students bringing less cultural capital with them from their home environments justified their decision to go into teaching to a higher extent because the school as an institution and social environment represented a form of security and familiarity. Here there was also a stronger motivation to quickly become established on the job market, which meant that they were less selective in their approach to different schools and the strategies used to seek employment. Among the more asset-rich students there were more clearly formed opinions about the 'ideal' workplace, but here there was also a great career ambivalence in terms of the majority of the students being open to taking other career paths in the future or considering postponing starting to work in the profession in order to continue with university studies.

Common to all of the students however was the suspicion they expressed towards the independent schools. These doubts sometimes had an ideological basis, but it was nevertheless most commonly believed that the independent schools were unable to offer as good working conditions as the municipal schools. These doubts are worth highlighting, not least when considering the results of the statistical analyses, where one of the conclusions was that the independent schools were to a greater extent the schools recruiting newly qualified teachers. In the interviews a distinct tension between the different generations within the profession became apparent. Teachers in established positions expressed doubts about the competence of the student teachers in the areas that they themselves viewed as the core skills of the work of the profession. On the other hand, the students were forced to adapt themselves to a greater extent to the conditions of the job market, which did not always conform to their initial preconceptions about the profession.

Homogenisation and heterogeneity in the teaching profession

When the different empirical outcomes of the dissertation are summarised, a main finding is that the profession of school teaching (particularly exemplified in the dissertation by a close study of the upper

secondary school teaching profession) has been characterised over recent decades by two partly contradictory processes. On the one hand there is a tendency towards increased homogeneity across the different teaching groups and of teacher education, and on the other hand there are growing differences internally within the profession. The trends towards homogenisation that are described have been driven partly by an ambition to bring the different schooling phases closer together and to achieve a more cohesive school system, the origins of which can be traced back to the discussion that took place before the introduction of general basic education and in later years has been augmented by the teacher education reforms. When it comes to the teacher education reforms, with the exception of the most recent implementations in 2011, these have meant a closing of the gaps between teachers working in the different phases of education. In terms of conditions on the job market, where salary levels form one example, there has been a closing of the gaps between the different teacher groups. This can be demonstrated, among other things, by the fact that the lower tiers in the education system have come closer to the upper tiers both in terms of starting salary and of salary after a number of years in the profession, which is just as much due to an effect of an arrest in the development of the higher educational tiers. The recruitment studies in the dissertation have demonstrated how this homogenisation has also been prominent with regard to the assets and resources of the teachers and the student teachers. The different specialisations within teacher education have come closer to each other with regard to the social assets of the students, but primarily with regard to their educational assets. This has happened primarily as an effect of the changes in the recruitment pattern being greatest for educational courses and programmes that have previously had, in comparison, a more selective recruitment. In other words, here there is an interaction between a higher ambition to homogenise the teaching profession and a closing of the social gap between the different tiers of educational specialisations; two processes that have therefore augmented each other.

This trend towards homogenisation, which is charted in the first empirical section of the dissertation, is counteracted by, and is in contrast to, the internal differences that are apparent between the different groups in the job market for teachers. Upper secondary school teachers were used in the dissertation as a descriptive example, which was justified as it is within this group of teachers that the largest changes in recruitment have occurred. The internal differences within the profession have been augmented over time in association with the growth of a more differentiated schooling system, where the social and result performance differences between the different schools has also grown. The results of these processes are a marked internal differenti-

ation within the upper secondary school teaching profession. The homogenisation of teacher education programmes in terms of the assets of the individual has also contributed to an increased heterogeneity within the profession, as the more similar the student teachers become, the greater the differences become between them and the older generations of teachers. This development has been augmented by the distinct generation shift that the upper secondary school teaching profession has undergone. The design of the two systems, with teacher education programmes on the one hand and the job market on the other, can therefore be said to counteract each other. The changes in the recruitment to teacher education programmes have a distinct impact on the job market for teachers, but the effects are heightened by the area of schooling being exposed at the same time to extensive changes at the educational policy level, with a higher level of market adaptation and competition between schools. These changes contribute to further stratification within the upper secondary school teacher group. These results have been the object of previous empirical studies to a limited extent, even if there is international research that points to similar tendencies.

Contribution made by the dissertation

Taken as a whole, the different sub-studies of the dissertation show that in order to understand the positional shifts in teacher education programmes and the teaching profession we must take into account and analyse several different interacting processes; a changed recruitment base, shifts in the relationships between different groups within the profession and extensive educational policy reforms. To this can also be added the changes in the university system and the place of teacher education programmes in tertiary education. The main findings of the dissertation are discussed below, based on its theoretical and methodological contributions.

Recruitment and the relationship between training and the profession

This dissertation has derived its data from an educational sociological tradition where the recruitment issue is central to the understanding of how the different types of *assets* that individuals possess interact with the educational and career choices of the individual and how these assets structure the relationships between different groups of students and schoolteachers. Recruitment in other words functions as a key to understanding the current position of teacher education pro-

grammes in relation to other educational programmes and is essential to understanding the position of teacher education courses in the university system in relation to other university education programmes on the one hand and the professional career options that are available to different groups of teachers on the other. These issues have only been addressed to a limited extent in previous research studying teacher education programmes and the teaching profession. There is an even greater lack of in-depth studies of the relationship between education and the education job market and the job market; what Bourdieu calls the relationship between a “reproduction system” and a “production system”.

The changes in the education system have repercussions on the job market: the teaching profession is affected by how many teachers with which types of assets the teacher education programmes “produce”. When there are strong changes in the recruitment to teacher education programmes this in turn eventually leads to a change in the social structure within the profession and, as demonstrated above, this can also have an impact on the relationships between different generations of teachers. But as the dissertation has shown, the inverse relationship can also apply. The structural relationships that prevail on the job market influence the standing and status of teacher education to the highest degree, as well as how different social groups are attracted to certain types of education programmes. The dissertation has demonstrated that both of these “systems” need to be weighed together in the analysis, so that the teaching profession's standing and the position of individual teachers can be understood.

Structure and teachers in upper secondary school education

The previous Bourdieu-inspired educational sociological research into the Swedish education system has been an important source of inspiration for the current dissertation. Among other things, these studies have analysed hierarchies and opposing factors within tertiary education and upper secondary school education in terms of the recruitment of students and pupils and how the educational system is structured dependant on social and educational assets.

The current dissertation is intended to be contributory and complementary to the studies that have turned the spotlight on the structure of Swedish upper secondary school education. Perhaps the most important contribution this dissertation makes to this research is the results that demonstrate how the assets of the teachers interact with the assets and capital of the pupils. In the second empirical section of the dissertation it was determined that there was a type of structural homology between the space occupied by the teachers and the space

occupied by the teachers and the schools. In the analysis of the upper secondary schools in Uppsala the positions of the schools, with respect to the pupils they recruited, were related to the positions that were occupied by teachers with different forms of assets. The conclusion was that the positions in the upper secondary school field where educational capital was particularly concentrated were also where a high concentration of teachers with a greater amount of assets was to be found, or in other words the teachers with more educational qualification assets and longer working experience in the profession. The more academically oriented schools were also distinguished by the fact that they, more than other schools, had a strategy of recruiting lecturers. Taken together these results contribute to a further dimension in the understanding of how the Swedish upper secondary school system is structured.

Recruitment as a contribution to the study of the profession

At the beginning of the dissertation the volume of research that has studied the teaching profession from a profession-theoretical starting point was discussed. A question that was posed in connection with this was whether a study of the assets of the representatives of the teaching profession could contribute to an increased understanding of the conditions that exist in the profession. As an introduction the work that from a historical perspective has studied the teaching profession in relation to a professionalisation process was referred to, as well as more contemporary studies that have analysed the professional position of the teaching profession from the starting point of the restructuring of educational policies and the after effects of these. Perhaps the most important contribution that the studies in this dissertation can make to this research tradition is to point out how different groups of students and teachers, with different types of assets and resources, are attracted to or not attracted to the profession in times of major educational policy restructuring and how this can consequently affect the internal stratification within the profession. When this stratification is also taken together with the positions of these individuals on the job market, for example how teachers with different forms of assets are distributed between different schools, there is the possibility to discuss the objective conditions that exist for the teaching profession.

The results can also be related to a more general discussion about what the changes that have been described mean for the professional project of teachers. Within the research examining the profession it has, for example been determined that the educational policy reforms of the 1990s have resulted in a shift from a professional and bureaucratic model towards a more market adapted model that has meant

increased governance and regulation and decreased professional scope of action for teachers. Niklas Stenlås terms these changes for example an expression of different reform ideologies. Stenlås believes that the reforms have had the objectives partly of reforming the public sector and partly of changing the roles of teachers within schooling. Taken as a whole these reform ideologies have contributed to shifting power from the profession (the teachers) to the management and “customers” (council members, school governors, parents and pupils). Anders Fredriksson has demonstrated how different ways of governing schooling have impacted both the work of the teachers in the classroom as a prerequisite for their professionalisation and how the changes in governance during the 1990s elicited a shift from a professional model to a more user-oriented model. Fredriksson's opinion is that “the system change in educational policy can be viewed as a victory for the influence of the people on schooling, but as a loss of status, autonomy and political influence for the teachers”. Similar trends have also been noticed internationally. Stephen Ball describes, for example, how new demands on performativity and the co-modification of education have led to a demand for a new form of teacher identity that to a lesser extent than previously is characterised by professional ideals and norms.

How can the results of this dissertation then be related to this development? One way is to consider the varying conditions and increasing differentiation *within* the profession as something that makes professionalisation more difficult, as there can be a number of different ideas about which values should be maintained and form the core of such a professionalisation process. The differentiation *between* different teachers that has been revealed in the teacher space that has been constructed with the help of correspondence analyses can be explained, among other things, in the differences between the different generations, but also in an internal stratification that can be related to the different ways that different schools recruit teachers. In the interviews the presence of different professional ideals among the teachers and student teachers was analysed, as well as how these could be related to the different assets of the individuals. If we follow the reasoning of Susan Robertson, among others – who points out that the type of “structural constraint” that is imposed on teachers in times of major organisational change limits the scope of action of the teachers to differing extents – it is reasonable to imagine that those different groups of teachers have different possibilities to cope with and relate to the changes that affect the profession. The same line of reasoning can be found in Agnes van Zanten's studies of French schoolteachers, where those who were less qualified found it more difficult to stand up to both the demands that the school governors and parents imposed

on them and the impositions resulting from education policy reforms. In summary: different groups of teachers have different degrees of potential and power to stand up for their professional ideals, and these opportunities are associated with the assets and position of the teacher. In addition, the results indicate that even if there is an agreement about what the core factors of the professional project should be, the preconditions for being able to live up to these are different in different areas of the educational landscape. If the foundations of a professionalisation are that the representatives of the profession have the opportunity to collectively and uniformly work for their cause it is then easy to imagine how an increased differentiation would make such a process more difficult. Instead a tension between different generations within the profession emerges and is augmented because of the changes that recruitment to teacher education and the teaching profession have undergone.

The reasoning above speaks towards the value of combining the study of the profession with a research tradition that examines what the assets of individuals are and how these structure the relationships between different groups within the profession. In a wider perspective it is also possible, for example, to relate studies of the organisational basis and origins of different professions and professional training programmes to Bourdieu-inspired studies that focus on the assets and resources of those employed in the profession, or that of the students, in relation to a social space. This type of ascertainment leads us to a more methodologically oriented result, namely that of the importance of relating the reform changes to the changes in the pattern of recruitment.

The relationship between reform changes and recruitment

The studies in the dissertation demonstrate that in order to understand how different professional groups or training programmes are developed and restructured it is not enough to only study the different reforms and policy changes that at a more general level change the conditions under which the professional group operates. It is just as important to relate these changes to changes in recruitment patterns.

As an example the dissertation examines the teacher education reforms of 2001, which in several contexts – not least in the investigation that formed the basis of the teacher education reforms of 2011 – has been highlighted as a factor that has affected recruitment to teacher education programmes in a negative way. It is certainly true that the negative trend in recruitment to teacher education programmes has been obvious during the first decade of the 21st century. The studies in the dissertation show however that the changes in

recruitment that teacher education programmes have undergone, and that have meant that students with good educational qualifications have to an ever increasing degree chosen not to enter into teacher education, already began to gather speed in the first half of the 1990s. As a consequence, explanations for this should be sought elsewhere.

In the dissertation it is argued that these recruitment shifts are more likely to derive from the process of massification of higher education during the 1990s that has also led to increased competition from other higher education programme career paths. But the dissertation also argues that other complex processes of change must be weighed together in the depiction of the problem. During the 1990s schools were affected by the comprehensive initiatives to save money, and reforms were implemented that changed the governance of teachers and of teacher education. When these comprehensive changes to the higher/tertiary education system were combined with a more intensified debate about the working conditions, salary levels and changed working environment for teachers in schools a fertile environment was created for the changes in recruitment to the profession that have been identified by the studies in the dissertation.

The importance of the long-term perspective – exemplified by teachers in upper secondary schools

In the introduction to the dissertation the argument was presented for the importance of the longer-term perspective in the understanding of the shifts in teacher education and the teaching profession. Teachers in upper secondary schools can in this context be used as a clear example of how a longer historical time perspective can make it easier to interpret the changes that the profession has undergone in recent decades.

The teachers who were the predecessors of the upper secondary school teachers of today were during the greater part of the 1900s viewed as being a sort of social elite. But even when upper secondary schools began during the 1960s to replace teachers, the upper secondary school teacher was able to retain a position based on a sort of *cultural capital* and knowledge and expertise within specific subject areas, which in turn meant that the profession benefited from authority and status. At the same time specialist subject teacher education programmes were able to maintain a higher application pressure and a more selective acceptance of candidates, with good parity with many other of the prestigious university education career programmes. Another telling example was the proximity that teachers and upper secondary school teachers had to the universities, not just in preparing students to progress to tertiary education, but also through the close

links the teachers had with their university subjects and research within respective subject areas (and as Florin and Johansson have demonstrated, in many cases these associations were stronger than the associations to other teachers within the teaching staff at the school). This “association to the university” has become weaker, among other things as a result of the exodus of lecturers from upper secondary schools.

In the dissertation it is argued that this type of accumulated history is something that nowadays can be found anew within certain segments of the education system, especially in schools where a historical dimension exists and is preserved in the structure and where there is also a desire to maintain academic traditions. In the studies in the dissertation this is exemplified by the importance that above all the more traditionally weighty schools (in the case of Uppsala in the schools with an academic history) place on the recruitment of teachers with high educational merits, how these schools to a higher degree invest in lecturer positions and where the close associations to the universities still exist to a greater extent.

To understand the changes that the upper secondary school teaching profession has undergone in recent decades, and to understand the relationships between the different groups within the education profession in schools, this dimension of the history of the profession must be taken into account.

To sum up, it may be worth once again repeating an important conclusion that can be drawn from the primary results of the dissertation. To understand the changes in the conditions faced by schoolteachers as a professional group, the different processes of change that have taken place both within the system that educates teachers and on the job market that the teachers are entering have to be taken into account. In this dissertation the approach to the study of these changes and the effects that these have generated has been to take the assets of the individuals as a starting point and to examine how these shape the relationships between different types of teacher education and groups of teachers. By studying the changes in the recruitment patterns it is possible to say something about what Dan C. Lortie in his now classic study of American schoolteachers termed the “recruitment resources” of the profession. The dissertation has demonstrated that these resources have become weaker over the past 20 years. But it should be

SKOLLÄRARE

pointed out, as the possibilities exist to study how recruitment has changed over time it is also possible to gain a greater understanding of how the different system reforms affect the position of the teaching profession and the power of attraction of the profession.

Appendix

Klassificering av utbildning, yrke och ursprung

Yrkes- och utbildningsklassificeringar

Tabell 19: Klassificeringar av läraryrken.

Lärarkategori 3	Lärarkategori 2	Lärarkategori	N (2008)		
Lärare yngre åldrar	Förskollärare	Förskollärare	19 065		
		Barnskötare	16 654		
	Lågstadielärare	Lågstadielärare	13 655		
		Mellanstadielärare	11 214		
	Hemspråklärare/modersmållärare	Hemspråklärare/modersmål.	Lärare matematik/NO-ämnen tidigare åk 1-7	4 272	
			Lärare svenska/SO-ämnen tidigare åk 1-7	8 927	
Lärare övriga ämnen tidigare åk 1-7			5 899		
Hemspråklärare/modersmållärare			3 995		
Lärare i yrkesämnena			Lärare yrkesämnena	10 940	
Speciallärare			Speciallärare	13 484	
Övriga lärare	Övriga lärare	Lärare i särskola	5 417		
		Timlärare			
		Övriga lärare	4 661		
		Ämneslärare Ma/No	Ämneslärare Ma/No	Lärare matematik/NO-ämnen, gymnasiet	7 042
				Lärare matematik/NO-ämnen senare åk 4-9	8 642
		Ämneslärare Sv/So/Spr	Ämneslärare Sv/So	Lärare svenska/SO-ämnen, gymnasiet	5 616
				Lärare svenska/SO-ämnen senare åk 4-9	6 531
			Ämneslärare Sv/Spr	Lärare svenska/språk senare åk 4-9	10 384
				Lärare svenska/språk, gymnasiet	8 356
		Ämneslärare övriga ämnen	Ämneslärare övriga ämnen	Lärare övriga ämnen senare åk 4-9	4 132
				Lärare övriga allmänna ämnen, gymnasiet	2 491
				Lärare mediaämnen	1 183
Adjunkter/ämneslärare					
Lärare tekniska ämnen, gymnasiet	486				
Ämneslärare tekn/ekonomiska ämnen	Ämneslärare tekniska ämnen	Lärare ekonomiska ämnen, gymnasiet	1 270		
		Lärare tekniska ämnen, gymnasiet			
Lärare prakt./estetiska ämnen	Lärare prakt./estetiska ämnen	Lärare i idrott	8 316		
		Lärare i musik	5 844		
		Lärare i bild	3 111		
		Lärare i trä- och metallslöjd	4 955		
		Lärare i textilslöjd	4 971		
		Lärare i hemkunskap	2 879		
		Lärare drama/dans	770		
		Lärare i barnkunskap			
		Lärare handels- och kontorsämnena			
		Lektorer	Lektorer	Lektorer	197
		Lärare Sfi/Sv2	Lärare Sfi/Sv2	Sfi-lärare	2 891
		Lärare svenska som andraspråk	2 282		
Fritidsledare/fritidspedagoger	Fritidsledare/fritidspedagoger	Fritidsledare/fritidspedagoger	22 948		
			233 480		

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

SKOLLÄRARE

Tabell 20: Klassificering lärarutbildningar och pedagogiska utbildningar 1977–2009, SUN 2000, antal nybörjarstudenter.

Inr34	Inr34_text	N	Inr4x	Inr4x_text	Utbildning	N			
140z	PL-ped-allm	4 036	140z	PL-allmän	Pedagogik och lärarutbildning, allmän utbildning	80			
			142d	PL-ped-did	Didaktik	924			
			142l	PL-ped-lär	Lärares arbete	628			
			142z	PL-ped	Pedagogik	2 404			
143a	PL-ff-för	100 929	143a	PL-ff-för	Lärarutbildning, inriktning förskola	86 631			
143b	PL-ff-fri	28 272	143b	PL-ff-fri	Lärarutbildning, inriktning fritidsverksamhet	28 272			
			143c	PL-ff-ospec	Lärarutbildning, fritidsverksamhet/förskola ospec	14 298			
144a	PL-1-7-ospec	20 351	144a	PL-1-7-osp	Lärarutbildning, grundskolans lägre åldrar, ospec.	17 561			
144b	PL-1-7-ma	16 153	144b	PL-1-7-ma	Lärarutbildning, grundskolans lägre åldrar, matematik/no	16 153			
144c	PL-1-7-sv	24 531	144c	PL-1-7-sv	Lärarutbildning, grundskolans lägre åldrar, svenska/so	24 531			
			144x	PL-1-7-an	Annan lärarutbildning för grundskolans lägre åldrar	2 790			
145a	PL-4-9-ma	14 025	145a	PL-4-9-ma	Ämneslärarutbildning, matematik/data/naturvetenskap	12 552			
145b	PL-4-9-sa	9 508	145b	PL-4-9-sa	Ämneslärarutbildning, historia/samhällsvetenskap/ekonomi	9 190			
145c	PL-4-9-sp	15 075	145c	PL-4-9-sp	Ämneslärarutbildning, språk	13 365			
			145d	PL-4-9-ma/sa	Ämneslärarutbildning, ma/data/naturv – hist/samh/ek	494			
			145e	PL-4-9-ma/sp	Ämneslärarutbildning, ma/data/naturv – språk	190			
			145f	PL-4-9-sa/sp	Ämneslärarutbildning, hist/samh/ek – språk	2 842			
			145g	PL-4-9-ma/pr	Ämneslärarutbildning, ma/data/naturv – prakt/estetiskt	789			
			145h	PL-4-9-sa/pr	Ämneslärarutbildning, hist/samh/ek – prakt/estetiskt	318			
			145i	PL-4-9-sp/pr	Ämneslärarutbildning, språk – prakt/estetiskt	1 710			
			145o	PL-4-9-ospec	Ämneslärarutbildning, ospec.	1 815			
			145p	PL-4-9-folk	1 428	145p	PL-4-9-folk	Folkhögskolelärare	1 428
			145x	PL-4-9-an	6 649	145x	PL-4-9-an	Annan ämneslärarutbildning	2 427
145y	PL-4-9-ppu	Ämneslärarutbildning, ppu				2 407			
146a	PL-pr-ind	Lärarutbildning, industri och hantverk				8 934			
146b	PL-pr-handel	Lärarutbildning, handel och administration				1 700			
146c	PL-pr-hotell	Lärarutbildning, hotell och restaurang				206			
146d	PL-pr-livsm	Lärarutbildning, livsmedel och konditori				10			
146e	PL-pr-nat-br	Lärarutbildning, naturbruk				1 565			
146f	PL-pr-vård	Lärarutbildning, vård och omsorg				8 898			
146g	PL-pr-media	Lärarutbildning, medieproduktion				957			
146h	PL-pr-mus	9 937				146h	PL-pr-mus	Lärarutbildning, musik	9 937
146i	PL-pr-bild	4 438	146i	PL-pr-bild	Lärarutbildning, bild och formkonst	4 438			
146k	PL-pr-slöjd	5 145	146k	PL-pr-slöjd	Lärarutbildning, trä- och metallslöjd, samt textilslöjd	3 747			
			146ke	PL-pr-tex-sl	Lärarutbildning, textilslöjd	879			
			146kä	PL-pr-trä-sl	Lärarutbildning, trä- och metallslöjd	519			
146l	PL-pr-idr	8 820	146l	PL-pr-idr	Lärarutbildning, idrott och hälsa	8 820			
			146m	PL-pr-hush	Lärarutbildning, hushållsvetenskap	2 024			
			146n	PL-pr-barn	Lärarutbildning, barn och fritid	599			
			146o	PL-pr-ikt	Lärarutbildning, IKT	708			
			146t	PL-pr-teat	Lärarutbildning, drama, teater och dans	222			
			146x	PL-pr-övr	26 906	146x	PL-pr-an	Lärarutbildning i annat yrkesämne eller praktiskt/estetiskt	1 083
147a	PL-gy-ma	4 181	147a	PL-gy-ma	Gymnasielärarutbildning, matematik/data/naturvetenskap	3 979			
147b	PL-gy-sa	3 994	147b	PL-gy-sa	Gymnasielärarutbildning, historia/samhällsvetenskap/ek	3 796			
147c	PL-gy-sp	5 207	147c	PL-gy-sp	Gymnasielärarutbildning, språk	5 090			
			147d	PL-gy-ma/sa	Gymnasielärarutbildning, ma/data/naturv – hist/samh/ek	113			
			147e	PL-gy-ma/sp	Gymnasielärarutbildning, ma/data/naturv – språk	64			
			147f	PL-gy-sa/sp	Gymnasielärarutbildning, hist/samh/ek – språk	1 111			
147f	PL-gy-sa/sp	1 111	147f	PL-gy-sa/sp	Gymnasielärarutbildning, hist/samh/ek – språk	1 111			
			147g	PL-gy-ma/pr	Gymnasielärarutbildning, ma/data/naturv – prakt/estetiskt	25			
			147h	PL-gy-sa/pr	Gymnasielärarutbildning, hist/samh/ek – prakt/estetiskt	198			
			147i	PL-gy-sp/pr	Gymnasielärarutbildning, språk – prakt/estetiskt	117			
			147o	PL-gy-ospec	Gymnasielärarutbildning, helt ospec.	1 561			
			147t	PL-gy-civing	Gymnasielärarutbildning, civilingenjörsutbildning	370			
147x	PL-gy-an	6 715	147x	PL-gy-an	Annan gymnasielärarutbildning	584			
			147z	PL-gy-ppu	Gymnasielärarutbildning, ppu	4 200			
			148a	PL-äl-ma	Ämneslärarutbildning, matematik/data/naturvetenskap	6 569			
148b	PL-äl-sa	8 468	148b	PL-äl-sa	Ämneslärarutbildning, historia/samhällsvetenskap/ek	8 461			
148c	PL-äl-sp	12 640	148c	PL-äl-sp	Ämneslärarutbildning, språk	12 620			
			148d	PL-äl-ma/sa	Ämneslärarutbildning, ma/data/naturv – hist/samh/ek	66			
			148e	PL-äl-ma/sp	Ämneslärarutbildning, ma/data/naturv – språk	183			

Tabell 20: Forts.

148f	PL-äl-sa/sp	746	148f	PL-äl-sa/sp	Ämneslärautbildning, hist/samh/ek – språk	746
			148h	PL-äl-sa/pr	Ämneslärautbildning, hist/samh/ek – prakt/est	7
			148i	PL-äl-sp/pr	Ämneslärautbildning, språk – prakt/estetiskt	20
148o	PL-äl-ospec	8 355	148o	PL-äl-ospec	Ämneslärautbildning, helt ospec.	928
			148z	PL-äl-ppu	Ämneslärautbildning, ppu	7 427
149a	PL-öv-spec	24 347	149a	PL-öv-spec	Specialpedagogutbildning	24 347
			149au	PL-öv-auo	Allmänt lärautbildningsområde	6 243
			149b	PL-öv-hemsp	Hemspråks-/modersmåslärautbildning	1 602
			149c	PL-öv-skol	Skolledarutbildning	2 589
			149m	PL-öv-digmed	Digitala medier	1
			149n	PL-öv-ny-osp	Ny lärautbildning, ospec. Ingång	7 365
			149nx	PL-öv-ny-ann	Ny lärautbildning, annan ingång	2 247
			149s	PL-öv-säl	Särskild lärautbildning	4 262
			149us	PL-öv-utbsoc	Utbildningssociologi	2
			149uv	PL-öv-utbvet	Utbildningsvetenskap	24
149x	PL-öv-an	29 725	149x	PL-öv-an	Annan utbildning inom pedagogik och lärautbildning	5 390
		411 352				411 352

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Tabell 21: Högskolor med lärautbildning och pedagogiska utbildningar 1977–2009, antal nybörjarstudenter.

Förk.	Lärosäte	N	Förk.	Lärosäte	N
LHS	Lärarhögskolan i Stockholm	70 173	IH	Idrottshögskolan i Stockholm	1 059
GU	Göteborgs universitet	53 204	KF	Konstfack	876
LU	Lunds universitet	28 791	SMI	Stockholms Musikpedagogiska Institut	777
LiU	Linköpings universitet	28 132	IMH	Ingesunds musikhögskola	499
UmU	Umeå universitet	26 573	HG	Högskolan på Gotland	400
UU	Uppsala universitet	24 911	KTH	Kungl. Tekniska högskolan	370
MaH	Malmö högskola	18 757	KHS	Kommunal högskoleutbildning i Stockholm	316
HKS	Högskolan i Karlstad	18 534	KHU	Kommunal högskoleutbildning i Uppsala	284
HV	Högskolan i Växjö	14 599	KHÖs	Kommunal högskoleutbildning i Östersund	224
HÖ	Högskolan i Örebro	13 306	KHV	Kommunal högskoleutbildning i Västerås	178
HKr	Högskolan Kristianstad	13 001	HK/R	Högskolan i Karlskrona/Ronneby	158
HJ	Högskolan i Jönköping	12 260	KHG	Kommunal högskoleutbildning i Göteborg	147
HLu	Högskolan i Luleå	12 200	KHB	Kommunal högskoleutbildning i Borås	142
HG/S	Högskolan i Gävle/Sandviken	10 366	KHH	Kommunal högskoleutbildning i Helsingborg	136
HDa	Högskolan Dalarna	10 300	KHÖ	Kommunal högskoleutbildning i Örebro	132
HK	Högskolan i Kalmar	9 097	KHSu	Kommunal högskoleutbildning i Sundsvall	123
MdH	Mälardalens högskola	6 451	KHN	Kommunal högskoleutbildning i Norrköping	122
MH	Mitthögskolan	6 202	HÖs	Högskolan i Östersund	77
HB	Högskolan i Borås	5 803	AMU	AMU-center i Lidköping	58
HSH	Högskolan i Sundsvall/Härnösand	5 406	KHL	Kommunal högskoleutbildning i Lund	32
SU	Stockholms universitet	5 083	KHM	Kommunal högskoleutbildning i Malmö	27
HH	Högskolan i Halmstad	4 126	VHBo	Vårdhögskolan Boden	14
HT/U	Högskolan i Trollhättan/Uddevalla	2 874	KHUm	Kommunal högskoleutbildning i Umeå	10
SH	Södertörns högskola	1 911	VHV	Vårdhögskolan i Vänersborg	1
SMH	Kungl. Musikhögskolan i Stockholm	1 869	VHÖr	Vårdhögskolan i Örebro	1
HS	Högskolan i Skövde	1 260			

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Sociala klassificeringar

Tabell 22: Social klassificering, 32 grupper sociala grupper.

Övre medelklass	1. civilingenjörer o arkitekter 2. läkare, veterinärer, präster 3. universitetslärare 4. ämneslärare 5. jurister 6. högre tjänsteman i offentlig sektor 7. högre tjänsteman i privat sektor 8. officerare 9. företagsledare
Medelklass	10. konstproducenter 11. journalister 12. tekniker offentlig sektor 13. tekniker privat sektor 14. tjänstemän på mellannivå i offentlig sektor 15. tjänstemän på mellannivå privat sektor 16. klasslärare
Lägre medelklass	17. sjuk- och hälsovårdande yrken 18. kontorsanställda, offentlig sektor 19. kontorsanställda privat sektor 20. handelsanställda 21. bönder 22. småföretagare 23. handelsmän 24. poliser
Kvalificerade arbetare (högre arbetarklass)	25. förmän 26. kvalificerade arbetare inom produktion 27. kvalificerade arbetare inom service
Okvalificerade arbetare (lägre arbetarklass)	28. lantarbetare 29. okvalificerade arbetare inom produktion 30. okvalificerade arbetare inom service 31. övriga
Bortfall	32. internt bortfall

Tabell 23: Högsta utbildningsnivå.

1 Förgymnasial utbildning (kortare än 9 år)
2 Förgymnasial utbildning 9 (io) år
3 Gymnasieutbildning, högst två år
4 Gymnasieutbildning, tre år
5 Högskoleutbildning, kortare än tre år
6 Högskoleutbildning, minst tre år
7 Forskarutbildning

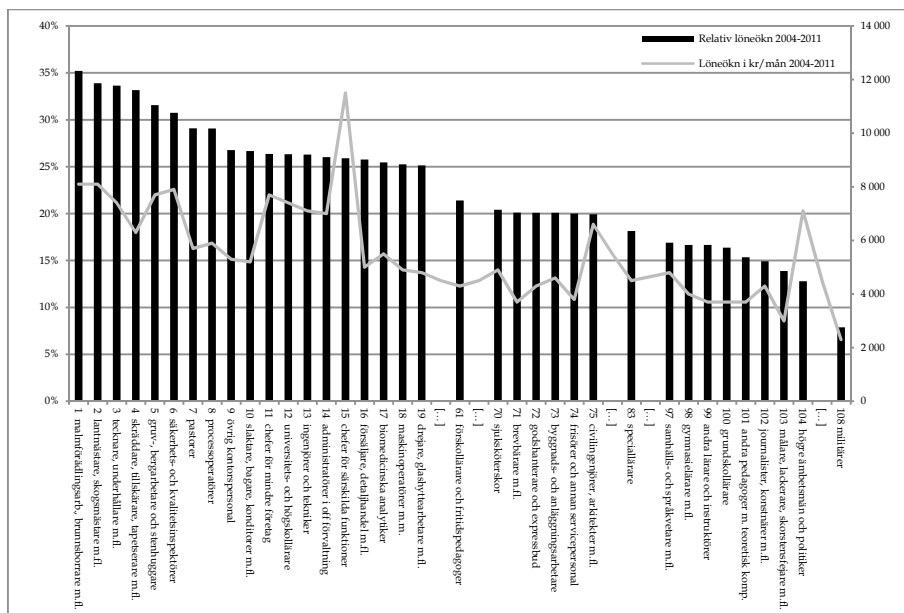
Tabell 24: Nybörjarstudenter på lärarutbildningar 1977–2009, andel utrikes födda och bortfall vad gäller socialt ursprung och högsta utbildningsnivå bland föräldrarna.

År	Andel utr. födda	Bortfall soc. ursprung fader	Bortfall soc. ursprung moder	Bortfall högsta utb.niv. fader	Bortfall högsta utb.niv. Moder
1977	5,1	100,0	100,0	41,8	35,2
1978	6,4	100,0	100,0	47,1	41,1
1979	6,9	100,0	100,0	49,3	43,3
1980	7,1	81,2	82,8	46,9	41,6
1981	7,7	76,3	78,2	44,5	39,1
1982	7,7	67,7	70,2	40,2	35,1
1983	7,9	63,3	65,9	36,5	31,5
1984	8,2	58,0	61,0	33,4	28,2
1985	7,9	55,3	54,6	32,5	27,7
1986	7,7	49,2	49,2	29,0	24,9
1987	8,1	48,1	47,5	29,1	25,5
1988	6,6	45,7	44,6	27,6	23,8
1989	6,6	40,0	38,9	29,9	26,8
1990	6,6	41,9	38,7	40,0	37,4
1991	6,7	40,6	37,6	25,9	20,6
1992	5,8	38,1	35,0	23,5	17,3
1993	6,1	32,4	28,8	20,2	13,9
1994	5,2	28,3	25,0	17,6	11,3
1995	5,1	26,4	23,5	16,8	10,1
1996	5,5	26,4	23,1	15,7	9,4
1997	5,3	26,4	23,0	15,9	9,4
1998	6,4	24,8	21,3	15,1	8,5
1999	7,4	25,1	21,6	15,9	9,1
2000	8,0	24,9	20,5	15,4	8,9
2001	8,8	23,2	19,0	14,9	8,7
2002	9,5	24,1	19,1	15,3	8,8
2003	9,8	23,3	18,5	14,7	8,6
2004	10,0	22,0	16,4	14,5	8,2
2005	10,9	20,7	15,2	13,7	7,9
2006	12,4	22,0	16,6	14,1	8,5
2007	13,5	21,8	16,7	13,6	8,4
2008	14,0	22,3	16,6	13,6	8,4
2009	13,8	24,4	19,1	13,5	9,2

Källa: Egna bearbetningar av aidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Tabeller och grafer till Kapitel 4

Diagram 31: Medellönutveckling och relativ löneutveckling för ett antal yrkesgrupper 2004–2011. Fyrställig SSYK.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

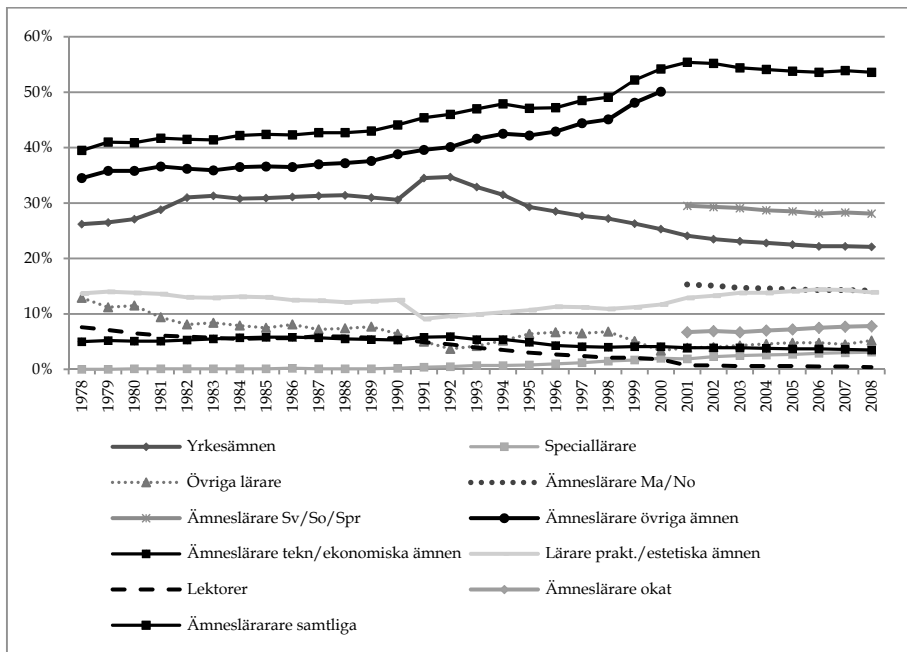
Tabell 25: Antal och andelar av samtliga lärare anställda inom kommunala respektive fristående skolor 1978–2008.

	Samtliga skolor				Grundskollärare				Gymnasielärare			
	Kommun	%	Frist.	%	Kommun	%	Frist.	%	Kommun	%	Frist.	%
1978	132 435	92,4	367	0,3	105 031	99,8	121	0,1	21 125	83,2	241	0,9
1979	134 591	92,6	386	0,3	106 043	99,7	151	0,1	21 736	84,0	232	0,9
1980	141 037	92,9	1 866	1,2	109 394	99,7	175	0,2	23 489	84,3	243	0,9
1981	139 586	92,6	1 903	1,3	107 191	99,7	183	0,2	24 328	84,5	227	0,8
1982	138 257	92,4	1 836	1,2	106 017	99,8	176	0,2	24 388	84,0	191	0,7
1983	138 425	92,3	1 911	1,3	105 160	99,7	176	0,2	25 161	83,9	208	0,7
1984	136 668	89,2	1 948	1,3	103 173	99,7	157	0,2	25 448	84,5	208	0,7
1985	136 115	89,0	1 994	1,3	102 886	99,7	173	0,2	25 260	84,6	210	0,7
1986	136 130	91,2	2 093	1,4	103 111	99,7	169	0,2	25 110	84,0	215	0,7
1987	133 703	89,9	2 165	1,5	100 951	97,8	176	0,2	24 912	83,4	216	0,7
1988	137 522	91,7	2 169	1,4	103 199	99,8	175	0,2	25 888	84,0	217	0,7
1989	139 436	91,8	2 156	1,4	104 160	99,8	175	0,2	26 351	84,0	211	0,7
1990	139 194	92,1	2 212	1,5	103 416	99,7	178	0,2	26 395	84,3	266	0,8
1991	140 260	92,1	2 344	1,5	104 371	99,7	326	0,3	26 860	85,3	119	0,4
1992	135 448	91,7	3 403	2,3	99 644	98,8	1 193	1,2	26 670	85,0	271	0,9
1993	129 175	91,2	4 016	2,8	93 810	98,4	1 471	1,5	27 952	85,9	337	1,0
1994	133 607	91,0	5 093	3,5	93 740	97,7	2 164	2,3	29 421	85,4	572	1,7
1995	141 222	94,2	3 100	2,1	102 397	96,9	2 494	2,4	30 493	86,2	606	1,7
1996	157 949	95,1	3 665	2,2	107 381	97,3	2 961	2,7	40 692	89,9	704	1,6
1997	158 393	94,9	4 110	2,5	106 081	96,9	3 366	3,1	41 708	90,0	744	1,6
1998	152 061	94,6	4 722	2,9	106 817	96,5	3 817	3,4	33 634	88,6	905	2,4
1999	202 384	96,0	6 798	3,2	110 909	96,5	4 006	3,5	29 688	92,5	1 519	4,7
2000	210 619	95,2	8 882	4,0	117 746	95,8	5 128	4,2	30 419	92,3	1 703	5,2
2001	217 487	94,3	11 442	5,0	123 111	95,1	6 328	4,9	31 451	90,1	2 566	7,3
2002	219 210	93,8	13 070	5,6	126 460	94,8	6 894	5,2	31 858	89,9	2 892	8,2
2003	220 744	92,8	15 677	6,6	127 756	93,8	8 334	6,1	32 518	88,4	3 620	9,8
2004	217 766	92,1	17 394	7,4	125 500	93,2	9 146	6,8	32 947	87,0	4 263	11,3
2005	216 426	91,5	18 871	8,0	124 517	92,7	9 762	7,3	33 707	85,9	4 861	12,4
2006	214 111	91,3	19 225	8,2	121 903	92,5	9 833	7,5	34 508	85,7	5 170	12,8
2007	207 777	89,0	22 403	9,6	113 106	89,7	10 915	8,7	33 924	82,6	6 466	15,7
2008	204 463	87,6	24 329	10,4	112 630	88,5	11 836	9,3	34 472	80,1	7 734	18,0

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

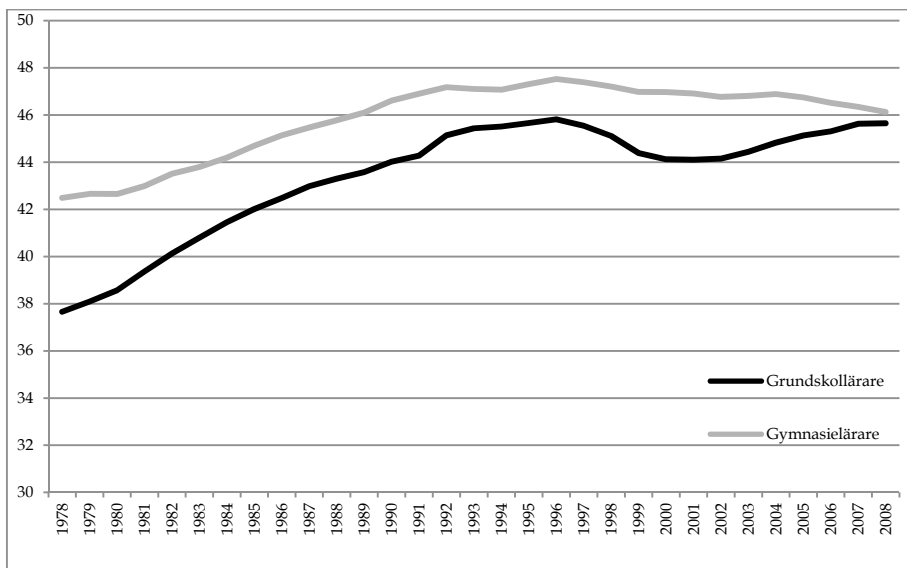
SKOLLÄRARE

Diagram 32: Olika lärarkategoriernas andelar i gymnasieskolan 1978–2008.

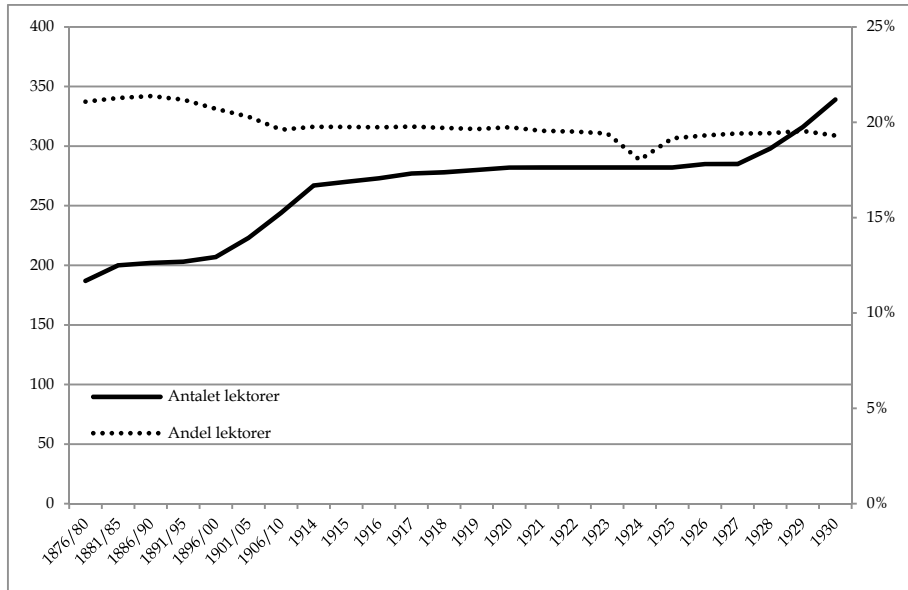
Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Diagram 33: Grundskollärares och gymnasielärares medelålder 1978–2008.

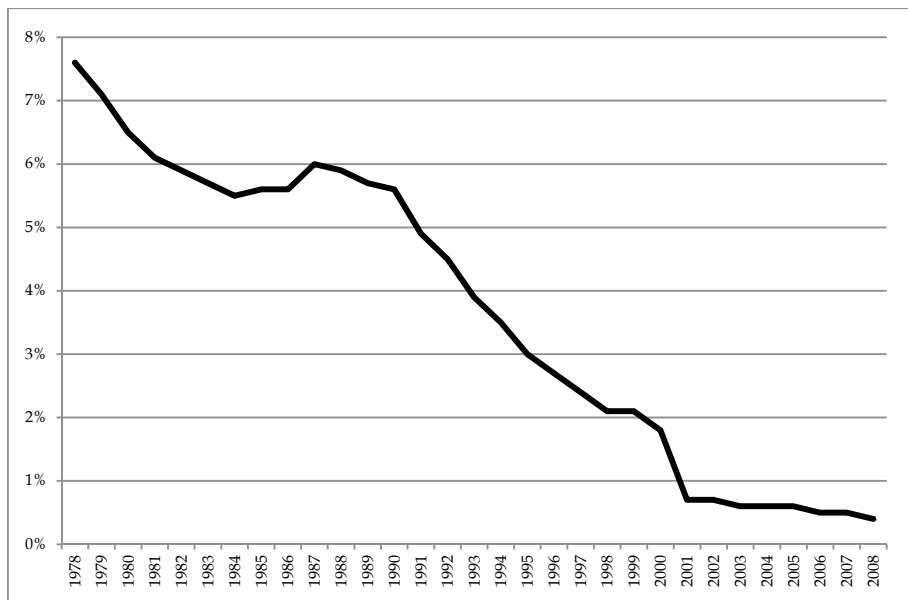
Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Diagram 34: Antal lektorer och andel av samtliga lärare inom statliga läroverk 1876–1930.

Källa: SCB, Statistisk årsbok för Sverige 1914–1930.

Diagram 35: Andel lektorer av samtliga lärartjänster i gymnasieskolan 1978–2008.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

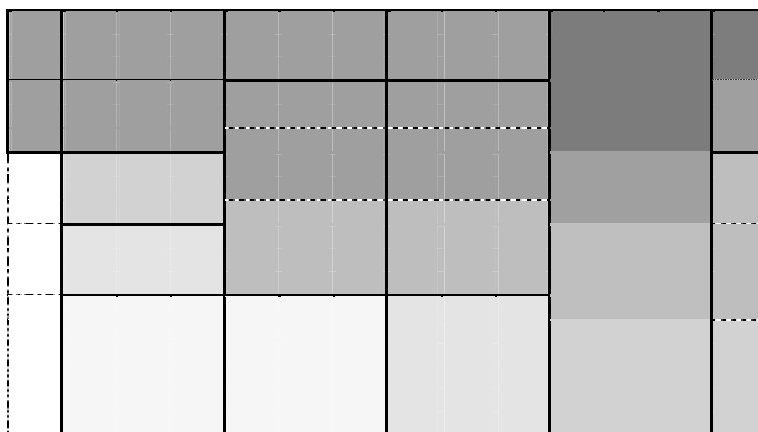
Tabeller och grafer till Kapitel 5

Tabell 26: Lärarutbildningar 1976–2011. Tidsperioder och utbildningslängd.

Skolbarnens

ålder

19
18
17
16
15
14
13
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1
0

– 1976

1977–1988

1989–1992

1993–2000

2001–2010

2011–

5 års studier

4 års studier

3,5 års studier

3 års studier

2,5 års studier

2 års studier

Ej högskolestudier

Egen examen

Inriktning inom examen

alt. överlappande examen

Tabell 27: Lärarutbildningarna jämfört med andra utbildningar, sociala och demografiska egenskaper 2008 (sorterat utifrån andel studenter med ett avgångsbetyg från gymnasiet över 17,0). Andelar samt rangordningar inom respektive kategori.

Utbildning	N	Rang	Gymnasiebetyg 17,0-20,0	Rang	Gymm.utb. (andel som läst NV)	Rang	Utb.niv. (andel m. längre högskoleutb.)	Rang	För. klassposition (andel högre klass)	Rang	Student och för. födda i Sverige	Rang (yngst studenter)	Medelålder	Rang	Kvinna
Läkarutbildning	585	1	80,5	4	67,5	1	75,8	1	56,5	3	81,0	10	23,1	8	52,8
Veterinärutbildning	98	2	79,5	6	58,2	2	67,3	8	33,0	1	90,8	11	23,1	24	88,8
Juristutbildning	1 257	3	72,2	13	18,5	6	58,2	6	34,3	8	77,7	2	21,9	10	55,1
Civil.ing. - teknisk fysik	683	4	71,8	2	70,9	3	65,7	3	40,8	4	79,4	1	20,4	2	16,8
Arkitektutbildning	271	5	63,0	8	44,6	4	64,6	2	43,1	10	77,1	12	23,1	11	57,9
Psykologutbildning	514	6	57,5	12	21,2	8	54,6	4	35,6	12	75,3	22	25,2	15	69,8
Tandläkarutbildning	166	7	57,2	3	67,8	7	57,1	5	35,3	26	53,0	8	22,8	14	63,3
Apotekarutbildning	186	8	51,3	1	76,7	10	47,3	9	31,4	28	44,6	3	21,2	18	72,0
Civil.ing. - maskinteknik	1 044	9	51,1	7	52,5	5	58,4	7	33,5	7	77,9	2	20,6	3	25,2
Journalistik	390	10	43,6	14	12,3	9	53,0	10	29,7	17	72,8	15	24,2	12	59,5
Ek. - Företagsekonomi	3 746	11	42,2	11	21,6	12	45,7	11	29,3	22	64,3	9	23,0	5	47,8
Läroartutbildning, musik	364	12	35,7	18	7,4	11	47,2	12	26,7	11	76,9	14	23,7	9	53,3
Pol.mag.	492	13	34,5	16	8,8	16	36,6	14	25,9	24	62,2	4	21,5	6	48,4
Ämneslärar. ma/na	289	14	24,6	9	41,2	13	40,7	16	19,6	14	74,4	20	24,9	13	61,9
Ämneslärar. språk	994	15	21,0	19	7,3	15	37,4	17	19,5	21	66,6	16	24,5	17	71,7
Biomedicinsk analytiker	391	16	20,3	5	63,9	19	29,5	23	14,3	27	44,8	17	24,5	19	78,0
Ämneslärar. sa/hi	662	17	17,8	21	6,7	14	39,3	15	23,2	15	74,0	13	23,4	7	48,6
Grundsklärar. yngre sv/so	433	19	16,2	25	2,7	18	32,0	19	17,6	20	68,4	19	24,7	26	89,8
Läroartutb. idrott och hälsa	470	20	13,8	17	7,8	23	25,5	28	10,2	9	77,7	6	22,0	4	44,3
Sjuksköterskeutbildning	2 738	21	12,9	23	4,8	20	28,8	21	15,3	19	68,7	18	24,7	21	85,9
Socionomutbildning	1 575	22	12,5	20	6,9	26	21,2	13	26,5	13	74,8	21	25,0	20	84,2
Grundsklärar. yngre ma/no	408	23	12,1	15	11,7	22	26,0	22	15,2	18	69,6	25	26,5	22	87,7
Grundsklärar. yngre sv/ma	173	24	10,6	22	6,3	24	25,3	18	18,4	6	78,0	26	27,1	23	87,9
Ingenjörutbildning-data	603	25	9,6	10	31,5	17	34,5	20	16,9	25	55,9	7	22,4	1	12,8
Grundsklärar. yngre	463	26	9,3	27	1,6	25	22,8	25	12,7	23	63,7	24	26,4	27	90,5
Läroartutb. förskola	1 404	27	6,1	26	2,0	28	17,3	27	10,6	5	78,1	28	27,3	28	94,7
Läroartutb fritidsverks.	262	28	2,9	28	1,5	27	21,0	26	11,2	16	73,3	27	27,1	16	69,8
Högskolegenomsnitt	66 788		29,9		24,1		39,9		28,1		63,2		24,7		55,2

Kommentar: Siffrorna gäller studenter som är nybörjare på aktuell utbildning. Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

SKOLLÄRARE

Tabell 28: Lärarutbildningar och högskolegenomsnittet, betygsresultat från gymnasieskolan 1990–2009.

	Lärarutbildningar			Högskolegenomsnittet		
	0,0– 11,99	12,00– 16,99	17,00– 20,0	0,0– 11,99	12,00– 16,99	17,00– 20,0
1990	9,6	79,2	11,2	6,7	66,1	27,2
1991	9,2	79,3	11,5	7,2	66,3	26,6
1992	8,2	77,2	14,5	8,2	66,1	25,7
1993	8,4	77,3	14,3	9,0	66,7	24,3
1994	8,9	77,1	13,9	10,1	67,3	22,6
1995	10,2	76,6	13,2	10,5	65,3	24,2
1996	11,2	71,2	17,6	10,7	63,4	25,9
1997	12,1	74,6	13,2	12,2	67,4	20,4
1998	15,4	76,2	8,4	14,4	70,1	15,5
1999	17,1	75,9	7,0	16,4	68,8	14,8
2000	20,7	73,2	6,1	17,6	66,6	15,8
2001	24,3	69,9	5,8	18,1	64,8	17,1
2002	25,9	67,3	6,8	19,3	62,4	18,3
2003	23,3	67,6	9,1	18,1	60,8	21,1
2004	22,7	66,4	10,9	16,5	59,1	24,3
2005	20,7	67,2	12,1	15,1	58,6	26,3
2006	21,8	66,6	11,5	15,0	58,2	26,8
2007	22,5	65,3	12,2	14,7	57,5	27,8
2008	22,9	64,8	12,3	14,4	57,3	28,3
2009	24,5	64,1	11,4	17,1	58,5	24,4

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Tabell 29: Förhållandet mellan social bakgrund och betyg från gymnasieskolan, lärarstudenter, 1990 och 2009.

			Slutbetyg från gymnasieskolan						
			0,0–	10,00–	12,00–	14,50–	17,00–	19,00–	
			9,99	11,99	14,49	16,99	18,99	20,0	
1990	Föräldrarnas yrkespos.	Högre klass	1,5	7,4	34,4	44,9	10,1	1,8	100
		Medelklass	1,9	8,1	37,0	41,3	10,3	1,4	100
		Lägre medelklass	1,8	6,3	34,6	46,5	9,4	1,3	100
		Högre arbetarklass	2,0	6,4	35,0	45,4	10,1	1,2	100
		Lägre arbetarklass	1,4	9,5	40,5	39,2	7,8	1,7	100
		Övriga	0,0	7,7	42,3	42,3	7,7	0,0	100
		Ej förvärvsarb.	0,0	12,0	40,0	40,0	8,0	0,0	100
		Soc-Ej i FoB	10,0	20,0	20,0	40,0	10,0	0,0	100
	Föräldrarnas högsta utb.niv.	Forskarutbildning	0,0	1,7	25,0	56,7	11,7	5,0	100
		Längre högskoleutbildning	0,9	5,4	32,4	45,9	12,6	2,8	100
		Kortare högskoleutbildning	1,2	8,2	35,3	42,7	10,6	1,9	100
		3-årigt gymnasium	2,3	6,8	39,2	41,7	8,3	1,7	100
		2-årigt gymnasium	1,6	8,0	37,9	43,3	8,1	1,2	100
		Grundskola	0,7	8,2	36,8	44,6	9,3	0,4	100
		Folkskola	2,4	8,3	34,2	42,3	12,0	0,7	100
		2009	Föräldrarnas yrkespos.	Högre klass	3,8	14,6	36,5	29,0	13,9
Medelklass	5,0			19,6	35,6	28,4	9,6	1,9	100
Lägre medelklass	6,2			18,0	37,4	28,4	8,7	1,4	100
Högre arbetarklass	5,3			19,0	37,0	29,0	8,9	0,7	100
Lägre arbetarklass	4,0			18,3	41,6	26,9	8,3	0,9	100
Övriga	4,8			14,3	38,1	33,3	9,5	0,0	100
Ej förvärvsarb.	12,4			24,0	34,7	20,7	6,6	1,7	100
Soc-Ej i FoB	5,0			16,3	41,3	28,7	8,8	0,0	100
	Föräldrarnas högsta utb.niv.	Forskarutbildning	0,0	12,5	42,5	27,5	17,5	0,0	100
		Längre högskoleutbildning	4,0	16,3	33,2	31,1	13,1	2,4	100
		Kortare högskoleutbildning	5,0	20,0	34,0	28,9	10,1	2,0	100
		3-årigt gymnasium	4,8	17,9	39,3	27,7	9,2	1,1	100
		2-årigt gymnasium	6,3	20,3	40,2	25,6	6,9	0,6	100
		Grundskola	7,9	21,8	42,8	22,7	4,8	0,0	100
		Folkskola	9,6	21,2	47,3	21,2	0,7	0,0	100

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

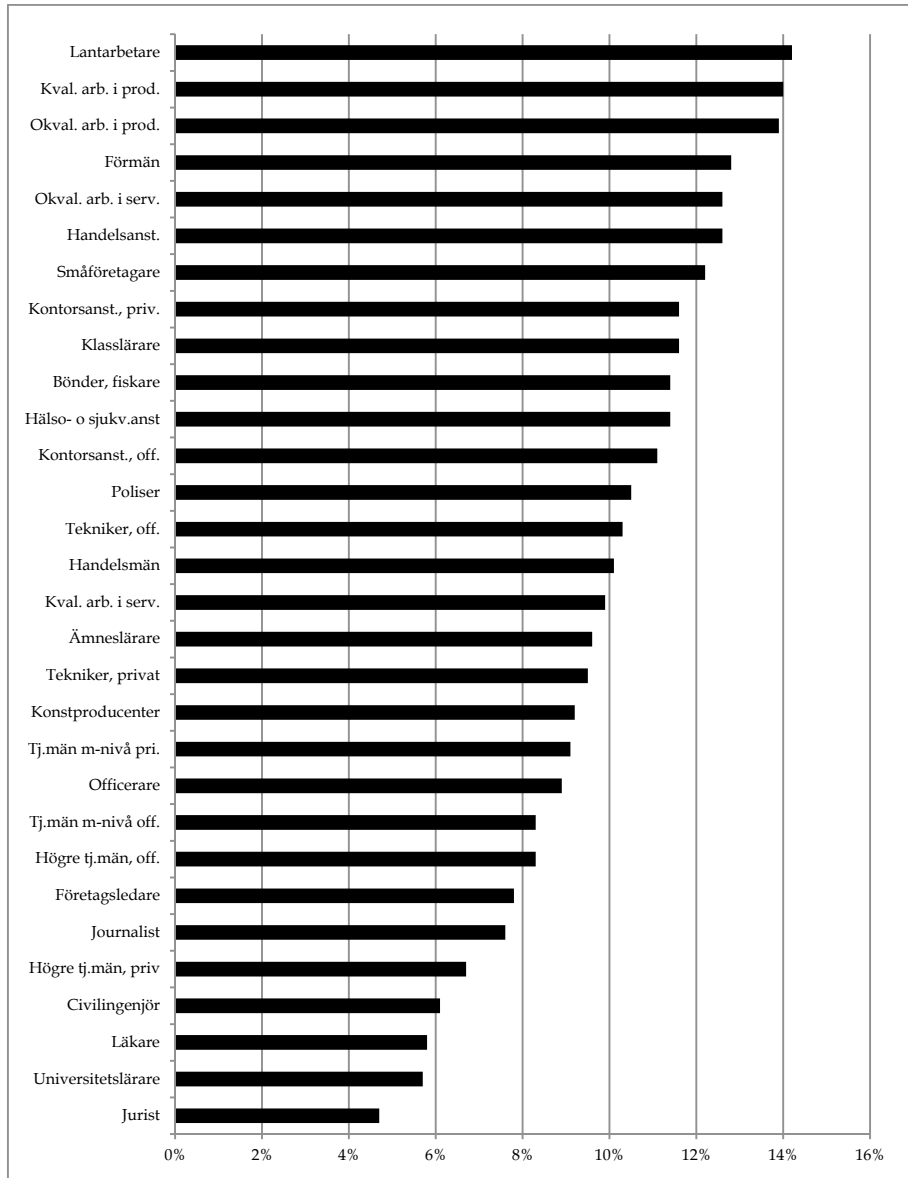
SKOLLÄRARE

Tabell 30: Lärarutbildningar, social bakgrund och kön, 5 sociala grupper, 1990 och 2009, nybörjarstudenter, andelar.

		Högre klass		Medelklass		Lägre medelklass		Högre arbetar-klass		Lägre Arbetar-klass		Övr.		Ej förv- arb.		Ej i FoB	
		M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
1990	PL-1-7	28,7	26,0	32,3	34,5	15,9	15,2	4,1	6,7	5,1	5,6	0,5	1,1	0,5	1,2	12,8	9,7
	PL-4-9	32,5	29,3	33,1	32,6	13,9	14,8	5,7	6,3	7,9	7,0	0,3	0,8	0,6	1,0	6,0	8,2
	PL-för/fri	14,0	9,9	28,0	26,2	14,3	15,0	10,4	8,9	11,3	8,3	2,4	0,5	1,5	1,8	18,0	29,2
	PL-gy	26,8	23,6	33,9	40,3	5,4	13,9	7,1	4,2	7,1	6,9	0,0	0,0	0,0	1,4	19,6	9,7
	PL-ped	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0
	PL-pr	11,8	14,4	21,6	24,6	9,2	10,4	4,3	4,2	5,6	5,0	0,0	0,5	1,9	0,2	45,7	40,5
	PL-öv	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	99,3
2009	PL-1-7	14,0	10,2	35,4	27,3	9,8	14,8	17,7	18,8	17,1	16,5	0,6	1,9	0,6	3,0	4,9	7,5
	PL-4-9	18,2	10,2	40,9	32,7	9,1	10,2	13,6	12,2	11,4	16,3	0,0	0,0	0,0	4,1	6,8	14,3
	PL-för/fri	9,8	7,3	32,5	26,5	10,6	17,3	20,0	20,3	16,5	21,0	2,0	0,9	3,9	2,0	4,7	4,7
	PL-gy	16,7	22,7	28,6	26,1	20,2	11,4	11,9	18,2	8,3	14,8	1,2	0,0	2,4	3,4	10,7	3,4
	PL-ped	9,1	8,1	45,5	18,9	9,1	10,8	9,1	24,3	27,3	24,3	0,0	0,0	0,0	5,4	0,0	8,1
	PL-pr	12,8	11,6	31,6	31,0	12,8	16,2	16,3	14,3	13,8	17,0	2,9	2,1	2,6	1,9	7,3	6,0
	PL-äl	14,9	11,7	28,0	25,4	12,6	15,3	17,4	16,8	15,1	16,4	2,2	2,0	3,5	4,0	6,2	8,3
PL-öv	17,6	7,4	30,6	32,9	15,3	14,8	16,5	21,5	7,1	10,1	3,5	2,0	2,4	2,0	7,1	9,4	

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

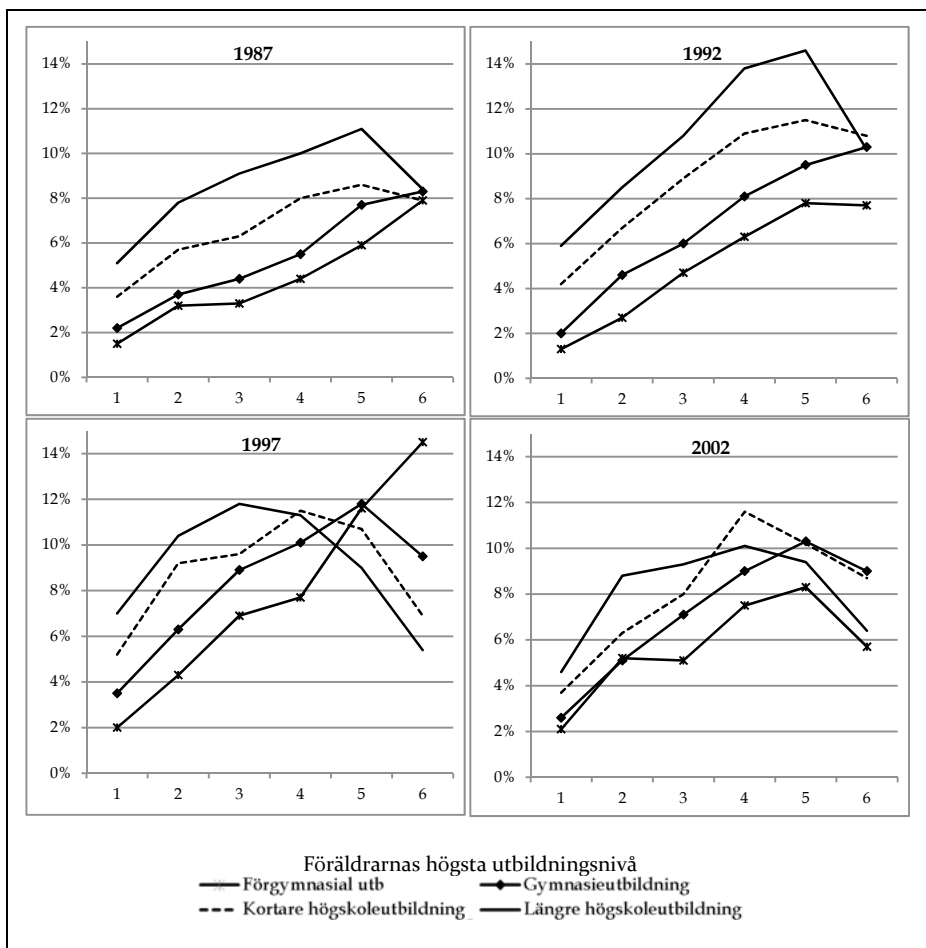
Diagram 36: Andel barn ur olika sociala grupper som 2009 återfanns på en lärarutbildning.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Tabeller och grafer till Kapitel 6

Diagram 37 a-c: Andelen avgångna från gymnasieskolan som påbörjat en lärarutbildning inom tre år fördelat på olika betygsgrupper (1-6)²⁹⁹ och hemmets utbildningsnivå, 1987, 1992, 1997 och 2002.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

²⁹⁹ Betygsresultaten är indelade i sex lika stora grupper där 1 motsvarar den sjättedel med lägst betyg och 6 den sjättedel med högst resultat.

Tabell 31: Frekvenser oberoende variabler i den logistiska regressionen.

	1987		1992		1997		2002	
	N: 17 608	%	N: 29 498	%	N: 27 197	%	N: 31 078	%
Gymnasiebetyg:								
Låga gymnasiebetyg	3 518	20,0	5 774	19,6	5 444	20,0	6 235	20,1
Medelhöga gymnasiebetyg	5 289	30,0	8 817	29,9	8 139	29,9	9 307	29,9
Höga gymnasiebetyg	5 375	30,5	9 057	30,7	8 199	30,1	9 324	30,0
Mkt höga gymnasiebetyg	3 426	19,5	5 850	19,8	5 415	19,9	6 212	20,0
Typ av gymnasieutbildning:								
Yrkesförb. Gymn	3 770	21,4	3 377	11,4	4 239	15,6	5 070	16,3
Studieförberedande gymn, övr.	10 224	58,1	20 360	69,0	11 160	41,0	15 967	51,4
Studieförberedande gymn, NV	364	20,5	5 761	19,5	11 798	43,4	10 041	32,3
Föräldrarnas utbildningsnivå:								
Gymnasieutbildning	9 224	52,4	12 494	42,4	10 581	38,9	11 245	36,2
Kortare högskoleutb.	2 293	13,0	5 152	17,5	5 289	19,4	6 493	20,9
Längre högskoleutb	6 091	34,6	11 852	40,2	11 327	41,6	13 340	42,9
Föräldrar med lärarbakgrund:								
Ej läraryrke	13 825	78,5	23 019	78,0	21 630	79,5	25 573	82,3
Förälder som är lärare	3 783	21,5	6 479	22,0	5 567	20,5	5 505	17,7
Kön:								
Kvinna	9 999	56,8	16 196	54,9	15 200	55,9	17 518	56,4
Man	7 609	43,2	13 302	45,1	11 997	44,1	13 560	43,6

Tabell 32: Logistisk regressionsanalys, sannolikheten att påbörja en läraryrke för gymnasieutbildning som avslutat gymnasieskolan 1987.

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Slutbetyg från gymnasieskolan	Låga gymnasiebetyg (referenskat.)			11,527	3	0,009	
	Medelhöga gymnasiebetyg	0,159	0,105	2,299	1	0,129	1,172
	Höga gymnasiebetyg	0,161	0,104	2,368	1	0,124	1,174
	Mkt höga gymnasiebetyg	-0,152	0,122	1,556	1	0,212	0,859
Typ av gymnasieprogram	Yrkesförb. gymn. (referenskat.)			111,005	2	0,000	
	Studieförb. gymn. Ej NV	1,430	0,138	107,402	1	0,000	4,180
	Studieförb. gymn. NV	1,467	0,152	93,751	1	0,000	4,338
Föräldrarnas högsta utbildningsnivå	Gymnasieutbildning (referenskat.)			7,413	2	0,025	
	Kortare högskoleutb.	0,032	0,107	0,089	1	0,765	1,033
	Längre högskoleutb.	-0,217	0,090	5,837	1	0,016	0,805
Föräldrar som är lärare	Ej läraryrke (referenskat.)						
	Förälder som är lärare	0,460	0,089	26,819	1	0,000	1,584
Kön	Kvinna (referenskat.)						
	Man	-0,494	0,074	44,453	1	0,000	0,610
	Konstant	-4,138	0,151	755,474	1	0,000	0,016

SKOLLÄRARE

Tabell 33: Logistisk regressionsanalys, sannolikheten att påbörja en lärarutbildning för gymnasiestudenter som avslutat gymnasieskolan 1992.

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Slutbetyg från gymnasieskolan	Låga gymnasiebetyg (referenskat.)			23,677	3	0,000	
	Medelhöga gymnasiebetyg	0,197	0,070	8,033	1	0,005	1,218
	Höga gymnasiebetyg	0,116	0,071	2,711	1	0,100	1,123
	Mkt höga gymnasiebetyg	-0,123	0,081	2,292	1	0,130	0,884
Typ av gymnasieprogram	Yrkesförb. gymn. (referenskat.)			131,783	2	0,000	
	Studieförb. gymn. Ej NV	1,306	0,123	113,578	1	0,000	3,690
	Studieförb. gymn. NV	1,487	0,130	131,060	1	0,000	4,422
Föräldrarnas högsta utbildningsnivå	Gymnasieutbildning (referenskat.)			2,228	2	0,328	
	Kortare högskoleutb.	0,096	0,068	2,007	1	0,157	1,101
	Längre högskoleutb.	0,012	0,060	0,041	1	0,840	1,012
Föräldrar som är lärare	Ej lärarförälder (referenskat.)						
	Förälder som är lärare	0,212	0,060	12,563	1	0,000	1,237
Kön	Kvinna (referenskat.)						
	Man	-0,499	0,049	102,195	1	0,000	0,607
	Konstant	-3,841	0,132	841,470	1	0,000	0,021

Tabell 34: Logistisk regressionsanalys, sannolikheten att påbörja en lärarutbildning för gymnasiestudenter som avslutat gymnasieskolan 1997.

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Slutbetyg från gymnasieskolan	Låga gymnasiebetyg (referenskat.)			87,489	3	0,000	
	Medelhöga gymnasiebetyg	-0,040	0,065	0,382	1	0,536	0,961
	Höga gymnasiebetyg	-0,283	0,068	17,545	1	0,000	0,753
	Mkt höga gymnasiebetyg	-0,698	0,085	67,773	1	0,000	0,497
Typ av gymnasieprogram	Yrkesförb. gymn. (referenskat.)			83,860	2	0,000	
	Studieförb. gymn. Ej NV	0,467	0,071	42,782	1	0,000	1,595
	Studieförb. gymn. NV	0,028	0,078	0,130	1	0,719	1,029
Föräldrarnas högsta utbildningsnivå	Gymnasieutbildning (referenskat.)			28,592	2	0,000	
	Kortare högskoleutb.	-0,148	0,066	5,044	1	0,025	0,862
	Längre högskoleutb.	-0,323	0,060	28,591	1	0,000	0,724
Föräldrar som är lärare	Ej lärarförälder (referenskat.)						
	Förälder som är lärare	0,264	0,065	16,558	1	0,000	1,302
Kön	Kvinna (referenskat.)						
	Man	-0,635	0,055	133,874	1	0,000	0,530
	Konstant	-2,270	0,082	771,924	1	0,000	0,103

Tabell 35: Logistisk regressionsanalys, sannolikheten att påbörja en lärarutbildning för gymnasiestudenter som avslutat gymnasieskolan 2002.

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Slutbetyg från gymnasieskolan	Låga gymnasiebetyg (referenskat.)			119,457	3	0,000	
	Medelhöga gymnasiebetyg	-0,068	0,063	1,163	1	0,281	0,934
	Höga gymnasiebetyg	-0,375	0,068	30,832	1	0,000	0,687
	Mkt höga gymnasiebetyg	-0,854	0,088	94,470	1	0,000	0,426
Typ av gymnasieprogram	Yrkesförb. gymn. (referenskat.)			98,980	2	0,000	
	Studieförb. gymn. Ej NV	0,433	0,070	38,193	1	0,000	1,542
	Studieförb. gymn. NV	-0,107	0,083	1,669	1	0,196	0,898
Föräldrarnas högsta utbildningsnivå	Gymnasieutbildning (referenskat.)			12,135	2	0,002	
	Kortare högskoleutb.	-0,063	0,066	0,921	1	0,337	0,939
	Längre högskoleutb.	-0,203	0,059	11,676	1	0,001	0,816
Föräldrar som är lärare	Ej lärarförälder (referenskat.)						
	Förälder som är lärare	0,251	0,066	14,393	1	0,000	1,285
Kön	Kvinna (referenskat.)						
	Man	-0,317	0,051	37,947	1	0,000	0,728
	Konstant	-2,539	0,080	1009,945	1	0,000	0,079

Tabell 36: Hosmer & Lemeshow Goodness of fit, 1987 års kohort.

Chi-square		Df	Sig.		
14,415		8	0,072		
Grupp	Ej påbörjat lärarutb.		Påbörjat lärarutb		Totalt
	Observerade	Förväntade	Observerade	Förväntade	
1	1 784	1 794,0	33	23,0	1 817
2	1 716	1 705,8	22	32,3	1 738
3	1 668	1 673,8	61	55,2	1 729
4	1 660	1 652,5	60	67,5	1 720
5	1 778	1 765,3	71	83,7	1 849
6	1 663	1 676,4	103	89,6	1 766
7	1 635	1 626,9	94	102,1	1 729
8	1 334	1 335,8	96	94,2	1 430
9	1 649	1 655,1	136	129,9	1 785
10	1 865	1 866,3	180	178,7	2 045

SKOLLÄRARE

Tabell 37: Hosmer & Lemeshow Goodness of fit, 1992 års kohort.

Chi-square Df Sig.					
23,885 8 0,002					
Grupp	Ej påbörjat lärarytb.		Påbörjat lärarytb		Totalt
	Observerade	Förväntade	Observerade	Förväntade	
1	2 817	2 814,4	56	58,71	2 873
2	2 643	2 629,5	99	112,46	2 742
3	2 652	2 645,0	131	137,96	2 783
4	2 740	2 745,4	164	158,63	2 904
5	2 558	2 551,8	157	163,19	2 715
6	2 481	2 524,3	225	181,69	2 706
7	2 742	2 719,5	202	224,49	2 944
8	2 486	2 519,3	260	226,68	2 746
9	2 701	2 677,6	237	260,37	2 938
10	3 723	3 716,2	424	430,82	4 147

Tabell 38: Hosmer & Lemeshow Goodness of fit, 1997 års kohort.

Chi-square Df Sig.					
8,693 8 0,369					
Grupp	Ej påbörjat lärarytb.		Påbörjat lärarytb		Totalt
	Observerade	Förväntade	Observerade	Förväntade	
1	2 392	2 389,7	65	67,29	2 457
2	2 794	2 811,0	134	116,99	2 928
3	2 535	2 535,7	124	123,29	2 659
4	2 610	2 609,6	145	145,39	2 755
5	2 630	2 632,9	172	169,07	2 802
6	2 940	2 936,8	211	214,21	3 151
7	2 663	2 631,6	207	238,41	2 870
8	2 728	2 721,2	283	289,82	3 011
9	1 881	1 894,4	248	234,57	2 129
10	2 112	2 122,0	323	312,97	2 435

Tabell 39: Hosmer & Lemeshow Goodness of fit, 1997 års kohort.

Chi-square df Sig.					
15,24 8 0,055					
Grupp	Ej påbörjat lärarytb.		Påbörjat lärarytb		Totalt
	Observerade	Förväntade	Observerade	Förväntade	
1	2 954	2 939,6	56	70,42	3 010
2	2 987	2 989,3	106	103,74	3 093
3	2 966	2 948,9	108	125,12	3 074
4	3 091	3 091,7	154	153,33	3 245
5	2 949	2 967,7	181	162,35	3 130
6	3 333	3 340,5	225	217,51	3 558
7	2 906	2 932,5	246	219,51	3 152
8	2 740	2 740,2	231	230,84	2 971
9	2 561	2 568,6	255	247,43	2 816
10	2 738	2 706,3	291	322,75	3 029

Tabeller och grafer till Kapitel 7

Tabell 40: Aktiva variabler och modaliteter och deras bidragsvärden, axel 1-3.

Axel 1						
Variabel	Ctr	Kum	Modalitet (-)	Ctr	Modalitet (+)	Ctr
Föräldrarnas yrkessektor	35,0		Jordbruk/Industri	14,2	Undervisning	12,6
			Handel/Service	5,1		
Föräldrarnas sociala position	34,6	69,6	Arbetarklass	10,2	Högre klass	11,6
			Lägre medelklass	7,7	Medelklass	5,0
Löneinkomst	14,6	84,2	Lön 26 100-31 400	7,4	Lön <19 250	5,6
Typ av anställning	7,0	91,2				
Utbildningsnivå	6,9	98,1	Utbildning hgs/univ =< 2 år	5,1		
Typ av högskola	1,9	100,0				
Totalt	100,0			49,7		34,8
Axel 2						
Variabel	Ctr	Kum	Modalitet (-)	Ctr	Modalitet (+)	Ctr
Typ av anställning	30,0		Fast anst 1-99 + Fast anst 100%	5,3	Tillfälligt anställd	24,8
Löneinkomst	22,0	52,0	Lön >31 400	5,1	Lön <19 250	14,4
Utbildningsnivå	21,0	73,0	Utbildning hgs/univ =>4 år	9,6	Utbildning hgs/univ =< 2 år	8,4
Typ av högskola	11,8	84,8	Större universitet	7,6		
Föräldrarnas yrkessektor	8,6	93,4	Undervisning	4,8		
Föräldrarnas sociala position	6,6	100,0				
Totalt	100,0			27,1		47,6
Axel 3						
Variabel	Ctr	Kum	Modalitet (-)	Ctr	Modalitet (+)	Ctr
Löneinkomst	39		Lön 26 100-31 400	9,8	Lön >31 400	18,7
					Lön <19 250	7,1
Typ av anställning	34,4	73,4	Fast anställd 100%	14,3	Fast anställd 1-99%	15,3
					Tillfälligt anställd	4,9
Typ av högskola	10,8	84,2	Högskolor	6,2		
Föräldrarnas sociala position	7,9	92,1			Lägre medelklass	5,7
Föräldrarnas yrkessektor	7,2	99,3				
Utbildningsnivå	0,7	100,0				
Totalt	100,0			30,3		51,7

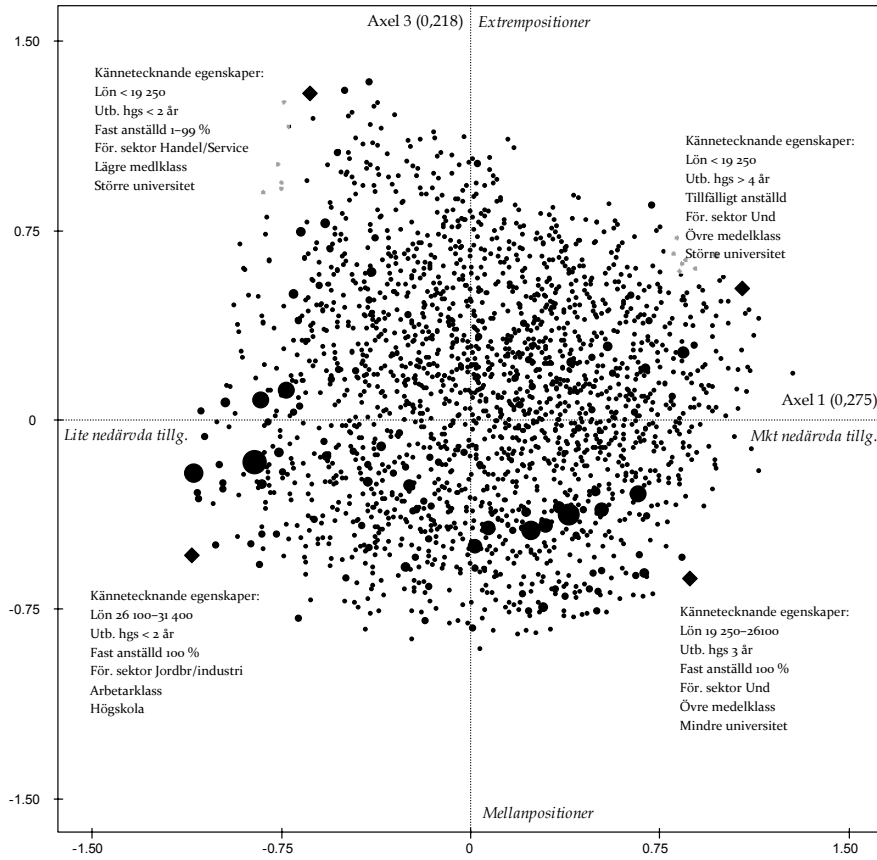
Tröskelvärden: Variabler=16,7, modaliteter=4,5.

SKOLLÄRARE

Tabell 41: Egenvärden, modifierade egenvärden, andelar, procent och ackumulerad procent. Axel 1–22.

Axel	Egenvärden	Modifierade egenvärden	Andelar	Procent	Ackumulerad procent
1	0,2708	0,0215	0,3375	33,8	
2	0,2616	0,0188	0,2963	29,6	63,4
3	0,2198	0,0091	0,1432	14,3	77,7
4	0,1966	0,0052	0,0821	8,2	85,9
5	0,1890	0,0042	0,0658	6,6	92,5
6	0,1759	0,0027	0,0418	4,2	96,7
7	0,1704	0,0021	0,0333	3,3	100,0
8	0,1642				
9	0,1622				
10	0,1458				
11	0,1408				
12	0,1377				
13	0,1355				
14	0,1264				
15	0,0926				
16	0,0830				
17	0,0273				
18	0,0235				
19	0,0091				
20	0,0026				
21	0,0004				
22	0,0000				

Graf 19: Molnet av individer samt markerade landmärken, planet av axel 1 och 3.

SKOLLÄRARE

Tabell 42: Kön, skolhuvudman, år i yrket, ålder, lärarkategorier och behörighet som supplementära variabler, koordinater axel 1-3.

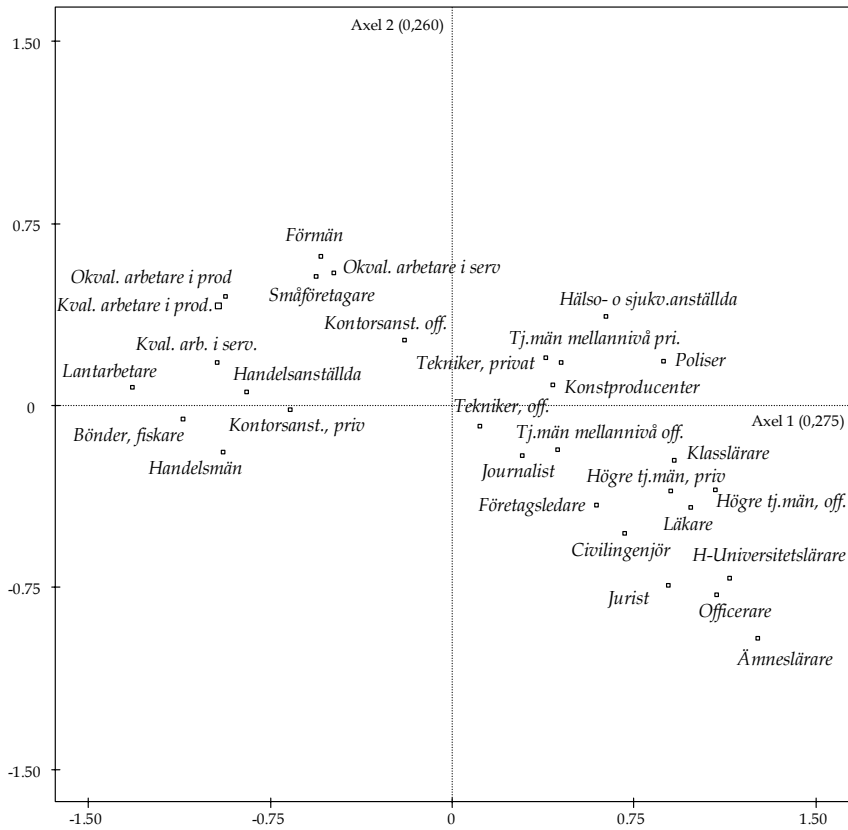
Variabel	Modaliteter	N	Axel 1	Axel 2	Axel 3
Kön	Män	3 573	0,09	0,10	-0,05
	Kvinnor	3 721	-0,09	-0,10	0,05
Skolhuvudman	Kommunal	5 996	0,08	-0,04	-0,02
	Fristående	1 185	-0,44	0,20	0,11
År i yrket	1-2 år	945	-0,75	0,92	0,29
	3-9 år	2 541	-0,28	0,09	-0,12
	10-25 år	2 341	0,22	-0,21	-0,12
	=>26 år	1 467	0,62	-0,42	0,20
Ålder	<=30	741	-0,74	0,44	-0,03
	31-35	954	-0,62	-0,06	-0,02
	36-45	1 807	-0,28	-0,01	-0,03
	46-55	1 827	0,23	0,01	-0,12
	55-60	991	0,61	-0,09	-0,06
	> 60	974	0,64	-0,20	0,37
Lärarkategorier	Ämneslärare Ma/No	1 136	-0,06	-0,40	0,05
	Ämneslärare Sv/So	922	-0,08	-0,36	-0,01
	Ämneslärare Sv/Spr	1 291	-0,11	-0,31	0,08
	Tekniska ämnen	78	0,21	0,05	0,19
	Ekonomiska ämne	193	0,00	-0,22	0,22
	Media	216	-0,09	0,42	-0,13
	Idrott	459	-0,18	0,40	-0,23
	Musik	340	-0,47	-0,10	0,34
	Bild	174	-0,20	0,01	0,03
	Hemkunskap	11	-0,11	0,41	-0,24
	Lektorer	24	0,39	-0,86	0,86
	Drama/Dans	112	-0,42	0,67	0,13
	Yrkesämnen	1 680	0,35	0,61	-0,12
	Speciallärare	215	0,28	-0,33	-0,12
Behörighet	Behörig för tjänst	4 697	0,17	-0,33	-0,01
	Ped. utb. Ej beh tjänst	692	-0,16	-0,02	-0,16
	Ej behörig	1 905	-0,37	0,83	0,08

Tabell 43: Uppsalalärarna och byte av huvudman.

		Bytt huvudman			Bytt från kommunal till fristående			Bytt från fristående till kommunal		
		Antal	Andel*	Andel tot.**	Antal	Andel*	Andel tot.**	Antal	Andel*	Andel tot.**
Arbetat som lärare i:	2-5 år	316	51,0	3,9	225	71,2	2,8	91	28,8	1,1
	6-9 år	162	26,1	2,4	106	65,4	1,6	56	34,6	0,8
	10-15 år	75	12,1	1,2	45	60,0	0,7	30	40,0	0,5
	16-30 år	55	8,9	0,6	43	78,2	0,5	12	21,8	0,1
	> 30 år	12	1,9	0,3	9	75,0	0,3	3	25,0	0,1
Kön:	Män	292	47,1	1,6	214	73,3	1,2	78	26,7	0,4
	Kvinnor	328	52,9	1,8	214	65,2	1,2	114	34,8	0,6

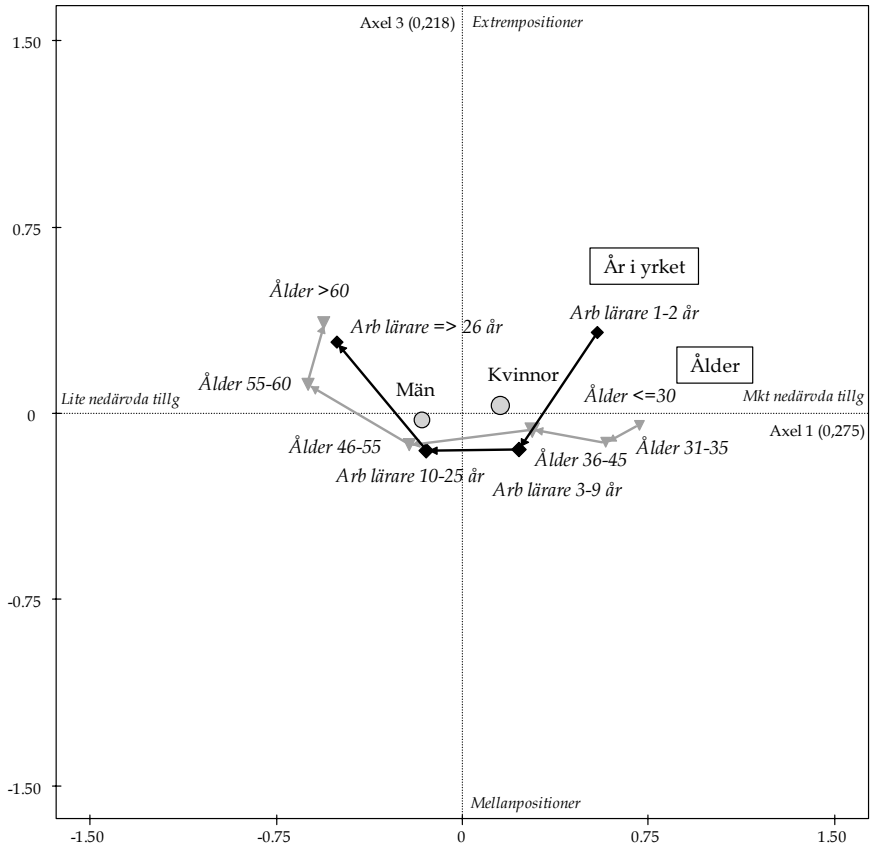
* Andel av de som bytt huvudman, ** Andel av samtliga inom aktuell kategori. Källa: Egna bearbetningar av identifierad individbaserad statistik från SCB.

Graf 20: Nationella gymnasielärarrummet, sociala grupper som supplementär variabel, planet av axel 1 och 2.

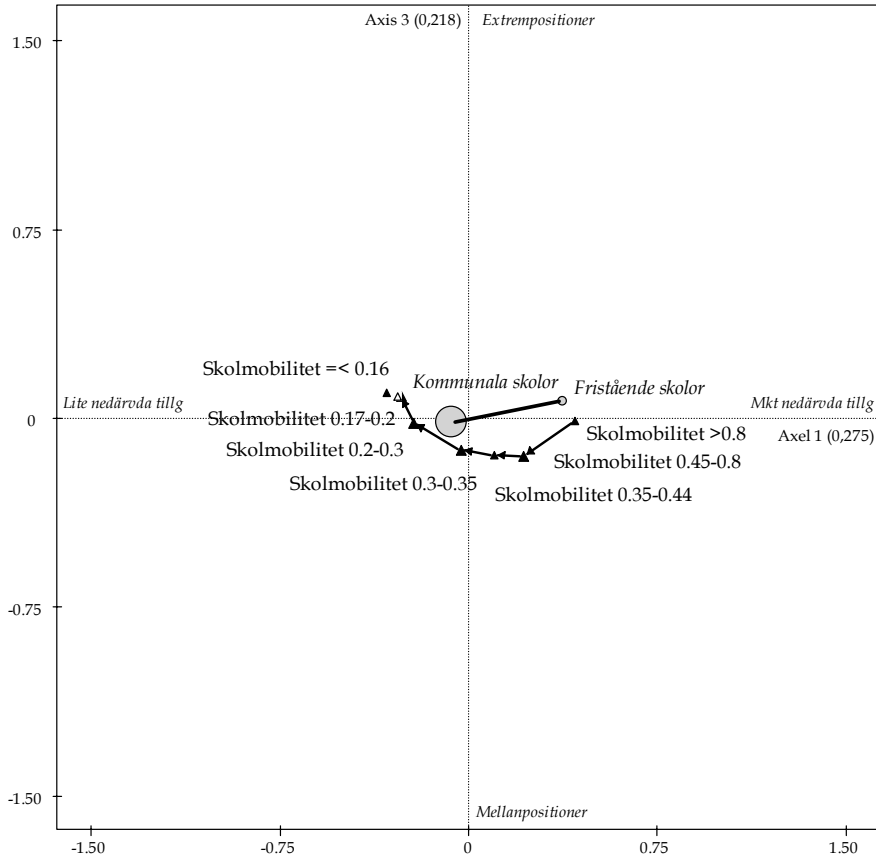

SKOLLÄRARE

Graf 21: Kön, antal aktiva år som lärare och ålder som supplementära variabler, planet av axel 1 och 3.

Graf 22: Kommunala och fristående skolor samt lärares mobilitet som supplementära variabler, planet av axel 1 och 3.

Graf 23: Länsindelningar som supplementär variabel, planet av axel 1 och 2.

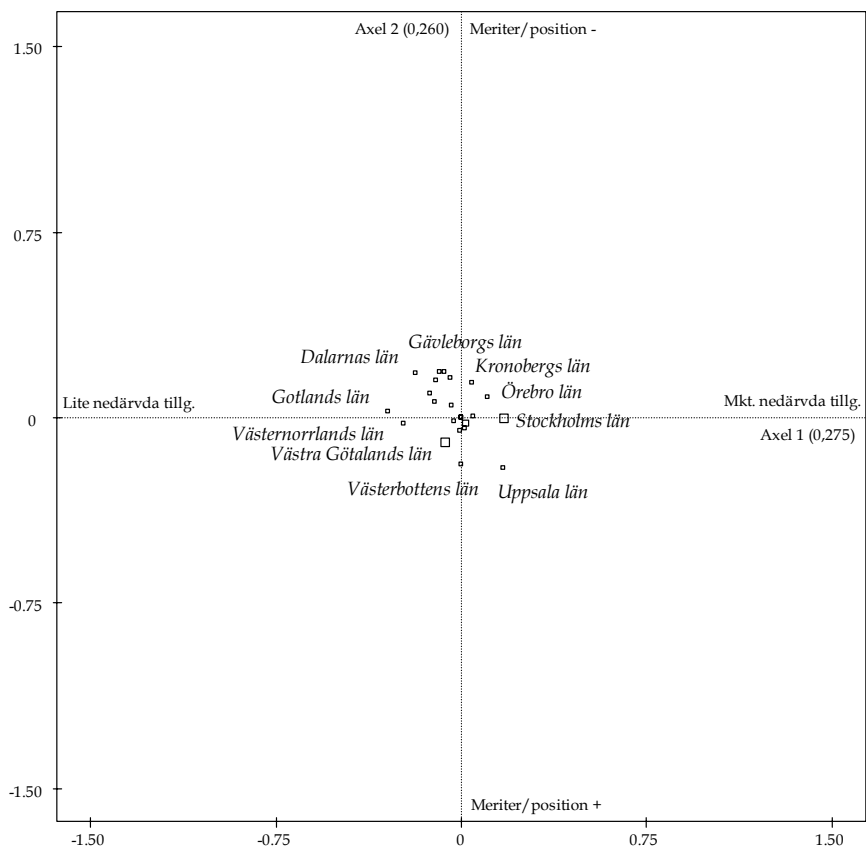
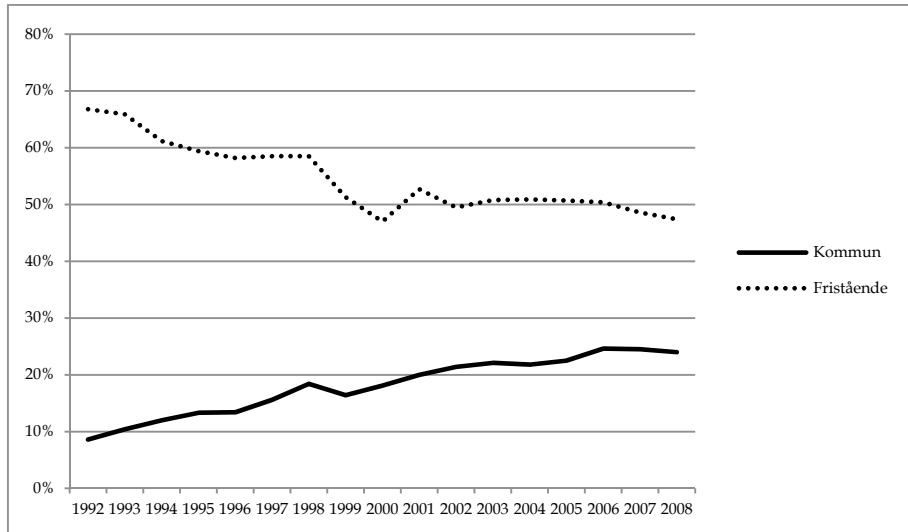
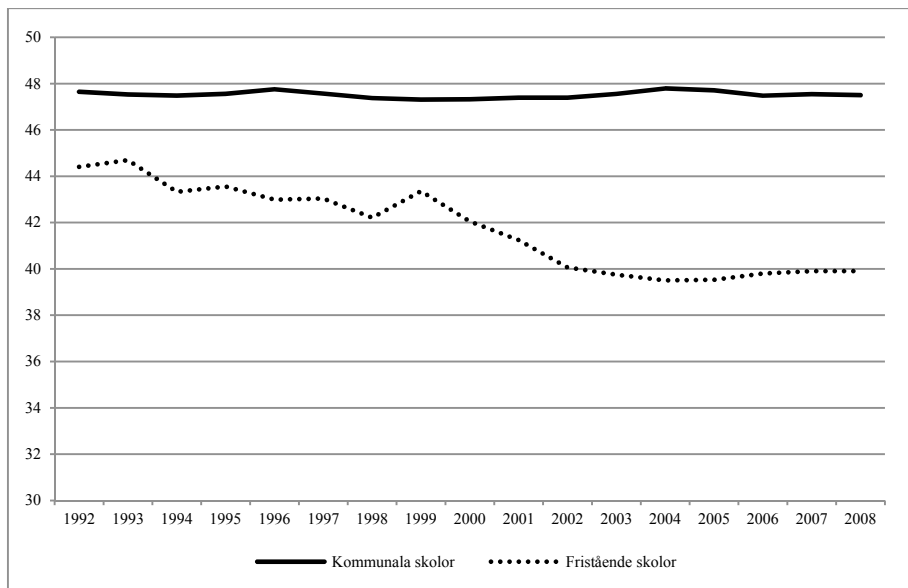

Diagram 38: Förändringen av andelen obehöriga lärare 1992–2008, kommunala och fristående gymnasieskolor.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

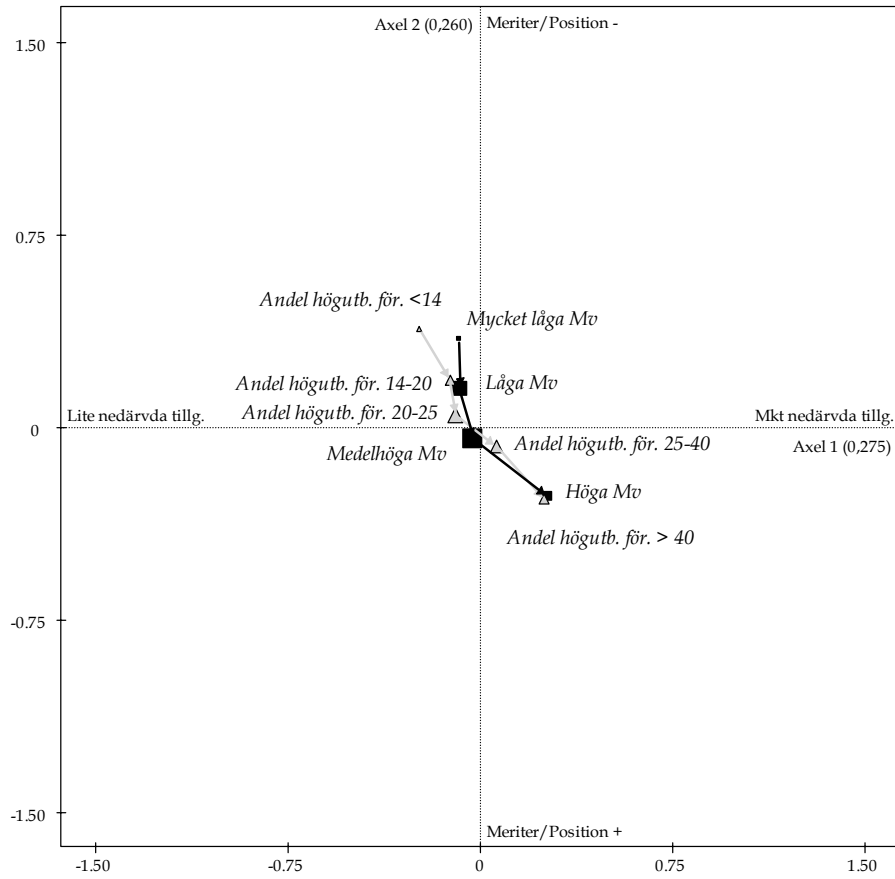
Diagram 39: Lärares medelålder 1992–2008, kommunala och fristående gymnasieskolor.

Källa: Egna bearbetningar av oidentifierad individbaserad statistik från SCB.

SKOLLÄRARE

Graf 24: Elevkaraktistik, gymnasiebetyg och föräldrars utbildningsnivå som supplementära variabler, planet av axel 1 och 2.

Tabeller och grafer till Kapitel 8

Tabell 44: Korrespondensanalys Uppsalas gymnasiefält 2005–2008, aktiva modaliteter, axel 1 och 2.

Axis 1 (-)	Koord.	Bidrag	Axis 2 (-)	Koord.	Bidrag
S-KvalArb	-1,01	17,94	S-Läkare	-0,97	10,41
S-Handelsanst	-0,83	7,43	D-Läkare	-0,93	9,14
S-OkvalArbProd	-0,83	7,21	S-Civiling	-0,78	7,95
S-TeknPriv	-0,68	5,09	S-Universitetslärare	-1,07	7,65
S-HälsoSjvk	-0,50	4,40	S-HTjmn-Jur-Företagsled-Priv	-0,56	5,33
S-HandelsmSmåföretag	-0,85	3,64	D-Civiling	-0,59	5,19
S-KontorsanstOff	-0,80	3,18	D-Universitetslärare	-0,86	3,80
S-OkvalArbServ	-0,57	2,60	S-Ämneslärare	-0,66	2,64
S-KontorsantPriv	-0,65	2,06	S-HTjmn-Jur-Off	-0,60	2,29
S-LantarbBönder	-0,81	1,75	D-HTjmn-Jur-Företagsled-Priv	-0,37	2,22
S-TjmnMnivPr	-0,42	1,44	S-TjmnMnivPr	-0,29	1,13
S-TjmnMniv	-0,49	0,98	D-Ämneslärare	-0,40	0,83
S-TeknOff	-0,56	0,94	D-HTjmn-Jur-Off	-0,31	0,54
S-Klasslärare	-0,34	0,92	S-JournKonstprod	-0,28	0,48
S-Läkare	0,20	0,28	S-Klasslärare	-0,15	0,28
S-HTjmn-Jur-Företagsled-Priv	-0,14	0,22	S-TeknOff	-0,25	0,28
S-Civiling	-0,05	0,02	D-TeknOff	-0,19	0,23
S-HTjmn-Jur-Off	-0,07	0,02	S-TjmnMniv	-0,14	0,14
S-JournKonstprod	-0,03	0,00	S-TeknPriv	-0,07	0,09
			D-JournKonstprod	-0,03	0,01
			S-KontorsantPriv	-0,01	0,00
Axis 1 (+)	Koord.	Bidrag	Axis 2 (+)	Koord.	Bidrag
S-Universitetslärare	0,02	0,00	D-Klasslärare	0,00	0,00
S-Ämneslärare	0,07	0,02	S-HälsoSjvk	0,02	0,01
D-LantarbBönder	0,31	0,29	S-OkvalArbServ	0,07	0,05
D-TeknOff	0,45	0,79	D-TjmnMnivPriv	0,06	0,05
D-HandelsmSmåför	0,44	1,06	D-TjmnMniv	0,09	0,06
D-KontorsantPriv	0,46	1,09	S-HandelsmSmåföretag	0,11	0,10
D-Ämneslärare	0,58	1,10	S-Handelsanst	0,12	0,25
D-Universitetslärare	0,59	1,12	D-TeknPriv	0,13	0,28
D-KontorsantOff	0,46	1,21	S-KontorsantOff	0,22	0,36
D-TjmnMniv	0,56	1,41	D-LantarbBönder	0,42	0,87
D-JournKonstprod	0,61	1,41	D-KontorsantOff	0,33	0,98
D-HTjmn-Jur-Off	0,64	1,45	S-OkvalArbProd	0,27	1,19
D-Läkare	0,51	1,76	S-LantarbBönder	0,53	1,20
D-Handelsanst	0,47	1,78	D-HandelsmSmåför	0,39	1,28
D-Klasslärare	0,50	1,95	D-KontorsantPriv	0,50	2,02
D-TjmnMnivPriv	0,47	1,96	S-KvalArb	0,32	2,84
D-OkvalArbServ	0,49	2,08	D-Handelsanst	0,48	3,02
D-HTjmn-Jur-Företagsled-Priv	0,47	2,23	D-HälsoSjvk	0,33	3,11
D-Civiling	0,50	2,36	D-OkvalArbServ	0,55	4,07
D-TeknPriv	0,48	2,56	D-OkvalArbProd	0,63	7,19
D-OkvalArbProd	0,53	3,31	D-KvalArb	0,57	10,41
D-KvalArb	0,45	4,11			
D-HälsoSjvk	0,51	4,82			

Fet stil indikerar modaliteter som har ett bidrag över genomsnittet på axel 1 eller axel 2.

SKOLLÄRARE

Tabell 45: Korrespondensanalys Uppsalas gymnasiefält 2005–2008, kordinater och bidrag aktiva skolor och utbildningar.

Axis 1 (-)	Coord	Contr	Axis 2 (-)	Coord	Contr
BOLAN-BP	-1,03	15,74	LUNDE-NVNV	-0,98	13,51
BOLAN-FP	-1,12	12,91	ROSEN-NVNV	-0,74	9,58
ITGYM-EC	-0,84	9,76	KATED-NVNV	-0,88	5,48
FYRIS-EC	-1,15	8,96	KATED-NV-LR	-0,87	5,21
FYRIS-EN	-1,17	7,01	KATED-IB	-0,64	4,52
DOCTR-YF	-1,21	3,81	LUNDE-SMSP	-0,43	3,71
JOHNB-EC	-0,83	3,53	FYRIS-NV	-0,59	2,35
FYRIS-TE	-0,74	2,66	ROSEN-SMSP	-0,37	2,09
BOLAN-HV	-0,51	0,69	FYRIS-NVNV	-0,44	2,02
JOHNB-MP	-0,40	0,67	KATED-SPSK	-0,39	1,97
GUCME-EC	-0,59	0,60	KATED-SPSP	-0,42	1,94
JOHNB-HP	-0,25	0,23	FYRIS-TE	-0,40	1,25
CELSI-SMSP	-0,14	0,22	CELSI-SMNV	-0,45	1,15
FYRIS-NV	-0,17	0,12	ITGYM-EC	-0,19	0,81
GUCME-MP	-0,13	0,07	CELSI-NVNV	-0,25	0,23
CELSI-NVNV	-0,15	0,05	CELSI-SMSP	-0,11	0,20
FYRIS-SP-LR	-0,14	0,05	LINNE-SPSP	-0,21	0,19
CELSI-SMNV	-0,11	0,04	LUNDE-SMNV	-0,20	0,19
			JOHNB-EC	-0,12	0,12
Axis 1 (+)	Coord	Contr	FYRIS-SP-LR	-0,15	0,10
LUNDE-OP	0,67	3,15	LINNE-SMSP	-0,09	0,03
ROSEN-SMSP	0,56	3,02	LINNE-SPEI	-0,05	0,02
INTER-SP-LR	0,72	2,77	CELSI-SPSP	-0,02	0,00
KATED-SPSP	0,59	2,34			
BOLAN-ES	0,39	2,15	Axis 2 (+)	Coord	Contr
KATED-SPSK	0,46	1,74	JÄLLA-NP	0,56	5,42
LINNE-SM	0,80	1,66	GRAUC-MP	0,37	4,85
JÄLLA-NP	0,38	1,61	LUNDE-OP	0,61	4,08
EKEBY-SMHV	0,84	1,57	EKEBY-HR	0,52	3,89
KATED-BF	0,57	1,34	KATED-BF	0,75	3,67
GUCME-HP	0,87	1,34	LINNE-HP	0,62	2,76
LINNE-HV	0,86	1,32	LINNE-SM	0,77	2,44
GUCME-ES	0,47	1,23	BOLAN-ES	0,30	2,03
KATED-IB	0,41	1,16	EKEBY-SMHV	0,75	1,98
GRAUC-MP	0,21	1,04	LINNE-HV	0,77	1,64
KATED-NVNV	0,48	1,04	BOLAN-FP	0,32	1,61
LINNE-HP	0,40	0,71	BOLAN-BP	0,25	1,46
LUNDE-NVNV	0,26	0,60	EKEBY-LP	0,61	1,42
BOLAN-SM	0,30	0,44	GUCME-HP	0,67	1,25
LINNE-SPSP	0,39	0,42	GUCME-ES	0,37	1,18
LUNDE-SMNV	0,35	0,39	CULTU-OP	0,45	0,91
LIVOR-SP-LR	0,29	0,28	BOLAN-HV	0,33	0,45
EKEBY-HR	0,17	0,25	FYRIS-EN	0,23	0,43
FYRIS-SPSP	0,19	0,19	GUCME-MP	0,20	0,28
LINNE-SPEI	0,16	0,18	BOLAN-SM	0,19	0,27
EKEBY-LP	0,27	0,17	THORE-SP-LR	0,27	0,27
THORE-SP-LR	0,27	0,17	FYRIS-EC	0,15	0,24
ROSEN-NVNV	0,11	0,14	DOCTR-YF	0,22	0,19
CELSI-SPSP	0,13	0,10	JOHNB-HP	0,17	0,16
KATED-NV-LR	0,15	0,09	INTER-SP-LR	0,13	0,14
LUNDE-SMSP	0,08	0,08	LIVOR-SP-LR	0,15	0,12
FYRIS-NVNV	0,10	0,06	FYRIS-SPSP	0,12	0,11
LINNE-SMSP	0,16	0,06	CELSI-SPEI	0,10	0,06
CULTU-OP	0,11	0,03	JOHNB-MP	0,04	0,01
CELSI-SPEI	0,03	0,00	GUCME-EC	0,02	0,00

Tabell 46: Förklaring till skolor och program aktiva i korrespondensanalysen.

Skolförk.	Skolnamn	Programförk.	Programnamn
BOLAN	Bolandsskolan	BF	Barn- och fritidsprogrammet
CELSI	Celsiusgymnasiet	BP	Byggprogrammet
CULTU	Cultus gymnasieskola	EC	Elprogrammet
DOCTR	Doctrina gymnasiet	EN	Energiprogrammet
EKEBY	Ekebygymnasiet	ES	Estetiska programmet
FYRIS	Fyrisskolan	FP	Fordonsprogrammet
GRAUC	Grafiskt utbildningscentrum	HP	Handels- och adm programmet
GUCME	GUC media	HR	Hotell- och restaurangprogrammet
INTER	Internationella gymnasiet	HV	Hantverksprogrammet
ITGYM	IT-gymnasiet	IB	International Baccalaureate
JOHNB	John Bauergymnasiet	IP	Industriprogrammet
JÄLLA	Jällaskolan	IV	Individuella programmet
KATED	Katedralskolan	LP	Livsmedelsprogrammet
KUNSK	Kunskapsgymnasiet	MP	Medieprogrammet
LINNE	Linnéskolan	NP	Naturbruksprogrammet
LIVOR	Livets ords kristna gymnasium	NV-LR	Naturvetenskapspr. lokal inriktning
LUNDE	Lundellska skolan	NVMD	Naturvetenskapspr. inr matematik-datavetenskap
REALG	Realgymnasiet	NVNV	Naturvetenskapspr. inr naturvetenskap
ROSEN	Rosendalskolan	OP	Omvårdnadsprogrammet
SRKSK	SRK Skogstibble	SM	Specialutformat program
THORE	Thorén Business School	SMNV	Specialutform progr närl NV
UPPGY	Uppsala praktiska gymnasium	SMSP	Specialutform progr närl SP
UVENG	Uvengymnasiet	SP-LR	Samhällsvetenskapspr. lokal inriktning
WALDO	Waldorfskolan	SPEI	Samhällsvetenskapspr. inr ekonomi
		SPKU	Samhällsvetenskapspr. inr kultur
		SPSK	Samhällsvetenskapspr. inr språk
		SPSP	Samhällsvetenskapspr. inr samhällsvetenskap
		TE	Teknikprogrammet

SKOLLÄRARE

Tabell 47: Aktiva variabler och modaliteter (Uppsalaanalysen) och deras bidragsvärden, axel 1-3.

Axel 1						
Variabel	Ctr	Kum	Modalitet (-)	Ctr	Modalitet (+)	Ctr
Föräldrarnas sociala position	28,7		Arbetarklass	9,0	Högre klass	12,2
			Lägre medelklass	6,9		
Föräldrarnas yrkessektor	24,7	53,4	Jordbruk/Industri	6,1	Undervisning	14,4
Utbildningsnivå	22,9	76,3	Utbildning hgs/univ =< 2 år	14,3	Utbildning hgs/univ =>4 år	7,3
Typ av högskola	16,1	92,4	Hgs/Univ övr	5,0	Uppsala univ	11,0
Typ av anställning	5,6	98,0				
Löneinkomst	2,0	100				
Totalt	100			41,3		44,9
Axel 2						
Variabel	Ctr	Kum	Modalitet (-)	Ctr	Modalitet (+)	Ctr
Löneinkomst	28,2		Lön <15 000	13,2	Lön 28 500-33 000	9,5
Typ av anställning	25,2	53,4	Tillfälligt anställd	20,2		
Föräldrarnas yrkessektor	22,3	75,7	Hälsa- och sjukvård	5,3	Jordbruk/Industri	8,6
					Handel/Service	6,2
Föräldrarnas sociala position	13,2	88,9			Lägre medelklass	8,8
Utbildningsnivå	9,2	98,1				
Typ av högskola	1,9	100				
Totalt	100			38,7		33,1
Axel 3						
Variabel	Ctr	Kum	Modalitet (-)	Ctr	Modalitet (+)	Ctr
Löneinkomst	37,9		Lön >33 000	22,5	Lön 24 000-28 500	10,1
Typ av anställning	34,4	72,3	Fast anställd 1-99%	20,2	Fast anställd 100%	13,7
Föräldrarnas sociala position	12,1	84,4	Lägre medelklass	6,6	Arbetarklass	5,4
Föräldrarnas yrkessektor	10,4	94,8	Handel/Service	5,7		
Utbildningsnivå	5,0	99,8				
Typ av högskola	0,2	100				
Totalt	100			55,0		29,2

Tröskelvärden: Variabler=16,7, modaliteter=4,5.

Tabell 48: Egenvärden, modifierade egenvärden, andelar, procent och ackumulerad procent. Axel 1–22.

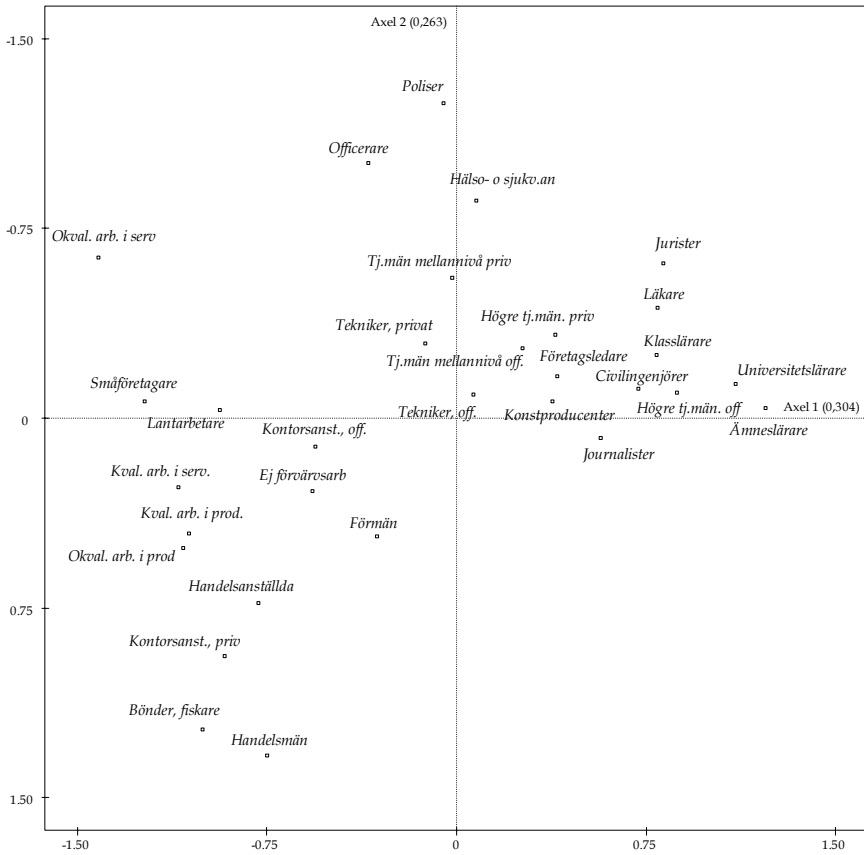
Axel	Egenvärden	Modifierade egenvärden	Andelar	Procent	Akkumulerad procent
1	0,3038	0,0299	0,4124	41,2	
2	0,2626	0,0174	0,2394	23,9	65,2
3	0,2371	0,0113	0,1558	15,6	80,8
4	0,1979	0,0045	0,0621	6,2	87,0
5	0,1893	0,0034	0,0471	4,7	91,7
6	0,1840	0,0028	0,0389	3,9	95,6
7	0,1716	0,0017	0,0229	2,3	97,9
8	0,1703	0,0016	0,0214	2,1	100,0
9	0,1642				
10	0,1390				
11	0,1373				
12	0,1315				
13	0,1245				
14	0,1057				
15	0,0969				
16	0,0727				
17	0,0308				
18	0,0172				
19	0,0099				
20	0,0024				
21	0,0011				
22	0,0000				

SKOLLÄRARE

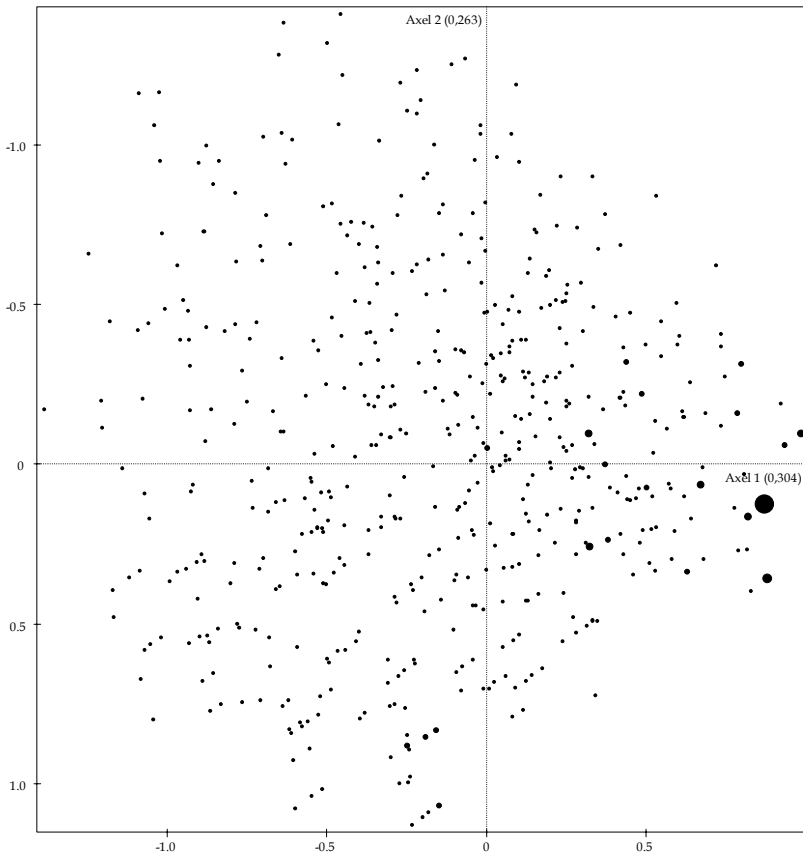
Tabell 49: Kön, skolhuvudman, år i yrket, ålder, lärarkategorier och behörighet som supplementära variabler, koordinater axel 1-3.

Variabel	Modaliteter	N	Axel 1	Axel 2	Axel 3
Kön	Män	376	-0,20	-0,02	0,13
	Kvinnor	490	0,16	0,01	-0,10
Skolhuvudman	Kommunal	689	-0,03	0,14	0,04
	Fristående	177	0,12	-0,54	-0,14
År i yrket	1-2 år	103	-0,27	-1,04	-0,27
	3-9 år	310	0,13	-0,25	0,04
	10-25 år	289	0,04	0,19	0,07
	=>26 år	164	-0,15	0,79	-0,03
Ålder	<=30	96	0,16	-0,80	-0,14
	31-35	121	0,45	-0,31	-0,10
	36-45	215	0,25	-0,19	-0,06
	46-55	197	-0,21	0,07	0,18
	55-60	111	-0,31	0,46	0,07
	> 60	126	-0,38	0,72	-0,05
Lärarkategorier	Ämneslärare Ma/No	157	0,46	0,26	-0,01
	Ämneslärare Sv/So	126	0,48	0,11	-0,21
	Ämneslärare Sv/Spr	183	0,39	0,13	-0,07
	Tekniska ämnen	9	0,24	-0,92	0,32
	Ekonomiska ämne	18	0,03	0,08	0,06
	Media	46	-0,42	-0,31	0,29
	Idrott	37	-0,46	-0,20	-0,06
	Musik	28	-0,59	-0,21	-0,61
	Bild	13	-0,51	-0,80	-0,45
	Lektorer	3	0,58	0,72	0,22
	Drama/Dans	13	-0,29	-0,66	0,05
	Yrkesämnen	174	-0,93	-0,15	0,31
	Speciallärare	30	0,09	0,30	-0,13
Behörighet	Behörig för tjänst	572	0,23	0,31	-0,02
	Ped. Utb. Ej beh tjänst	75	0,05	-0,12	0,00
	Ej behörig	219	-0,62	-0,77	0,05

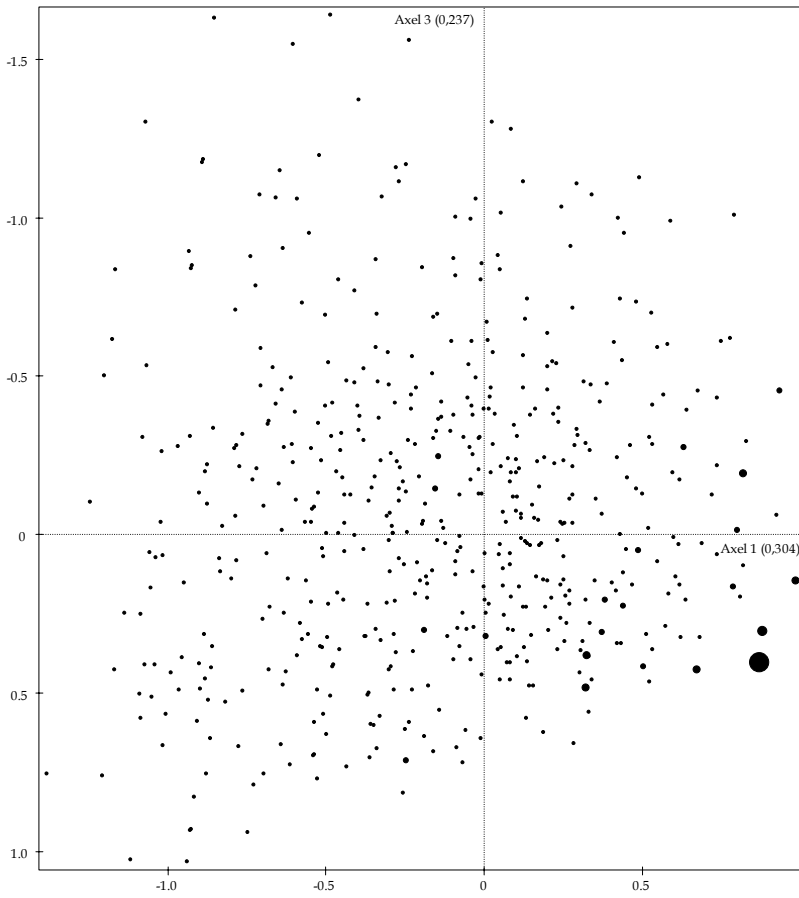
Graf 25: Uppsalas gymnasielärarrum, sociala grupper som supplementär variabel, planet av axel 1 och 2.

Graf 26: Aktiva individer Uppsalas gymnasielärrum, planet av axel 1 och 2.

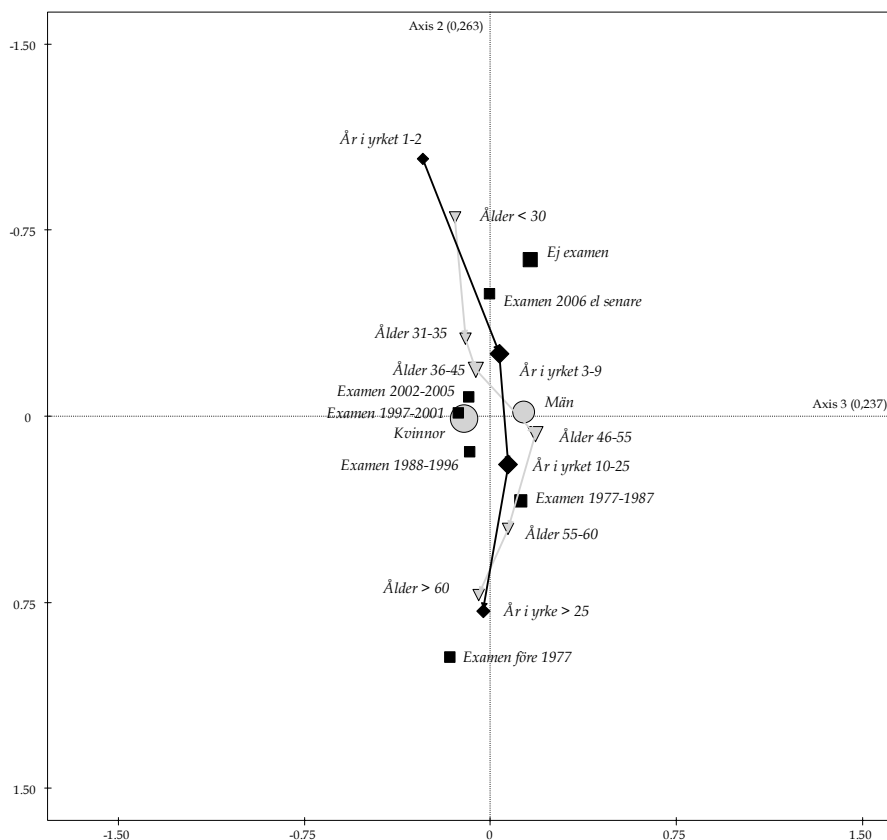

Graf 27: Aktiva individer Uppsalas gymnasielärarrum, planet av axel 1 och 3.

SKOLLÄRARE

Graf 28: Kön, antal aktiva år som lärare och ålder som supplementära variabler. Planet av axel 2 och 3. Uppsalas gymnasielärarrum.

Intervjumaterialet Kapitel 9

Intervjuguide gymnasielärarna

Frågor att ställa	Analytiska frågor
1. Allmänna frågor rörande NV-programmet vid den aktuella skolan	
<p>Intervjun bör starta med en diskussion om NV-programmet och de olika inriktningarna vid den aktuella skolan?</p> <p>Hur ser du på dessa olika inriktningar? Vilka är populärast? Varför? Finns det några inriktningar du saknar? Eller ser som möjliga? Vad tycker du är utmärkande för NV-programmets karaktär?</p>	Hur ser de på NVs innehåll, balansen mellan ämnen, svårighetsgraden i kurserna.
2. Frågor som rör eleverna på NV	
<p>Hur är elevernas förkunskaper just i dina ämnen? Vilka kunskaper tycker du är det viktigaste en elev har med sig för att lyckas på NV-programmet? Vilka egenskaper (utöver förvärvade kunskaper) hos eleven är viktiga för att lyckas? Vad är det som brister hos de som inte lyckas? Tror du att eleverna tycker att kurserna är svåra eller tycker de själva att de är väl förberedda? Ser du några skillnader mellan pojkar och flickor när det gäller deras sätt att genomföra studierna? Vilken typ av yrkes- eller studiekarriär förbereder du som lärare eleven för?</p>	<p>Hur betraktar de NV-elever i relation till elever på andra program?</p> <p>/.../ elevernas förkunskaper, förmågor och framtidsmöjligheter?</p>
3. Undervisningen på NV-programmet	
<p>Hur undervisar du i dina ämnen? Beskriv en typisk lektion? Vad eller vem har du inspirerats av i sin undervisning? Vilken är lärarens viktigaste uppgift? Vilken typ av kunskapskontroll används oftast i ditt ämne i ditt ämne? Varför?</p>	<p>Hur uppfattar de skolframgång och vilka undervisningstraditioner förvaltar de?</p> <p>Exempel på undervisningsunderlag. Prov. Eventuellt observationer.</p>
4. Arbetsformer, samarbeten, kontakter	
<p>Vilka samarbeten finns mellan lärarna som arbetar inom NV? Samarbeten inom ämnet, mellan ämnen? Hur skulle du vilja att det var? Samarbetar du eller dina kollegor med andra gymnasieskolor i Sverige eller utomlands? På vilket sätt? Samarbetar ni med högskolor/universitet? På vilket sätt?</p>	
5. Arbetsvillkor	
<p>Tycker du att de ämnen du undervisar i har en stark ställning på skolan? Hur visar det sig t.ex.? Tycker du att det finns tillräckligt med resurser och material för din undervisning? Tycker du att du har stort inflytande över din arbetssituation?</p> <p>Ställningstaganden i olika frågor. Vad tycker du om: Individuell lönesättning. Vad som ska premieras och inte premieras vid lönesättning (exempel)? Lönesättning i förhållande till andra arbetsmarknader.</p> <p>Hur ser du på din egen framtid. Fortsätta som lärare eller byta yrke? Alternativt andra positioner inom utbildningssystemet. Hur ser man på möjligheten att avancera karriärmässigt? Var skulle man vilja arbeta? (Om man kan tänka sig att byta) Varför?</p>	Har de andra arbetsvillkor, högre lön eller mer att säga till inom kollegiet? (Hur frågar man om det?)
6. Yrkeskarriär	
<p>Redogörelse för utbildnings- och yrkeskarriär.</p> <p>Vilken utbildning har du? Beskriv din utbildningsbana.</p> <p>Kontrollpunkter: Gymnasiet – linje/program?</p>	<p>Utmärks lärarna vid NV av särskilda utbildningskarriärer?</p> <p>Detta block sker genom att läraren redogör för sin utbildnings- och yrkeskarriär. Kontrollpunkterna är sådan information som</p>

SKOLLÄRARE

<p>Universitet – ämnen? Varför lärarutbildning? Vilken horisont av utbildningar fanns tillgängliga när man valde lärarprogrammet? Utbildning utomlands? Utbytesprogram? Har du haft något annat yrke innan du blev lärare? Hur gammal var du när du tog din lärexamen?</p> <p>När fick du anställning på den här skolan? Varför sökte du dig till just den här skolan? Vilka andra skolor har du arbetat på? Hur ser din tjänst ut detta läsår – ämnen/omfattning? Har du några andra uppdrag såsom t.ex. programansvarig, ämnesansvarig, handledaransvarig för lärarstudenter? Vilka tidigare yrken eller tjänster inom skolan har du haft? Fackliga uppdrag Andra uppdrag eller medlemskap, föreningar (ex. ämnesföreningar). Politiska uppdrag? Uppdrag eller aktiviteter utanför skolan?</p>	<p>bör finnas med.</p> <p>Anser man det viltigt med inrättandet av sådana uppdrag, ex. handledaransvarig, ämnesansvarig osv. Är det ätråvärda uppdrag inom kollegiet?</p>
<p>8. Bakgrund</p> <p>Har du några lärare i släkten? Mamma eller pappa? Vilka yrken har föräldrarna haft? Vilka yrken har dina morföräldrar, farföräldrar? Utbildning? Ditt geografiskt ursprung? Familjeförhållande? (Vad gör partner? Vilken utbildning har han/hon?) Barn? Utbildning, skola?</p> <p>Fritidsintressen (exempel): Idrott eller sport, andra aktiviteter. Kulturella praktiker Litteratur, film, teater Resor</p> <p>Umgås du med kolleger på fritiden?</p>	
<p>9. Synen på NV-programmet och allmänna skolfrågor</p> <p>Vilka förändringar har du sett de senaste åren när det gäller NV-programmets utveckling? rekrytering av elever? innehåll i programmet? Vilka förändringar skulle du vilja se?</p> <p>Utbildningspolitiska frågor. Vad anser man om: Friskolor Behörighet (ex. LR:s förslag att obehöriga endast ska få arbeta under en behörig lärares ledning) Lärarutbildningen Betygsättning, auktorisation Ambitionen att få fler forskarutbildade lärare Ordningsbetyg Arbetstiden Nya gymnasieskolan Fler förslag...</p>	

Intervjuguide lärarstudenterna

Tema 1 – Valet av lärarutbildning	Kommentarer
<p>Inriktning på lärarutbildning? När påbörjade du din lärarutbildning? Vad var det huvudsakliga motivet till att söka sig till lärarutbildningen? Varför lärarutbildningen i Uppsala? När bestämde du dig för att söka lärarutbildningen? Vilka andra alternativ fanns (utbildningshorisont)? Vilka utbildningar söktes? Sökte du information om utbildningen? I så fall varifrån? Vad visste du om lärarutbildningen sedan tidigare? Vilken uppfattning om utbildningen hade du? Visste du något om innehåll, vad man förväntade lära sig etc.? Valet av inriktning/undervisningsämnen. Varför just dessa ämnen? Intresse för ämnet el. arbetsmarknadsstrategiska skäl? Varför blev det just en inriktning mot äldre åldrar?</p>	
Tema 2 – Mötet med utbildningen	Kommentarer
<p>Vad var ditt första intryck av utbildningen? Överrenstämde detta med vad du hade föreställt dig? Vad är ditt intryck av lärarutbildarna? (skillnad inriktningar och AUO) Hur upplever du utbildningens innehåll? (Något moment som saknas?). Undervisningens former? Kravnivå? Är det någon del av studierna som är särskilt svåra? Hur stor del av din tid ägnar du åt studierna? Har du arbetat vid sidan av studierna? Vissa frågor förefaller återkomma inom utbildningen, ex. genus, miljöfrågor, hållbar utveckling, mångkultur osv. Vad anser du om detta? I undervisningen om dessa frågor lämnas utrymme till alternativa synpunkter och kritiska tankar? Vad skulle du säga varit bra resp. mindre bra med utbildningen? Hur har VFU:n fungerat? Har du någon uppfattning om förslaget till ny lärarutbildning? Vilken bild fick du av de andra lärarstudenterna? Upplevde du skillnader mellan studenter med olika inriktning på sin utbildning? Umgås du med studiekamrater utanför utbildningen? Finns det aktiviteter utanför utbildningen som samlar studenterna (även om man inte själv deltar)? Studentkåren? Är det vanligt att man binder vänskapsband på utbildningen? Har din bild av utbildningen förändrats fram tills nu? På vilka sätt?</p>	
Tema 3 – Familjeförhållanden och bakgrund	Kommentarer
<p>Ålder Uppväxtort, geografisk hemvist, förflyttningar. Föräldrars utbildnings- och yrkeskarriärer. Studievana i familjen (även far- och morföräldrar) Syskon och deras utbildning och yrken. Förekomsten av lärare i släkten. Hur ser föräldrarna på valet av utbildning? Diskuteras utbildningen, innehåll och innebörd, med föräldrar/syskon? Hjälp med studierna hemifrån? Har du familj, gift, barn? Gift? Sambo? Vad gör partnern? Om familj, hur fungerar det att kombinera med studier? Fritidssysselsättningar och kulturella praktiker Vad gör du på din fritid? Idrottar eller sportar Litteratur Film Teater Resor Andra former av kulturkonsumtion. Är du engagerad i några föreningar? Intresseorganisationer? Politiska organisationer?</p>	

SKOLLÄRARE

Fackförbund?	
Tema 4 – Egen utbildningsbakgrund	Kommentarer
Skolor som man har gått på. Vilket program gick du på gymnasiet? Varför just det programmet/linjen? Hur skulle du karaktärisera din skolgång? Lyckosam? Glädjefylld? På vilka sätt? Betygsframgång? Högskoleprovet? Vad tyckte du om lärarna när du gick i skolan? Vad utmärkte de lärare som var bra? Vilket år gick du ut gymnasiet? Vad har du gjort under tiden fram tills du började studera på universitet?	
Tema 5 – Framtiden	Kommentarer
Vad tänker du göra efter utbildningen? Söka lärarjobb? Andra jobb? Fortsätta studera? Forskarutbildning? Vad tror du allmänt om dina möjligheter att få arbete efter studierna? På vilket sätt tror du att din utbildning bidragit till möjligheten att få ett arbete? Hur ser du på frågan om obehöriga lärare? Om planerna är att söka ett lärarjobb: Vilka typer av lärarjobb söker du? Särskilda skolor? Särskild profil? Geografisk begränsning? Friskola/Kommunal skola? Påverkar funderingar om den framtida familjesituationen dina val? Ex. var du söker jobb? Var skulle du helst vilja arbeta om man ser i ett längre perspektiv (säg 10 år)? Vad är "drömjobbet"? Karriärvägar inom läraryrket. Lönefrågan? Vad är det viktiga komponenter för att du ska komma att trivas i din yrkesroll?	Framtidshorisont Frågorna ska också ge svar på om studenterna har någon uppfattning om hierarkier mellan olika skolor, program osv. Och hur man ställer sig till dessa.
Avslutning	
Avsluta med förfrågan om uppföljande intervju. Ev. kontaktmedel.	

Tabell 50: Studenter vid lärarutbildningar i Uppsala, vårterminen 2009. Antal studenter, könsfördelning och föräldrarnas högsta utbildningsnivå.

	N	Kön		Föräldrarnas högsta utbildningsnivå						
		Man	Kvinna	Folkskola	Grundskola	2-årigt gymnasium	3-årigt gymnasium	Kortare högskoleutbildning	Längre högskoleutbildning	Forskarutbildning
UU-PL-1-7-ma	56	26,8%	73,2%	0,0%	7,1%	21,4%	19,6%	12,5%	28,6%	5,4%
UU-PL-1-7-masv	248	10,5%	89,5%	4,0%	4,4%	21,0%	11,3%	20,2%	29,8%	4,4%
UU-PL-1-7-sv	15	40,0%	60,0%	0,0%	6,7%	13,3%	26,7%	13,3%	40,0%	0,0%
UU-PL-4-9-ma	30	26,7%	73,3%	6,7%	6,7%	16,7%	10,0%	20,0%	26,7%	3,3%
UU-PL-4-9-ppu	10	10,0%	90,0%	0,0%	10,0%	30,0%	0,0%	0,0%	30,0%	10,0%
UU-PL-ff-för	458	9,0%	91,0%	3,1%	3,1%	29,5%	14,4%	18,3%	22,1%	2,8%
UU-PL-gy-ppu	8	62,5%	37,5%	12,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	25,0%	25,0%
UU-PL-ped-did	16	25,0%	75,0%	0,0%	0,0%	25,0%	6,3%	6,3%	43,8%	12,5%
UU-PL-pr-bild	47	23,4%	76,6%	4,3%	2,1%	12,8%	21,3%	12,8%	38,3%	2,1%
UU-PL-pr-hush	50	18,0%	82,0%	4,0%	4,0%	24,0%	16,0%	28,0%	20,0%	2,0%
UU-PL-pr-idr	66	60,6%	39,4%	3,0%	1,5%	16,7%	12,1%	22,7%	40,9%	3,0%
UU-PL-pr-ikt	13	69,2%	30,8%	0,0%	0,0%	30,8%	23,1%	7,7%	23,1%	7,7%
UU-PL-pr-mus	20	60,0%	40,0%	0,0%	0,0%	15,0%	25,0%	20,0%	30,0%	10,0%
UU-PL-pr-tex-sl	40	0,0%	100,0%	5,0%	5,0%	27,5%	12,5%	15,0%	25,0%	5,0%
UU-PL-äl-ma	95	47,4%	52,6%	1,1%	0,0%	21,1%	10,5%	10,5%	50,5%	4,2%
UU-PL-äl-sa	309	57,1%	42,9%	1,6%	1,3%	19,2%	11,0%	21,1%	35,1%	6,5%
UU-PL-äl-sp	420	33,0%	67,0%	1,7%	3,6%	15,1%	13,4%	18,9%	37,6%	3,8%
UU-PL-öv-ny-ann	16	18,8%	81,3%	0,0%	6,3%	6,3%	12,5%	25,0%	37,5%	6,3%
UU-PL-öv-ny-osp	33	27,3%	72,7%	0,0%	9,1%	9,1%	18,2%	24,2%	30,3%	6,1%
UU-PL-öv-spec	62	9,7%	90,3%	11,3%	3,2%	24,2%	16,1%	19,4%	12,9%	1,6%

Källa: Egna bearbetningar av avidentifierad individbaserad statistik från SCB.

Referenser

- Abbott, Andrew (1981), "Status and Status Strain in the Professions", *American Journal of Sociology*, vol. 86, 819–835.
- Abbott, Andrew (1988), *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Abrahamsen, Bente (2008), "Profesjoner og karrierer", I: Anders Molander & Lars Inge Terum (eds.), *Profesjonsstudier*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Albiseti, James C. (1993), "The Feminization of Teaching in the Nineteenth Century: A Comparative Perspective", *History of Education*, vol. 22, nr 3, 253–263.
- Ball, Stephen (2003), "The Teacher's Soul and the Terrors of Performativity", *Journal of Education Policy*, vol. 18, nr 2.
- Ball, Stephen & Goodson, Ivor F. (1985), *Teachers' Lives and Careers*, Issues In Education and Training, 3, London, Falmer.
- Ball, Stephen & Goodson, Ivor F. (1985), "Understanding Teachers: Concepts and Contexts", I: Stephen Ball & Ivor F. Goodson (eds.), *Teachers' Lives and Careers*, London, Falmer.
- Barber, Michael & Mourshed, Mona (2007), *How the World's Best Performing School Systems Come Out on Top*, McKinsey and Company.
- Bayer, Martin, Brinkjær, Ulf, Plauborg, Helle & Rolls, Simon (2009), "Introduction to Teachers' Career Trajectories", I: Martin Bayer, Ulf Brinkjær, Helle Plauborg & Simon Rolls (eds.), *Teachers' Career Trajectories and Work Lives*, Professional Learning and Development in Schools and Higher Education, Dordrecht; New York, Springer.
- Becker, Howard S. (1952), "The Career of the Chicago Public Schoolteacher", *American Journal of Sociology*, vol. 57, nr 5, 470–477.
- Bell, Daniel (1973), *The Coming of Post-industrial Society: a Venture in Social Forecasting*, New York, Basic Books.
- Benzécri, J. P. (1973), *L'analyse des données*, Paris, Dunod.
- Berntsson, Paula (2006), *Läraryrket, förskollärare och statushöjande strategier. Ett könsperspektiv på professionalisering*, Göteborg Studies in Sociology, 31, Göteborg, Göteborg University.
- Bertilsson, Emil (2007), *Lärarna på skolans kungsväg. Om det naturvetenskapliga programmet på några gymnasier i Uppsala*, Rapport från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Uppsala.
- Bertilsson, Emil (2009), "Lärostudent. Förändringar i rekryteringen under perioden 1977–2007", *Praktiske Grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab*, nr 4.
- Bertilsson, Emil, Börjesson, Mikael & Broady, Donald (2008), *Lärostudent: Utbildningsmeriter och social bakgrund 1977–2007*, Rapport från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 45, Uppsala, SEC, Uppsala universitet.

- Bertilsson, Emil, Börjesson, Mikael & Broady, Donald (2009), *Könsmönster i rekryteringen till svenska lärarutbildningar 1977–2007*, Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 47, Uppsala, SEC, Uppsala universitet.
- Björklund, Anders, Edin, Per-Anders, Fredriksson, Peter & Kreuger, Alan (2005), *The Market Comes to Education in Sweden. An Evaluation of Sweden's Surprising School Reforms*, New York, Russell Sage Foundation.
- Blomqvist, Paula & Rothstein, Bo (2000), *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*, Stockholm, Agora.
- Boltanski, Luc (1987) [1982], *The Making of a Class. Cadres in French Society*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Bottery, Mike & Wright, Nigel (2000), *Teachers and the State. Towards a Directed Profession*, Routledge Research in Education, London, Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1984) [1979], *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, London, Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1985), "The Social Space and the Genesis of Groups", *Theory and Society*, vol. 14, nr 6, 723–744
- Bourdieu, Pierre (1986), "The Forms of Capital", I: John G. Richardson (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* New York, Greenwood.
- Bourdieu, Pierre (1990) [1980], *The Logic of Practice*, Cambridge, Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1993), *Kultursociologiska texter*, Stockholm: Stehag, Symposium.
- Bourdieu, Pierre (1996) [1984], *Homo Academicus*, Stockholm/Stehag, Brutus Östlings förlag Symposium.
- Bourdieu, Pierre (1996) [1989], *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Stanford, Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1999) [1994], *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori*, Göteborg, Daidalos.
- Bourdieu, Pierre (1999), "Understanding", I: Pierre Bourdieu (ed.), *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*, Stanford, Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (2000) [1992], *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*, Stockholm/Stehag, Symposium.
- Bourdieu, Pierre & Boltanski, Luc (1985) [1975], "Titel och ställning. Om förhållandet mellan produktionssystemet och reproduktionssystemet", I: Donald Broady (ed.), *Kultur och utbildning. Om Pierre Bourdieus sociologi*, Stockholm, UHÄ, FoU-enheten.
- Bourdieu, Pierre & Martin, Monique de Saint (1976), "Anatomie du goût", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. II, nr 5.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J. D. (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology*, Cambridge, Polity.
- Boyd, Donald, Lankford, Hamilton, Loeb, Susanna & Wyckoff, James (2005), "The Draw of Home. How Teachers' Preferences for Proximity Disadvantage Urban Schools", *Journal of Policy Analysis and Management*, vol. 24, nr 1.
- Brante, Thomas (2009), "Vad är en profession? Teoretiska ansatser och definitioner", I: Maria Lindh (ed.), *Profession och vetenskap: idéer och strategier för ett professionslärosäte*, Borås, Högskolan i Borås.
- Brante, Thomas (2010), "Professional Fields and Truth Regimes: In Search of Alternative Approaches", *Comparative Sociology*, vol. 9.
- Broady, Donald (1991) [1990], *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, Skeptronserien, Stockholm, HLS Förlag.

- Broady, Donald (1998), "Inledning: en verktygslåda för studier av fält", I: Donald Broady (ed.), *Kulturens fält*, Göteborg, Daidalos.
- Broady, Donald (1998), *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*, 2., korr. utg. uppl., Skeptronhäften 15, Uppsala, SEC, Uppsala universitet.
- Broady, Donald, et al. (2000), "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier", I: *SOU 2000:39, Valfärd och skola. Antologi från Kommittén Valfärdsbokslut*, Stockholm.
- Broady, Donald & Börjesson, Mikael (2002), "En social karta över gymnasieskolan i Stockholm i slutet av 1990-talet", *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy E-tidskrift*, nr 1, 2-13.
- Broady, Donald, Börjesson, Mikael & Palme, Mikael (2002), "Det svenska högskolefältet under 1990-talet. Den sociala rekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena", I: Thomas Furusten (ed.), *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*, Stockholm, Högskoleverket.
- Broady, Donald & Palme, Mikael (1989), *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*, Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Stockholm, HLS Förlag.
- Böhlmark, Anders & Holmlund, Helena (2011), *20 år med förändringar i skolan. Vad har hänt med likvärdigheten?*, Stockholm, SNS.
- Börjesson, Mikael (2003), *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 30, Uppsala.
- Börjesson, Mikael (2004), *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier – tendenser på nationell nivå 1997-2001*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 32, Uppsala.
- Börjesson, Mikael (2005), *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, 37, Uppsala, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi.
- Börjesson, Mikael (2006), "Om att klassificera sociala grupper", I: Mikael Börjesson, et al. (eds.), *Fältanteckningar. Utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady*, Uppsala, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi.
- Börjesson, Mikael (2009), "Lärarutbildningarnas plats inom det svenska högskolefältet", *Praktiske Grunde*, vol. 4.
- Börjesson, Mikael (2012), "Konstnärliga utbildningar och produktion av exklusivitet", I: Martin Gustavsson, Mikael Börjesson & Marta Edling (eds.), *Konstens omvända ekonomi. Tillgångar inom utbildningar och fält 1938-2008*, Skeptronserien, Göteborg, Daidalos.
- Börjesson, Mikael & Palme, Mikael (2001), *Social klassificering. Analyser av olika nomenklaturer för social klassificering och sociala gruppers karakteristik*, Workshop "Kulturellt kapital och sociala klasser", Uppsala.
- Carlgren, Ingrid & Klette, Kirsti (2008), "Reconstructions of Nordic Teachers. Reform Policies and Teachers' Work During the 1990s", *Scandinavian Journal of Educational Research*, vol. 52, nr 2, 117-133.
- Carlhed, Carina (2011), "Fält, habitus och kapital som kompletterande redskap i professionsforskning", *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 4.
- Carlsson, Sten (1950), *Svensk ståndscirkulation 1680-1950*, Uppsala, J. A. Lindblads Förlag.
- Carlsson, Sten (1968), *Yrken och samhällsgrupper. Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866*, Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Dahn, Paul (1936), *Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst*, Lund, Gleerup.

- Desrosières, Alain (1998) [1993], *The Politics of Large Numbers*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- Erikson, Robert & Jonsson, Jan O. (1993), *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier*, Statens offentliga utredningar, Stockholm, Fritze.
- Evetts, Julia (2009), "New Professionalism and New Public Management. Changes, Continuities and Consequences", *Comparative sociology*, vol. 8, nr 2, 247–266.
- Falkner, Kajsa (1997), *Lärare och skolans omstrukturering. Ett möte mellan utbildningspolitiska intentioner och grundskollärares perspektiv på förändringar i den svenska skolan*, Uppsala Studies in Education, 71, Uppsala, Uppsala universitet.
- Florin, Christina (1987), *Kampen om katedern: feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*, Umeå Studies in the Humanities, Umeå, Umeå universitet.
- Florin, Christina & Johansson, Ulla (1993), "Där de härliga lagrarna gro...". *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, Stockholm, Tiden.
- Forsberg, Håkan (2008), *En skola i tiden. Rosendalsgymnasiets etablering bland Uppsalas gymnasieskolor*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Uppsala, SEC, Uppsala universitet.
- Fredriksson, Anders (2010), *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*, Göteborg Studies in Politics, Göteborg, Göteborgs universitet.
- Freidson, Eliot (2001), *Professionalism. The Third Logic*, Cambridge, Polity Press.
- Furusten, Thomas (2009), *Man ska bli lärare! Den ojämna könsfördelningen inom lärarutbildningen – beskrivning och analys*, Stockholm, Högskoleverket.
- Gustafsson, Clas (1912), "Statistiska utredningar angående folkskoleseminariernas elever under åren 1866–1910", I: *Folkundervisningskommitténs betänkande. 1:3*, Stockholm, Nordiska bokh.
- Gustafsson, Jan-Eric, Andersson, Anette & Hansen, Michael (2000), "Prestationer och prestationsskillnader i 1990-talets skola", I: *Välfärd och skola*, Stockholm, Socialdepartementet.
- Hallsén, Stina (2013), *Lärarutbildning i skolans tjänst? En policyanalys av statliga argument för förändring*, Uppsala Studies in Education, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis.
- Hargreaves, Andy (2005), "Educational Change Takes Ages: Life, Career and Generational Factors in Teachers' Emotional Responses to Educational Change", *Teaching and Teacher Education*, vol. 21, nr 8, 967–983.
- Hattie, John (2009), *Visible Learning*, London, Routledge.
- Heinz, John P. (2005), *Urban Lawyers. The New Social Structure of the Bar*, Chicago, University of Chicago Press.
- Heinz, John P. & Laumann, Edward O. (1994), *Chicago Lawyers. The Social Structure of the Bar*, Chicago, Northwestern University Press.
- Hjellbrekke, Johs (1999), *Innføring i korrespondanseanalyse*, Bergen, Fagbokforlaget.
- Hoff, Timothy J. (1998), "Same Profession, Different People. Stratification, Structure, and Physicians' Employment Choices", *Sociological Forum*, vol. 13, nr 1.
- Houtsonen, Jarmo, et al. (2010), "Welfare State Restructuring in Education and its National Refractions: Finnish, Irish, and Swedish Teachers' Perceptions of Current Changes", *Current Sociology*, vol. 58, nr 4, 597–622.

- Hultqvist, Elisabeth & Palme, Mikael (2006), "Om de kunde ge en mall". *En studie av lärarstudenternas möte med lärarutbildningen*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 40, Uppsala.
- Högskoleverket (2005), *Utvärdering av den nya lärarutbildningen vid svenska universitet och högskolor*, Högskoleverkets rapportserie, 2005:17 R, Stockholm, Högskoleverket.
- Högskoleverket (2008), *Universitet & högskolor. Högskoleverkets årsrapport 2008*, Sveriges officiella statistik, Stockholm, Högskoleverket.
- Högskoleverket (2008), *Uppföljande utvärdering av lärarutbildningen*, Högskoleverkets rapportserie 2008:8 R.
- Högskoleverket (2009), *Etableringen på arbetsmarknaden 2009 – examinerade läsåret 2007/08*, Rapport 2011:16R.
- Högskoleverket (2009), *Man ska bli lärare! Den ojämna könsfördelningen inom lärarutbildningen – beskrivning och analys*, Högskoleverkets rapportserie 2009:7 R.
- Johansson, Ulla (2000), *Normalitet, kön och klass. Liv och lärande i svenska läroverk 1927–1960*, Stockholm.
- Johansson, Ulla (2007), *Kön, klass och goda lärare: en diskursanalys av texter om yrkeslärare, läroverkslärare och gymnasielärare 1945–2000*, 76, Umeå, Umeå universitet.
- Johnson, Susan Moore & Birkeland, Sarah E. (2003), "Pursuing a "Sense of Success": New Teachers Explain Their Career Decisions", *American Educational Research Journal*, vol. 40, nr 3, 581–617.
- Jonsson, Jan O. & Erikson, Robert (1994), *Sorteringen i skolan. Studier av snedrekrytering och utbildningens konsekvenser*, Stockholm, Carlsson.
- Kalogrides, Demetra, Loeb, Susanna & Béteille, Tara (2013), "Systematic Sorting: Teacher Characteristics and Class Assignments", *Sociology of Education*, vol. 86, 103–123.
- Kornhall, Per (2013), *Barnexperimentet. Svensk skola i fritt fall*, Stockholm, Leopard.
- Lagerberg, Hans (2007), *Lärarna. Om utövaren av en svår konst*, Stockholm, Ordfront.
- Larson, Magali Sarfatti (1979), *The Rise of Professionalism: a Sociological Analysis*, Berkeley, University of California Press.
- Le Roux, Brigitte & Rouanet, Henry (2004), *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, Dordrecht/Boston/London, Kluwer.
- Le Roux, Brigitte & Rouanet, Henry (2010), *Multiple Correspondence Analysis*, London, Sage.
- Léger, Alain (1981), "Les déterminants sociaux des carrières enseignantes", *Revue française de sociologie*, vol. 22, nr 4, 549–574.
- Léger, Alain (1983), *Enseignants du secondaire*, Paris, Presses universitaires de France
- Levin, Benjamin (1998), "An Epidemic of Education Policy: (What) Can We Learn from Each Other?", *Comparativ Education*, vol. 34, nr 2.
- Lidegran, Ida (2004), *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 34.
- Lidegran, Ida (2009), *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas*, Studier i utbildnings- och kultursociologi, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis.
- Lindberg, Owe (2002), *Talet om lärarutbildning*, Örebro Studies in Education, Örebro, Örebro universitet.

- Lindblad, Sverker (1997), "Imposed Professionalization. On Teacher's Work and Experiences of Deregulation of Education in Sweden", I: Ingrid Nilsson & Lisbeth Lundahl (eds.), *Teachers, Curriculum and Policy*, Umeå, Umeå universitet.
- Lindblad, Sverker & Popkewitz, Thomas S. (2004), *Educational Restructuring. International Perspectives on Traveling Policies*, Greenwich, Information Age Pub.
- Lindblad, Sverker & Prieto, Héctor Pérez (1992), "School Experiences and Teacher Socialization: A Longitudinal Study of Pupils who Grew Up to be Teachers", *Teaching and Teacher Education*, vol. 8, nr 5-6, 465-470.
- Lindensjö, Bo & Lundgren, Ulf P. (2000), *Utbildningsreformer och politisk styrning*, Stockholm, HLS förlag.
- Lortie, Dan C. (1975), *Schoolteacher. A Sociological Study*, Chicago, Univ. of Chicago Press.
- Lundgren, Ulf P. (2002), "Utbildningsforskning och utbildningsreformer", *Pedagogisk forskning i Sverige*, vol. 7, nr 3.
- Lundquist, Tommie (2006), "Lektorerna – de goda gymnasielärarna som (nästan) försvann", I: Mats Sjöberg (ed.), "Goda lärare". *Läraryrket och lärararbete i förändring*, Linköping, Linköpings universitet.
- Lundström, Ulf & Parding, Karolina (2011), "Teachers' Experiences with School Choice: Clashing Logics in the Swedish Education System", *Education Research International*, nr 2, 1-10.
- Läraryrket (2013), *Vem hinner vara lärare i gymnasieskolan*, Perspektiv på läraryrket, Stockholm, Läraryrket.
- Läraryrket & Lärarnas riksförbund (2007), *Alla har rätt till utbildade lärare. En rapport om andelen lärare i skolår 7-9 som har rätt lärarutbildning*, Stockholm.
- Lärarnas Riksförbund, (2011), *Arbetsmiljöundersökning 2011*, Stockholm, Lärarnas Riksförbund.
- Lärarnas Riksförbund, (2012), *Läraryrkets attraktionskraft på fallrepet. Vad händer när lönen förpassas till att bara vara en kostnadspost?*, Rapport från Lärarnas Riksförbund.
- Mills, Martin, Martino, Wayne & Lingard, Bob (2004), "Attracting, Recruiting and Retaining Male Teachers: Policy Issues in the Male Teacher Debate", *British Journal of Sociology of Education*, vol. 25, nr 3, 355-369.
- Montgomery, Sarah E. (2009), "Why Men Left. Reconsidering the Feminization of Teaching in the Nineteenth Century", *American Educational History Journal*, vol. 36, nr 1/2, 219-236.
- Muel-Dreyfus, Francine (1983), *Le metier d'educateur. Les instituteurs de 1900, les éducateurs spécialisés de 1968*, Paris, Minuit.
- Muel-Dreyfus, Francine (1987), *Folkskollärare och socialarbetare. Metodologiska kommentarer till den historiska sociologin*, Skeptronhäften, Stockholm.
- Nilsson Lindström, Margareta (2012), *Att bli lärare i ett nytt skollandskap. Identitet och utbildning*, Lund, Arkiv förlag.
- Nordqvist, Ingrid & Langerth Zetterman, Monica (2004), *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv. Gävleborgs län*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 33, Uppsala.
- Palme, Mikael (2008), *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988-2008*, Studier i utbildnings- och kultursociologi, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis.
- Pampel, Fred C. (2000), *Logistic Regression: a Primer*, Quantitative Applications in the Social Sciences, Thousand Oaks, London, New Dehli, Sage Publications.

- Parsons, Talcott (1964), *Essays in Sociological Theory*, Rev. uppl., New York, Free Press of Glencoe.
- Persson, Magnus (2009), "Vägen till lärarutbildningen. Motiv och föreställningar hos blivande gymnasielärare vid Växjö universitet", *Praktiske Grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab*, nr 4, 59–76.
- Persson, Sofia (2008), *Läraryrkets uppkomst och förändring. En sociologisk studie av lärares villkor, organisering och yrkesprojekt inom den grundläggande utbildningen i Sverige ca. 1800–2000*, Göteborg Studies in Sociology, 33, Göteborg, University of Gothenburg.
- Proposition 1984/1985:122, *Lärarutbildning för grundskolan*, Stockholm, Utbildningsdepartementet.
- Proposition 1988/89:4, *om skolans utveckling och styrning*.
- Proposition 1989/90:41, *om kommunalt huvudmannaskap för lärare, skolledare, biträdande skolledare och syofunktionärer*.
- Proposition 1990/91:18, *om ansvaret för skolan*.
- Proposition 1991/92:95, *om valfrihet och fristående skolor*.
- Proposition 1992/93:230, *Valfrihet i skolan*.
- Proposition 1999/2000:135, *En förnyad lärarutbildning*, Stockholm, Utbildningsdepartementet.
- Proposition 2009/10:89, *Bäst i klassen – en ny lärarutbildning*, Stockholm, Utbildningsdepartementet.
- Ringarp, Johanna (2011), *Professionens problematik: lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, Stockholm, Makadam.
- Robertson, Susan L. (2000), *A Class Act: Changing Teachers' Work, the State, and Globalisation*, New York, Falmer Press.
- Rolls, Simon & Plauborg, Helle (2009), "Teachers' Career Trajectories: An Examination of Research", I: Martin Bayer, Ulf Brinkkjær, Helle Plauborg & Simon Rolls (eds.), *Teachers' Career Trajectories and Work Lives*, Professional learning and development in schools and higher education, Dordrecht; New York, Springer.
- Rouanet, Henry, Ackermann, Werner & Roux, Brigitte Le (2000), "The Geometric Analysis of Questionnaires. The Lesson of Bourdieu's La Distinction", *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, nr 65, 5–18.
- Roulston, Kathy & Mills, Martin (2000), "Male Teachers in Feminised Teaching Areas: Marching to the Beat of the Men's Movement Drums?", *Oxford Review of Education*, vol. 26, nr 2, 221–237.
- SCB (1981), *Utbildningsstatistisk årsbok 1980*, Stockholm/Örebro, SCB
- SCB (1982), *Socioekonomisk indelning (SEI)*, MIS 1982:4.
- SCB (1987), *Grundutbildning: behöriga sökande, utbildningsplatser och nybörjare på utbildningslinjer läsåren 1982/83–1985/86*, U20SM8905.
- SCB (1998), *SSYK 96. Standard för svensk yrkesklassificering 1996*, MIS. Meddelanden i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik, Stockholm, Örebro, Statistiska centralbyrån (SCB).
- SCB (2004), *Utbildningsstatistisk årsbok 2005*, ed. Sveriges officiella statistik, Örebro, SCB.
- SCB (2006), *Universitet och högskolor. Social bakgrund bland högskolenybörjare 2005/06 och doktorandnybörjare 2004/05*, Statistiska meddelanden, Stockholm, SCB.
- SCB (2010), *Yrkesspridning och utbyttbarhet på arbetsmarknaden*, Tema arbetsmarknad 2010:4.

- SCB (2012), *SSYK 2012. Standard för svensk yrkesklassificering 2012*, MIS. Meddelanden i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik, Stockholm, Örebro, Statistiska centralbyrån (SCB).
- Sjöstedt, Bengt (2013), *Ämneskonstruktioner i ekonomismens tid. Om undervisning och styrmedel i modersmålsämnet i svenska och danska gymnasier*, Malmö Studies in Educational Sciences, Malmö, Malmö högskola.
- Skawonius, Charlotte (2005), *Välja eller hamna. Det praktiska sinnet, familjers val och elevens spridning på grundskolor*, Diss. pedagogiska institutionen, Stockholm, Stockholms universitet.
- Skog-Östlin, Kerstin (1984), *Pedagogisk kontroll och auktoritet. En studie av den statliga lärarutbildningens uppgifter enligt offentliga dokument kring folkskollärarutbildningen, läroverkslärarutbildningen och lärarhögskolan*, Studies in Education and Psychology, 14, Malmö, LiberFörlag/Gleerup.
- Skolverket (2009), *Vad påverkar resultatens i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*, Stockholm, Fritzes.
- Skolverket (2010), *Konkurrensen om eleverna. Kommunernas hantering av minskande gymnasiekullar och en växande skolmarknad*, Rapport 346, Stockholm, Skolverket.
- Skolverket (2013), *Lärarnas yrkesvardag. En nationell kartläggning av grundskollärares tidsanvändning*, Rapport nr 385, Stockholm, Skolverket.
- Sohlberg, Peter, Czaplicka, Magdalena & Lindblad, Sverker (2011), "Teachers' Working Life Under Restructuring" I: Ivor F. Goodson & Sverker Lindblad (eds.), *Professional Knowledge and Educational Restructuring in Europe*, Rotterdam, Sense.
- SOU 1973:2, (1973), *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning (U68)*, Statens offentliga utredningar.
- SOU 1999:63, (1999), *Att lära och leda. En lärarutbildning för samverkan och utveckling*, Statens offentliga utredningar, Stockholm, Fritze.
- SOU 2006:75, (2006), *Jämställdhet i förskolan – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete*, Stockholm, Fritze.
- SOU 2008:109, (2008), *En hållbar lärarutbildning*, Statens offentliga utredningar, Stockholm, Fritze.
- SOU 2014:5, (2014), *Staten får inte abdikera – om kommunaliseringen av den svenska skolan*, Statens offentliga utredningar, Stockholm, Fritzes.
- Sparrlöf, Göran (2007), "Vi manliga lärare". *Folkskolans lärare och lärarinnor i kamp om löner och arbetsområden 1920–1963*, Linköping Studies in Pedagogical Practices, Umeå, Umeå universitet.
- Stanfors, Maria (2003), *Education, Labor Force Participation and Changing Fertility Patterns: a Study of Women and Socioeconomic Change in Twentieth Century Sweden*, Lund Studies in Economic History, Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Statskontoret (2007), *Lärares utbildning och undervisning i skolan, 2007:8*, Stockholm, Statskontoret.
- Stenlås, Niklas (2009), *En kår i kläm: läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier*, Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, Stockholm, Finansdepartementet.
- Svensson, Allan (1999), *Socialgruppsbegreppet: sett ur den pedagogiska forskningens synvinkel*, IPD-rapporter, Göteborg, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet.
- Sveriges Kommuner och Landsting (2013), *Ett samlat karriärsystem för lärare*.
- Torgerdur, Einarsdóttir (1997), *Läkaryrket i förändring: en studie av den medicinska professionens heterogenisering och könsdifferentiering*, Monograph from the Department of Sociology, Göteborg, Göteborgs universitet.

- Trumberg, Anders (2011), *Den delade skolan. Segregationsprocesser i det svenska skolsystemet*, Örebro Studies in Human Geography, Örebro, Örebro universitet.
- Ulfsdotter Eriksson, Ylva (2006), *Yrke, status & genus. En sociologisk studie om yrken på en segregerad arbetsmarknad*, Göteborg Studies in Sociology, 29, Göteborg, Department of Sociology, Göteborg University.
- Utbildningsdepartementet (2012), *Karriärvägar m.m. i fråga om lärare i skolväsendet*, U2012/4904/S, Promemoria, Stockholm.
- van Zanten, Agnès (1999), "Les carrières enseignantes dans les collèges difficiles", I: Jean Bourdon & Claude Thélot (eds.), *Éducation et formation: l'apport de la recherche aux politiques éducatives*, Paris, CNRS Éditions.
- van Zanten, Agnès (2003), "Middle-class Parents and Social Mix in French Urban Schools: Reproduction of Class Relations in Education", *International Studies in Sociology of Education*, vol. 13, nr 2.
- van Zanten, Agnès (2002), "Educational Change and New Cleavages Between Head Teachers, Teachers and Parents: Global and Local Perspectives on the French Case", *Journal of Education Policy*, vol. 17, nr 3.
- van Zanten, Agnès & Gospiron, Marie-France (2001), "Les carrières enseignantes dans les établissements difficiles: fuite, adaptation et développement professionnel", *VEI-Enjeux*, nr 124, 224–268.
- Webb, Rodman B. (1985), "Teacher Status Panic: Moving Up the Down Escalator", I: Stephen J Ball & Ivor F Goodson (eds.), *Teachers' Lives and Careers*, Issues in Education & Training Series, Basingstoke, Taylor & Francis.
- Wennås, Olof (1966), *Striden om latinväldet. Idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet*, Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Westberg, Johannes (2011), "Förskolans historia", I: Esbjörn Larsson & Johannes Westberg (eds.), *Utbildningshistoria – en introduktion*, Lund, Studentlitteratur.
- Zaremba, Maciej (2011), *Hem till skolan*, Stockholm, Natur & Kultur.
- Östh, John, Andersson, Eva & Malmberg, Bo (2012), "School Choice and Increasing Performance Difference. A Counterfactual Approach", *Urban Studies*, vol. 50, nr 2, 407–425.

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studier i utbildnings- och kultursociologi

Editores: Donald Broady, Mikael Börjesson, Peter Waara

1. Palme, Mikael, 2009, *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2009.*
2. Lundin, Sverker, 2009, *Skolans matematik. En kritisk analys av den svenska skolmatematikens förhistoria, uppkomst och utveckling.*
3. Lidegran, Ida, 2009, *Utbildningskapital. Om hur det alstras, fördelas och förmedlas.*
4. Bertilsson, Emil, 2014, *Skollärare. Rekrytering till utbildning och yrke 1977–2009.*

